

Серія «12-річна школа»
Заснована 2005 року

12-річна
ШКОЛА

Усі уроки
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ
в 5 класі

С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич, М. В. Кравець

Харків
Видавнича група «Основа»
2009

УДК 37.016+811.161.2
ББК 74.26+81.2УКР
О-57

Рецензенти:

Пентилюк М. І., доктор педагогічних наук, професор кафедри українського мовознавства Інституту філології та журналістики Херсонського державного університету, заслужений діяч науки і техніки України;

Горошкіна О. М., доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Луганського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка;

Кононенко О. Т., учитель української мови і літератури вищої категорії, старший учитель загальноосвітньої школи I–III ступенів № 139 м. Києва.

Омельчук С. А.

О-57 Усі уроки української мови в 5 класі / упор. С. А. Омельчук / С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич, М. В. Кравець. — Х.: Вид. група «Основа», 2009. — 478, [2] с. (Серія «12-річна школа»)

ISBN 966-333-244-1.

У посібнику вміщено 122 уроки рідної мови в 5 класі (94 уроки вивчення мовної теорії і 28 уроків розвитку зв'язного мовлення), що відповідають новій програмі для 12-річної школи.

Розробки уроків характеризуються поєднанням комунікативно-діяльного, соціокультурного принципів і принципу практичної спрямованості навчання, відповідають сучасним досягненням теорії і практики навчання рідної мови й розвитку мовлення. Дидактичний матеріал уроків дає змогу реалізувати ціннісний, навчальний, розвивальний і виховний аспекти української мови як навчального предмета.

Для вчителів української мови і літератури загальноосвітніх шкіл, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів.

УДК 37.016+811.161.2
ББК 74.26+81.2УКР

ISBN 966-333-244-1

© Омельчук С. А., Ляшкевич А. І., Кравець М. В., 2009
© Омельчук С. А., упорядкування, 2009
© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2009

ПЕРЕДМОВА

Уроки рідної мови в 5 класі розроблено відповідно до програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Рідна (українська) мова для шкіл з українською мовою навчання. 5 клас 12-річної школи» (під керівництвом Л. В. Скуратівського).

Автори пропонованого посібника в основу розроблених уроків поклали чотири змістові лінії: мовленнєву, мовну, діяльнісну й соціокультурну. У зв'язку з цим дібрані методи, прийоми й засоби навчання рідної мови спрямовані: по-перше, на поступове ускладнення і поглиблення мовленнєвознавчих понять і формування вмій в усіх видах мовленнєвої діяльності; по-друге, на розвиток мовних і мовленнєво-комунікативних умій, збагачення мовлення лексико-фразеологічними, граматичними і стилістичними засобами; по-третє, на вдосконалення загальнопізнавальних, організаційних і творчих умій, ціннісних орієнтацій тощо; по-четверте, на формування національних і загальнолюдських культурних цінностей за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу.

Розроблені уроки характеризуються реалізацією сучасних освітніх технологій, а саме: проблемно-модульної, проектної, колективної та групової діяльності, диференціації та індивідуалізації навчання, ігрових форм тощо. Це сприяє розвитку розумових здібностей учнів, їхньої пізнавальної активності й самостійності, формуванню комунікативної компетенції.

Структура кожного уроку чітка, відповідає його логіці й закономірностям навчання п'ятикласників. Авторським колективом пропонується застосовувати такі типи уроків, як урок засвоєння нових знань, урок формування практичних умій і навичок, урок узагальнення й систематизації вивченого, урок повторення набутих знань, урок оцінювання навчальних досягнень учнів, урок аналізу контрольної роботи, урок розвитку зв'язного мовлення тощо. Окрім цього, в посібнику подаються нетрадиційні форми проведення уроків (урок-практикум, урок-подорож, урок-засідання членів клубу знавців рідної мови та ін.).

Особливу увагу автори посібника звернули на методику проведення уроків з тем, уперше введених до курсу рідної мови в 5 класі, а саме: уроків з розділу «Поняття про текст», уроку «Лексичні і фразеологічні словосполучення» з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації», окремих уроків з розділу «Лексикологія. Фразеологія» (вивчення фразеологізмів і походження (етимології) слів).

Зміст уроків містить більшу кількість, ніж можна використати, різноманітних завдань і вправ творчого характеру, що дає можливість учителеві вибрати ті, які відповідають специфіці навчального закладу, навчально-методичному забезпеченню, рівню мовної підготовки п'ятикласників тощо.

У розробці уроків рідної мови взяли участь:

Омельчук С. А. — уроки 1–3, 8–9, 20–22, 24–25, 27–51, 76–77, 81, 100, 102–103, 106–107, 112–113.

Ляшкевич А. І. — уроки 4–7, 10–19, 23, 26, 58–59, 62, 68–75, 78–80, 93–94, 104–105, 108–111, 114–116, 119–120.

Кравець М. В. — уроки 52–57, 60–61, 63–67, 82–92, 95–99, 101, 117–118, 121–122.

*С. А. Омельчук,
кандидат педагогічних наук*

ВСТУП

Урок № 1

ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.

УКРАЇНСЬКА МОВА — ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

Мета: розширити відомості п'ятикласників про рідну мову, сформулювати поняття «національна мова», «державна мова»; ознайомити учнів зі статтею 10 Конституції України; формувати вміння аналізувати висловлювання, відтворювати деформований текст, складати невеликі тексти відповідно до комунікативного завдання; сприяти усвідомленню значення мови в житті суспільства й ролі української мови як державної в Україні.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток безперервної пізнавальної активності п'ятикласників

Робота з текстом

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати, про що йдеться. Чи можна визначити ставлення автора до предмета мовлення? У чому це виражається?

Мово рідна! Ти ж — як море — безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! В тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі. Без тебе —

перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвили свої. Єдина печаль проймає, що не вистачить життя, аби переплисти твій мовний океан. Бо ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого.

Тож такою і будь вічно, мово рідна! (За С. Плачиндою).

- ▶ Звернути увагу на образність висловлювання. Виписати в зошити, як автор називає мову, звертається до неї.
- ▶ З чим порівнює автор мову?

Моделювання мовленнєвих одиниць

Учитель. Для багатьох поетів і письменників мова — золотоносна ріка, що виблискує на хвилях поетичних рядків, прозових творів, переливаються в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Уявіть себе митцем слова й доберіть 5–6 образних визначень до слова *мова*.

Зразок

Мова — неоціненний діамант.

Мова — найбільший скарб народу.

Мова — ... .

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Проблемний діалог

- ▶ Під керівництвом учителя шляхом висунення системи власних версій і гіпотез п'ятикласники усвідомлюють зміст понять «*рідна мова*», «*національна мова*», «*державна мова*».

Ознайомлення учнів зі статтею 10 Конституції України

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (*Конституція України*).

- ▶ Назвати сфери суспільного життя людини.

Відтворення деформованого висловлювання

- ▶ Прочитати. Визначити основну думку. Визначити межі речень. Дібрати заголовок. Записати текст, розставивши потрібні розділові знаки.

Незаперечною істиною є те що мова — це найважливіший і всеохоплюючий засіб спілкування засіб передачі інформації але самим лише спілкуванням не вичерпується суспільне значення мови для письменників мова — це могутнє і єдине знаряддя створення художніх цінностей мова — це коштовний скарб набутий віками нашим народом його невичерпне духовне багатство (*За П. Панчем*).

- ▶ На матеріалі тексту довести, яке значення має мова в житті суспільства.
- ▶ Як ви розумієте вислів *Мова — всеохоплюючий засіб спілкування*? Розкрийте його зміст.

Творчий диктант

(поширення висловлювання шляхом уведення окремих слів)

- ▶ Відновити поетичні рядки, уставивши потрібні за змістом прикметники (дивись матеріал довідки).

1) Мова, наша мова — мова ... (*Ю. Рибчинський*). 2) Ой яка ... українська мова! І така ж ..., і гнучка, як мрія (*О. Підсуха*). 3) Буду я навчатись мови ... (*А. Малишко*). 4) ... мова, поривання духа! (*Л. Костенко*). 5) ... мово, музико, калино... (*З. Кучерява*).

Довідка: розкішна, трембітна, кольорова, квітуча, чудова.

- ▶ Доповнити ряд епітетів (образних прикметників) до слова *мова*. Записати їх. З 2—3 скласти речення.

Барвінкова, безсмертна, калинова, солов'їна, співуча, чарівна, ...

Творче конструювання

- ▶ Із поданих слів скласти речення. З'ясувати їхню тематику. Довести, чи є вони зв'язним висловлюванням.

1) О рідна мово! Садів, подібна, весняних, ти, до розквітлих. 2) Бо, культури, виявляється, цвіт, у слові, запашний, нашого, народу, талановитого. 3) І, дзеркала, подібна, чарівного, в ньому, Україна, вся, відображається. 5) Із скарбницею, тебе, а ще, порівняти, можна, що досвіду, зберігає, народного, коштовності (*За В. Сухомлинським*).

Складання висловлювання за поданим початком

- ▶ Прочитати висловлювання із попереднього завдання. Чи розділяєте ви думку Василя Сухомлинського? Доповнити текст власними міркуваннями щодо ролі мови в житті людини.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Яке значення української мови в житті нашого суспільства?
2. Як ви розумієте роль української мови як державної в Україні?

VI. Підсумок уроку

Визначення змістових цінностей, сформованих у процесі вивчення теми, з'ясування ставлення учнів до роботи на уроці.

VII. Домашнє завдання

1. Дібрати 5–6 висловів відомих поетів, письменників, діячів мистецтва, політиків чи філософів про мову.
2. Скласти зв'язне висловлювання з теми «Що потрібно, щоб рідна мова розвивалася і збагачувалася?»

Урок № 2**ВХІДНИЙ (ДІАГНОСТИЧНИЙ) КОНТРОЛЬ. ДИКТАНТ**

Мета: оцінити рівень орфографічної і пунктуаційної грамотності п'ятикласників: правильно писати слова на вивчені в початкових класах орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; виявити основні недоліки, на ліквідацію яких слід звернути особливу увагу у процесі опрацювання розділу «Повторення вивченого в початкових класах»; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень).

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів — назв селянського побуту.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання письмової роботи. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й підготовка учнів до сприймання тексту.

IV. Написання диктанту

Перше читання тексту диктанту вчителем

1. Учні під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.
2. Лексико-фразеологічна робота. На дошці вчитель записує слова, значення яких пояснює усно:

Ступа — пристрій для лушення та подрібнення різних речовин (наприклад, зерна), неодмінним доповненням якого є товчак.

Барільце — невелика посудина для рідини (найчастіше дерева) з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими обручами.

Жлукто — посудина, видовбана зі стовбура дерева, в якій золили білизну, полотно.

Ню́чи — довгаста посудина з розширеними доверху стінками для хатнього вжитку: виготовлення тіста, прання білизни, купання.

Бодня — дерев'яна низька діжка з кришкою.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

1. Учитель читає повністю речення — учні слухають.
2. Учитель зачитує речення повторно окремими частинами — учні записують.
3. Учитель утретє читає повністю речення — учні перевіряють написане.

ХАТА ДОВЖЕНКА

Уже понад сто років привітно біліє крізь кучеряві віти проста селянська хатина під солом'яною стріхою. У цій хатині народився Олександр Довженко. На цьому подвір'ї минало його босоноге дитинство.

Зустрічає відвідувачів скульптура юного Сашка. Здається, щойно вийшов він з батьківського дому і задивився у своє майбутнє.

Попід хатою стелиться барвінок, улітку шелестить шовкова трава, квітують жоржини, чорнобривці, мальви. На подвір'ї в оточенні ніжних троянд і святкових соняшників височить скульптурне погруддя О. Довженка.

У меморіальній хаті зібрано предмети селянського побуту. У сінях стоять ступа, барильце на воду, драбина, ціп, жлукто, весло, скриня, дерев'яні ночви, бодня для борошна. На почесному місці в хаті завжди висів портрет Тараса Шевченка. Хоч крім діда Семена ніхто в сім'ї не читав, вірші Кобзаря знали напам'ять усі Довженки.

Немає, мабуть, жодної людини, яка б не відчула душевної потреби низько вклонитися порогу цієї хати (*З підручника, 113 сл.*).

Матеріал для вчителя. Перевірці підлягають уміння правильно писати слова на вивчені орфографічні правила в початкових класах, а саме:

- велика буква в іменниках;
- голосні у відмінкових закінченнях іменників, прикметників, дієслів;
- *не* з дієсловами;
- правопис *-ться* в кінці дієслів;
- написання прийменників з іншими частинами мови;
- правопис вивчених прислівників;
- уживання апострофа і м'якого знака.

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного.

V. Організований збір зошитів для тематичних атестацій

VI. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту

VII. Визначення перспектив діяльності п'ятикласників у процесі повторення вивченого в початкових класах

Орієнтовний перелік запитань для проведення міні-дискусії:

1. Які частини мови ви вивчили на уроках української мови в початкових класах?
2. Назвіть істотні ознаки вивчених у початкових класах частин мови.

3. Які орфографічні правила вам відомі з уроків української мови у початкових класах?

VIII. Домашнє завдання

1. Виписати із народних легенд 15–20 слів на вивчені у початкових класах орфографічні правила, пояснити їх правопис. Підкреслити орфограми.
2. Записати перший абзац народної легенди «Чому пес живе коло людини?» Визначити частини мови вжитих у тексті слів, з'ясувати відмінки іменників, виділити в них закінчення.

Урок № 3 (розвиток зв'язного мовлення) ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО МОВЛЕННЯ. ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

Мета: актуалізувати знання п'ятикласників про мовлення, види мовленнєвої діяльності, мету спілкування, адресат мовлення, мовлення монологічне й діалогічне, усне й писемне; ознайомити учнів з основними правилами спілкування; удосконалити вміння розрізняти такі поняття, як мовлення, види мовленнєвої діяльності, монолог і діалог, адресат мовлення, усну та письмову, монологічну та діалогічну форми мовлення; розвивати вміння будувати висловлювання з урахуванням адресата мовлення, дотримуватись правил спілкування; розвивати культуру мовленнєвого спілкування п'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

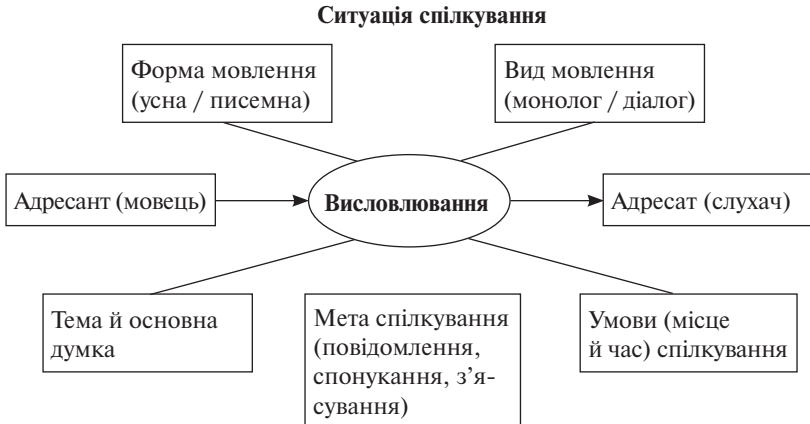
ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів у процесі виконання практичних завдань

Ознайомлення п'ятикласників зі структурою спілкування

- ▶ На основі опрацьованої схеми зробити висновок: від чого залежать наші висловлювання? (*Висловлювання залежать від того, де відбувається процес спілкування, з ким і з якою метою...*)

Визначення рівня усвідомлення теоретичного матеріалу

- ▶ Згрупувати слова і сполучення слів у дві колонки: а) ті, що вказують на неофіційні (побутові) стосунки; б) ті, що вказують на офіційність процесу спілкування.

Удома; на роботі; у школі на уроці; у школі на перерві; під час екскурсії в музеї; на прогулянці; у магазині; у поліклініці; у громадському транспорті; у бібліотеці; в гостях у друга; на класних зборах.

- ▶ З'ясувати значення слів *спілкування*, *повідомлення*, *вплив*. (*Спілкування* — обмін інформацією (думками, враженнями) за допомогою мовних засобів. *Повідомлення* — те, що сповіщається комусь в усній чи письмовій формі. *Вплив* — дія, яку певна особа виявляє стосовно іншої особи).
- ▶ Записати сполучення слів у такій послідовності: а) сполучення слів, що виражають процес спілкування; б) процес повідомлення; в) процес впливу.

Відповідати на уроці української мови; вітатися з друзями; робити зауваження однокласнику; ділитися літніми враженнями з однокласни-

ками; робити повідомлення на занятті мовного гуртка; пояснювати задачу товаришу по парті; запрошувати друзів у похід; розповідати казку молодшому братові.

Визначення диференційних ознак видів мовленнєвої діяльності

- ▶ Указати на вид мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, читання, письмо), скориставшись поданими характеристиками:
  - 1) почерк, зв'язно, зміст висловлювання, писемне мовлення, писати зі скороченнями, записувати, рукопис;
  - 2) голос, мовлення, слово, виступ, план мовлення, зміст висловлювання, думка;
  - 3) читати мовчки, читати вголос, підкреслювати, робити виписки, конспект, зміст висловлювання;
  - 4) слухати, зміст висловлювання, запам'ятовувати, співрозмовник, значення, зміст.

Коментар учителя. Мовлення передбачає не лише вміння говорити (усне мовлення) і писати (писемне мовлення), але й слухати (сприймати усне мовлення) і читати (сприймати писемне мовлення). Зверніть увагу! У характеристиці всіх видів мовленнєвої діяльності — говоріння, слухання, читання, письма — спільним є зміст висловлювання, який потрібно донести до співрозмовника (у процесі говоріння, письма) або зрозуміти з чужого висловлювання (у процесі слухання, читання).

Вибірково-розподільний диктант (робота за варіантами)

- ▶ Вибрати й виписати тільки ті сполучення слів, які характеризують:
  - 1) процес читання;
  - 2) процес письма.

Читати мовчки, записувати думку, складати план мовлення, розуміти зміст висловлювання, писати грамотно, читати швидко, оформлювати думки логічно, послідовно, робити виписки, вести конспект, писати охайно.

- ▶ Яка різниця між говорінням і письмом? Свою відповідь обґрунтувати.
- ▶ Які види мовленнєвої діяльності належать до усної форми мовлення, які — до письмової. Заповнити таблицю.

Форма мовлення	Види мовленнєвої діяльності	
	говоріння	слухання
	читання	письмо

Завдання на зіставлення

- ▶ Визначити, якими видами читання (вивчаюче, ознайомче) ви будете користуватися у поданих ситуаціях.
1. Ви отримали газету і знайомитесь з її змістом.
  2. Ви придбали три різні газети, уважно прочитали одну, інші — лише проглядаєте.
  3. Ви готуєте цікаве повідомлення і шукаєте в книжках потрібний матеріал.
- ▶ Подумати і дати відповіді на питання: 1) Що значить добре читати? 2) Що значить уміти читати? 3) За яких умов читання є засобом пізнання світу?
  - ▶ Розіграти діалог з товаришем по парті: поцікавитись, чи любить він читати; які книжки читає; як читає; скільки часу відводить щодня на читання літератури. Дати поради однокласнику, як навчитися розуміти зміст висловлювання. Під час складання діалогу ознайомитись з основними правилами спілкування.

Основні правила спілкування

- ▶ 1. Прагніть до того, щоб спілкування з вами було приємним і корисним.
2. Будьте ввічливими і доброзичливими у спілкуванні. Уважно слухайте співрозмовника.
  3. Говоріть про те, що може бути цікавим для адресата ваших висловлювань. Ураховуйте вік, характер, інтереси співрозмовника.
  4. Поважайте і намагайтеся зрозуміти переконання співрозмовника. Не перебивайте його.
  5. Не вживайте грубих слів. Не говоріть надто голосно.

IV. Виконання ситуативних завдань

1. Уявіть ситуацію: ви прийшли до бібліотеки. Схарактеризуйте умови спілкування: назвіть учасників спілкування (адресата й адресанта), форму мовлення (усна чи письмова), вид мовлення (діалог чи монолог), умови спілкування (офіційна чи неофіційна обстановка).
2. Уявіть ситуацію: ви завітали до фотосалону. Складіть й розіграйте діалог з товаришем по парті, використавши подані тематичні слова
Сфотографуватися на пам'ять. Кольорові фотографії. Чорно-біле зображення. Фотографії на документи. Розміри: три на чотири, шість

на дев'ять, дев'ять на дванадцять. Сфотографуватися всім класом. Фотоальбом. Термінова фотографія. Якісне зображення. Одна (дві, три, чотири) фотокартка.

V. Узагальнення зробленого на уроці

Учніам пропонується дати відповідь на питання: *Що, на вашу думку, легше — слухати, читати, говорити чи писати?*

VI. Домашнє завдання

1. Скласти висловлювання за поданим початком. *У неділю перший канал українського телебачення транслюватиме ...* . Схарактеризувати мовленнєву ситуацію.
2. Уявити, що ви хочете зацікавити свого друга новою книжкою. Яким буде ваше висловлювання? Яку форму мовлення ви оберете?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Урок № 4

ІМЕННИК. ВЕЛИКА БУКВА І ЛАПКИ В ІМЕННИКАХ

Мета: повторити з учнями найважливіші відомості про частини мови, зокрема про основні граматичні особливості іменників і правопис великої букви й лапок в іменниках; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити іменники в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання іменників різних форм у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку п'ятикласників, виховувати любов до осінньої природи та народних звичаїв і прикмет.

Правопис: велика літера і лапки в іменниках.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів; уживання іменників у прямому і переносному значенні.

Грамматика: спостереження за роллю іменників у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо повторення вивченого про частини мови в початкових класах.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: учитель пропонує п'ятикласникам звернути увагу на основні поняття з теми (запис або таблиця на дошці).

Відомості про самостійні частини мови

- Значення;
- граматичні ознаки;
- роль у реченні;
- правопис відмінкових закінчень.

**III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.
Оголошення епіграфа уроку і робота з ним**

У вересні синиця запрошує осінь у гості.

Народна творчість

**IV. Виконання системи творчих завдань
на основі повторення вивченого****Робота над зв'язним висловлюванням (виразне читання тексту вголос)**

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок. Пояснити свій вибір. Що нового ви дізналися, прочитавши цей текст?

Гроза у вересні прогнозує теплу осінь. Поки листя з вишні не впало, скільки б снігу не випало, відлига його зжене. Якщо лелеки летять високо, не поспішаючи і «розмовляють» — буде стояти хороша осінь. Вересень — ревун, від реву осінніх вітрів і тварин, особливо оленів. Багато тенетника на бабине літо — на ясну осінь і холодну зиму. Павутиння стелиться по рослинах — на тепло. Осінній тенетник — на ясну погоду. Багато жолудів на дубі — на люту зиму. Якщо в цьому місяці на дубах буде багато жолудів, то чекай і багато снігу перед Різдвом.

Часті й густі тумани, що бувають у вересні, особливо без вітру, заважають різних хвороб людям слабкого здоров'я. У цьому місяці погода починає дивитися «вереснем» (За Г. Некриловою).

- ▶ Пояснити зміст останнього речення.
- ▶ Знайти іменники. Поставити до них запитання. Визначити граматичні ознаки.
- ▶ Лексична робота (*тенетник* — павук, що плете павутиння).

Колективна робота

- ▶ Прочитати. Визначити тип і стиль мовлення. Підкреслити іменники. Які з них є назвами істот, які — неістот?

Ти в осінньому лісі. Отож, роздивись
В день погожий на барви казкові;
Кучеряві дуби в височінь піднялись
І ведуть таємничу *розмову*.

В золотистих косинках берізки стоять,
 Мов *дівчатка*, зійшлися у коло;
 Пурпуровими кронами клени горять,
 Розпаливши багаття довкола.
 Ось калина рубінами грон пломенить
 Вся в промінні осіннього сонця,
 І безхмарного неба яскрава блакить
 Заглядає крізь крони в віконця.

(С. Жук)

- ▶ Визначити відмінки іменників, виділити відмінкові закінчення. Виділені іменники розібрати за будовою.
- ▶ Пояснити зміст речення *Пурпуровими кронами клени горять, розпаливши багаття довкола.*

Творче завдання на зміну форми іменників та побудову речень

- ▶ Поставити іменники в орудному відмінку однини. Визначити закінчення.
 Дума, усміх, вежа, тінь, князь, душа, скриня, молодість, площа, розмова, чорнобривець, жоржина, берег, ліхтарик, вітер, гора.
- ▶ Скласти два-три речення, використовуючи подані слова.

Навчальне редагування

- ▶ Прочитати висловлювання. Поділити його на речення і поставити розділові знаки. Вставити пропущені букви. Довести, що перед вами текст. Чи є в ньому слова, вжиті в переносному значенні? З якою метою використовує їх автор? Як вони впливають на стиль?

Осінь танула як тане воскова свічка вона ставала все прозорішою й легшою жадна з..мля випила за літо сонце почалися дощ.. й вітри л..це неба стало суворим а його уста дихнули холод..м потім тріснуло *сніжком* і з..мля здавалась аркуш..м *паперу* на яким дитина пробувала зелені й сірі фарби (*За М. Коцюбинським*).

- ▶ Підкреслити іменники, визначити їх відмінок. Виділені слова розібрати за будовою.

Дослідження-пошук

- ▶ Розкрити лексичне значення іменників.
 Орел — орел, Швець — швець, Прут — прут, Земля — земля, Місяць — місяць, Зірка — зірка.
- ▶ Скласти з поданими іменниками речення.

Пояснювальний диктант

- ▶ Пояснити вживання великої літери і лапок в іменниках.

Велика Ведмедиця, Балканський півострів, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова, Восьме березня (8 Березня), Республіка Болгарія, Голова Верховної Ради України, орден Дружби народів, Ягорлицька затока, медаль «За оборону Києва», острів Тендрівська Коса, Бузький лиман, оповідання «Харитя», Житомирський район, газета «Голос України», журнал «Хочу все знати», Київський будинок мод, Різдво, фірма «Монарх», Хорватія, вулиця Академіка Тарле.

- ▶ Продовжити ряд іменників на подану орфограму власними прикладами.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що називається іменником?
2. На які питання відповідає?
3. Яку синтаксичну роль виконує?
4. Назвіть відомі вам морфологічні ознаки іменників.
5. Розкажіть про вживання великої літери і лапок в іменниках.
6. Яке значення мають іменники у мовленні людини?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

1. Уявіть, що вам доручили розповісти слабким учням у класі про іменник як частину мови. На основі теоретичних відомостей про іменник скласти усне повідомлення, використовуючи власні приклади. Звернути увагу на правопис іменників з великої літери та в лапках.
2. Виписати із складеного повідомлення 10 іменників та визначити їх морфологічні ознаки.

Урок № 5

ПРИКМЕТНИК. ГОЛОСНІ У ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ ПРИКМЕТНИКІВ

Мета: повторити з учнями найважливіші відомості про прикметник як частину мови, зокрема про основні граматичні особливості прикметників і правопис голосних у відмінкових закінченнях прикметників; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прикметники в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання прикметників різних форм у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до колискової, материнської пісні.

Правопис: голосні у відмінкових закінченнях прикметників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: уживання прикметників у прямому і переносному значенні.

Граматика: спостереження за роллю прикметників у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Робота над зв'язним висловлюванням (виразне читання тексту вголос)

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Переказати його стисло. Чи пам'ятаєте ви колискову пісню, що співала вам мама?

Материнська пісня! Вона приходить до нас тихого вечора, ніжно і лагідно навіює нам ще змалечку поетичні образи Землі, Сонця, Неба. Вчить нас любові до рідного краю, до людей. З материнською піснею ми вирушаємо в життєві дороги. І вона стелиться вишиваним рушником по нашому життю, стоїть на варті всього доброго, людяного.

Материнська пісня — то найсильніший гімн людині. Мене теж у широкий світ пісні вивела ласкава мелодія материнської колискової. У моєму репертуарі чимало пісень, присвячених їй — найдорожчій, найріднішій. У них — вічна синівська любов і вдячність (*За Д. Гнатюком*).

- ▶ Виписати прикметники. Пояснити, яку роль відіграють вони у реченні, тексті?
- ▶ Усно дібрати до кожного іменника спільнокореневий прикметник. Проаналізувати їх за будовою.

Творче завдання

- ▶ Провідміняти словосполучення *красиве місто, тепла осінь, синє море*. Виділити закінчення прикметників.
- ▶ Використовуючи подані слова, скласти два-три речення, пов'язані між собою. Підкреслити іменники та прикметники.

Дослідження-реконструювання

- ▶ Відредагувати словосполучення. Визначити головне і залежне слова в них. Указати на рід і відмінок. Обґрунтувати свою думку.

Теплий вітер, зимова пальто, зубна лікар, *яскрава веселка*, молоде обличчя, стрункий тополя, швидкий струмок, дрімуча ліс, осіннє пора, вечірня зірка, літня зоря, спіле *яблуко*.

- ▶ До виділених слів дібрати якомога більше власних прикметників.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й головну думку. Поміркувати, чому автор називає материнську пісню гімном? Як би ви назвали цей текст? Відповідь обґрунтувати. Виписати прикметники і пояснити правопис відмінкових закінчень.

СЛОВО СИНА

Пісня матері! Вона приходиться до нас тихого вечора, ніжно і лагідно навіює нам ще змалечку поетичні образи Землі, Сонця, Неба. Вчить нас любові до рідного краю, до людей. З материнською піснею ми вирушаємо в життєві дороги. І вона стелиться вишиваним рушником по нашому життю, стоїть на варті всього доброго, людяного.

Материнська пісня — то найсильніший гімн людині. Мене теж у широкий світ пісні вивела ласкава мелодія материнської колискової. У моєму репертуарі чимало пісень, присвячених їй — найдорожчій, найріднішій. У них — вічна синівська любов і вдячність... (*Д. Гнатюк*).

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що називається прикметником?
2. На які питання відповідають прикметники?
3. Яку синтаксичну роль виконують?
4. Назвіть відомі вам морфологічні ознаки прикметників.
5. Розкажіть про вживання голосних відмінкових закінчень прикметників.
6. Яке значення мають прикметники в побудові висловлювань різних видів?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

1. Написати повідомлення на лінгвістичну тему «Прикметник як частина мови». Використати власні приклади та з'ясувати правопис голосних у відмінкових закінченнях прикметників.
2. Виписати із складеного повідомлення 10 прикметників і визначити їх морфологічні ознаки. Пояснити правопис відмінкових закінчень.

Урок № 6

ЧИСЛІВНИК. ПРАВОПИС ЧИСЛІВНИКІВ

Мета: повторити з учнями найважливіші відомості про числівник як частину мови, зокрема про основні граматичні особливості числівників і їх правопис; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити числівники в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання різних числівників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до свого колективу, сприяти збагаченню словникового запасу п'ятикласників засобами народної творчості.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів шляхом добору синонімів; уживання числівників у текстах різних типів і стилів;

Граматика: спостереження за роллю числівників у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого****Колективна робота з текстом**

- ▶ Прочитати уривок тексту. Пригадати, з якого він твору? Про що розповідається в тексті? Визначити тему й основну думку.

Шостий «Б» готувався до президентських виборів. Кандидатів було дев'ять. Але семеро з них були нещасні самовисуванці, які жодних шансів не мали. Ми їх навіть не називатимемо. Реальних претендентів було двоє — Вовочка Таратута і Боря Бородавко. Вовочка був білявий, кирпатий, веснянкуватий з шербатим зубом. І дуже симпатичний. Усі в класі його любили. Особливо за те, що він весь час розповідав анекдоти про Вовочку і підсміювався сам із себе, наче то він був героєм тих анекдотів. Але у Вовочки був один серйозний недолік — Вовочка був ледар. Замість того, щоб виконувати домашні завдання, він дивився телевізор. А контролювати його було нікому — батьки цілий день працювали. Тому у Вовоччиному щоденнику раз у раз проскакували то двійки, а то й одиниці... (В. Нестайко).

- ▶ Дібрати заголовок до тексту. Пояснити свій вибір. Чи є у вашому класі хлопчик, схожий на Вовочку?
- ▶ Знайти числівники. На що вони вказують? Яку синтаксичну роль виконують у реченні?

«Четверте зайве»

- ▶ У кожному рядку сховалися «зайві» слова. Знайти їх. До якої частини мови вони належать?

1) Чотири, один, *п'ятірка*, шостий. 2) Ходять, *п'ять*, сидять, стояти. 3) Восьмий, далекий, восьмиповерховий, давній. 4) Два, двійня, двійка, дворіччя. 5. Сорока, рушниця, мішок, сорок. 6) Бігти, червоніти, їсти, *п'ятий*. 7. *Дев'яносто*, сто, двадцять, другий.

- ▶ З одним із числівників скласти речення, зробити синтаксичний розбір.
- ▶ У виділених словах пояснити вживання апострофа.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему та основну думку. Дібрати заголовок. До якого стилю він належить? Аргументувати відповідь.

Слово *сорок* влилося в лави числівників і почуває себе в цьому середовищі вельми добре. Тепер уже не звертають уваги на його неподібність до інших числівників, які вишиковуються у шеренги чисел разом з ним. Числівник *сорок*, як і *п'ять*, походить від іменника. Гадаю, що походження цього числівника можна пояснити так. У давні часи в'язка білячих шкурок кількістю чотири десятки була своєрідною «ходячою монетою». Її завжди тримали в мішку, який називався *сорок*. Поступово назва мішка стала сприйматися як число 40. І якщо числівник *сорок* був раніше іменником, то він трохи зберіг іменникову властивість поєднуватися з родовим відмінком залежного іменника: *сорок хлопчиків співали пісню*; *письменник написав сорок повістей...* (*І. Вихованець*).

- ▶ Назвати числівники. Визначити їх синтаксичну роль у реченнях.
- ▶ Виписати спільнокореневі слова до іменника *числівник*.

Моделювання речень

- ▶ Прочитати. Утворити з кожної групи слів речення, поставивши слова в потрібній формі.

П'ять, хлопці, іти, ліс. *Четвірка*, гребці, почати, тренування. *Десять*, три, остача, ділиться. *Четвірка*, диктант, бути, засмучений. *Сотня*, бути, підрозділ, *козацький*, військо.

- ▶ Поміркувати, чи можна було б скласти речення, не використовуючи числівники? Що зміниться при цьому? Навести приклади.
- ▶ Зробити словотворчий розбір виділеного слова. До слова *засмучений* дібрати синоніми.

Конструювання зв'язного висловлювання

- ▶ Скласти діалог з теми «Мій друг», використовуючи числівники.
- ▶ Що нового ви дізналися про свого друга (його хобі, улюблені й не-улюблені справи, стосунки з однокласниками, в родині тощо)?

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати вголос прислів'я та образні народні порівняння своєму однокласникові. Запитати його про зміст кожного з них і висловити власну думку.

Говорить так, як 3 дні хліба не їв. Працює до 7 поту. Грати 1 скрипку. 7 1 не чекають. У 3 дуги зігнути. Робить 5 через 10. Знаю, як свої 5 пальців. 7 мішків гречаної вовни. До 1 грому земля не розмерзається. 7 літ мак не родив, і голоду не було. Заробив у пана плату: з 4 дощок хату. 1 рукою в долоні не заплещеш. 7 п'ятниць на тиждень.

- ▶ Списати прислів'я та образні народні порівняння, замінюючи числа відповідними числівниками.
- ▶ Дібрати власні приклади прислів'їв та образних народних порівнянь з числівниками.

Творчі завдання на конструювання словосполучень і речень

- ▶ Утворити словосполучення, записуючи цифри словами. 2 (ножиці), 3 (штани), 4 (двері), 5 (люди), 6 (діти), 7 (вікно).
- ▶ Із створеними словосполученнями скласти три-чотири речення. Визначити синтаксичну роль числівників.

IV. Систематизація й узагальнення вивченого

Розглянути таблицю і дати відповіді на питання:

1. Що називається числівником?
2. На які питання відповідає числівник?
3. Які має розряди за значенням?
4. Яку синтаксичну роль може виконувати числівник?

Що означає?	На які питання відповідає?	Які має розряди за значенням?	Яку синтаксичну роль виконує?
Число або кількість	Скільки?	Кількісні (змінюються за відмінками)	Підмет, частина складеного присудка, додаток, означення
Порядок при лічбі	Котрий?	Порядкові (змінюються за числами, родами, відмінками)	Означення, присудок

VI. Підсумок уроку

На яких уроках вам доводиться найчастіше використовувати у мовленні числівники? Навести приклади. Подумати, чи однакову роль виконують числівники на різних уроках?

VII. Домашнє завдання

1. Розглянути таблицю. Розказати про випадки порушення норм української літературної мови та про вимоги до культури мовлення людей, використовуючи подані приклади.

Культура мовлення	
Як трапляється	Як потрібно
Біля 5 грамів	Близько (приблизно) 5 грамів
У двох словах	Двома словами
Другим разом	Іншим разом
З однієї (другої) сторони	З одного (іншого) боку
7 метрів у секунду	7 метрів за секунду
Написав три строчки (стрічки)	написав три рядки
Пів другого	пів на другу
У четвертій степені	у четвертому ступені
Більша половина	більше половини, значна частина

2. Скласти текст про ваш робочий або вихідний день, використовуючи числівники (години та хвилини, кількість днів, уроків тощо). Це може бути розповідь або діалог з товаришем (однокласником, подругою, незнайомою, близькою людиною).

Урок № 7

ЗАЙМЕННИК, ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Мета: повторити найважливіші відомості про займенник як частину мови, зокрема про основні граматичні особливості займенників і їх правопис; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити займенники в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння вико-

ристання різних займенників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку п'ятикласників, виховувати повагу до різних напрямів світу музики.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів; уживання займенників у текстах різних типів і стилів.

Граматика: спостереження за роллю займенників у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку****III. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого****Колективна робота з текстом**

- ▶ Прочитати виразно текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Поставити у потрібному відмінку особові займенники, що в дужках.

Набурмосився сивий дощ та й не просвітляє. І ця доріжка в парку аж до самого краю тиха й безлюдна.

А дарма! Бо якраз тепер доріжка найбільше показана, саме зараз настав (вона) зоряний час: на (вона) лапато розплеталися мокрі кленові зорі. Так і виблискують щирим золотом та багрянцем.

Діти ступають по талій, зірчастій...

Чи ж то по доріжці (він, вона) ступають?

Чи ж то не сама царівна Осінь тягне шлейф свого плаття із жовтня в листопад? (За Є. Шморгуном).

- ▶ Звернути увагу на вимову й написання слів *дорога, доріжка, доріжці*. Назвати орфограму в них. Розібрати за будовою. Які синоніми можна дібрати до цих іменників?

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Що нового ви дізналися з нього? Дібрати заголовок. Чому автор називає українську пісню «соловейковою мелодією»?

У вік музичного модернізму, задушливого віяння біт-, хіт-, поп-, рок-музики, що заповнили душі широких мас, особливо молоді, наша пісня повинна стати своєрідним оазисом духовності для тих, хто здатний відчувати красу рідної мови, вслухатись у соловейкову мелодію... Українська пісня спроможна не тільки лікувати тих, хто опинився у незavidному становищі безбатченка. Вона з давніх-давен здатна єднати людей у любові один до одного, у любові до батьківщини. Свого часу Шіллер писав: «Де співають, там лишайся жити. Лихі люди не співають пісень...» (За А. Авдієвським).

- ▶ Назвати займенники, визначити їх синтаксичну роль.
- ▶ Пояснити розділові знаки в останньому реченні. Як ви його розумієте?
- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати значення слів *модернізм*, *оазис*. (*Модернізм* — сучасність, течія в літературі й мистецтві. *Оазис* — райський куток, щаслива гавань).

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити стиль мовлення. Які ви пам'ятаєте народні обрядові пісні, почуті від бабусь, мам?

Виключне значення у формуванні всієї української пісенності мають календарно-обрядові пісні, які утворилися і побутували в тісному зв'язку з трудовою діяльністю людей, супроводжуючи річний цикл *сільськогосподарських* робіт. Для розуміння суті цих пісень важливим є те, що з часу свого становлення провідною їх функцією була магічна, спрямована на *умилостивлення* сил природи. На цій стадії календарні пісні супроводжувалися драматичними діями, замовляннями (*З журналу*).

- ▶ Виписати займенники. Проаналізувати їх, указавши на початкову форму, рід, число, відмінок, синтаксичну роль.
- ▶ Виділені слова розібрати за будовою.

Складання діалогу

- ▶ Використовуючи займенники *ти*, *ви* у різних відмінкових формах, скласти діалог. Подумати і сказати, в якому випадку можна використовувати ці займенники відповідно до етикетних норм спілкування з однолітками та дорослими.

Творчий диктант

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок. Визначити тип мовлення. Який іменник повторюється дуже часто? Чи можна його замінити? Записати під диктовку відредагований текст.

Народна пісня чи не найяскравіше за усі види фольклору здатна передавати специфіку художнього мислення своїх творців і носіїв. Пісня супроводжує все свідоме життя людини — від колиски й до останнього подиху. Пісня й донині підтримує формування національної самосвідомості українців. І в наш час пісня залишається одним із невичерпних *джерел* національної культури (С. Мишанич).

- ▶ Зробити фонетичний розбір виділеного слова.
- ▶ Пояснити лексичне значення слів *самосвідомість* і *фольклор*. За потреби можна скористатися тлумачним словником.

IV. Систематизація й узагальнення вивченого

Дати відповіді на запитання:

1. Що називається займенником? Чим він відрізняється від інших частин мови? На які питання відповідає займенник?
3. Які граматичні ознаки характерні для займенника?
4. Які розряди займенників ви знаєте? Навести приклади.
5. Яку синтаксичну роль може виконувати займенник?

V. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VI. Домашнє завдання

1. Провідміняти зворотний займенник *себе*.
2. Скласти зв'язну розповідь з теми «На концерті», використовуючи такі опорні слова: *з усіх, над ними, зі мною, з усіма, будь-який, дехто, ніхто, ні з ким, ми, усі, з усіх, дехто*.

Урок № 8 (розвиток зв'язного мовлення)

ТЕМА Й ОСНОВНА ДУМКА ВИСЛОВЛЮВАННЯ.

ТЕМА Й МІКРОТЕМА

Мета: на основі знань, одержаних у початкових класах, сформулювати в учнів уявлення про тему й основну думку висловлювання, тему й мікротему; удосконалити вміння визначати тему того, про що говориться (пишеться), й розуміти, що саме і з якою метою говориться (пишеться), сформулювати вміння формулювати мікротеми однієї загальної теми; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу зацікавити п'ятикласників історичним минулим нашого народу, сприяти усвідомленню звичаїв українців.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Вступне слово вчителя

Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів, прагнень, але найкраще, найдосконаліше людина має володіти, звичайно, рідною мовою. І це не тільки тому, що цією мовою, засвоївши її змалку, вона користується повсякденно, а й тому, що рідна мова — це невід'ємна частка Батьківщини, голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі.

Мова — це щось далеко більше за механічний зв'язок між людьми, — це прояв свідомості людини. З того, як говорить та чи інша людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту й культурний рівень. Правильно і грамотно висловлювати власні думки може

кожний, аби тільки було бажання. Це обов'язок кожної культурної людини, незалежно від того, працює вона розумово чи фізично.

Евристична бесіда

- ▶ На початку уроку у процесі короткої бесіди учням пропонується пригадати основні поняття, пов'язані із ситуацією спілкування. П'ятикласники називають *спілкування, мовлення, мовленнєва діяльність, мета спілкування, адресат мовлення, тема висловлювання, основна думка* та ін.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі виконання практичних завдань

Ситуативне завдання

- ▶ Увити ситуацію: на одній із годин спілкування класний керівник попросив вас поділитися враженнями з однокласниками після літніх канікул.
- ▶ Подумати і сформулювати одним реченням те, про що ви розповідатиме. Наприклад: «Одного разу влітку», «Цікава пригода на морі», «Подорож у Карпати», «Незабутні дні в оздоровчому таборі» та ін.

У процесі роботи над завданням учитель акцентує увагу п'ятикласників на тому, що під час складання будь-якого висловлювання (усного чи письмового) важливо визначити предмет мовлення й те головне, що хочемо сказати (написати) про цей предмет мовлення.

Таким чином, учні доходять висновку:

1. Тема — це те, про що йде мова.
2. Основна думка — це ставлення мовця до предмета розмови, те, до чого текст закликає, чого навчає, що стверджує.

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити предмет мовлення (про що йдеться) і ставлення автора до висловленого (основну думку). Дібрати два заголовки: один, що виражає тему, інший — основну думку.

Княгиня Ольга мала єдиного сина Святослава. Він був відважний та хоробрий. Про його хоробрість знали всі сусіди України. Святослав усе своє життя і князювання провів не в Києві у палатах, а в походах, у полі зі своїми воїнами, які його дуже любили, бо він жив так просто, як і вони.

У похід не возив Святослав із собою ні казанів, ні наметів. Спав на землі, поклавши під голову сідло. Їв просту страву: нарізував конину, або воловину, або м'ясо іншого звіра тоненькими шматочками, пік на вогні і так споживав страву.

А на ворогів своїх не нападав хитро, несподівано, щоб їх заскочити. Ні! Він попереду себе посилав до того, на кого йшов походом, свого посла, щоб переказав ворогам його військовий виклик: «Іду на вас!»

І аж тоді йшов на ворога, який тим часом підготувався до битви. Таким гарним звичаєм Святослав здобув собі шану навіть у ворогів (*А. Лотоцький*).

- ▶ На скільки частин поділено текст? Сформулювати підтеми (мікротеми) висловлювання.

Учитель на матеріалі цього завдання формує поняття *мікротеми*. Учні повинні усвідомити, що будь-яка загальна тема розкривається шляхом переходу від однієї частини теми (мікротеми) до іншої. Мікротема розкривається, як правило, у кількох реченнях і дорівнює абзацу.

- ▶ Усно переказати текст 2–3 реченнями, висловивши лише основну думку висловлювання і позицію автора.

Дослідження-розпізнавання

- ▶ Дослідити структуру заголовків різних висловлювань. Виписати у дві колонки: а) заголовки, що відображають тему висловлювання; б) заголовки, співвідносні з основною думкою. Свій вибір обґрунтувати.

1) Про створення землі. 2) Чому буває сумне сонце? 3) Про вітер. 4) Чому пес живе коло людини? 5) Мудра дівчина. 6) Фарбований Лис. 7) Садок вишневий коло хати. 8) Не бував ти у наших краях! 9) Як слід вітатися. 10) Умій себе загартувати. 11) Гаррі Поттер і філософський камінь.

- ▶ Виділити заголовки, узяті з українських народних легенд. Указати на авторів заголовків до відомих вам творів.

Дослідження-зіставлення зв'язних висловлювань

- ▶ Прочитати. Порівняти зміст висловлювань: що спільного й відмінного? Чи однакова тема текстів? Сформулювати основну думку текстів.

Текст 1. Рушник на стіні. Давній наш звичай. Не було, здається, жодної на Україні оселі, котрої не прикрашали б рушниками. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки, він був своєрідною візиткою, а якщо точніше — обличчям оселі, відтак і господині.

Вишитий рушник створював настрій, був взірцем людської працьовитості. Згадаймо про утилітарне призначення: з рушником, як і хлібом, приходили до породіллі, ушановували появу немовляти в родині, з ним виряджали в далеку дорогу батька, сина, чоловіка й коханого, зустрічали рідних і гостей.

Хліб і рушник — одвічні людські символи. Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало духовну єдність, злагоду, глибоку пошану тим, хто виявив її (*За В. Скуратівським*).

Текст 2. Рушник — декоративна тканина з вишиваними або тканими орнаментами, що традиційно використовувалися для оздоблення житла; в українських народних обрядах — символ злагоди, краси, оберіг.

Рушники здавна супроводжував епітет «чисті». Поза межами рідного дому рушники виконували роль оберегів, охороняючи тіло і душу людини. Для цього на них зображували священних тварин, птахів (журавлів, голубів, качок, півнів), коней, зміїв, рослини, геометричні фігури (кола, хрестики, спіралі тощо), що мали магічну функцію (*З газети*).

- ▶ З'ясувати лексичне значення слів *утилітарний*, *породілля*, *оберіг*, *епітет*. (*Утилітарний* — пов'язаний з практичним застосуванням, використанням. *Породілля* — жінка під час пологів або зразу після пологів. *Оберіг* — амулет, талісман. *Епітет* — художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії.)
- ▶ До текстів дібрати заголовки, що виражали б тему висловлювання. Чи може один заголовок розкривати загальну тему обох текстів?
- ▶ Робота за варіантами. Поділити текст на окремі частини. Сформулювати підтеми (варіант 1 — текст 1; варіант 2 — текст 2).

V. Узагальнення зробленого на уроці

Проведення міні-дискусії. Учням пропонується, добираючи переконливі аргументи, дати відповідь на питання *Чи можна сприйняти будь-яку інформацію, не зрозумівши, про що йдеться і яка основна думка висловлювання?*

VI. Домашнє завдання

1. Виписати з підручника української літератури заголовки українських легенд. Визначити, які з них відображають тему висловлювання, а які — основну думку.
2. Прочитати українську легенду «Про зоряний віз». Визначити тему й основну думку легенди (письмово). Сформулювати й записати мікротеми висловлювання.

**Урок № 9 (розвиток зв'язного мовлення)
УСНА Й ПИСЬМОВА ФОРМИ ТЕКСТУ. ПРОСТИЙ
ПЛАН ГОТОВОГО ТЕКСТУ. НАВЧАЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ
ТЕКСТУ МОНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ**

Мета: на основі знань, одержаних у початкових класах, сформу-вати в учнів поняття про усну й письмову форми мовлен-ня, простий план висловлювання; удосконалити вміння визначати тему й основну думку висловлювання, розріз-няти усну й письмову форми мовлення, знаходити взає-мообумовлені змістові частини тексту — підтеми й мікро-теми, засоби їх зв'язку між собою, ділити текст на абзаци; формувати вміння формулювати мікротеми однієї загаль-ної теми, складати простий план; удосконалити мовлен-нево-комунікативні вміння сприймати на слух незнайоме за змістом висловлювання і з одного прослуховування ро-зуміти зміст тексту; за допомогою мовленнево-комуніка-тивного дидактичного матеріалу розширити знання учнів про рослинний світ, сприяти осмисленню краси природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів у процесі виконання практичних завдань

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Визначити, що відображає заголовок — тему чи основну думку. Звернути увагу на виділені у тексті слова. Чи мож-на вважати їх ключовими (такими, що допомагають розкрити загаль-ну логіку висловлювання)?

НАДХОДИТЬ ОСІНЬ

Давно повилітали *пташенята* з гнізд. Вилиняли й знову вкрилися новим пір'ям їхні батьки й матері.

У табуни збираються *пташки*, що будуть *відлітати* в чужі, далекі теплі краї.

Покинули свої хатки-шпаківниці чорно-рябенькі *шпаки*. Величезними табунами літають вони над ланами, луками. Ось табун опустився на скошений луг. Перемовляючись, шпаки моторно бігають і живляться комахами, які ще не поховалися в землю, під коріння в щілинки.

Здалеку здається, що на телеграфні дроти нанизано намисто. То сидять *сотні ластівок*, які ось-ось полетять на південь. Адже ластівки дуже рано відлітають від нас.

Поважно бродять по болоту *сім'ї лелек* у своєму чорно-білому вбранні.

Скоро *перша паморозь* посріблить траву, листя кущів і дерев (*За О. Копиленком*).

- ▶ До кожного абзацу дібрати й записати питання. Чи можна їх використати як пункти плану? Усно дайте відповіді на сформульовані питання.
- ▶ До якої форми мовлення (усної чи писемної) належить текст? Свою думку обґрунтуйте. За яких умов цей текст можна віднести до усної форми?

Коментар учителя. Виклад змісту в тексті має бути логічним і послідовним. Засобом досягнення цього є виділення підтем (складових частин загальної теми) і висвітлення їх у такому порядку, якого вимагають смислові зв'язки між ними.

Заголовки, що відбивають зміст кожної підтеми, становлять план тексту. План складають і за готовим текстом, і як орієнтир для створення тексту.

Пункти плану можуть бути сформульовані як розповідні (*Природа нашого краю*), питальні (*У чому чарівність природи нашого краю?*) або спонукальні речення (*Бережіть природу*).

Частини тексту, які висвітлюють окрему підтему (мікротему), виділяються в абзаци.

Відтворення деформованого тексту

- ▶ Прочитати речення. З'ясувати, чи становлять вони зв'язне висловлювання. Розставити абзаци так, щоб зміст тексту відповідав поданому плану.

1. Різноманітний світ нашої планети.
2. Рослини — зелені друзі людини.
3. Людина і рослини.
4. Збіднення рослинності в різних країнах.
5. Бережіть неповторність свого рідного краю.

БЕРЕЖІМО БАГАТСТВА ПЛАНЕТИ

Людське життя немислиме без рослин. Недарма їх називають зеленими друзями людини. Рослини забезпечують нашу атмосферу киснем. Вони дають нам основні продукти харчування. З них утворилися величезні паливні багатства.

У наш час з усіх кінців земної кулі лунають голоси вчених, які з тривогою повідомляють про значне збіднення рослинності в різних країнах. В окремих країнах створено «Червоні книги», які місять відомості про рідкісні види їхньої аборигенної флори. «Червона книга — це не просто перелік видів для ознайомлення з ними. Рослини, занесені до неї, охороняються законом.

Якщо ви любите свій рідний край, то зробіте все можливе, щоб зберегти його неповторність.

Надзвичайно різноманітний світ нашої планети. Він дивує нас багатством видів, форм, барв, надзвичайними плодами, чарує своєю неповторною красою, вабить нерозгаданими таємницями.

У давнину людина майже повністю залежала від природи, але брала з рослинного світу не так уже й багато. Та згодом, з розвитком промисловості, господарської діяльності, вплив людини на природу стає все помітнішим, призводить до зміни флори (*За В. Протоповою*).

- ▶ Лексична робота: пояснення значення словосполучення *аборигенна флора*. (*Сукупність усіх видів рослин, що ростуть на певній території.*)
- ▶ Зіставити відновлений текст із планом. Визначити основну думку висловлювання.
- ▶ Творче конструювання. Назвати рослини вашого краю, занесені до Червоної книги. Описати одну з них.

Стилістичний аналіз тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок, що виражав би тему висловлювання.

У зеленому океані лісів друге місце за площею посідає сосна звичайна. Її можна зустріти на дикій півночі, болотах Полісся, по гірських схилах та рівнинах. Вона скріплює корінням землю, захищаючи її від руйнування, зберігає чистоту річок, очищає повітря. Сосна — унікальне дерево-аптека. У медицині використовується хвоя і живиця, також речовини, одержані внаслідок сухої перегонки деревини. Ефірну олію з хвої добувають для парфумерної промисловості і медицини. Хвоя — невичерпне джерело вітамінів, аскорбінової кислоти, білків. Неможливо назвати галузь народного господарства, що могла б обходитися без живиці або продуктів її переробки (*З журналу*).

- ▶ Визначити мікротеми, що розкривають зміст загальної теми. Поділити текст на абзаци. Скласти простий план.

IV. Проведення навчального аудіювання публіцистичного тексту розповідного характеру з елементами опису

Читання вчителем незнайомого тексту від початку до кінця і сприймання його учнями

РОСЛИНИ-ЦІЛИТЕЛІ

Незвичайні цілющі властивості мають культурні представники зеленого світу — усім нам відомі овочі, фрукти та ягоди.

Візьмемо таку буденну і прозаїчну культуру, як картопля. Мало хто знає, що споживання варених бульб сприяє лікуванню шлунку, знижує тиск. Поряд з ромашкою відвар картоплі використовують і як протизапальний засіб.

Капуста... Ця городня культура багата на вітаміни, містить у своєму складі йод, фтор, залізо, магній, калій, кальцій та інші елементи. На плантаціях білокачанної, як у сосновому лісі чи горіховому гаю, дихається вільно і легко. Застосовується від кашлю та цукрового діабету.

У вас порушений кровообіг, ви спізнете... Споживайте моркву! Збереженню гостроти зору сприяють також дині та гарбузи.

Багатий букет цілющих властивостей має кавун. Його корисно споживати при захворюванні кровоносної системи й органів виділення. Кавунний сік поліпшує роботу серця.

Не менші лікувальні властивості мають огірки. Їхнім соком проганяють кашель.

Корисні петрушка, щавель, квасоля, буряки, бруква. А що вже говорити про цибулю і часник! Це чи не найкращі «лікарі» домашнього городу (З кн. «Відкриття, пошуки, знахідки»).

- ▶ Визначити тему висловлювання. Назвати мікротеми, що розкривають загальну тему. Скласти план у формі розповідних речень.

Виконання творчих завдань тестового характеру за змістом тексту

- ▶ Учням пропонуються завдання з конструйованими відповідями з метою одержання більш-менш достовірних результатів.
1. Що відображає заголовок тексту — тему чи основну думку?
  2. Що автор називає «культурними представниками зеленого світу»?
  3. Яка городня культура сприяє лікуванню шлунку, знижує тиск?
  4. Назвіть рослину, яка, крім картоплі, використовується як протизапальний засіб.
  5. Що у своєму складі містить йод, фтор, залізо, магній, калій, кальцій?
  6. Для лікування яких хвороб застосовується капуста?
  7. З якою метою потрібно споживати моркву?
  8. Які городні культури сприяють збереженню гостроти зору?
  9. Сік якого овочу поліпшує роботу серця?
  10. Назвіть лікувальні властивості огірків.
  11. Які рослини автор називає найкращими «лікарями» домашнього городу?
  12. Визначити форму тексту (письмова чи усна).

V. Узагальнення зробленого на уроці

VI. Домашнє завдання

1. Скласти письмове зв'язне висловлювання з теми «Голубі артерії України» за планом:
  - 1) Вода — невичерпне благо й дарунок природи.
  - 2) Дніпро — головна річка України.
  - 3) Річки мого краю.
  - 4) Бережіть голубі артерії України.
2. Підготувати усне повідомлення про те, які лікарські рослини, овочі і фрукти використовуються у вашій сім'ї. Скласти план майбутньої розповіді.

Урок № 10**ДІЄСЛОВО. НЕ З ДІЄСЛОВАМИ.****ПРАВОПИС -ШСЯ, -ТЬСЯ У КІНЦІ ДІЄСЛІВ**

Мета: повторити найважливіші відомості про дієслово як частину мови, зокрема про основні граматичні особливості дієслів і їх правопис; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити й розрізняти дієслова в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання дієслів у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до народної пісні.

Правопис: не з дієсловами; *-шся, -ться* у кінці дієслів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: уживання дієслів у текстах різних типів і стилів, сполучуваність дієслів з іншими частинами мови.

Граматика: спостереження за роллю дієслів у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним**

*Народна пісня землі української —
це насамперед історія
землі української
та невмирущість духу народного,
це глибинний світ
реального життя її...
З журналу*

IV. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати вірш. Пояснити вислів *народне джерело*. Записати текст.

З народного напившись джерела,
Як із Дніпра бере веселка воду,
О рідна пісне, знову ти прийшла
До матері й до батька — до народу.
О пісне! Від народу кров і плоть
Ти узяла, щоб лиш йому служити.
Тебе ніхто не може побороть,
Бо вільний дух твій — правдою повитий.

(*М. Рильський*).

- ▶ Підкреслити дієслова. Визначити їхній час, особу (для теперішнього і майбутнього часу), рід (для однини минулого часу) і число.

Творче завдання на пояснення значення прислів'їв та складання зв'язного висловлювання:

- ▶ Прочитати. Пояснити значення прислів'їв.

1) Найдорожча пісня, з якою мати колисала. 2) Піснею до серця, серцем до народу. 3) Пісня до правди доводить. 4) Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину. 5) Хто співає в смутку, тому полегшає прудко. 6) Хто співає, той журбу проганяє. 7) Хто співає, у того робота скоро минає (*Нар. творчість*).

- ▶ Виписати дієслова, пов'язані з іменниками. Визначити час дієслів.
- ▶ Скласти невелику розповідь про пісню, використавши деякі з поданих прислів'їв.

Дослідження-конструювання

- ▶ Записати дієслова в неозначеній формі, розібрати їх за будовою.

Читаю, прочитала, поговорю, малуватиму, пишу, написала, перенесуть, захотіла, годуватимеш, граєшся, поважаю.

- ▶ 2–3 утворених дієслова ввести в речення. Яку роль відіграють дієслова у висловлюваннях?
- ▶ До дієслова *йду* дібрати якомога більше синонімів.

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Визначити дієвідміну поданих дієслів. Подумати, що треба зробити для цього? Продовжити ряд дієслів власними прикладами.

Співаєш, робиш, граєшся, ідеш, бігаєш, учиш, сидиш, живеш, їдиш, даруєш, дивишся, складаєш, створюєш.

- ▶ Утворити нові дієслова з часткою *не*. Пригадати, як пишеться *не* з дієсловами.

Розподільний диктант

- ▶ Записати дієслова у дві колонки: в першу — першої дієвідміни; у другу — другої дієвідміни. Пояснити свій вибір.

Мати, *говорити*, горіти, везти, *казати*, іти, вчити, бігти, *ходити*, кричати, *малювати*, сидіти, працювати, *спати*, ненавидіти, *любити*, боротися.

- ▶ Із виділених дієслів утворити нові дієслова за допомогою *-и*, *-шя*, *-ть*, *-ться*.
- ▶ Провідміняти дієслова *казати*, *малювати*, *писати*, *говорити*, *летіти*, *ходити*, знати в теперішньому часі однини і множини. Підкреслити закінчення.
- ▶ Який можна зробити висновок про правопис дієслів на *-и*, *-шя*, *-ть*, *-ться*?

V. Систематизація й узагальнення вивченого

Дати відповіді на запитання:

1. Що таке дієслово?
2. На які питання відповідає ця частина мови?
3. Яка форма дієслова називається неозначеною?
4. Як пишеться *не* з дієсловами? Навести приклади.
5. Що ви знаєте про часи дієслів?
6. Як утворюються дієслова?
7. Яку синтаксичну роль виконує дієслово?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Написати зв'язне висловлювання про народну пісню (де ви чули народні пісні, яке ставлення до народної пісні у вашій родині, які народні пісні ви знаєте тощо). Підкреслити дієслова. Визначити їх синтаксичну роль. Пояснити правопис.

Урок № 11

ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

Мета: повторити найважливіші відомості про прислівник як частину мови, зокрема про основні граматичні особливості прислівників і їх правопис; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прислівники в текстах, визначати їх морфологічні ознаки; розвивати творчі вміння використання прислівників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку п'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів; уживання прислівників у текстах різних типів і стилів.

Грамматика: спостереження за роллю прислівників у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Яка його основна думка? Визначити стиль. Дібрати заголовки.

Уже стали крилатими слова з пісні, написані Василем Симоненком,— «Можна все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину». Найсвятіше для нас почуття батьківщини неодмінно асоціюється з маминою піснею, з тим як «...заглядає в шибу казка з сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима». Тож нехай

дитяча уява багатшає, хай завжди прилітають до нас і наших дітей легкокрилі лебеді материнства, несучи крізь відстані й роки незгасний світ коліскових, виспіваних незрадливими неньчиними вустами (За Н. Голуб, Н. Остапенко).

- ▶ Пояснити значення вислову *лебеді материнства*.
- ▶ Назвати прислівники. Поставити до них запитання. Згадати все, що ви знаєте про цю частину мови.

Моделювання прислівників

- ▶ Від поданих слів утворити прислівники. Два-три прислівника ввести в речення. Визначити їх синтаксичну роль.
Холод, жара, затишок, сумувати, приємний, сором'язливий, соромитися, радість, безлюдний, голосний, глибочій.
- ▶ Пояснити будову кожного утвореного прислівника.

Творчі завдання

- ▶ Прочитати. Дібрати прислівники, протилежні за значенням. Пояснити їх написання.
Тепло, увечері, гарно, весело, рано, близько, яскраво, взимку, швидко, востаннє, багато, радісно.
- ▶ Прослухати музику (це може бути вальс, танго, полька, сучасні ритми тощо). Вслухатися в неї і написати невелику розповідь про місце пісні у вашому житті, узявши епіграфом слова І. Франка: «Пісня і праця — великі дві сили».
- ▶ У творі використати прислівники та інші самостійні частини мови.

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати вірш-усмішку. Який висновок ви можете зробити? Визначити основну думку.

ПРО КНИЖКУ

Книжка скаржилась Мар'яні:

— Я у тебе не в пошані.

Звідкіля це на мені

плями сині та масні?

Подивися, от сторінка:

намальована хатинка,

під хатинкою — маля, і написано: «Це я».

А за дві сторінки далі —

різні звірі небували:
сині, жовті та рябі,
що не снилися тобі.
Люди кажуть: — Ой, чия ти?!
Як тебе тепер читати?
Скільки ми читали книг,
а не бачили таких!

(М. Пригара)

- ▶ Назвати самостійні частини мови. Поставити до них запитання. Якими членами речення вони виступають? Які речення за метою висловлювання зустрічаються у цій поезії?

Відгадати загадки

- ▶ Визначити, якою частиною мови є відгадки? Як ви дізналися про це?
  - 1) Утрюх ідуть братці верхом на конячці.
  - 2) Бачити — не бачить, чути — не чує.
  - 3) Мовчки говорить, добре мудрує.
  - 4) Що в світі найшвидше?
  - 5) Хто найдалше бачить?
  - 6) Чорний Іван, дерев'яний каптан: де носом проведе, там помітку кладе.
- ▶ Відгадки розібрати за будовою.

IV. Систематизація й узагальнення вивченого

Дати відповіді на запитання:

1. Чим відрізняються частини мови?
2. Які граматичні ознаки мають самостійні частини мови?
3. Яку синтаксичну роль можуть виконувати самостійні частини мови в реченні?
4. Пояснити, як впливає кожна частина мови на висловлювання людей?
5. Чи можна скласти твір або розповідь, вилучивши яку-небудь частину мови? Чому?

V. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VI. Домашнє завдання

Скласти зі своїм товаришем по парті діалог на лінгвістичну тему «Самостійні частини мови та їх значення в мовленні людей».

Урок № 12

УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ І СПОЛУЧНИКІВ

Мета: повторити з учнями найважливіші відомості про службові частини мови, зокрема про основні граматичні особливості прийменників і сполучників та їх правопис; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити прийменники і сполучники в текстах; розвивати творчі вміння використання прийменників і сполучників у власних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до України та повагу до її звичаїв і традицій.

Правопис: уживання прийменників і сполучників з іншими частинами мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Граматика: спостереження за роллю прийменників у побудові речень і висловлювань різних видів, статус прийменників у реченні та словосполученні.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Україно моя барвінкова,
Переконаний твердо в однім,
Що мені усміхнулася доля
Народитись під небом Твоїм.*

I. Яворський

IV. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок. Визначити стиль і тип мовлення. Про які символи ви дізналися?

І сучасну, і традиційну оселю в Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Для краси у домі, на щастя в ньому, просто так, для душі. Узори на рушниках — то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині — засіяна нива, вазон чи квітка — світове дерево од неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюнка, — знак Берегині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті — це обереги од усього злого, що може зайти в дім... (За Г. Бондаренко).

- ▶ Виписати з тексту прийменники разом зі словами, з якими вони вживаються. Якою частиною мови є кожне слово? Визначити відмінок цих слів.
- ▶ Переказати текст, доповнивши його інформацією про рушник як символ українського народу.

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати. Про який обряд розповідається в цьому тексті? Що ви про нього знаєте? Переписуючи текст, підкреслити прийменники і сполучники. Пояснити їх правопис.

Молодиці вкрили весь піл і лежанку шишками, повиробляли паляниці. Коровай поклали на віці од діжі й обліпили віко навкруги восковими свічками, на котрих ледве було примітно білі плями огню. З печі вигребли жар.

На припічок поклали дві лопати й з піснями понесли на віці серед свічок коровай, приспівуючи до печі як до живої людини: «Пече наша піч, пече, спечи нам коровай грече!» (І. Нечуй-Левицький).

- ▶ Пояснити зміст останнього речення?
- ▶ За допомогою тлумачного словника пояснити лексичне значення слів *паляниця*, *віко*, *шишка*. (*Паляниця* — хлібина з пшеничного борошна, певним чином замішаного. *Віко* — кришка для діжі, де місили тісто для весільних виробів. *Шишка* — булочка, яку виготовляють переважно на весілля).

Творче завдання на складання зв'язного висловлювання

- ▶ Скласти невелику розповідь про відомі українські символи (рослини, тварини), використовуючи подані прийменники з іменниками та прикметниками. Яку роль виконують прийменники в реченні (тексті)?

У саду, на деревах, у хаті, під калиною, чудова розмова з вербою, зо- зуля над школою, волошки в житі, за вікнами — мальви.

- ▶ Визначити відмінок іменників, ужитих з прийменниками.
- ▶ Знайти в тексті однорідні члени речення. Пояснити розділові знаки.

Дослідження-реконструювання тексту

- ▶ Прочитати легенду. Визначити тему, мету, стиль тексту. Замість крапок вставити потрібні прийменники і сполучники. Скористатися довідкою. Виділити голосом найважливіші слова. Подумати і сказати: «Що символізує лелече гніздо?»

ЛЕЛЕКА

... селі знайшли лелеку ... поламаним крилом, виходили його, ... потім випустили ... волю. Одного разу загорілася ... людей хата, ... ній були тільки двоє маленьких хлопчиків. ... цей час пролітав повз хати врятований лелека. Закружляв ... хатою жалібно заклекотів ... кинувся ... відчинене вікно, крізь яке клубочився дим. Врятував лелека хлопчиків, ... дуже обпік собі ноги ... дзьоба, ... стали кривавими, обпалив крила, ... стали ніби вуглики. ... того часу ... лелеки червоні ноги ... дзьоб, ... крила — чорні. Господарі віддячили птахові, прилаштувавши ... ясені колесо ... воза, ... він завжди був поряд ... ними ... виводив своїх пташенят. Отож якщо ... хаті звиває гніздо лелека, то вірять, ... ній буде лад. Згідно ... повір'ям, ... хтось зруйнує лелече гніздо, ... неодмінно накличе лихо... (З журналу).

Довідка: у, на, з, якщо, і, щоб, в, над, що, а, то.

- ▶ Усно описати лелеку.

Лінгвістична гра «Четвертий зайвий»

- ▶ Із кожного ряду прийменників виписати той, що відрізняється від інших правописом. Пояснити свій вибір.
  - 1) Попід, поза, попереду, з-за.
  - 2) Поміж, понад, з-під, проміж
  - 3) З-за, попереду, з-над, з-під.
  - 4) З-поміж, заради, задля, посеред.
- ▶ Подумати й назвати зайве слово, указавши на те, якою частиною мови воно є. Відповідь обґрунтувати.

У хаті, вдень, у лісі, в кімнаті; на стіні, на полі, на річку, напам'ять; до засідання, довіку, довкола, додому.

IV. Систематизація й узагальнення вивченого

Дати відповіді на запитання:

1. Чим відрізняються службові частини мови від самостійних?
2. Для чого служать службові частини мови в реченні (тексті)?
3. З якою частиною слова можуть бути співзвучні прийменники? Наведіть приклади.
4. Яку роль у мовленні виконують сполучники?
5. Чи поповнюються сполучники новими одиницями?

V. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VI. Домашнє завдання

Скласти й записати речення зі словами *угору, у гору; напам'ять, на пам'ять*. Визначити синтаксичну роль поданих слів у складених реченнях. Пояснити правопис.

Урок № 13

АПОСТРОФ. М'ЯКИЙ ЗНАК

Мета: повторити основні правила вживання м'якого знака й апострофа; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданими орфограмами в текстах, визначати їх роль, уживати апостроф і м'який знак; розвивати творчі вміння використання слів з апострофом і м'яким знаком у висловлюваннях; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до рідного краю, батьківської домівки.

Правопис: м'який знак та апостроф.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів; уживання іменників у прямому і переносному значенні.

Граматика: спостереження за роллю іменників у побудові речень і висловлювань різних видів.

Тип уроку: повторення набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Виконання системи творчих завдань на основі повторення вивченого

Спостереження за мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок.

Струмує повітря, тиша імліє, і ніде нікого. Сам-один. Спіймаєш коніка-стрибунця і чуєш, як він, маленький, зав'ється в тебе крізь пальці своїм пружким, повним енергії тільцем, а ти, маючи безмежну владу над ним, над його життям і смертю, тримаєш це тріпотне створіння і роздумуєш: пустити чи ні? Жити йому чи не жити? І якщо вдома не залишилося *прожерливе* галчєня, що його маєш годувати, тоді доля стрибунця усміхнеться, підкинеш його з долоні: живи! І зникне в житах твій зелений крилатий кінь щастя... (О. Гончар).

- ▶ Виписати слова з м'яким знаком. Пояснити його вживання.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова.

Словниковий диктант

- ▶ Записати слова під диктовку. Пояснити вживання апострофа.

Солов'їний, возз'єднання, жираф'ячий, духмяно, інтерв'ю, в'ється, верхів'я, святковість, рум'яний, пам'ятний, зв'язківець, солом'яний, плоскогір'я, переджнив'я, з'явитися, двох'ярусний, пів'ялини, пів'юрби, розім'яв, без'ядерний, дев'ятсот, рюкзак, рюш, ряска, рядок, бур'ян.

Творчі завдання

1. Утворити слова за допомогою префіксів. Пояснити вживання апострофа.

Гора, двір, зірка, їсти, язик, свято, їздити, єднати, жнива, Дніпро, Азов, ядро, хмара.

2. Утворити прикметники з суфіксом *-ин-*. Пояснити наявність чи відсутність м'якого знака в них.

Приятелька, тітонька, білка, русалка, вихователька, Даринка, зозулька, галка, соломка, Рудько, Рудко, веселка, люлька, тітка.

Колективна робота

► Прочитати прислів'я. Розкрити зміст кожного. Пояснити вживання м'якого знака.

1) Для людської думки немає віддалі. 2) Не все теє зробиться, що на думку зродиться. 3) По одержі стрічають, по розуму проводжають. 4) Орел муху не ловить, а слон за мишею не женеться. 5) Людська кров — не водиця, проливати не годиться. 6) Слово не горобець: випустиш — назад не вернеться.

► Пригадати й записати ще п'ять прислів'їв, у яких уживаються слова з м'яким знаком.

Написати слова, де треба, поставити м'який знак, пояснити правопис

Низ..кий, низ..ка, шіст..сот, шіс..тнад..цять, тон..ший, біл..шіс..т., чу..кот..с..кий, плат..ня, на сторін..ці, у пляш..ці, у буд..ці, повіс..тю, міс..к..ком, син..ка, бояз..кіс..т., Малан..чин, Тодос..чин, Парас..чин, мален..кий, голівон..ка, піс..ні, яс..ніс..т., бат..ківс..кий, вол..ер, філ..м, карусел..ний, різ..блення, близ..ко, буд..-де, дес..-то, палац.., палец.., куз..ня, Талан..чук, Гет..ман..чук, до сон..ця, підеш.., граєш..ся, бан..щик, кубин..ці, крил..ця.

Навчальне аудіювання

► Прослухати текст. Визначити тему й основну думку. Що вам найбільше запам'яталося про батьківське подвір'я?

Об'їхав я багато країв. Гарних, дивних, цікавих. Тепер у місті живу. Та враз я згадав хлоп'ячі забави на батьківському подвір'ї. Почув трав'яний дух. Дух, де в'ється моя Рось. Задзвеніли мені солов'ї, *кропив'яночки, очеретянки*, заворкотіли голуб'ята. Запахли в рідному селі ряс, рум'янок, *п'ятиперстень*. І м'ята. Холодна, кучерява. Ледве захожду, було, хлоп'ям до саду, відчуваю, як вільно дихати. Як пахучий холодок наповнює груди. А там ластів'я озветься, защебече, ніби щось промовляє. А із сусіднього саду вітається дід Лук'ян. Скинув бриля — махає. А поруч он клен вишневий, мов півник полив'яний. Мені все дужче пахне м'ята. Я хочу додому. У батьків сад... (Д. Чередниченко).

- ▶ Назвати рослини, про які згадується в тексті. З'ясувати лексичне значення виділених слів (у разі потреби звернутися до тлумачного словника).
- ▶ Виписати слова з апострофом. Пояснити їх правопис.

Конструювання нових форм слів та речень

- ▶ Поставити іменники в давальному чи місцевому відмінку однини. Записати їх. Пояснити наявність чи відсутність м'якого знака в них.

Учителька, веселка, тарілка, сльозинка, перлинка, тополька, пір'їнка, сходинка, лялька, Маринка, вишенька, скринька, сопілка, криничка, яблунька, хустинка, голка.

- ▶ З трьома-чотирма утвореними словами скласти речення.

IV. Систематизація й узагальнення вивченого

Дати відповіді на запитання:

1. Яке значення має апостроф і м'який знак у мовленні?
2. В яких випадках пишеться м'який знак?
3. Коли м'який знак не пишеться? Навести приклади.
4. Назвати правила вживання апострофа.

V. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VI. Домашнє завдання

Написати невелику розповідь про свою родину (захоплення, обов'язки, професії, правила тощо), використовуючи слова з м'яким знаком і апострофом. Підкреслити їх, пояснити правопис.

Урок № 14

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ». КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень п'ятикласників з розділу «Повторення вивченого в початкових класах»; з'ясувати можливі недоліки в ході повторення мовної теорії та прийняти рішення щодо подальшої організації навчальної діяльності з розділів, що вивчатимуться в п'ятому класі; здійснити перевірку здатності п'ятикласників сприймати на слух незнайоме за змістом висловлювання і з одного прослуховування розуміти зміст тексту, тему й основну думку.

Форма проведення тематичного оцінювання: виконання завдань тестового характеру.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Підготовча робота

Мотивація навчальної діяльності учнів. Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання завдань тестового характеру та аудіювання тексту. Поділ учнів класу за варіантами.

IV. Виконання завдань тестового характеру за варіантами

Варіант 1

1. Продовжити речення: «Морфологія — це ...»:
  - а) словниковий склад мови;
  - б) розділ науки про мову, що вивчає звукову будову мови;
  - в) розділ науки про мову, що вивчає слово як частину мови.

2. В якому рядку всі іменники належать до назв неістот?
  - а) Птах, листя, дерева, листя, товариш;
  - б) *книга, хата, ніж, одяг, осінь*;
  - в) дощ, небо, ягоди, батько, мати.
3. Якими членами речення бувають прикметники?
  - а) Обставинами;
  - б) додатками;
  - в) *означеннями або частиною іменного складеного присудка*.
4. Замість яких частин мови вживаються займенники?
  - а) Замість дієслів;
  - б) замість прийменників;
  - в) *замість іменників, прикметників та числівників*.
5. В якому рядку всі числівники — кількісні?
  - а) Перший, третій, п'ятий, сьомий, дев'ятий;
  - б) *десять, одна десята, десятеро, сто двадцять, сорок один*;
  - в) одинадцятий, тринадцятий, п'ятнадцятий, другий, шість.
6. В якому рядку всі дієслова майбутнього часу?
  - а) Читатимеш, заспіваю, буде малювати, лити, сумую;
  - б) покличу, налякає, принесемо, буду кричати, ходжу;
  - в) *відвідаєш, сподіватимусь, будеш вірити, переможе, полечу*.
7. В якому рядку всі сполучники порівняльні?
  - а) Немовби, що, щоб, як, хоч;
  - б) начебто, хай, аби, для того щоб, якщо;
  - в) *немовбито, мов, немов, наче, ніби*.
8. В якому рядку всі прислівники утворено від прикметників?
  - а) Близько, зблизька, тьмяно, злегка, натроє;
  - б) надовго, сухо, звисока, затемна, влітку;
  - в) *відмінно, прекрасно, чудесно, мирно, кисло*.
9. В якому рядку всі слова пишуться з -в?
  - а) Поділ..ський, домен..щик, черешень..ці, кул..ці, гіл..ці;
  - б) Парас..ці, Гал..ці, Натал..ці, т..мянний, веселит..ся;
  - в) *приятел..ці, нен..ці, дон..ці, різ..бяр, добровол..ці*.
10. Доповнити речення другорядними членами. Записати. Визначити синтаксичну роль кожного слова, зазначивши, якою частиною мови вони виражені.
Зійшла зоря.

11. Скласти поширене речення, використовуючи прислівники і сполучники.

Варіант 2

1. Продовжити речення: «Частини мови — це ...»:
  - а) Слова, різні за звучанням, але однакові або близькі за значенням;
  - б) *особливі групи слів, що характеризуються лексичним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичною роллю в реченні;*
  - в) слова, протилежні за значенням.
2. В якому рядку всі подані слова — іменники?
  - а) Рух, бігати, завдання, читати, радість;
  - б) *звертання, синява, сміливість, радість, читання;*
  - в) дія, молодий, природа, життя, рухатися.
3. Як змінюються прикметники?
  - а) Тільки за відмінками;
  - б) *за родами, відмінками і числами;*
  - в) тільки за родами.
4. В якому рядку всі наведені слова є займенниками?
  - а) Сік, дім, ніч, ліс, біль;
  - б) він, сам, чий, вік, чай;
  - в) *мій, наш, ваш, свій, твій.*
5. В якому рядку всі числівники — порядкові?
  - а) Двоє, троє, четверо, п'ятеро, десятеро;
  - б) одна десята, п'ятдесят, п'ятсот, дев'ять, шістдесят сім;
  - в) *другий, сорок третій, дев'яностий, двісті тридцять сьомий, шостий.*
6. В якому рядку всі слова з часткою *не* пишуться окремо?
  - а) Не/вгавати, не/волити, не/зчутися, не/зрозуміти, не/погодитися;
  - б) не/навидіти, не/покоїтися, не/сподіватися, не/сказати, не/подвоїти;
  - в) *не/захлинутися, не/минати, не/турбуватися, не/розкинутися, не/здійснити.*
7. У якому рядку всі прийменники пишуться разом?
  - а) Незалежно/від, на/перед, з/під, за/ради, з/за;
  - б) по/між, згідно/з, під/час, у/продовж, з/поміж;
  - в) *в/наслідок, до/вкола, в/здовж, на/вкола, що/до.*

8. В якому рядку всі прислівники написано правильно?
- а) Коли не-коли, на радість, намертво, у двох, ніколи;
  - б) без мети, нізвідки, з року в рік, напам'ять, удвох;
  - в) назло, гидко-бридко, коли-небудь, до лица, по-п'яте.
9. В якому рядку допущено орфографічну помилку?
- а) Свято, буряк, міжгір'я, бур'ян, кур'єр;
  - б) з'єднаний, з'їхати, з'явитися, об'єм, під'їхати;
  - в) рум'яний, дзвякнути, цвях, моркв'яний, торф'яний.
10. Доповнити речення другорядними членами. Визначити синтаксичну роль усіх слів, зазначивши, якою частиною мови вони виражені.
Настав ранок.
11. Скласти поширене речення, використовуючи прикметники і прийменники.
- Примітка.* Перші дев'ять питань оцінюються 1 балом, 10, 11 — по 1,5 бала.

V. Проведення контрольного аудіювання тексту

Читання вчителем незнайомого тексту від початку до кінця і сприймання його учнями

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЕРА

Настала субота. Літо вирувало яскравими барвами й свіжістю, буяло життям. У кожному серці бриніла мелодія, а коли серце було молоде, вона виливалася в пісню. Обличчя кожного променілося радістю, кожний крокував пружно і бадьоро. Білі акації стояли у цвіту і сповнювали повітря пахощами. Кардіфська гора, що підносилася над містом, вкрилася зеленню. Віддалік вона здавалася Обітованою землею — чудесною, безтурботною, привабливою.

Том вийшов на вулицю з відром вапна і довгою щіткою. Він зміряв поглядом паркан, і радість його в одну мить згасла в душі, а натомість у неї ввійшла туга. Тридцять ядрів дошаного паркану заввишки дев'ять футів! Життя здалося йому безглуздом, існування — важким тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у вапняний розчин, провів нею по верхній дошці паркану, потім зробив те саме знову й знову: якою ж крихітною була біла смужка порівняно з безмежним простором небіленого паркану! У розпачі він сів на землю під деревом. Із хвіртки підстрибцем вибіг Джим. У руці в нього було бляшане відро. Він наспівував пісеньку

«Дівчинка з Буффало». Ходити по воду до міської помпи Тому завжди здавалося неприємним заняттям, але тепер він подумав, що воно не таке вже й погане (*М. Твен*).

Виконання завдань тестового характеру за змістом тексту

Варіант 1

1. У який день відбувалися події?
а) У понеділок; б) у середу; в) у суботу.
2. Що бриніло в кожному серці?
а) *Мелодія*; б) струна; в) музика.
3. Кожний крокував як?
а) Весело і радісно; б) *пружно і бадьоро*; в) чемно і гордо.
4. Про які дерева згадується в тексті?
а) Дуби; б) берези; в) *акації*.
5. Чим була вкрита гора?
а) Мохом; б) *зеленню*; в) снігом.
6. Хто вийшов на вулицю?
а) *Том*; б) Гек; в) Джим.
7. Скільки було ярдів паркану?
а) *Тридцять*; б) сорок; в) двадцять.
8. Яким здавалося Томові життя?
а) *Важким*; б) легким; в) сумним.
9. Куди сів Том?
а) *На землю*; б) на лаву; в) на траву.
10. Хто вибіг із хвіртки?
а) Гек; б) *Джим*; в) Поттер.
11. Що було у Джима в руці?
а) *Відро*; б) щітка; в) лопата.
12. Яку пісню наспівував Джим?
а) «*Дівчинка з Буффало*»; б) «Ясноокая дівчина»; в) «Дівчина з гори-
ха зерна».

Варіант 2

1. В яку пору року відбувалися події?
а) *Влітку*; б) навесні; в) взимку.

2. Що бриніло в кожнім серці?
а) *Мелодія*; б) струна; в) музика.
3. Що відображало обличчя кожного?
а) *Радість*; б) сум; в) занепокоєння.
4. Якими були дерева?
а) *У цвіту*; б) з фруктами; в) голі.
5. Яка згадується гора?
а) *Кардіфська*; б) Ай-Петрі; в) Говерла.
6. Що було в Тома у відрі?
а) *Ванно*; б) вода; в) бензин.
7. Яким був паркан?
а) Трубочатим; б) *дощаним*; в) цегляним.
8. Якою була біла смужка паркану?
а) Величезною; б) *крихітною*; в) безмежною.
9. Де сів Том?
а) *Під деревом*; б) під парканом; в) під кушем.
10. Як вибіг Джим?
а) Швидко; б) *підстрибцем*; в) миттєво.
11. Яке у Джима було відро?
а) Металеве; б) капронове; в) *бляшане*.
12. Яким було для Тома заняття ходити по воду?
а) Приємним; б) *неприємним*; в) улюбленим.

VI. Організований збір зошитів для тематичного оцінювання

VII. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час виконання тестових завдань і контрольного аудіювання

VIII. Домашнє завдання

Скласти зв'язне висловлювання на одну з тем: «Чудовий літній відпочинок», «Згадка про літні канікули», «На морі», «Цікава подорож», використовуючи самостійні й службові частини мови.

ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ

Урок № 15

ТЕКСТ І ЙОГО ОЗНАКИ

Мета: ознайомити учнів з основними ознаками тексту; навчити відрізняти зв'язний текст від речення або набору речень; розвивати творчі вміння працювати з текстом, добирати заголовок, аргументувати свій вибір; формувати вміння складати тексти різних видів у діалогічній та монологічній, усній та писемній формах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу збагачувати знання школярів про історію України, виховувати любов до рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Граматика: виділення тематичних речень у тексті (мікротемі).

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення розділу «Поняття про текст». Ознайомлення учнів зі структурою теми.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: вчитель пропонує п'ятикласникам звернути увагу на основні ознаки тексту, з якими вони познайомляться на уроці (таблиця або запис на дошці).

Текст (тема, основна думка — розповідь, опис, роздум), засоби зв'язку речень у тексті; абзац; мікротема; речення (розповідні, питальні, спонукальні); дане і нове.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

V. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти.*

А. Малишко

Робота над зв'язним висловлюванням (виразне читання тексту вголос)

- ▶ Прочитати текст. Про що в ньому розповідається? Чи можна назвати його зв'язним висловлюванням? Відповідь обґрунтувати.

УКРАЇНЦІ У СВІТІ

Усього у світі живе понад 46 мільйонів українців. Сучасні кордони України не збігаються з межами розселення українського народу. Упродовж недавньої історії Україна пережила кілька хвиль еміграції, тобто переселення українців у інші краї. Перша значна хвиля припадає на XVIII століття, на час знищення козацького устрою та Запорозької Січі. Українці переселялися на Кубань, у турецькі володіння. Згодом у кінці XIX століття із західних земель до Америки виїхало чимало українських родин у пошуках роботи. Під час громадянської війни 1918–1921 рр. — нова хвиля еміграції, а після Другої світової війни — ще одна.

Нині за межами України проживає понад 10 мільйонів українців. Значні українські поселення розташовані в країнах, що межують з Україною, а також у США, Канаді, Австралії та інших країнах світу... (За В. Іванишиним).

- ▶ Доповнити текст, використовуючи знання з історії українського народу.
- ▶ Пригадати, чим відрізняється текст від окремих речень?
- ▶ Лексична робота (*Еміграція* — виїзд громадян за межі України, *імміграція* — в'їзд іноземців на тривале чи постійне проживання в нашу країну, *діаспора* — перебування поза етнічною територією народу в результаті добровільної чи примусової еміграції).

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Одним реченням дуже часто неможливо передати необхідний зміст. Це можна зробити за допомогою кількох речень, пов'язаних між собою, тобто тексту.

Текст (у перекладі з латинської мови — *тканина, зв'язок, побудова*) — висловлювання, що складається з кількох речень, має певну змістову і структурну завершеність.

Кожний текст, висвітлюючи якусь тему, містить певний обсяг фактів, певну інформацію. Текст і створюється заради передачі інформації. Більшість текстів утворюється з певної кількості пов'язаних між собою речень, а іноді текст може складатися з одного речення (прислів'я, приказки, коломийки, крилаті вислови).

Текст є засобом відтворення зв'язного мовлення.

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати. Про що розповідається в кожному реченні? Чи пов'язані вони між собою? Чи можна дібрати заголовок?

Окрема людина невіддільна від народу, а народ невіддільний від Батьківщини: у цьому сила народу і міць його, невмирущість і безсмертя. Я люблю свій рідний край, що зветься Україною. Перша держава східних слов'ян одержала назву Русь, або руська земля, а історики назвали її Київською Руссю. В Україні живуть угорці, румуни, греки, німці, чехи, словаки, татари, гагаузи та інші. Українці являють собою сталу спільність людей, яка історично сформувалась і зберегла стабільні культури, етнічну самосвідомість (*З підручника*).

- ▶ З'ясувати лексичне значення слів *стабільність, етнічність, самосвідомість*. За потреби звернутися до тлумачного словника.
- ▶ Пригадати, що є основою речення? Зробити синтаксичний розбір другого речення.

Стилістичний аналіз тексту з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст. Яка основна думка його? Поміркувати, яку функцію виконують тексти і цей текст зокрема?

Які ми, українці? Сьогодні вже не такі, якими були п'ять, десять років тому. І не такі, якими були сто років назад. Що ж в'яже нас із нашими предками, котрі жили на цій землі сто й тисячу років перед нами? Наша генетична пам'ять, яку дехто схильний вважати «пережитком», волає до наших сердець: «Ще живе Україна — Русь!» Жива вона в наших колядках, ве-

ликодніх короваях, клечальній неділі та купальських вогнищах, у снопах жита на покуті й гронах калини, у вишиванках і в піснях (*Г. Печерна*).

- ▶ Переказати текст.
- ▶ Яку роль відіграють питальні речення?

Моделювання-реконструювання

- ▶ Прочитати. Розташувати речення так, щоб вийшов зв'язний текст.

Одні дослідники пов'язували її зі словами *край, у (біля) краю*, інші — з іменниками *край, країна* у значенні «рідний край, своя країна, рідна земля; земля, населена своїм народом». Походження назви *Україна* здавна привертало увагу вчених, але однозначного пояснення й досі немає. Найпереконливішою слід вважати версію, яка пов'язує назву *Україна* зі словами *край, країна*, хоч зв'язок цей не прямий, а значно складніший. Ще один погляд, за яким назва *Україна* нібито походить від дієслова *украяти* (відрізати), тобто первісне значення цієї назви — «шматок землі, скраєний (відрізаний) від цілого, який згодом став цілим (окремою країною)» (*За Г. Півтораком*).

- ▶ Виділити смислові частини в тексті. Як би ви поділили цей текст на абзаци? Чи потрібні вони? Яке значення мають?
- ▶ Що нового ви дізналися з цього тексту? Доповнити розповідь про походження України власними висловлюваннями.

Створення ситуації

Уявити, що ви зустрілися з громадянами іноземних країн, які хочуть дізнатися про Україну та українців. Використовуючи матеріал попередніх вправ, побудувати діалог з однокласником (однокласницею).

VIII. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Що називається реченням? Яка його основа?
2. Чим відрізняється речення від тексту?
3. Які бувають речення за метою висловлювання? Навести приклади.
4. Назвати основні ознаки тексту.
5. Чи можна назвати діалог текстом? Відповідь обґрунтувати.

IX. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час поворнення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

Х. Домашнє завдання

Скласти діалог з однокласником про текст і речення, основні ознаки тексту.

Урок № 16

ТЕМА Й ОСНОВНА ДУМКА ТЕКСТУ

Мета: ознайомити учнів з поняттями *тема* і *основна думка* тексту; навчити визначати тему й основну думку тексту; розвивати творчі вміння працювати над текстом, добирати заголовки; формувати вміння складати тексти різних видів у діалогічній та монологічній, усній і писемній формах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до народних звичаїв і традицій.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Граматика: виділення тематичних речень у тексті (мікротемі).

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

III. Генералізація знань п'ятикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему, основну думку розповіді. Поділити текст на окремі змістові частини і дібрати до них заголовки. Визначити ключові слова, на основі яких можна переказати текст.

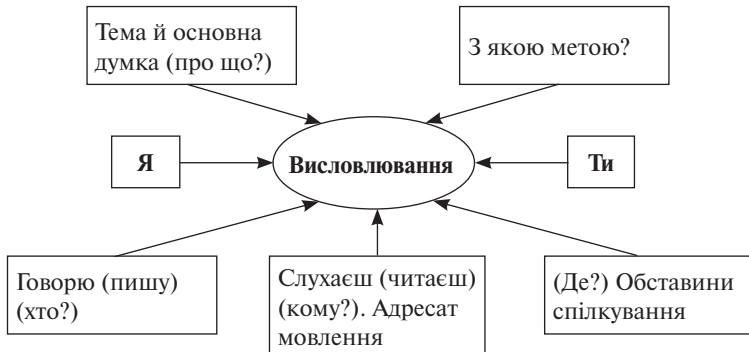
Останній на полі сніп, званий «осталець» або «дід», перев'язували червоною смужкою та урочисто з піснями несли в село. На полі залишали жменю невижатого збіжжя, прикрашеного стрічками і квітами, що називалося «бородою» або «козою», «перепілкою». Колосся заламували до землі, зерно з них висипали у розпушену землю, клали хлібину і ставили воду: «Оце тобі, борода, хліб, сіль і вода». За язичницькими віруваннями, збереження в хаті на покуті останнього снопа та обряд «зазивання борода» пов'язані були з духом рослинності і покликані повернути силу, що перейшла в колосся, землі, а також всьому хазяйству господаря. Закінчивши жнива, жінці качалися по стерні, щоб не боліла спина і легко було жати наступний рік (*О. Чебанюк*).

- ▶ Подумати, для чого автор позначає деякі висловлювання у лапках? Стикло переказати текст.
- ▶ Лексична робота (*Язичество, язичництво* — загальне позначення дохристиянських релігій).

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими

Учитель пропонує розглянути схему, яка допоможе школярам у створенні висловлювань різних видів відповідно до мовленнєвих ситуацій:

Коментар учителя. Кожний текст містить у своїй змістовій основі тему та основну думку. *Тема* — це ті події, явища, про які йдеться у висловлюванні. *Основна думка* — ідея, що закладена в тексті. *Заголовок*, дібраний автором або читачем, відображає тему та основну думку висловлювання. Визначена тема та основна думка тексту допомагають осмислити зміст викладеного повідомлення, висловлювання тощо.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Прочитати текст

- ▶ Про що в ньому розповідається? Визначити тему. Дібрати заголовок. Порівняти заголовки, дібрані однокласниками. Розпитати, чому вони саме так назвали текст?

Випікання хліба в українській родині було не буденною справою, а священним дійством, тонкощі якого передавалися з покоління в покоління. Допомігши висадити паляницю у піч, діти виходили з хати, щоб «хліб не злякати», доки він буде рости. Відчувши запах спеченого хліба, стукали у двері:

Дозволь, мамо, в хату ввійти,
Хліб з печі вийняти допомогти.

Мати відповідала:

Заходь, доню, будем хліб виймати,
На рушник долі його викладати.

Мати подавала дівчинці або й хлопчикові хлібини, щоб покласти їх на чистому рушнику, застеленому на столі. Потім вони покривалися чистою полотниною або рушником, розшитим квітами, «щоб відпочив та господаря дождався» (*О. Кириченко*).

- ▶ Пояснити, як ви розумієте висловлювання, що в лапках?

Навчальне аудіювання з творчим завданням

- ▶ Прослухати текст. Чи відповідає заголовок темі та основній думці твору? Придумати власну назву. Довести правильність своєї думки.

ПЕРШИЙ ГРІМ

Український селянин вважає, що до першого грому земля не розмерзається до кінця, і примічає: якщо перший грім загримів на голе дерево, то треба *ждати* неврожаю. Якщо ж загримів від заходу, то буде врожайне літо. При першому громі дівчата біжать вмитися з криниці або ріки і витертися своїм червоним поясом — для краси. Парубки хапають за ріг хату і *силкують* підняти її, щоб сили прибуло. У кого болить спина або попереk, той поспішає підняти віз або притулитися до ставка, думаючи, що від того стає легше. А знаючі баби набирають із криниці води при першому громі й мажуть нею дітей від пристріту... До першого грому українці не сідають вечеряти на дворі (*За М. Максимовичем*).

- ▶ Чи можна замінити виділені слова власне українськими? Замініть.

Увага! Пристріт — хвороба, викликана чиймсь злим поглядом (за уявленням).

Колективна робота над текстом

- ▶ Прочитати текст уголос. Про що в ньому розповідається? Про які ще чудодійні квіти ви знаєте? Скласти колективно план до кожної логічно завершеної частини. Записати його.

Починали носити віночок дівчата з трьох років.

Перший для трирічної дівчинки плела мама, намочувала в росах, коли на неї сонце зійде. І купала його в росах сім днів, а тоді до скрині клала. У віночок вплітала чорнобривці, незабудки, барвінок, ромашки. Кожна квіточка лікувала дитину. Чорнобривці допомагали позбутися головного болю, незабудки та барвінок зір розвивали, а ромашка серце заспокоювала.

У чотири роки плівся інший віночок. Усі кінчики пелюсток були розсічені. Доплітався безсмертник, листочки багна чи яблуні.

А для шестирічної доньки у вінок вплітали мак, що давав сон та беріг думку. Крім того, вплітали волошку.

Для семирічної дівчини плели вінок з семи квіток. І вперше квіт яблуні вплітали (*З журналу*).

- ▶ Текст переказати за складеним планом.

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Що таке текст?
2. Що таке тема тексту?
3. Як визначити основну думку тексту?
4. Яке значення має заголовки у тексті?
5. Що необхідно враховувати у висловлюваннях різних видів?

VII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час поворнення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Прочитати заголовки текстів. Розподілити їх на дві частини: 1 — ті, що визначають тему тексту, 2 — основну думку висловлювання.

1) Мій улюблений мультфільм. — Мультфільм «Шрек». 2) Як Валентин допоміг Євгенові. — Справжній друг. 3) Цікава подорож. — Подорож

до столиці. 4) Свято Нового року. — Улюблене всенародне свято Нового року. 5) Перший раз на ковзанах. — Невдале катання.

Урок № 17

ПОДІЛ ТЕКСТУ НА МІКРОТЕМИ Й АБЗАЦИ. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОМЕ І НОВЕ

Мета: навчити учнів виділяти в тексті мікротеми, тематичні речення, ділити текст на абзаци, ознайомити з поняттями *дане* і *нове* в тексті; розвивати творчі вміння працювати над текстом, знаходити відоме і нове в тексті; формувати вміння складати тексти різних видів у діалогічній та монологічній, усній і писемній формах; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, шанобливого ставлення до її ресурсів; сприяти розвитку естетичних смаків, помічати красу природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Граматика: виділення тематичних речень у тексті (мікротемі).

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Генералізація знань п'ятикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати текст уголос. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовки до тексту. Порівняти свій заголовок з тим, що дібрали однокласники. Яка з назв найбільш удала, найточніше відображає тему тексту?

Конвалія — багаторічна рослина. Вона має два, часом три великих листки, що виростають з повзучого підземного кореневища. Щороку кореневище утворює біля стебла невелику бруньку. За літо брунька поволі *перетворюється* на довгий *підземний* паросток. А навесні кінець паростка починає викидати зелені листочки. Але стебло з квітами з'являється ще не скоро. Мине два-три роки, і біля стебла утвориться велика брунька. З неї проростає гнучка стеблина і вкривається білими квітами. Майже чотири роки росте, розвивається конвалія, поки на ній зацвітуть запашні дзвіночки... (З *журналу*).

- ▶ Виділити в тексті підтеми (мікротеми). Чи є потреба поділити цей текст на абзаци?
- ▶ Дібрати синоніми до виділених слів.
- ▶ Знайти в тексті порівняння. З якою метою їх використано? З'ясувати, яку роль вони виконують?

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Тема тексту може ділитися на підтеми (мікротеми). Частиною тексту, в якій розкривається зміст підтеми (мікротеми), є абзац. На письмі абзац виділяється відступом управо.

Речення у тексті поєднуються за допомогою «даного»(відомого), де використовуються повтори слів, займенники, синоніми. «Дане» (відоме) в тексті служить для зв'язку речень. У ньому повторюється якась частина попереднього речення.

«Нове» в реченні містить основне повідомлення і виділяється логічним наголосом. У мовленні «нове» найчастіше знаходиться наприкінці речення.

У тексті може бути послідовний (ланцюжком) і паралельний зв'язок. При послідовному зв'язку речень «даним» наступного речення стає «нове» попереднього. Паралельний зв'язок полягає в тому, що «дане» залишається одним і тим же.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Про що в ньому розповідається? Визначити тему. А як би ви назвали цей текст? Чому?

ВЕРБА

Близько п'ятисот видів верб ростуть на нашій планеті. Тридцять припадає на Україну. Вони є в різних географічних зонах нашого краю.

Раніше ними обсаджували дороги й городи, ставки й береги, левади та греблі... Пригадайте пісню «В кінці греблі шумлять верби».

Окрім краси, що хвилює людське серце, верба дає нам багато користі. Вона ніби позначка води на земній карті. Тому й криницю копають завжди під вербою, бо на сухому місці це дерево ніколи не ростиме. «Де срібляте вербиця, там здорова водиця», — говорить народне прислів'я.

Цікаво й таке: у селах, де копають колодязі на куток, тобто на 10-15 дворів, люди у відра з набраною водою завжди кладуть вербову дощечку завбільшки з долоню. Такий вербовий кусник дезінфікує воду, поліпшує її смакові якості, надаючи їй «вербного духу», що його утворюють смолисті речовини... (З журналу).

- ▶ Пояснити поділ тексту на абзаци. Дібрати до кожного заголовок.
- ▶ Знайти в тексті «дане» (відоме) і «нове». Пояснити своє твердження. Який зв'язок речень у цьому тексті?
- ▶ Виписати з тексту займенники. Визначити їх морфологічні ознаки. Яку роль вони відіграють у тексті?

Дослідження-пошук

- ▶ З поданих нижче тем вибрати широкую, що може охопити всі інші, вузьчі теми.
  - 1) Улюблена квітка. 2) *Навесні* в саду. 3) Чудові пахощі на лузі. 4) Перші весняні квіти. 5) Пролісок — початок життя. 6) Весна в рідному краї.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділеного слова.

Творче завдання на редагування тексту

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити тему й основну думку. Який недолік в оформленні тексту ви помітили? Поділити його на абзаци.

СИМВОЛ СТРАДНИЦТВА І МІЦІ

Нарівні з тополею дуб згадується поряд з тими деревами, під якими приносились язичницькі жертви. Збереглася і донині повага до рослинного царства. Дуби живуть до тисячі років. Їх шанують як святиню і християни, і мусульмани. Дубове листя, як і вінок з тернини, символізує страждання Христа. Наші дуби могутні. Сягають вони до 40 метрів заввишки. У поодиноких крона крислата, розлога, а стовбур — майже у три обіймища. Такі дуби заслуговують шани як пам'ятки природи та історії, адже за їхнього життя змінилося *кількадесят* людських поколінь. Відомий історичний дуб у селі Хортиця біля Запоріжжя має 700 років. Під Києвом, у Кончі-Заспі є хоч і невисоке, але товстелезне 900-літнє

дерево. У свідомості народній дуб лишився уособленням добродітності, міцї й надійності... (А. Топачевський).

- ▶ Визначити в тексті «дане» (відоме) і «нове». Відповідь підтвердити рядками з тексту.
- ▶ Виділене слово розібрати як частину мови.

Учитель може запропонувати учням порівняти відредагований ними текст з оригіналом.

Нарівні з тополею дуб згадується поряд з тими деревами, під якими приносились язичницькі жертви.

Збереглася і донині повага до рослинного царства. Дуби живуть до тисячі років. Їх шанують як святиню і християни, і мусульмани. Дубове листя, як і вінок з тернини, символізує страждання Христа.

Наші дуби могутні. Сягають вони до 40 метрів заввишки. У поодиноких крона крилаті, розлога, а стовбур — майже у три обіймища. Такі дуби заслуговують шани як пам'ятки природи та історії, адже за їхнього життя змінилося кількадесят людських поколінь.

Відомий історичний дуб у селі Хортиця біля Запоріжжя має 700 років. Під Києвом, у Кончі-Заспі є хоч і невисоке, але товстелезне 900-літнє дерево.

У свідомості народній дуб лишився уособленням добродітності, міцї й надійності... (А. Топачевський).

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

- 1) Чим відрізняється тема від мікротеми?
- 2) Що таке абзац? Чи потрібні абзаци в тексті?
- 3) За допомогою чого поєднуються речення в тексті?
- 4) Як ви розумієте поняття «дане» і «нове»? Відповідь аргументувати.
- 5) Як слід розуміти паралельний і послідовний зв'язок речень у тексті?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час поворнення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Знайти й записати текст народної пісні, про яку йшлося на уроці «В кінці греблі шумлять верби». Визначити «дане» і «нове», а також зв'язок речень у тексті.

Урок № 18

МОВНІ ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Мета: поглибити знання п'ятикласників про мовні засоби зв'язку речень у тексті, дати уявлення про те, яку роль вони виконують; розвивати творчі вміння працювати над текстом, знаходити мовні засоби зв'язку речень у тексті; формувати вміння складати тексти різних видів у діалогічній та монологічній, усній і писемній формах; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, почуття доброго ставлення до рідного краю.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів, прислів'їв, крилатих висловів.

Граматика: сполучники, прислівники, займенники; синоніми, спільнокореневі слова, повтори як засоби зв'язку речень у тексті; виділення тематичних речень, а також мовних засобів зв'язку речень у тексті (мікротемі та макротемі).

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати текст. Скласти до нього простий план.

Текст (з латинської мови — *тканина, в'язь, поєднання*) є функціонально завершеним мовним цілим, основне завдання якого визна-

чається певною метою мовленнєвої діяльності. Для тексту характерна зв'язність, що відображає єдність фонетичних, лексичних, граматичних засобів з урахуванням їх стилістичного навантаження, зміст та внутрішній смисл (тему й основну думку).

Зв'язний текст — це відрізок усного чи писемного мовлення, для якого властиві протязність, логічна єдність і здатність членуватися на менші складові частини. Зв'язність тексту характеризується певною послідовністю речень, абзаців, надфразових єдностей, що відповідають задуму автора.

Незв'язний текст — це текст, що є сукупністю логічно й тематично не пов'язаних між собою висловлювань.

Розрізняють усні й писемні тексти, художні й нехудожні, прозові й віршові, монологічні й діалогічні, розповіді, описи, роздуми, абзаци, мікротексти і макротексти, контексти, підтексти та інші.

► Дати відповіді на запитання:

- 1) Що таке текст?
- 2) Які властивості характерні тексту?
- 3) Який текст називається зв'язним, що йому властиве?
- 4) Чим характеризується зв'язність тексту?
- 5) Який текст називається незв'язним?
- 7) Які види, типи, форми, стилі текстів розрізняють?

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нових знань

Коментар учителя. Засобом зв'язку між реченнями в тексті виступають займенники, прислівники, сполучники, а також синоніми.

Для того, щоб зрозуміти текст, уміти його проаналізувати, необхідно знати *основні етапи аналізу тексту*, якими є:

- 1) визначення теми й основної думки тексту;
- 2) виділення абзаців (мікротем);
- 3) визначення стилю і типу мовлення;
- 4) аналіз структури тексту;
- 5) аналіз мовних засобів (лексичних, граматичних, стилістичних).

Для аналізу тексту важливими є ще й такі поняття, як *засоби зв'язку в тексті* (лексичні повтори, синоніми, займенники, службові слова), актуальне членування на тему й рему («дане» і «нове») в кожному реченні та в тексті загалом, способи розміщення речень (послідовний, або ланцюговий, і паралельний).

V. Виконання практичних завдань творчого характеру

Дослідження-реконструювання

- ▶ Прочитати вголос. Чи можна назвати висловлювання текстом? Довести твердження. Які недоліки ви помітили? Відредагувати текст, уникаючи недоліків.

М'ята широко використовується в народній медицині, займає почесне місце в народних піснях та обрядах. Незмінний епітет м'яти — кучерява. Як і калина, м'ята є символом дівочої краси і *цноти*.

У фольклорі м'ята нерідко згадується поряд із рутою, утворюючи мовби одну рослину — руту-м'яту.

М'ята відіграла важливу роль у весільній обрядовості. За традицією вінок для молодої та вінки для дружок плели з м'яти, барвінку і рути... (За О. Лоховою).

- ▶ Доповнити текст відомою вам інформацією про м'яту.
- ▶ Назвати мовні засоби, використані в тексті. Яку роль виконують сполучники?
- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати лексичне значення виділеного слова (*Цнота* — добродесність, чеснота, моральність. Невинність, непорочність, цнотливість, незайманість).

Моделювання зв'язного висловлювання

- ▶ Прочитати речення. Переставити їх так, щоб вийшов зв'язний текст, дотримуючись послідовного зв'язку речень. Поділити текст на абзаци. Дібрати заголовок, який виражав би тему тексту. Записати.

І поки посадять інші дерева в саду, кущі калини вже розростаються, милуючи зір білим цвітом і рубіновими кетягами ягід восени. Садять її біля хат. *Росте калина по тінистих лісах, у галях і дібровах, на схилах, узліссях і лісових галявинах.* Калина коло хати — здавна найперша і найзначніша ознака оселі українця. Біля щойно зведених осель на примітному місці в першу чергу висаджують калину. Існує гарний звичай, який, на жаль, подекуди починають уже забувати... (За А. Кондратюком).

- ▶ Знайти прислівники. З'ясувати їх роль у тексті.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір виділеного речення.

Творче завдання за уявною ситуацією (робота в парах)

- ▶ Уявити, що вам доручено взяти участь у суботнику щодо примноження природних насаджень рідного міста, зокрема території школи. Скласти діалог з товаришем по парті про підготовку до цього заходу. Зазначити,

які ви будете насаджувати рослини, що візьмете з собою, коли це відбудеться, тощо.

У репліках можна використати такі мовні засоби для зв'язку речень у діалогічному тексті: *ми, наприкінці, вони, якісно, швидко, гарні, чудові, прекрасні, їхні, наші, її, заздалегідь, зусилля, старанність, напружено*.

- ▶ Прослухати діалоги однокласників. Визначити кращі тексти. Пояснити, чому ви так вважаєте. Висловити побажання однокласникам.

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Що таке зв'язність тексту, чим вона характеризується?
2. Назвати мовні засоби речень у тексті.
3. Для чого необхідно знати способи розміщення речень у тексті?
4. Які існують основні етапи аналізу тексту?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Виписати із твору Марка Твена «Пригоди Тома Сойера» уривок. Дібрати заголовок. Визначити «дане» і «нове». Підкреслити мовні засоби зв'язку речень у тексті. З'ясувати, який між ними зв'язок — паралельний чи послідовний. Аргументувати свою відповідь.

Урок № 19

ТЕКСТИ РІЗНИХ ТИПІВ — РОЗПОВІДЬ, ОПИС, РОЗДУМ

Мета: поглибити знання п'ятикласників про типи мовлення, їх структуру й особливості, навчити з'ясовувати приналежність текстів до того чи іншого типу мовлення; розвивати творчі вміння працювати над текстом, знаходити ознаки текстів різних типів мовлення; формувати вміння складати тексти розповіді, описи, роздуми в діалогічній та монологічній, усній і писемній формах; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти

розвиткові почуття прекрасного і корисного, виховувати любов до тварин.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Граматика: сполучники, прислівники, займенники; синоніми, спільно-кореневі слова, повтори як засоби зв'язку речень у тексті; виділення тематичних речень у мікротемі.

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок повторення з елементами поглиблення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати. Визначити жанрові особливості тексту. До якого типу мовлення він відноситься? З'ясувати роль спеціальної термінології в тексті.

ХВІСТ У ТВАРИНИ МОЖЕ БУТИ ПАРАШУТОМ

Рятуючись від куниці, все вище й вище по сучках лапатої ялини забирається білка. Куниця ось-ось наздожене її. Попереду два сучки, один. І раптом...білка розпластує лапки, розправляє хвоста й кидається вниз із самісінького вершечка високої ялини. Хвіст діє як парашут, і білка плавно приземляється на галявині, обдуривши свого найлютішого ворога. У куниці хвіст не може правити за парашут, і поки вона спускається з ялини, білка вже знаходить куточок.

Такий же парашутист смугастий бурундук. Завдяки *хвостові-парашуту* йому нічого не варто стрибнути на землю з вершечка величезного кедра (*З журналу*).

- ▶ З'ясувати роль дієслів у тексті. Яке значення має сполучник *і*? Знайти слова, вжиті в переносному значенні. З якою метою їх використано?
- ▶ Пояснити правопис виділеного слова. Навести власні приклади на подану орфограму. Зробити фонетичний розбір слова *безпечний*.

IV. Виконання завдань творчого характеру на основі сприймання й усвідомлення учнями теоретичного матеріалу

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст мовчки. Довести, що він є описом. Визначити, з яким типом мовлення поєднаний. Яку стилістичну роль у тексті відіграє слово *мов*?

ТАЄМНА РОЗМОВА

Тихо в лісі: повітря не дихне, ніщо не шеберхне, жодна рослинка не схилиться, не злякає маленької комашки. Мов усе послухало, мов зачароване. Зате горою йде гучна розмова вітру з лісовим верховіттям. Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком. Здалека чутно глухий гомін; він наближається, дужчає, обхоплює верховіття, і здається, що кожне дерево кожним листочком шепотить якесь чарівне слово, а ті слова, зливаючись у чудову гармонію лісового шепотіння, хвилюю котяться далі, завмираючи в просторі... За першою хвилею котяться друга, третя... (*М. Коцюбинський*).

- ▶ Переказати докладно текст.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір останнього речення. Пояснити правопис слова *хвилюю* і вживання частки *не*.

Коментар учителя. В українській мові існує три типи мовлення: *розповідь, опис, роздум*. Кожна людина впродовж свого життя перебуває в різних ситуаціях і користується різними типами мовлення.

Розповідь — це повідомлення про якісь події, що розгортаються в часі. Загальна схема розповіді така: *початок дії, розвиток подій, кінець події*. Розповідь має такі різновиди: власне розповідь (оповідання), повідомлення, відповідь, перелік, найменування, оголошення.

Опис — це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. В описі дається характеристика людей, предметів, явищ природи шляхом перелічення їх головних, суттєвих ознак. *Найголовніше в описі* — дати точне або яскраве уявлення про предмет мовлення. Описи бувають: пейзажні, портретні, інтер'єру, характеристики людини, предметів, явищ.

Роздум (міркування) — це висловлювання про причини якостей, ознак, подій. У роздумі обов'язкові три частини: *теза* (чітко сформульо-

вана думка), *докази* (підтвердження висунутої тези), *висновок* (впливає з доказів). В основі роздуму лежать причинно-наслідкові відношення. «Чисті» розповіді, описи, роздуми використовуються рідко. У текстах найчастіше описи включаються в розповідь або пов'язані з міркуванням, розповідь може доповнюватись роздумом.

Навчальне аудіювання з творчим завданням

- ▶ Прослухати текст. Визначити тему та основну думку. Назвати, які мовні засоби використані в тексті? З'ясувати спосіб зв'язку речень у поданому тексті.

КНИГА ВЧИТЬ, ЯК НА СВІТІ ЖИТЬ

Книга в житті людини посідає важливе місце. Зараз важко уявити наше життя без книги. З книг ми черпаємо знання, дізнаємося про історію нашої держави, її символи, життя українського народу, його культуру.

Книга також має і виховне значення. Вона вчить нас справедливості, патріотизму, шанобливості, поваги до праці і людей праці, до матері, жінки-берегині, співчуттю до людського горя, бережливого ставлення до природи.

Я вважаю, що письменники — це люди, наділені Божим даром. І якби не було таких титанів, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, наша література була б набагато біднішою.

- ▶ До якого типу мовлення належить цей текст? Відповідь аргументувати, підтверджуючи прикладами з тексту.
- ▶ Скласти власне висловлювання про значення книги у вашому житті, дотримуючись поданого типу мовлення.

Ситуативне завдання

- ▶ Уявити ситуацію, що ви вчитель української мови і перевіряєте твори учнів 5 класу. Їм необхідно було описати свою домашню тварину. Хто з учнів, на вашу думку, правильно зрозумів і виконав завдання? Хто не впорався із завданням? Чому?

Текст 1

У мене дома є кицька Аліса. Коли ми її взяли, вона була пухнаста і кругленька, як колобок. З кожним днем вона ставала все більшою і більшою. Нарешті кицька виросла. Тепер вона народжує нам кошенят і ми їх роздаємо у добрі руки.

Текст 2

На дивані лежить кішка. Яка вона гарна й пухнаста! По її великих і добрих очах я розумію, що моя тваринка хоче їсти, спати або гуляти. Попелясто-сіра мордочка ніби завжди усміхнена. Шерсть на ній блискуча, густа і завжди тепла. Її маленькі лапки, наче одягнені в білі шкарпетки, швидко рухаються по кімнаті. Часто настовбурчені вуха говорять про те, що тварина готується до якихось наступних дій. Моя киця — найкраща!

- ▶ Проаналізувати структуру і мовні засоби правильно написаного тексту.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Як ви розумієте поняття «тип мовлення»?
2. Від чого залежить вибір типу мовлення?
3. Назвати особливості кожного типу мовлення.
4. Яку структуру має кожний тип мовлення?
5. Чи можуть поєднуватися різні типи мовлення в одному тексті? З якою метою?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Написати твір за поданим початком, додавши опис барвінку.

Золота осінь. Квіткові клумби приваблюють рясним цвітінням айстр і хризантем. Та, мабуть, кожному в цю пору хочеться потрапити до барвистого розмаїття лісу.

Ось нашу увагу привертають зарості маленького сланкового чагарнику... (За М. Яценком).

Урок № 20 (розвиток зв'язного мовлення) ТИПИ МОВЛЕННЯ (РІЗНОВИДИ ТЕКСТІВ): РОЗПОВІДЬ, ОПИС, РОЗДУМ

Мета: сформувати в учнів уявлення про типи мовлення, їхні функції, навчити розрізняти тексти-розповіді, тексти-описи і тексти-роздуми, ознайомити з особливостями побудови розповіді на основі власного досвіду, опису окремих предметів, елементарного роздуму; удосконалити вміння визначати тему й основну думку висловлювання, його належність до певного стилю; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати типологічний аналіз текстів (характеризувати його зміст, структуру, мовні особливості), сприймати й усно відтворювати зв'язне висловлювання, на основі ситуативних завдань складати невеликі зв'язні висловлювання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти усвідомленню «найбільшої мети життя — збільшувати добро в тому, що нас оточує» (*Д. Лихачов*).

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Робота з текстом (змістовий, стилістичний і типологічний аналіз)

- ▶ Прочитати текст. Тему чи основну думку виражає заголовок? З'ясувати стиль висловлювання.

ЩИРИЙ ДРУГ

В одного селянина був великий собака. Став той собака старий і вже не міг стерегти хазяйського добра. Не захотів хазяїн дурно годувати собаку.

Поплив він з ним на човні і взяв із собою доброго мотуза й камінь. Одпливши далеченько од берега, став він камінь на вірвовку в'язати. Дивиться на нього собака своїми розумними очима, ніби тямить, що хоче

чинити хазяїн. Прив'язав той дядько камінь на шию собаці, підвівсь і, штовхнувши пса чоботом, скинув його у воду.

Собака зник; але човен раптом дуже перехилився на один бік, хазяїн не здержався і сам упав у воду. Хвиля зачлопнула його, вже став і зо-всім потопати.

Коли чує, що хтось тягне його. Аж то собака його: камінь у нього розв'язався, і він кинувся рятувати хазяїна. Вхопив його зубами за оде-жу, вплив з ним на берег і простягся, ледве дихаючи.

Заплакав дядько, обняв того собаку, й гірко було йому, й соромно. До са-місінької смерті годував і жалів він щирого друга свого (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити особливості змісту тексту: а) розповідається про якісь події; б) описуються ознаки предмета, істот, явищ природи; в) розмірковується над тим, що відбувається.
- ▶ Яка послідовність викладу думок у тексті? Скласти план. Переказати, дотримуючись будови висловлювання.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Аналіз теоретичного матеріалу шляхом колективного опрацювання матеріалу таблиці

Робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю «Типи мовлення та їх ознаки». Схарактеризувати кожен із типів мовлення.

Типи мовлення	Основна функція	На яке питання дається відповідь у висловлюванні	Будова висловлювання
Розповідь	Повідомлення про події	Що робить персонаж?	Експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка
Опис	Словесне зображення предмета, істот, явищ природи	Яким є предмет, істота, місцевість, явище природи?	Певна послідовність ознак, що відображають предмет висловлювання
Роздум	Доведення або пояснення чогось	Чому предмет чи особа такі? Які причини подій?	Теза, аргументи, висновки

Коментар учителя. Залежно від типу висловлювання тексти можуть належати до різних типів мовлення: опису, розповіді чи роздуму (міркування). Тексти цих типів мовлення відрізняються один від одного структурою, засобами зв'язку між складовими частинами. В описі мовиться про ознаки предмета, особи, місцевості, явища природи тощо, в розповіді — про послідовні в часі дії, в роздумі — про причини ознак і подій.

Текст рідко буває однотипним, у ньому можуть поєднуватися різні типи мовлення. Наприклад: розповідь з елементами опису, розповідь з елементами роздуму та ін.

Визначення рівня осмислення навчальної інформації

- ▶ На основі опрацьованого матеріалу таблиці дати відповіді на питання:
  1. Яка основна функція кожного із типів мовлення?
  2. Про що говориться в тексті-описі? тексті-розповіді? тексті-роздумі?
  3. Яку будову має опис? розповідь? роздум?

V. Виконання практичних завдань творчого характеру

Творче спостереження з елементами зіставлення

За поданими уривками з'ясувати тип мовлення кожного висловлювання. Що спільного, на вашу думку, в цих текстах?

Текст 1

Квітка соняшника — це своєрідний кошик, корзинка. Суцвіття її складається з півтори й більше тисячі маленьких квіточок.

Текст 2

Чи є щось виразніше, красивіше, коли соняшник цвіте? «Стоїть гарний, як соняшник у цвіту», — кажуть у народі.

Текст 3

Соняшник з'явився в наших краях, як і Європі, не так уже й давно. Батьківщина соняшника — далека Америка.

Творче конструювання зв'язного висловлювання (робота в групах).

- ▶ Доповнити один з уривків так, щоб утворилося зв'язне висловлювання визначеного типу мовлення. Проаналізувати будову тексту.

Ситуативне завдання, на основі реальної мовленнєвої ситуації

- ▶ Уявити ситуацію, що вам треба розповісти своєму товаришеві: а) якою є ваша улюблена домашня тварина; б) як вона з'явилася

у вас удома; в) чому тварин називають «братими нашими меншими». Яким типом мовлення ви будете користуватися?

Творче конструювання зв'язного висловлювання (робота в парах).

- ▶ Скласти невелике висловлювання одного із запропонованих варіантів. Дібрати заголовок. З'ясувати, що він виражає: тему чи основну думку. Визначити стиль тексту.

Відтворення деформованого тексту

- ▶ Вставити в текст потрібні слова, що вказують на послідовність дій. Записати висловлювання. З'ясувати тип мовлення. Дібрати заголовок, який виражав би тему тексту.

Я запам'ятав свій день народження, коли мені виповнилося десять років. Мене прийшли привітати друзі. ... я пригостив їх чаєм із цукерками і тістечками. ... показав товаришам свої ігри: хокей, футбол, залізницю. Трохи пограли, а ... була вікторина. Ми задавали один одному різні запитання, серйозні й кумедні. ... всі, хто хотів грати, грали, а хто не хотів, дивився книжки. ... мама запросила всіх до столу пити чай.

Коментар учителя. Зверніть увагу! Для того щоб підкреслити послідовність дій, у розповіді використовують слова, що позначають час: *спочатку, потім, після цього, через деякий час, пізніше, далі, тоді, нарешті* та ін.

Творче спостереження над текстом-роздумом

- ▶ Прочитати текст. Визначити його тему й основну думку. Довести, що текст належить до роздуму: а) сформулюйте тезу (думку, що доводиться); б) які аргументи наведено для обґрунтування тези; в) якого висновку доходить автор.

ТВОЄ ПРІЗВИЩЕ

Кожна людина після народження отримує власне ім'я, яке вибирають для неї батьки та родичі. Це частинка того коду, який зафіксує її в історії всього людства. А чи потрібне нам прізвище? Яка інформація ховається в ньому?

Якщо розпитати знайомих людей, пошукати в книжках, то можна віднайти потаємний смисл кожного прізвища. Йому було призначено довго слугувати людині й нащадкам, тому й обирали влучне, значуще.

Ясна річ, чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями (Бондар, Стельмах, Шевчук, Шевченко, Коваль, Коваленко). Є й такі,

що вказують на річку, село, місто, звідки родом предки: Поліщук, Дончик, Хоролук. Багато прізвищ створювалося від імен: Климовець, Стась, Стефан.

Трапляються прізвища в нашого народу й чудернацькі, химерні, дивовижні, неправдоподібні: Буряк, Гарбуз, Вовк, Ведмідь, Орел, Галушка, Вареник...

Цікавий, сповнений несподіваних знахідок світ прізвищ. У них — наша історія, наше минуле, наш родовід (*За М. Слабошпицьким*).

- ▶ Що нового дізналися ви про прізвища людей? Усно переказати текст.
- ▶ Доповнити переказ розповіддю-міркуванням про походження і зміст вашого прізвища або прізвищ ваших знайомих.

Проблемний діалог

- ▶ Подумати над темами «Якою повинна бути шкільна перерва?», «Який урок найбільше я люблю і чому?». Тексти якого типу мовлення вони передбачають? Вибрати одну з них, за якою ви могли б написати твір-роздум. З'ясувати, якими будуть ваша теза й аргументи, чи буде висновок.

VI. Узагальнення зробленого на уроці

Подумати і дати відповідь на питання *Який тип висловлювання ви найчастіше використовуєте у своєму мовленні?*

VII. Домашнє завдання

1. Уявити, що у вас пропав собака (кішка, папуга). Ви хочете знайти його. Для цього необхідно повідомити про особливі прикмети вашої тварини. Якого стилю і типу мовлення буде складений текст. Написати оголошення.
2. Уявити, що вам на день народження подарували щеня і ви пишете другові листа, в якому хочете поділитися з ним своєю радістю. Скласти висловлювання у формі листа. Визначити тип мовлення тексту.
3. Скласти розповідь про те, як ви провели свій день народження. Записати її, використовуючи слова на позначення послідовності дій.

Урок № 21 (розвиток зв'язного мовлення) УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ТВАРИНИ

- Мета:** удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту розповідного характеру з урахуванням типологічної і стильової характеристики, сприймати письмовий текст, розуміти його, докладно відтворювати зміст прочитаного тексту, уводячи в нього опис тварини.
- Тип уроку:** урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Колективна робота з текстом

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати тему висловлювання.

ЛАСТІВ'ЯЧЕ ГНІЗДО

Над моїм вікном ластівки звили собі гніздо. По крихітці носили вони в дзьобах мокру глину. Потім я побачив їх задумливі палеві голівки, срібно-чорні оченята. Ластівки зігрівали гніздо.

Та одного разу трапилась несподіванка. Замість ластівки я угледів у гнізді горобця. Він витріщив свої жовті очі, настовбурчився весь, почував себе господарем. Він був непорушний і гордий.

Ластівки злетілися з усіх дворів, кричали, кружляли, плакали... і почалося щось неймовірне. Ластівки прилітали з мокрою глиною у дзьобах

і закладали вихід із гнізда. Вони вирішили ув'язнити горобця. Замуровати його навіки.

Уже ледь-ледь видно його голову, уже тільки очі поблискують з глибини гнізда.

Така була розплата (*За В. Земляком*).

- ▶ Аналіз структури тексту. 1) Довести, що поданий текст належить до розповіді. Назвати, з яких частин складається висловлювання розповідного характеру. 2) На які три частини можна поділити розповідь? Чи містить текст висновок? Скласти й записати простий план.
- ▶ Докладно переказати почуте (усно).

IV. Самостійна робота з текстом для сприймання й усного відтворення

1. Читання тексту учнями мовчки.

У класі тихо-тихо. Іде контрольна. Вчителька підійшла до Зіни. Її здивувало, чого Зіна заглядає за пазуху, щось шепоче, усміхається. Від подиву вчителька зупинилась: з-за пазухи в дівчинки виглянуло маленьке-маленьке кошеня.

Наступного дня вчителька, відкликавши Зіну, запитала:

— Чому це ти принесла його до школи?

— Ой, пробачте... Не було дома нікого, а воно боїться залишатися саме: маленьке ж...

Зате скільки казок склали потім школярі про те, як кошеня почало ходити з маленькою дівчинкою до школи. Навчилося читати й писати, допомагало їй розв'язувати задачі...

Сімнадцять казок було складено про кошеня і дівчинку, кошеня і дачку, кошеня і шкільний дзвоник (*За В. Сухомлинським*).

2. Визначення теми й основної думки тексту. Добір заголовка.
3. Типологічний аналіз тексту. Довести, що текст належить до розповіді: знайти в ньому зачин (початок дії), основну частину (розгортання дії) і висновок. Скласти план висловлювання.
4. Стилiстичний аналіз тексту. З'ясувати стиль висловлювання.
5. Змістовий аналіз тексту.
  - 1) Знайти в тексті діалог. Скільки людей бере участь у розмові? Звернути увагу на оформлення реплік діалогу.

- 2) Подумати, чи можна в текст увести опис маленького кошеняти. У якій частині переказу доцільно його вмістити?

V. Усне переказування тексту

Побудувати усний докладний переказ тексту-розповіді відповідно до плану, використовуючи опис тварини.

VI. Узагальнення зробленого на уроці

VII. Домашнє завдання

Оформити письмово переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису тварини, опрацьованого на уроці.

Урок № 22 (розвиток зв'язного мовлення)

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПISУ ТВАРИНИ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, послідовність викладу матеріалу; інтелектуальні вміння ділити текст на смислові частини, зіставляти план і первинне висловлювання; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту розповідного характеру з урахуванням типологічної і стильової характеристики, сприймати текст, розуміти його, письмово докладно відтворювати почуте.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Робота з текстом переказу (підготовча робота до написання докладного переказу)

Вступна бесіда з метою актуалізації опорних знань п'ятикласників

1. Повторення відомостей про функціональні стилі мовлення.
  - Які стилі мовлення ви знаєте? Скільки їх в українській мові?
  - Які мовні особливості характерні художньому стилю мовлення?
2. Повторення типів мовлення.
  - Назвіть відомі вам типи мовлення. Дайте їм коротку характеристику.
  - Яку будову мають тексти-описи?
  - Які види описів ви знаєте?

Читання тексту вчителем

- ▶ Під час читання учні сприймають висловлювання в цілому, усвідомлюють, яка основна думка, що головне в позиції автора.

СЕНЧИК

Я відчинив двері на дзвінок. За дверима стояв захеканий мій друг — п'ятикласник Ігор.

Ігор дуже любить тварин і пташок. Я подарував йому маленького їжачка, і хлопець приручив його так, що їжачок бігає за ним, як цуценятко. Була в нього ручна галка, що завжди сиділа в хлопця на плечах. Ще Ігор — власник голубів, що живуть у нього під ліжком.

Коли мій друг зайшов, він подав мені невелику торбинку, в якій лежала малесенька пташка. Це одна з найменших наших синичок, яка зветься голуба синиця. Але київські птахолови називають її сенчиком. Звідки пішла ця назва, не знаю, але яка ласкава, пестлива назва!

Правда, сенчик дуже гарний. У нього тім'я і потилиця блакитно-сині, вузенькі смужки над дзьобиком і над очима білі, вуздечка, смужки за оком і верх ший темно-сині, животик і груди жовтуваті, хвіст і крила зеленкувато-блакитні.

Отак роззяцькований наш сенчик!

До того ж він меткий, непосидячий, цікавий, як сам Ігор. Секунди не посидить спокійно.

Так сенчик став хазяїном квартири. Він увесь день літає з кімнати в кімнату, залітає у кухню і все підбирає якісь крихти, аби поїсти. Йому хочеться все бачити і знати, бо він дуже цікавий.

Усі полюбили сенчика, хазяїна квартири. А Ігор щодня забігає провідати свою веселу, жваву пташинку (*За О.Копиленком*).

Бесіда за змістом тексту

- Яка основна думка тексту? Що виражає заголовок: тему чи основну думку?
- Назвіть учасників мовленнєвої ситуації, описаної в тексті переказу.
- Які назви тварин і птахів зустрічаються в тексті?
- Як ставляться хлопці до «братів своїх менших»?

Аналіз структури тексту

- Чи можна стверджувати, що поданий текст належить до якогось одного типу мовлення? Свою думку доведіть.
- На які частини можна поділити текст? Виділіть мікротеми, проаналізуйте, як вони взаємопов'язані.
- В якій частині тексту міститься опис? Перекажіть його.

Складання простого плану

1. Я відчинив двері.
2. Мій друг Ігор любить тварин і пташок.
3. Несподіваний подарунок.
4. Який роззяцькований наш сенчик!
5. Сенчик — хазяїн квартири.
6. Всі полюбили веселу пташинку.

Мовностилістичний аналіз тексту

1. Лексико-фразеологічна робота.
  - Доберіть синоніми до слова *сенчик*, ужиті в тексті. (*Малесенька пташка, голуба синиця, весела, жвава пташинка*)
  - Випишіть слова із зменшено-пестливим значенням. З якою метою автор використовує їх у тексті? (*Пташка, їжачок, цуценятко, синичка, дзьобик, животик, пташинка*)
  - Прослухайте опис голубої синиці. З'ясуйте, з чого складається опис цієї пташки. (*Тім'я, потилиця, смужки над дзьобиком і над очима, шия, животик, груди, хвіст, крила*)
  - Усно перекажіть частину переказу, що містить опис пташки.
2. Лексико-орфографічна робота.
  - ▶ Словниковий диктант (запис слів під диктовку вчителя, визначення орфограм, запам'ятовування правопису).

Відчинити, приручити, ліжко, невеликий, синичка, київські птахови, пестлива назва, блакитно-синій, дзьобик, смужки, темно-синій, зеленкувато-блакитний, хазяїн, підбирати, щодня.

- ▶ Завдання на чергування у//в (вставити потрібний прийменник, обґрунтувати свій вибір).
Була ... нього, сиділа ... хлопця, живуть ... нього, з кімнати ... кімнату, залітає ... кухню, всі ... нас.
- ▶ Повторне читання вчителем тексту, під час якого учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність розповіді, відзначають виражальні прийоми, використані автором

IV. Підготовка чорнового варіанта переказу й редагування написаного

V. Домашнє завдання

Написати письмовий докладний переказ тексту «Сенчик» за планом, складеним на уроці.

Урок № 23

ПОНЯТТЯ ПРО РОЗМОВНИЙ, НАУКОВИЙ, ХУДОЖНІЙ, ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Мета: поглибити знання п'ятикласників про стилі мовлення; навчити розрізняти тексти розмовного, наукового, художнього, офіційно-ділового та публіцистичного стилів; визначати стильові ознаки кожного стилю; розвивати творчі вміння працювати над текстами різних стилів, знаходити стильові та мовні особливості текстів; формувати вміння складати тексти різних стилів у діалогічній та монологічній, усній і писемній формах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до народних оберегів; сприяти розумінню шкільної освіти та доброго ставлення до своїх однокласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок повторення з елементами поглиблення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Виконання творчих завдань на текстовій основі

Робота над текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. До якого стилю належить цей текст? Які ще стилі мовлення ви знаєте?

УКРАЇНСЬКІ РУШНИКИ

І сучасну, і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають ще й досі. Для прикрашення інтер'єру оселі, для домашнього затишку, просто так, для душі. Узори на рушниках — то давні забуті символи: ромб з крапкою посередині — засіяна нива, вазон чи квітка — світове дерево од неба до землі, людська фігурка, немов з дитячого малюка,— знак Березині, богині хатнього вогнища. А подивіться, де висять рушники. Над вікнами і над дверима, на покуті — це обереги від усього злого, що може зайти в дім.

Широкою була сфера використання рушників: на знак згоди на шлюб дівчина подавала їх старостам і намітка, головний убір заміжньої жінки,— це довгий рушник. У нього загортали маля, що з'являлося на світ. На рушниках опускали в яму домовину. «Хай стелиться вам доля рушниками!» — казали, бажаючи людині щастя (*За І.Бондаренко*).

- ▶ Проаналізувати текст, давши відповіді на питання: 1) З кількох частин складається текст? 2) Яку картину змальовує автор? 3) Чи відповідає заголовок змістові тексту? 4) Яку думку висловлює автор цим текстом? 5) Які почуття викликає у вас текст і чому?

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати виразне читання тексту вашим однокласником. До якого стилю належить текст? У якому жанрі він використовується? Довести своє твердження.

ПРАВДОМОВНИЙ, ЧЕСНИЙ, ТОЧНИЙ, ОБОВ'ЯЗКОВИЙ

Багато хлопців і дівчаток люблять говорити неправду і з часом так звикають до цього, що не вважають це злом. А тим часом говорити неправду, брехати — осоружна прикмета. Тих, що звикли до неправдивості,

люди не люблять, не шанують і вже ніколи не вірять, хоч би вони деколи й говорили найширшу правду. Щоб позбутися якоїсь неприємності, спокусливим є просто так, для викруту, трішки збрехати. З цього й починається. А з маленької брехні виростає велика, і тоді вже важко зупинитися, бо одна брехня породжує багато нових. Отже, пообіцяй собі не піддаватися спокусі, аби не втратити власної гідності. Бережи честь змолodu (З газети).

- ▶ Знайти в тексті слова, утворені суфіксальним і префіксальним способами. Зачитати речення із вставним словом. Яку функцію воно виконує?

Робота з опорною таблицею

Стилі мовлення	Мовленнєва ситуація			
	Обставини спілкування	Кількість осіб, що бере участь у мовленні	Функція висловлювання	Стильові ознаки
розмовний	неофіційні	1 (2)	бесіда, розмова	невимушеність, емоційність
науковий	офіційні	1 (багато)	повідомлення (пояснення)	точність, логічність
офіційно-діловий	офіційні	1 (багато)	повідомлення (документація)	офіційність, точність
публіцистичний	офіційні	1 (багато)	вплив (інформація, переконання)	емоційність, конкретність
художній	офіційні	1 (багато)	вплив (зображення, опис, діяння)	образність, емоційність, конкретність

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати уважно текст. Довести його приналежність до художнього стилю.

ПЕРШІ ВРАЖЕННЯ

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпчики. Хлопці час від

часу кричали щось, як професор показував яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видалися йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже *пильно, микаючи* із свого старого кафтана латки і нитки, вже їх перед ним на спідній дощі лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всієї сили (*І. Франко*).

- ▶ Яку роль виконують дієслова в тексті?
- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.

Робота над зв'язними висловлюваннями

- ▶ Прочитати тексти. Визначити тему й тип мовлення кожного. Дібрати заголовки. Чим ці тексти відрізняються? До яких стилів належать?

Текст 1

На уроках фізичної географії ви познайомилися з природою Землі, дізналися, які безмежні простори нашої Батьківщини, які багаті й різноманітні її природні багатства. Тепер ви переходите до вивчення науки, що досліджує питання використання природних умов і ресурсів людиною, їх вплив на господарство, особливості його розміщення по території. Наука ця — економічна географія. Так назвав її великий російський учений М. Ломоносов.

Текст 2

Українська мова утверджується в усіх сферах життя України. Дослідники бачать її як мову міжнаціонального спілкування в Україні — багатонаціональній державі, мову міжнародних відносин у майбутньому. Очевидно, це стане можливим, коли Україна стане європейською країною.

Історія української мови багата на факти заборон, утисків. Це гірка правда.

Нині потрібне порозуміння, яке прислужиться тому, щоб у кожній клітині українського суспільства організму повнокровно, життєдайно пульсувала українська мова. За таких обставин можливий всебічний розвиток мов, культур національних меншин, які живуть на гостинній українській землі. І, безперечно, тільки тоді можлива міжнаціональна злагода (*З газети*).

- ▶ В якій мовленнєвій ситуації і за яких обставин можуть бути використані ці висловлювання?

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Що таке стиль мовлення?
2. Як впливає мовленнєва ситуація на вибір стилю мовлення?
3. Назвати функції кожного стилю.
4. Які ви знаєте мовні ознаки стилів?
5. Який стиль є найбільш простим і розповсюдженим? Чому?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Виписати два невеликі тексти різних стилів (з журналу, газети, підручника, художньої книжки тощо). Зробити аналіз одного з них (стиль, тип мовлення, завдання висловлювання, де може бути використаний, яке це висловлювання: конкретне, емоційне, офіційне, невимушене, вплив тощо; мовні особливості).

Урок № 24

СТИЛІ МОВЛЕННЯ. СТИЛІСТИЧНА ПОМИЛКА

Мета: поглибити знання п'ятикласників про стилі мовлення; навчити розрізняти тексти розмовного, наукового, художнього, офіційно-ділового та публіцистичного стилів; визначати стильові ознаки кожного стилю; сформувати поняття про стилістичну помилку; розвивати творчі вміння працювати над текстами різних стилів, знаходити стильові та мовні особливості текстів; формувати вміння складати тексти різних стилів у діалогічній та монологічній, усній і писемній формах; знаходити й виправляти стилістичні недоліки; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати шанобливе ставлення до свого здоров'я, увічливість до однокласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Генералізація знань п'ятикласників
(відтворення теоретичних відомостей,
застосування яких буде потрібним на уроці)****Творче спостереження над мовним матеріалом**

- ▶ Прочитати виразно текст. Визначити стиль мовлення. Які типи мовлення в ньому поєднані? Для підтвердження зачитати рядки з тексту.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі і нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось *здивований*. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками — палками, коли пташки *галасують*, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися... (*В. Нестайко*).

- ▶ Які недоліки ви помітили в тексті? Виправити їх. Поміркувати, з якою метою автор використав такі речення?
- ▶ Позмагайтеся. Хто більше синонімів добере до виділених слів.

**IV. Усвідомлення здобутих знань
у процесі практичної роботи, удосконалення
загальнопізнавальних і творчих умінь з теми****Моделювання зв'язного висловлювання**

- ▶ Прочитати початок розповіді. В якому стилі його написано? Довести, чому ви так вважаєте. Поміркувати над тим, чому так сталося. Записати свої міркування.

ПАПЕРОВИЙ ЗГОРТOK

— Ой, хлопці, зараз бабахне! Тікаймо! — крикнув Сергій, кинувши вбік якийсь паперовий згорток.

Хлопці присіли за широким деревом. Але вибуху не було...

— Е... — розчаровано вигукнув Сергій, — піду й подивлюся, що сталося.

Він кинувся до згортка, взяв його в руки, і... гучний вибух приголомшив хлопців, які вже бігли до Сергія. Раптом вони побачили, що на місці кісті правої руки Сергія — криваве клоччя. Спочатку ні Сергій, ні його друзі не розуміли, що сталося...

- ▶ Подумати, чого вчить цей текст?
- ▶ Які типи мовлення поєднані в поданому тексті?

Творче завдання на основі деформованого тексту

- ▶ Прочитати. Самостійно відновити пропущені фрагменти й записати текст повністю. Дібрати власний заголовок.

НА СТАВКУ

На краю села є невеликий, але досить глибокий ставок. У гарячому пору літа це справжній рай і для дітей, і для дорослих.

У селі всі знали, що в одному місці ставу купатись небезпечно, бо там на дні є якісь металеві труби. Їх уже пробували витягти, але де там...

Того літа приїхав до бабусі в гості п'ятикласник Сашко.

.....

Життя хлопчика вдалося врятувати. Але, хто знає, чи зможе він колісь з розгону скакати у воду...

.....

- ▶ Визначити стильові ознаки відновленого тексту.
- ▶ Які мовні засоби зв'язку речень у тексті використано. Яку функцію виконують займенники?

Дослідження-зіставлення

- ▶ Прочитати тексти. Визначити стиль мовлення й тему кожного. Довести своє твердження, вказуючи на мовленнєву ситуацію, мету мовлення, характер висловлювання (офіційний, невимушений, конкретний, емоційний, пояснювальний, впливовий).

Текст 1

Тривале перебування в холодній воді призводить до поступового зниження температури тіла. У результаті переохолодження уповільнюється і поступово вгасає робота серця.

При температурі води нижче за 20° С температура тіла знижується до 20–30° С, що може призвести до втрати свідомості. При температурі 4–6° С у потопаючого виникає біль в м'язах, суглобах, судоми, розвивається задубіння (з журналу).

Текст 2

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався.
Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

(Т. Шевченко)

- ▶ Назвати мовні засоби зв'язку речень у текстах.

Навчальне редагування

- ▶ Прочитати речення. З'ясувати, чи доречно вжито в них виділені слова. Замінити їх іншими словами, що найбільше підходять за змістом. Записати відредаговані речення.

- 1) Поснідавши, я дивлюся *телебачення*.
- 2) Він вдарився об стіл і *розпанахав* собі ногу.
- 3) У маминих *оченятах* не було ні фальші, ні лукавості.
- 4) Моя *люба* тварина — це мій кіт Кеша.

5) Якось восени *дядя* Сергій знайшов маленьке зайченя, яке сиділо під кущем смородини.

- 6) Чорногузи *бігають* на мілкому і ловлять жаб.

Коментар учителя. Зверніть увагу! Одним зі способів опанування рідної мови є попередження й усунення різноманітних помилок, які трапляються як в усному, так і писемному мовленні. До помилок, пов'язаних із порушенням мовлення, належать *стилістичні помилки*, які полягають у недоречному вживанні слів і висловів іншого стилю, невдалому використанні емоційно забарвлених, експресивних або просторічних слів. Такі помилки умовно позначаються великою літерою С. Наприклад, у реченні *Усім було весело під час візиту до лісу* недоречно вжито слово офіційно-ділового стилю *візит*, замість якого необхідно використати слово *поїздка*. (*Усім було весело під час поїздки до лісу*.)

V. Системно-узагальнювальний етап (стилістичний аналіз тексту як узагальнення набутих знань і сформованих умінь з теми)

Стилістичний аналіз тексту (робота за варіантами)

Прочитати текст. Проаналізувати його за схемою:

- до якого стилю належить аналізований текст;
- яке завдання поданого висловлювання;
- де може бути використаним цей текст;
- описати уявну мовленнєву ситуацію;
- назвати мовні особливості тексту;
- які стильові ознаки цього тексту.

Текст 1

За літо я оздоровилася по повній програмі. На цілий рік вистачить. До речі, на морі, де ми відпочивали, мої батьки познайомилися з однією сім'єю. Вони виявилися лікарями. Скільки всього цікавого розповіли! Особливо мені сподобалася тема про загартування. Я раніше думала, що загартування пов'язане тільки з обливанням крижаною водою або купанням в ополонці. Насправді загартовуватися можна і водою, і грунтом, і сонцем, і повітрям... (*Наталка С.*).

Текст 2

- Привіт, Євгене!
- Вітаю, Володю! Що це тебе так довго не було видно?
- Та я ж напружено готувався до змагань з карате.
- Ну, вони вже відбулися?
- Так, я ж посів III місце у відкритому турнірі.
- Молодчага! Це тобі носа там набили?
- У мене ще нічого, а хлопці втрачали свідомість...
- Вони ж, мабуть, не готувалися серйозно!
- Та як сказати... Вони теж сильні суперники.
- Ну, давай, так тримати!
- Буду намагатися. Бувай!
- На все добре. Пока! (*Віктор Л.*).

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Скласти зв'язне висловлювання на одну з тем «Стилі мовлення», «Стиль, що найчастіше використовується в житті людини», «Мовні особливості стилів мовлення», «Тексти різних стилів», «Найпростіший для мене стиль».

Урок № 25 (розвиток зв'язного мовлення)

НАЛЕЖНІСТЬ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ДО ПЕВНОГО СТИЛЮ: РОЗМОВНОГО, НАУКОВОГО, ХУДОЖНЬОГО, ПУБЛІЦИСТИЧНОГО, ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО. СФЕРИ ВИКОРИСТАННЯ РОЗМОВНОГО, НАУКОВОГО І ХУДОЖНЬОГО СТИЛІВ

Мета: сформувати в учнів загальне уявлення про функціональні стилі мовлення, сферу їх використання; навчити розрізняти тексти різного стилістичного спрямування; удосконалити вміння визначати тему й основну думку висловлювання, його належність до певного стилю; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати стилістичний аналіз текстів, сприймати й усно відтворювати зв'язне висловлювання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти усвідомленню значення патріотизму в житті людини, важливості збереження історичної пам'яті нашого народу.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Що відображає заголовок: тему чи основну думку? Визначити основну думку висловлювання. Якими словами автор передає любов до рідної землі, до України? З чим вона порівнюється?

НАШ РІД

Мама вишиває на білому полотні зелений барвінок, чорнобривці, сині волошки. Навіть маленьку качечку вишила.

— Що це буде, нене? — питає Андрійко.

— Українська святкова сорочечка для тебе.

— Чому українська? — допитується Андрійко.

— Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти — маленький українець.

— А ти, мамо?

— І я українка, і татко, й бабуся, й дідусь. Ми українського роду і любимо нашу землю, нашу мову, наші квіти. Україна — як наша рідна хата. І сусіди в нас є — Білорусь, Росія, Молдова, Грузія, Вірменія. Ми й сусідів любимо: вони наші друзі (За А. М'ястківським).

► Усно переказати текст від третьої особи за планом:

1. Мати вишиває квіти на сорочці.
2. Земля наша називається Україною.
3. З сусідами треба жити дружно.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*... Чуже ніколи не буває кращим за своє;
і куди б ти не пішов, твоя батьківщина ...
буде завжди з тобою.*

Ю. Мушкетик

IV. Загальне ознайомлення з функціональними стилями мовлення (за допомогою таблиці)

Робота з таблицею

Розглянути таблицю «Основні ознаки стилів мовлення». (Додаток)

Коментар учителя. Залежно від мети й умов спілкування навіть про одне і те саме говорять або пишуть по-різному, використовуючи найбільш відповідні слова, словосполучення, речення. Такі різновиди мовлення називаються **стилями**. Особливості стилів вивчає **стилістика**.

Визначення рівня осмислення навчальної інформації

- На основі опрацьованого матеріалу таблиці дати відповіді на питання:

1. Які стилі мовлення вам відомі? Скільки їх в українській мові?
2. Яка основна мета кожного стилю?
3. Для яких сфер життя властиві стилі мовлення?
4. Чи відрізняються стилі мовлення мовними особливостями?
5. Які види висловлювань характерні для кожного із стилів мовлення?

V. Виконання практичних завдань творчого характеру

Творче спостереження з елементами зіставлення

- ▶ Прочитати й порівняти висловлювання: чи однаково говориться про волошки в першому і другому текстах. Свою думку обґрунтувати.

Текст 1

Рід волошок чисельний — більш як 550 видів. Є серед них багаторічні, дворічні й однорічні рослини.

Волошки розповсюджені скрізь, у різних місцевостях. Але чи не найбільше росте їх у Середземномор'ї — на узбережжі та островах.

Текст 1

Сині волошки проти місяця ще більше синіли, затуляючи собою мало не все вікно. Волохата тінь од них упала на стіл. Немов аж потемніло в хаті од їх, покращало. А за ними видко через вікно місяць у далекому небі; до його боязко крадуться волохаті хмаринки... (С. Васильченко).

- ▶ Проаналізувати мовні засоби зв'язку речень в обох текстах.

Стилістичний аналіз текстів різних жанрів (робота в групах)

- ▶ Прочитати. З'ясувати стиль мовлення кожного тексту. Довести, за якими ознаками ви це визначили.

Текст 1

Рідне слово — це невід'ємна частина рідного краю. Для українця це закучерявлені темними парками схили Дніпра в Києві, над якими велично здіймається в небо дзвіниця Печерської лаври; неповторні вулиці під тінистими каштанами; це старовинна архітектура Львова; це золотoverхий Чернігів над срібною Десною, де під склепіннями стародавніх соборів спочивають київські князі і видатні діячі давньої України; це струнки і строгі хмарочоси індустріального Харкова; це буйнозелена Волинь з сумними плесами озер (За А. Матвієнко).

Текст 2

Не вдавайтесь у крайності: не будьте ні надто мовчазним, ні надто балакучим.

Говоріть лише тоді, коли у вас є що сказати.

Цікаво не може говорити той, хто нічого не читає, не бере участі в громадському житті, не відвідує культурних закладів, не дискутує з товаришами, не подорожує і нічого не переживає (*За І. Тomanом*).

Текст 3

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України (*Конституція України*).

Текст 4**МОЯ МОВА**

Все в тобі з'єдналося, злилося —
 Як і поміститися в одній!
 Шепіт зачарований колосся,
 Поклик із катами на двобій.
 Ти даєш поету дужі крила,
 Що підносять правду в вишину,
 Вченому ти лагідно відкрила
 Мудрості людської глибину.
 І тобі рости й не в'януть зроду,
 Квітувать в поемах і віршах,
 Бо в тобі — великого народу
 Ніжна і замріяна душа.

(*В. Симоненко*)

- ▶ На прикладі поданих висловлювань назвати істотні ознаки тексту.
- ▶ Зразок висловлювання якого стилю відсутній?

Дослідження-творче спостереження

- ▶ Прочитати речення. Довести, чи становлять вони зв'язне висловлювання. Яке слово в цих реченнях є ключовим? З'ясувати їх тематику.

Слово старше за гроші. Хто мовчить, той двох навчить. І від солодких слів буває гірко. Не говори, що знаєш, але знай, що говориш. Слово до слова — зложиться мова. На слові зірвався — увесь світ дізнався. Де багато слів, там мало мудрості. Слово без діла нічого не варте (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити стилістичну належність речень. До якого жанру вони відносяться?

Оформлення систематизованих знань шляхом лінгвостилістичного аналізу тексту

- ▶ Прослухати текст. Сформулювати основну думку висловлювання. Визначити стиль мовлення. Свій вибір обґрунтувати.

У рідному домі не завжди все гаразд. Є в нас своє лихо й горе. Говорючи про них, пам'ятай: ти говориш про лихо і горе свого рідного дому. Щоб мати право говорити про лихо і горе свого народу, треба десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї Батьківщини. Говорити про недоліки — для цього великого розуму не треба. Думай і роби все для того, щоб перемагали добро і справедливість. Умій не тільки дивитися, а й бачити. Виробляй свої погляди на світ. Світогляд виробляється лише тоді, коли в житті ти бачиш і створюєш щось дороге для тебе (*За В. Сухомлинським*).

- ▶ Переказати текст у вигляді порад. З'ясувати вид речень за метою висловлювання.

VI. Узагальнення зробленого на уроці

VII. Домашнє завдання

1. Користуючись таблицею «Основні ознаки стилів мовлення» (див. додаток), проаналізувати текст, дібраний самостійно, за схемою:
  - 1) тема й основна думка висловлювання;
  - 2) мета мовлення (з якою метою написаний текст);
  - 3) сфера спілкування (побутові стосунки, наука, освіта, офіційно-ділові стосунки, громадсько-політична сфера, мистецтво слова);
  - 4) форма мовлення (писемна чи усна).
2. Скласти невеликий твір, розкриваючи зміст вислову *Слово без діла нічого не варте*.

Додаток

Стилі мовлення	Мета мовлення	Сфера використання	Види висловлювань	Мовні особливості
Розмовний	Обмін інформацією, думками, враженнями, прохання чи надання допомоги	Побут, особисте листування	Розмови, особисті листи	Побутова лексика, емоційно забарвлені слова, звертання, вигукки, вставні слова
Науковий	Повідомлення про наукові дослідження; передача наукової інформації	Наука, освіта, техніка	Наукова лекція, доповідь, наукова стаття, підручник	Терміни, складні речення, логічність, послідовність, точність
Художній	Вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів	Художня література	Казка, легенда, вірш, оповідання, повість, роман, п'єса	Слова в переносному значенні, образні вислови
Публіцистичний	Обговорення, відстоювання, популярний виклад фактів, подій	Суспільне або політичне життя	Промова, виступ, газетна чи журнальна стаття	Емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, вигукки, повтори
Офіційно-діловий	Регулювання офіційно-ділових стосунків	Офіційні, службові стосунки	Закони, постанови, угоди, оголошення, протоколи	Однозначність формулювань, стандартна лексика, точність, відсутність емоційно забарвлених слів

Урок № 26**ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ». КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ**

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень п'ятикласників з розділу «Поняття про текст»; здійснити перевірку здатності п'ятикласників читати мовчки незнайомий текст із належною швидкістю і розуміти й запам'ятовувати після одного прочитування фактичний зміст, тему й основну думку, виражально-зображувальні засоби твору.

Форма проведення тематичного оцінювання: виконання завдань тестового характеру.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Підготовча робота**

Мотивація навчальної діяльності учнів. Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань і читання мовчки. Проведення інструктажу щодо виконання завдань тестового характеру й перевірки техніки читання мовчки та рівня сприймання-розуміння тексту. Поділ учнів класу за варіантами.

IV. Виконання завдань тестового характеру за варіантами**Варіант 1****1. Текст — це...**

- а) набір речень; б) зв'язне висловлювання; в) декілька словосполучень.

2. Засоби зв'язку речень у тексті такі:
  - а) займенники, прислівники, сполучники;
  - б) прикметники, синоніми, антоніми;
  - в) дієслова, займенники, прийменники.
3. Речення поєднуються за допомогою:
  - а) нового і старого; б) попереднього і нового; в) відомого і нового.
4. Які стильові ознаки притаманні розмовному стилю?
  - а) Офіційність, точність; б) конкретність, образність; в) невимушеність, емоційність.
5. Продовжити речення:
  - а) Опис — це висловлювання ...
  - б) Науковий стиль має такі мовні ознаки: ...
6. Скласти висловлювання в художньому стилі про улюблену пору року.

Варіант 2

1. Що може відображати заголовок?
  - а) тему; б) тип мовлення; в) підтему.
2. Який у тексті може бути зв'язок?
  - а) Послідовний і перпендикулярний;
  - б) паралельний і вертикальний;
  - в) послідовний і паралельний.
3. Скільки існує типів мовлення?
  - а) Три; б) чотири; в) п'ять.
4. Стиль мовлення — це ...
  - а) сукупність мовних засобів;
  - б) висловлювання в усній формі мовлення;
  - в) висловлювання в писемній формі мовлення.
5. Продовжити речення:
  - а) Розповідь — це повідомлення ...
  - б) Офіційно-діловий стиль має такі мовні ознаки: ...
6. Скласти висловлювання в публіцистичному стилі у вигляді замітки до стінгазети про проблеми сучасних школярів.

Примітка. Оцінювання тестових завдань здійснюється так: 1–4 питання — по 1 балу, 5 — 3 бали, 6 — 5 балів.

V. Проведення читання мовчки художнього тексту розповідного характеру

Читання учнями незнайомого тексту від початку до кінця

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Том знову зробився знаменитим героєм. Дорослі знову панькалися з ним, а дітлахи йому заздрили. Він був на шляху до безсмертної слави. Місцева газета проспівала йому дифірамби. Дехто тепер був певен, що колись він стане президентом, звісно, якщо тільки його до того часу не повісять.

Як і буває, легковірна, мінлива публіка розкрила свої обійми Меффу Поттеру і втішала його так само гаряче й ніжно, як досі лаяла і ображала. Але це не гірше, що може трапитися з людьми, тому будемо поблажливі до них.

Дні Томові були днями торжества і радості, але його ночі були жахливими. Індіанець Джо постійно приходив у його сни і погрожував жорстоко помститися йому.

Ніщо не могло спокусити хлопця вийти з будинку після заходу сонця. У такому самому стані постійної тривоги і страху жив і Гек, ще відтоді, як увечері напередодні суду Том розповів усе захиснику Поттера. Хоча втеча метиса і позбавила Гека гіркої необхідності свідчити в суді, він проте жахливо боявся, що про його причетність до цієї справи хтось дізнається. Він навіть попросив адвоката нікому про нього не розповідати. Але відколи докори сумління змусили Тома пізно увечері піти до адвоката і про все йому розповісти, незважаючи на всі їхні страшні клятви зберігати таємницю, Гек утратив віру в усе людство (*М. Твен*).

Виконання завдань тестового характеру за змістом тексту

Варіант 1

1. Хто зробився героєм?

а) Гек;	б) Том;	в) Джо.
---------	---------	---------
2. Як ставилися діти до Тома?

а) Заздрили;	б) не звертали уваги;
в) ненавиділи його.	
3. Що проспівала Тому місцева газета?

а) Пісню;	б) дифірамби;	в) романс.
-----------	---------------	------------

4. Кому публіка розкрила свої обійми?
а) Меффу Поттеру; б) Бену Роджерсу; в) Джо Гарперу.
5. Дні Томові були днями...
а) торжества; б) суму і горя; в) урочистості та спокою.
6. Хто приходив у сни Тома?
а) Джо; б) Поттер; в) Гек.
7. Хлопець не міг вийти з будинку...
а) уранці; б) увечері; в) після заходу сонця.
8. Коли Том розповів усе захиснику?
а) Увечері напередодні суду; б) за три дні до суду; в) уранці напередодні суду.
9. Гек боявся, що хтось дізнається про його...
а) причетність; б) зраду; в) неспокій.
10. Хто був адвокатом Тома?
а) Джо Гарпер; б) Мефф Поттер; в) Бен Роджерс.
11. Що вирішив Том?
а) Зберігати таємницю; б) усе розповісти людям; в) поділитися з Геком.
12. Гек утратив віру...
а) в Тома; б) в людство; в) в адвоката.

Варіант 2

1. Яким героєм зробився Том?
а) Звичайним; б) маловідомим; в) відомим.
2. Як ставилися дорослі до Тома?
а) Носилися з ним; б) панькалися; в) не розмовляли з ним.
3. Том був на шляху до...
а) безсмертної слави; б) безмежного щастя; в) суворого покарання.
4. Колись Том стане...
а) міністром; б) президентом; в) мером.
5. Якими слід бути до людей?
а) Добрими; б) принциповими; в) поблажливими.
6. У снах Тому...
а) погрожували; б) умовляли; в) заспокоювали.

7. У якому стані жив Гек?
а) Торжества і радості; б) тривоги і страху; в) суму і горя.
8. Кому Том розповів усе?
а) Джо Гарперу; б) Меффі Поттеру; в) Бену Роджерсу.
9. Що попросив Гек адвоката?
а) Нікому не розповідати; б) розповісти Тому; в) свідчити в суді.
10. Чого не дотримався Том?
а) Клятви; б) домовленості; в) угоди.
11. Що змусило Тома все розповісти?
а) Відвертість душі; б) чесність характеру; в) докори сумління.
12. Хто втратив віру в людство?
а) Том; б) Гек; в) Поттер.

VI. Організований збір зошитів для тематичного оцінювання

VII. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час виконання тестових завдань

VIII. Домашнє завдання

Скласти й записати повідомлення на лінгвістичну тему, висвітлюючи якесь одне питання з розділу «Поняття про текст». Дібрати заголовок. Визначити тип і стиль мовлення.

ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ

Урок № 27

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ Й ЗАЛЕЖНЕ СЛОВО У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Мета: ознайомити учнів з особливостями будови словосполучень, поглибити знання про головне й залежне слово, навчити відрізняти словосполучення від слова, його форми й речення; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати будову словосполучень, порівнювати словосполучення з іншими мовними одиницями (словом, словоформою, реченням) і робити висновки, знаходити головне й залежне слово у словосполученнях, визначати спосіб їхнього морфологічного вираження; розвивати творчі вміння побудови словосполучень: а) за поданими моделями; б) зі слів, поданих у початковій формі; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку особистості п'ятикласників, спонукати учнів до осмислення краси осіннього лісу.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Граматика: спостереження за використанням вивчених частин мови в ролі головного й залежного слова.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації». Ознайомлення учнів зі структурою теми.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле (знайомство з основними поняттями й термінами розділу): учитель ак-

центує увагу п'ятикласників на визначеннях таких понять, як *синтаксис* і *пунктуація*, й пропонує учням самостійно дати визначення *словосполученню* і *реченню*, скориставшись набутими знаннями з синтаксису в початкових класах.

3. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Словосполучення».

Синтаксис — розділ науки про мову, в якому вивчаються такі синтаксичні одиниці, як словосполучення і речення.

Пунктуація — розділ науки про мову, який вивчає розділові знаки і правила їх уживання на письмі.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Осіnnий час — сім погод у нас:
гріє, віє, туманіє, шумить, гуде ще й згори йде.*
Прислів'я

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над текстом (навчальне читання мовчки)

- Прочитати мовчки текст.

ОСІNNІЙ ДЕНЬ У ЛІСІ

Осіnnього дня ми *пішли* всім класом до лісу. Був теплий сонячний день. Галявини були вже вкриті жовтим листям. Це тільки здалеку килим здавався жовтим. А коли ми прийшли на галявину, то побачили, що цей килим барвистий. Там і багряні, й червоні, і світло-жовті, й коричневі *листки*. Десь далеко-далеко чувся стукіт: тук, тук, тук. То стукав дятел. І ще чули ми якийсь дивний *спів*: щось ніби бриніло, немов десь далеко-далеко хтось *грав* на дивній скрипці. Бриніло ніби десь у *глибині* лісу, а може, й під землею. Що ж воно таке?

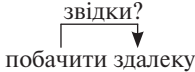
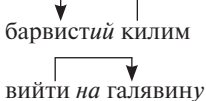
Довго ми *прислухалися*, але не могли збагнути, що то за музика. А коли перейшли глибше в ліс, музика стала виразніша, й ми зрозуміли: то дзвонить *струмок* у яру (*В. Сухомлинський*).

- Дати відповіді на запитання до тексту:
- Що відображає заголовок — тему чи основну думку висловлювання?
  - Від якої особи ведеться розповідь у тексті?
  - Чим були вкриті галявини в лісі?

- г) Доведіть, чому килим був барвистим.
 д) Що бриніло десь далеко в лісі?
3. Виписати з тексту словосполучення зі словом *день*. Визначити головні і залежні слова в кожному словосполученні. Дібрати залежні слова до виділених слів. Назвати частини мови, якими вони виражені.

Робота з опорною таблицею

- Учням пропонується пригадати вивчене з теми «Словосполучення» на основі теоретичного матеріалу, поданого в таблиці.

Словосполучення		
1. Роль у мовленні	Називає предмет, дію, ознаку предмета або дії (більш точно, ніж слово).	
2. Будова	Головне слово залежне слово 	
3. Зв'язок слів у словосполученні	1) <i>змістовий</i> (за допомогою питання); 2) <i>граматичний</i> : • за допомогою закінчення; • за допомогою закінчення і прийменника	

Запитання за матеріалом таблиці:

- 1) Яку роль виконує словосполучення у мовленні? Чим воно відрізняється від слова?
- 2) Яку будову має словосполучення?
- 3) Як зв'язуються слова у словосполученні?

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Створення проблемної ситуації

- П'ятикласникам пропонується розглянути чотири малюнки, на яких зображено листок дуба, каштана, горіха і клена.

Малюнок			
Листок дуба	Листок каштана	Листок горіха	Листок клена

Листок

Дубовий листок

- ▶ Який підпис із двох називає зображений предмет більш точно? Чому? Назвати, що зображено на інших малюнках: спочатку одним словом, потім — тим же словом із залежним, тобто словосполученням.
- ▶ Записати утворені словосполучення. Визначити, якою частиною мови виступають головні і залежні слова. Побудувати моделі словосполучень.

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими

Словосполучення — синтаксична одиниця, яка складається з двох або більше повнозначних слів і служить назвою предметів, дій або їх ознак (*дрібненькі опеньки, сісти на пенюк, різко повернутися*). Словосполучення має свою структуру: *головне і залежне слово*. Слова зв'язуються у словосполучення за змістом і граматично. Змістовий зв'язок встановлюється за допомогою питання, яке ставиться від головного слова до залежного (*дихати як? легко*). Граматичний зв'язок здійснюється за допомогою закінчення (*плоди дубів*), закінчення і прийменника (*опинитися між березами*).

Дослідження-пошук

- ▶ Дослідити, які сполучення слів належать до словосполучень, і виписати їх, виділивши головне й залежне слово.

Осіній дощ, осінь прийшла, чиста роса, вітер й дощ, прийти до лісу, шумить вітер, у лісі, спів пташок, припікає сонце, дерева й кущі, лісовий дзвін, серед лісу, лісова галявина, прокинувся ліс, біля ставу, вийти в поле, хмарне небо, ліс і поле.

Зробити висновок, які поєднання слів не є словосполученнями. Заповнити таблицю (клас ділиться на три групи, кожна з яких заповнює лише одну частину таблиці й доводить правильність свого вибору).

Не є словосполученнями		
Іменники з прийменниками	Слова, з'єднані сурядним сполучником	Граматична основа — підмет і присудок

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Колективна робота

- ▶ Прочитати вірш Михайла Стельмаха. Визначити його основну думку.

На жовтих *стернях* сизі гуси,
Від картоплищ снується дим,
Й самотня *груша*, мов бабуся,
Тремтить над шляхом віковим.
І лист її тече довкола,
Неначе *сльози* золоті,
І все чіткіш *темніють* в полі
Дощем карбовані путі.
Над ними *гнеться* чиста просинь,
Курличуть дальні *журавлі*...
Чого ж здається, що не осінь,
А щастя *ходить* по землі!
- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати значення слів *карбований*, *картоплище*, *просинь*, *стерня*. (**Карбований** — покритий карбами, тобто виїмками, рівчачками, вирізьбленими дощем. **Картоплище** — місце, з якого зібрано картоплю. **Просинь** — синій колір неба. **Стерня** — поле, на якому зібрано хлібні рослини й залишилися лише зрізані біля кореня їхні стебла).
- ▶ Виписати ті словосполучення, в яких у ролі головних виступають виділені слова. Розподілити словосполучення на групи залежно від того, якою частиною мови є головне слово. Заповнити таблицю.

Словосполучення з головним словом — іменником	Словосполучення з головним словом — дієсловом

3. З'ясувати, як зв'язується залежне слово з головним у кожному словосполученні.

Творчі вправи на побудову словосполучень

1. Скласти словосполучення з поданими дієсловами, добираючи необхідні іменники. Визначити відмінок іменників.

Дивуватися (з чого?), зустрічатися (з ким?), готуватися (до чого?), збирати (що?), турбуватися (про кого?), наближатися (до чого?), захоплюватися (чим?).

▶ Підібрати антонім до слова *захоплюватися*.

▶ З одним із словосполучень скласти й записати речення. Визначити в ньому граматичну основу.

2. Скласти словосполучення із слів, добираючи необхідний прийменник і ставлячи залежне слово у відповідному відмінку. Побудувати схеми словосполучень.

Прямувати, ліс; йти, річка; турбуватися, тварини; спуститися, берег; ступити, галявина; опинитися, берези; гілляка, дуб; бігти, листя; спостерігати, природа; наближатися, яр.

▶ Що відбувається із залежним словом у процесі побудови словосполучення? Яку роль відіграють прийменники у словосполученні?

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Що називається словосполученням?
2. Яку структуру має словосполучення?
3. Як зв'язуються слова в словосполученні?

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

1. Уявіть, що вам треба виступити на засіданні мовного гуртка з теми «Словосполучення як синтаксична одиниця». На основі теоретичного матеріалу скласти усне повідомлення, користуючись власними прикладами.
2. Скласти невелику зв'язну розповідь «У лісі» від першої особи. Виписати 8–10 словосполучень, визначити головне й залежне слова, указати на частини мови, якими вони виражені. Навести приклади змістового й граматичного зв'язку слів у словосполученні.

Урок № 28**СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЛЕКСИЧНІ І ФРАЗЕОЛОГІЧНІ.
ГРАМАТИЧНА ПОМИЛКА ТА ЇЇ УМОВНЕ ПОЗНАЧЕННЯ.
СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВСПОЛУЧЕННЯ**

Мета: поглибити знання учнів про будову простих і складних словосполучень, сформувані поняття «лексичне словосполучення» і «фразеологічне словосполучення»; навчити відрізняти фразеологічні словосполучення від лексичних, знаходити й виправляти граматичні помилки у зв'язному висловлюванні, робити синтаксичний розбір словосполучень; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати й порівнювати будову простих і складних словосполучень, моделювати словосполучення лексичні й фразеологічні; розвивати вміння аналітико-синтетичного характеру на основі синтаксичного розбору словосполучень; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, бережливе ставлення до неї.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів, спільне значення окремих слів та фразеологічних сполучень.

Культура мовлення і стилістика: практичне засвоєння словосполучень, у яких допускаються помилки у формі залежного слова; синоніміка словосполучень різної будови; синтаксична та лексична нормативність словосполучень.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення
її учнями. Мотивація навчальної діяльності**

III. Генералізація знань п'ятикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

- Прочитати текст. Виписати з нього словосполучення: а) «прикметник + іменник»; б) «дієслово + іменник»; в) «дієслово + іменник з прийменником».

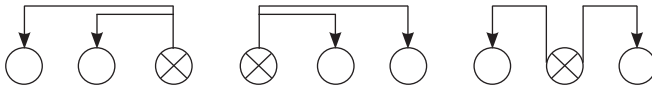
Листя без дерева не може жити. Зірвавшись з гілля, воно пливе в повітрі перший і останній раз.

Не обминайте, люди, осінньої журливої краси падолисту. Йдіть до лісу, в парк, станьте під кронами дерев, подивіться на тихе згасання пожовклого листу.

До дерев, що струшують листя, через півроку прийде весна. Вони всі вже зараз у зав'язі. Та, непомітні сьогодні, бруньки перенесуть лиху зиму і люті морози.

Не сидіть в осінні дні дома. Йдіть у гушавину дерев, убирайте у свою душу терпкий запах опалого осіннього буття. Може, від усього баченого і пережитого ви станете мудрішими. Зближення з природою робить нас кращими, добрішими, очищає душу (За І. Цюною).

- Подумати і сказати, чим відрізняється словосполучення *осіння журлива краса* від інших словосполучень у третьому реченні. Виписати з тексту складні словосполучення, що відповідають таким схемам:

Коментар учителя. Словосполучення можуть бути *простими* і *складними*. Прості словосполучення утворюються з двох повнозначних слів (*чарівний куточок*), а складні — в основному з трьох (*чарівний куточок у лісі*).

- Виписати декілька варіантів сполучення слів, що не належать до словосполучень. Свій вибір обґрунтувати.

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

1. Зробити синонімічну заміну словосполучень «іменник + іменник» на словосполучення «прикметник + іменник». Схарактеризувати за собою граматичного зв'язку в них.

Тінь ночі, зорі в небі, звуки лісу, співи птахів, *стени Таврії*, потоки гір, промені сонця, трави в лузі, ключ журавлів, річка в лісі, спогади про дитинство.

- Пояснити правопис словосполучення, утвореного від виділеного.

2. Подані словосполучення розподілити на лексичні та фразеологічні. Замінити фразеологічні словосполучення іншим словом або словами, що відповідають їх значенню.

Зразок. Ловити гав — бути неуважним.

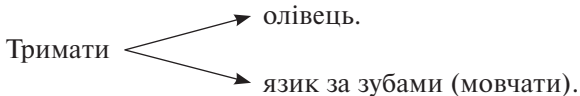
Бабіне літо, тепле літо; заростати бур'яном, заростати брудом; у повний голос, жіночий голос; джерельна вода, не розлий вода, десята вода на киселі; одного поля ягоди, лісові ягоди; осінній день, як один день; морська хвиля, морський вовк.

- ▶ З'ясувати відмінність фразеологічних словосполучень від лексичних, ознайомившись із теоретичними відомостями.

Слід відрізнити *лексичні* словосполучення від *фразеологічних*. Фразеологічні словосполучення виступають одним членом речення і їх можна замінити словом або кількома словами (*байдики бити* — лінуватися, *поцілувати замок* — нікого не застати).

- ▶ Навести власні приклади фразеологічних словосполучень. Скласти з ними речення. Пояснити їх значення.
  - ▶ У лексичних словосполученнях виділити головне й залежне слова. Визначити, якими частинами мови вони виражені.
3. Утворити ряди словосполучень з поданими опорними словами таким чином, щоб у кожному були синтаксичні і фразеологічні словосполучення. Скласти з ними речення.

Зразок:

Дати ... , важкий ... , гнути ... , годувати ... , ламати ... , сльози ... , наламати ... , виливати ... .

Довідка. Кирпу, обіцянками, дров, душу, голову, на підйом, сигнал, крокодилові.

Навчальне редагування

Коментар учителя. Зверніть увагу! Граматична помилка умовно позначається великою літерою *Г*. Цей вид помилок характеризується порушенням у творенні слів, їх відмінкових форм, у побудові словосполучень і речень.

Найбільш поширеними видами цих помилок є: 1) неправильне утворення слів (*посередині* осені — *усередині* осені); 2) ненормативне утво-

рення відмінкових форм різних частин мови (*по святах — на свята*; *поміж тильної стіни — поміж тильною стіною*); 3) неправильна побудова словосполучень та речень (*страждати від головних болей — страждати від головного болю*).

- ▶ Прочитати речення. Знайти словосполучення, в яких неправильно вжито відмінки залежних слів. Записати відредаговані словосполучення.

1) Усі діти нашого класу в цей день були одягнені у святковій формі.
2) На шкільному святі музиканти грали в народні інструменти. 3) Моя думка до спортивних змагань між двома командами школи позитивна.
4) Вісьмома роками батьки віддали мене до спортивної секції по баскетболу. 5) Мені дуже хотілося займатися по футболу. 6) Мені подобається піклуватися за своїх домашніх тварин. 7) Свого домашнього kota я називаю Васько.

- ▶ З'ясуйте тематику поданих речень.

V. Системно-узагальнювальний етап (синтаксичний розбір словосполучень як узагальнення набутих знань і сформованих умінь з теми)

Робота за варіантами

- ▶ Прочитати текст. За допомогою тлумачного словника з'ясувати значення слова *шатро*. (*Шатро* — легке, розбірне, переважно конусо-подібне житло з тканини, шкіри; намет).

- ▶ Виписати всі можливі варіанти словосполучень. Користуючись алгоритмом (*див. додаток*), зробити їх синтаксичний розбір:

- 1) словосполучення першого речення — усно;
- 2) словосполучення другого і третього речень — за варіантами.

Над шумним гірським потоком, на зеленій поляні серед лісу стояли шатра ловців. Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах. Каламутним валом котилися від водоспаду величезні хвилі (*І. Франко*).

VI. Підсумок уроку

Визначення навчальних досягнень учнів з теми і стимулювання успіхів у конкретній навчальній діяльності. Самоаналіз і взаємоконтроль знань п'ятикласників, отриманих у процесі засвоєння теми.

VII. Домашнє завдання

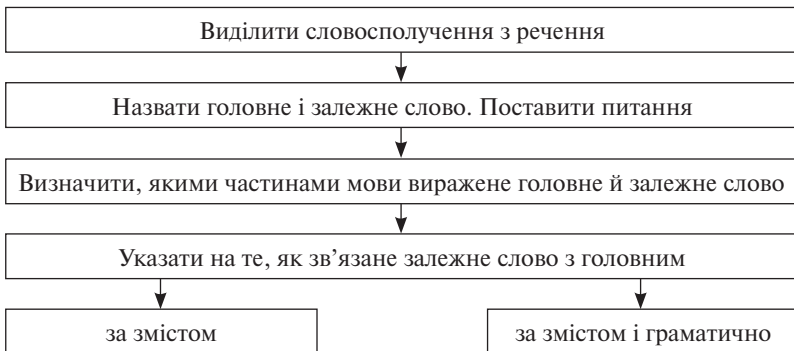
1. Утворити ряди словосполучень з поданими опорними словами таким чином, щоб у кожному були синтаксичні і фразеологічні словосполучення. Скласти з ними речення.

Утратити ... , грати ... , замилювати ... , кусати ... , тримати ... .

2. Виписати з художньої літератури невеликий опис осіннього лісу чи розповідь про нього. Зробити синтаксичний розбір ужитих у тексті словосполучень типу «іменник + іменник», «іменник + прикметник», «дієслово + іменник з прийменником».

Додаток

Алгоритм синтаксичного розбору словосполучення

Урок № 29

РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА (ПІДМЕТ І ПРИСУДОК). РЕЧЕННЯ З ОДНИМ ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ

- Мета:** поглибити знання п'ятикласників про граматичну основу речення, способи вираження підмета і присудка; дати загальне уявлення про речення з одним головним членом; формувати загальнопізнавальні вміння виділяти граматичну основу в реченні, порівнювати речення з повною

граматичною основою і з одним головним членом, визначати спосіб морфологічного вираження підмета і присудка; розвивати творчі вміння побудови речень і зв'язних висловлювань; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, почуття поваги до рідного краю.

Правопис: тире між підметом і присудком.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських) і прислів'їв.

Орфоенія: формування вмінь правильного наголошення слів — назв дерев.

Грамматика: спостереження за використанням вивчених частин мови в ролі підмета і присудка.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: учитель пропонує п'ятикласникам звернути увагу на основні поняття, з якими вони познайомляться на уроці (терміни записані на дошці).

Речення
Логічний наголос
Грамматична основа речення:
підмет, присудок
Речення з одним головним
членом

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над зв'язним висловлюванням (виразне читання тексту вголос)

- ▶ Прочитати вголос текст. Визначити тему й основну думку висловлювання. Дібрати до тексту заголовок.

Весною ми ходили до лісу.

Зійшло сонце, подихнув легенький вітерець — і всі дерева в лісі заспівали. Кожне співало свою пісню. Береза співала ніжну пісню. Слухаючи цей спів, хотілось підійти до білокорої красуні, обняти її.

Дуб співав мужню пісню. Коли ми слухали цей спів, нам хотілося бути сильними, відважними.

Верба, що схилилась над ставом, співала задумливу пісню. Прислухаючись до цього співу, ми думали, що прийде осінь та й опаде-осиплеться листячко з дерев.

Горобина співала тривожну пісню. Від цього співу набігала думка про темну ніч і бурхливу грозу, від якої гнеться тонка горобина, шукаючи захисту.

Ось які пісні почули ми в лісі (За В. Сухомлинським).

- ▶ Чим, на вашу думку, можна пояснити те, що береза співала ніжну пісню, дуб — мужню, верба — задумливу, а горобина — тривожну? Зверніть увагу на характеристику цих дерев.
- ▶ Запам'ятати правильне наголошення слів *верба́, горобі́на*.
- ▶ Лексична робота (*Береза* — лісове білокоре дерево з тоненьким довгим гіллям і серцеподібним листям. *Верба* — дерево з довгим звислим гіллям, цілісними листками і зібраними в сережки одностатевими квітками. *Горобина* — дерево з оранжево-червоними ягодами, які ростуть гронами. *Дуб* — багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами — жолудями).
- ▶ Пригадати, з чого складається граматична основа речення. Виписати з другого речення тексту спочатку всі словосполучення, потім — граматичні основи.

Творчий диктант

- ▶ Визначити межі речень. Прочитати, слідкуючи за тим, як у кінці речень понижується голос. Списати, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкреслити граматичні основи.

ОСІНЬ

Прийшла осінь у зелені коси беріз вплелися золотисті стрічки різнобарвними вогнями горять осики дикі груші червоніють китиці ягід на горобинах на лісовій ліщині дозріли горіхи важкі коричневі жолуді падають з дубів лісовим мешканцям настав час заготовляти на зиму

харчі лісові миші наповнюють свої нірки насінням кленів бруслини жолудями горіхами моторні білочки ховають під мох у дупла дерев лісові горіхи й жолуді збирають і сушать на голках гриби (За В. Пархоменком).

- ▶ Про які дерева ви дізналися з цього тексту? З'ясуйте значення назв дерев *осика* і *ліщина* за допомогою тлумачного словника.
- ▶ Наявність граматичної основи (підмета і присудка) — одна з головних ознак речення. А які ще ознаки властиві реченню?

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Моделювання зв'язного висловлювання

- ▶ Прочитати слова, подані в початковій формі. Скласти й записати речення. Підкреслити в них граматичні основи. Визначити, якими частинами мови виражені підмет і присудок.

Літній, канікули, я, любити, більше, за, інший. За, три, місяць, можна, цікаво, відпочити. Під, час, гарний, погода, із, задоволення, бігати, до, річка, ходити, в, ліс, за, ягоди. Проте, дощ, також, не, перешкодити, корисний, відпочинок. У, непогожий, день, я, читати.

- ▶ Довести, чи становлять речення зв'язне висловлювання. Свою думку обґрунтувати. Дібрати заголовок, який виражав би тему тексту.

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Виразно прочитати. Визначити, на яке слово в кожному реченні падає логічний наголос.

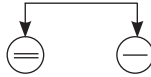
1) Дерево пізнається за плодами. 2) Дерево з глибоким корінням менше боїться вітру. 3) Кора дерева береже. 4) Нема дерева без гілки. 5) По гілках судять про корінь дерева. 6) Горобину пізнають по листю. 7) Горіхове дерево всихає з коріння. 8) Дубовий гай вітру не боїться. 9) Осика зашумить — трава підніметься (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити тематику речень і жанр усної народної творчості, до якого вони належать.
- ▶ Виділити в реченнях граматичні основи. Проаналізувати граматичні основи в четвертому, п'ятому і шостому реченнях. Зробити висновок про будову граматичних основ.

Коментар учителя. Усі слова в реченні зв'язані граматично. *Головні члени* — підмет і присудок — складають його *граматичну основу* і залежать один від одного. Наприклад:

З насіння виростають нові дерева.

Граматична основа речення може включати лише один головний член — підмет або присудок. Наприклад:

Ліс. Ніч. Мертва тиша. Дивуєшся лісною тишею восени.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Модельовання уривку поетичного твору

- ▶ Відновити ритм уривка з вірша Богдана Лепкого «І в мене був свій рідний край», переставивши слова в належному порядку. (Спочатку з кожного рядка поезії виберіть слова, що римуються, зіставте їх, і ви почуєте ритм).

Рідний край і в мене був свій,
 Цвіли там у діброві квіти,
 Шумів гай таємну пісню,
 Збіжжя чудові стелилися
 На пасіку і на коровай...
 І в мене свій рідний край був.

- ▶ Прочитати й записати. Підкреслити граматичні основи. Визначите, якою частиною мови виражені підмет і присудок.
- ▶ Користуючись тлумачним словником, з'ясувати значення слів *гай*, *діброва*. Скласти й записати з цими словами речення.

Дослідження-реконструювання

- ▶ Перебудувати речення з одним головним членом на речення з повною граматичною основою (з підметом і присудком).

Зразок. *На галявині пахло свіжою травою.* — *На галявині пахла свіжа трава.*

1) У лісі мені дихалося вільно. 2) Вітром нанесло гори піску. 3) На лугах батьком скошено отаву. 4) Сьогодні чогось не спалось хлопцеві.

- ▶ Лексична робота (*Отава* — трава, що відростає на місці скошеної).
- ▶ Зіставити речення й визначити, чи змінюється їх зміст у процесі перебудови.

Прочитати текст

- ▶ З'ясувати стиль і тип мовлення. Визначити основну думку висловлювання. Дібрати до тексту заголовок

«Що це є Батьківщина?» — раз питалась Оля, а батько радо відповів на це питання: «Знай, батьківщина — це ріка, що серед поля, поза селом, ген, попід лісом, тихо плине. Це в саді нашому дерева, зілля, квіти. Це на ланах пшениця златокоса. Це той, що віє з піль, пахучий, теплий вітер. Це на левадах скошена трава в покосах. Це наші всі пісні і молитви щоденні. Це рідна мова — скарб, якого ти не згубиш. Це небо, синє вдень, а серед ночі темне. Це, моя Олю, усе, що ти так щиро любиш» (Б.-І. Антонич).

- ▶ Дати відповідь на запитання «Що є для нас батьківщина?», використовуючи матеріал тексту. Доповнити речення, виділити граматичні основи.

Батьківщина — це ріка серед поля.

— ...
— ...
— ...
— ...

Коментар учителя. Іноді між підметом і присудком може ставитися тире, якщо вони виражені формами називного відмінка іменника. В усному мовленні між підметом і присудком, вираженим іменником, робиться середня пауза, підмет виділяється інтонаційно, а друга частина речення вимовляється більш швидким темпом. Наприклад:

Батьківщина // — це дерева в нашому саду.

- ▶ Користуючись тлумачним словником, довести, в якому значенні слово *батьківщина* пишеться з великої літери, а в якому — з маленької. Тлумачення слів записати в зошит. Скласти з ними речення.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати прислів'я. Записати під диктовку спочатку ті, в яких між підметом і присудком ставиться тире, потім ті, в яких тире відсутнє. Підкреслити головні члени речення. Визначити, якими частинами мови виражені підмет і присудок.

- 1) Батьківщина всім матерям мати.
- 2) Кожному мила своя сторо-
- на.
- 3) За рідний край життя віддай.
- 4) Рідна сторона мати, чужа мачуха.
- 5) Навіть пташка має рідну землю.
- 6) За рідною землею і в раю скучно.
- 7) Свій край як рай, а чужина як домовина.
- 8) Чужа хата гірше ката
(*Нар. творчість*).

VII. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Яку роль відіграє логічний наголос у реченні?
2. З чого складається граматична основа речення?
3. Який член речення називається підметом? Що він означає? На які питання відповідає? Якими частинами мови виражається?
4. Який член речення називається присудком? Що він означає? На які питання відповідає? Якими частинами мови виражається?
5. Коли між підметом і присудком ставиться тире?

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

1. Заповнити таблицю, використовуючи теоретичний матеріал підручника. Проілюструвати теорію власними прикладами. Розказати за таблицею про головні члени речення.

Головні члени речення	Що означають	На які питання відповідають	Якими частинами мови виражаються	Приклади речень

2. Прочитати. З'ясувати, про яке дерево розповідається. Знайти в тексті слова-підказки. До кожного абзацу дібрати заголовок. Скласти план висловлювання. Усно переказати текст.

За будь-якої пори року ці дерева милують зір густою темно-зеленою барвою. Але особливо взимку, на тлі яскраво-білого снігу.

Можливо, саме цією неповторною барвою, що серед зими милує та звеселяє зір, і уславилося дерево в народі. Воно стало супутником од-

ного із зимових свят, яке завжди очікуємо з новими надіями та сподіваннями. Про цю врочисту подію і в загадках мовиться. Наприклад:

І літом і зимою
Одне вбрання у нас,
А можна нас побачить,
Як рік почався в вас.

Темно-зелена красуня і біля людських осель росте. Існував звичай і на цвинтарях її висаджувати. Узимку, коли всі дерева в саду голі, а навколо білі сніги, це дерево й справді звеселяє обійстя, нагадуючи про весняні дні пишного квітування (*А. Кондратюк*).

- ▶ У другому абзаці виділити слова, на які падає логічний наголос. Скласти й записати з ними словосполучення.
- ▶ Із речень третього абзацу виписати граматичні основи. Визначити частини мови, якими виражені підмет і присудок. Знайти в тексті речення з одним головним членом.
- ▶ Скласти невелику розповідь з елементами опису про дерево, що росте біля вашого будинку або школи.

Урок № 30

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ: РОЗПОВІДНІ, ПИТАЛЬНІ, СПОНУКАЛЬНІ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ

Мета: повторити й узагальнити поняття про види речень за метою висловлювання, про окличні речення; розвивати організаційно-контрольні вміння організовувати спеціальні спостереження над мовним матеріалом; формувати загальнопізнавальні вміння розпізнавати види речень за метою висловлювання, окличні речення, правильно їх інтонувати; розвивати творчі вміння побудови речень, різних за метою висловлювання, й окличних речень відповідно до комунікативного завдання та на основі запропонованих схем-моделей; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння шляхом самостійного складання усних і письмових

висловлювань; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати почуття відповідальності за збереження природи.

Правопис: розділові знаки в кінці речень; велика й мала літера у власних і загальних назвах.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів шляхом добору антонімів.

Граматика: спостереження за використанням вивчених частин мови в ролі підмета і присудка.

Культура мови і стилістика: інтонування розповідних, питальних, спонукальних, а також окличних речень; використання різних видів речення за метою висловлювання й окличних речень у художньому й публіцистичному стилях.

Тип уроку: урок повторення вивченого в початкових класах.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Повторення вивченого в початкових класах

Творче спостереження над мовним матеріалом

► Прочитати текст. Дібрати заголовок. Визначити тему й основну думку. Злетів Жайворонок у небо. Попробував співати, а пісня вийшла поганенька. Полетів він до Сонця й просить:

— Сонечко, золотє Сонечко, навчи мене гарної пісні.

— Бери цей золотий клубочок і тягни до землі, — каже Сонечко.

Узяв Жайворонок золотий клубочок і полетів до землі. Потяглася за ним тонка-тонесенька золота ниточка. Зазвучала чудова пісня.

З того часу рано-ранесенько Жайворонок підлітає до Сонечка, і воно дає йому клубочок золота. Тягне золотую ниточку Жайворонок над полями — і чують люди чарівну пісню. Співає блакитне небо, співає золота пшениця, співає цілий світ. Як гарно! (*В. Сухомлинський*).

► Звернути увагу на правопис слів *жайворонок*, *сонечко*. Чому ці слова в тексті вжито з великої літери? Скласти й записати речення, в якому слова *жайворонок*, *сонечко* писалися б з маленької літери.

- ▶ Пригадати з уроків української мови в початкових класах, на які види поділяються речення за метою висловлювання. Які розділові знаки ставляться наприкінці таких речень? Навести приклади з тексту.
- ▶ Поміркувати, наприкінці яких речень ставиться знак оклику. Знайти в тексті й виразно прочитати окличні речення. Усно скласти 2–3 речення-запитання до тексту й інтонаційно правильно оформити їх.

IV. Виконання усних і письмових вправ творчого характеру на основі повторення

Усне стилістичне експериментування (пізнавальне завдання на зіставлення й порівняння синтаксичних конструкцій)

- ▶ Прочитати речення так, щоб запитання збігалося з відповіддю.
1. У лісі плачуть горобці від холоду?
Так, горобці.
Так, від холоду.
Так, плачуть.
  2. На галявині виросла гарна квітка жоржини?
Так, на галявині.
Так, виросла.
Так, квітка жоржини.
  3. У весняному небі з'являються перші жайворонки?
Так, у весняному.
Так, з'являються.
Так, жайворонки.

Коментар учителя. З інтонацією тісно пов'язаний логічний наголос, за допомогою якого в реченні виділяється найважливіше слово за змістом. Запам'ятайте, *логічний наголос* — це виділення слова посиленням голосу.

Моделювання запитальних речень

- ▶ Поставити запитання до поданих відповідей і записати їх за зразком:

Зразок: *У лісі день був холодний і хмарний? — Ні, день у лісі був теплий і сонячний.*

- 1) Ні, сонце сходило на небі високо.
- 2) Ні, стежка йшла через великий садок.
- 3) Так, у садку росли старі великі груші.
- 4) Ні, праворуч від сонця грав на сонці ставок.
- 5) Так, дрібні хмарки почали пливти в гори.
- 6) Так, у лісі було тихо.

- ▶ Виписати з речень-запитань та речень-відповідей слова, протилежні за значенням (антоніми). Визначити частини мови цих слів.
- ▶ Спостерігаючи над інтонацією розповідних і питальних речень, зробити висновок: чи відрізняється інтонаційне оформлення цих речень за метою висловлювання. (Речення, в яких про щось розповідається, називаються *розповідними*. У таких реченнях голос спочатку підвищується, потім робиться невелика пауза, а в кінці речення голос понижується.)

 Пречиста блакить // ясніє у безмірній високості (Я. Гоян).

Речення, в яких про щось запитується, називаються *питальними*. У таких реченнях силою голосу (логічним наголосом) виділяється те слово, якого стосується запитання: **Як весною на старих облогах квітують гіркі сиві трави?** (І. Цюпа)

Творче конструювання (побудова речень за опорними словами)

- ▶ Скласти речення з поданими дієсловами. Визначити, які з них за метою висловлювання розповідні, які — спонукальні.
  - 1) Не забувають, не забувайте. 2) Зібрали, збирайте. 3) Пам'ятають, пам'ятайте. 4) Відчуває, відчувайте. 5) Береже, бережіть.
- ▶ Указати на слова у спонукальних реченнях, на які падає логічний наголос.
- ▶ Самостійно сформулювати визначення спонукальних речень (Речення, в яких виражене спонукування до дії, називаються *спонукальними*: *За рідний край життя віддай* (Нар. творчість). Інтонація таких речень може бути різною. Якщо висловлюється вимога чи наказ, то голос звучить вище, якщо прохання чи порада — нижче).
- ▶ Підкреслити граматичні основи в перших двох реченнях. Назвати частини мови, якими виражені підмет і присудок.

Самостійна робота на побудову речень за схемами-моделями

- ▶ Скласти й записати речення за поданими схемами. З'ясувати види речень за метою висловлювання та інтонацією. (див. додаток)

V. Підсумки проведеної роботи на уроці

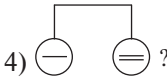
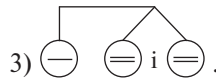
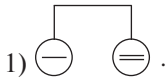
Взаємоперевірка самостійно побудованих речень. Самоаналіз роботи учнів у процесі засвоєння теми й окреслення вчителем перспектив подальшої навчальної діяльності.

VI. Домашнє завдання

1. Виписати з художньої літератури по 2–3 приклади розповідних, питальних, спонукальних речень, а також окличних речень. Виділити граматичні основи і з'ясувати, якими частинами мови виражені головні члени речення.
2. Скласти зв'язне висловлювання з теми «Краса лісу в мою улюблену пору року», використовуючи різні за інтонацією речення.

Додаток

Урок № 31

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В КІНЦІ РЕЧЕНЬ. ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА ТА ЇЇ УМОВНЕ ПОЗНАЧЕННЯ

Мета: поглибити й систематизувати знання п'ятикласників про види речень за метою висловлювання й інтонацією; сформулювати поняття про пунктуаційну помилку; розвивати вміння асоціативно мислити, переносити знання в нові нестандартні ситуації, критично мислити; формувати загальнопізнавальні вміння трансформувати розповідні речення у спонукальні, ставити й обґрунтовувати розділові знаки в кінці речення, знаходити й виправляти пунктуаційні помилки; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння шляхом самостійного складання усних висловлювань; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття любові до природи, сприяти екологічному вихованню особистості п'ятикласника.

Правопис: розділові знаки в кінці речень.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мови і стилістика: інтонування розповідних, питальних, спонукальних, а також окличних речень; синоніміка розповідних і спонукальних речень.

Міжпредметні зв'язки: речення за метою висловлювання та інтонацією в народних казках, оповіданнях (література), у порадах юним натуралістам (природознавство).

Тип уроку: урок поглиблення і систематизації (урок-практикум).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Визначення рівня осмислення навчальної інформації учнів з теми «Види речень за метою висловлювання. Окличні речення» (діагностичний контроль)

Лінгвістична розминка

► Назвати розділові знаки за їхніми характеристиками.

1) Фіксує кінець речення, а також передає питальну інтонацію. (*Знак питання*) 2) Свідчить про закінчення думки в розповідних реченнях. (*Крапка*) 3) Ставиться в кінці речення і передає окличну інтонацію. (*Знак оклику*) 4) Ставиться в кінці речення і передає незакінчену думку, багатозначність сказаного. (*Три крапки*)

Виконання тестових завдань (кодова робота)

► Проаналізувати речення за метою висловлювання й записати кодовий номер кожного речення (цифрою 1 позначити розповідні неокличні речення; цифрою 2 — питальні речення; цифрою 3 — спонукальні речення; цифрою 4 — окличні).

1. Теплою погідного дня вибираємось до лісу, щоб відчутти його свіжу прохолоду, послухати співи різноголосого птаства.
2. У дні весняних канікул готуємось до свята «День птахів», лаштуємо шпаківні.
3. А в літню пору?
4. Скільки шляхів-доріг відкрито кожному!
5. З однолітками-туристами мандруй по рідній землі, милуючись її неповторною красою.
6. Зустрічай схід сонця в полі, над річкою, в лузі.

7. Будь сміливим, допитливим, спостережливим у світі природи, серед якої живеш, дари якої споживаєш.
  8. Найчарівніші казки й легенди, найдорожчі слова і найсердечніші пісні присвячувала людина-творець своїй землі-матері! (За Б. Чайковським).
- Ключ. 1 — 1 — 2 — 4 — 3 — 3 — 3 — 4

III. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

IV. Поглиблення вивченого теоретичного матеріалу й удосконалення пунктуаційних умінь

Прочитати «Поради юним садівникам»

У формі яких речень за метою висловлювання їх сформульовано? Записати ці поради у вигляді спонукальних речень.

ПОРАДИ ЮНИМ САДІВНИКАМ

1. Молоді дерева садити треба восени за місяць-півтора до замерзання ґрунту або навесні з початком польових робіт.
  2. Садити можна одно- і дворічні саджанці.
  3. Підбирати саджанці необхідно відповідно до зони. Надавати перевагу бажано вітчизняним сортам.
  4. При посадці треба бути акуратними й точними в дотриманні глибини садіння, щільності утоптування ґрунту та правильного розміщення деревця.
  5. Після посадки необхідно сформувати лунку, полити трьома-чотирма відрами води.
  6. Після осідання ґрунту в ямі саджанець підв'язують до кілка.
  7. Висаджені дерева обрізають навесні відразу після садіння, а висаджені восени — навесні тільки до розпускання бруньок (*З календаря*).
- ▶ Що ви могли ще порадити юним садівникам? Записати ваші поради у формі спонукальних речень.
  - ▶ Творча робота у групах. Уявити ситуацію: вам довелося доглядати за деревами у шкільному, дідусявому чи вашому саду. Усно описати свої враження від цього.

Творчий диктант на введення у висловлювання необхідних за змістом слів

- ▶ Відновити текст казки, уставляючи необхідні за змістом слова. Дібрати заголовок. Усно дати характеристику реченням за метою висловлювання та інтонацією (емоційним забарвленням).

Були собі ... та ... . Пішли вони в поле жито жати та взяли з собою глечик ... . Баба каже до ... : «Де б глечик з ... поставити?» «Постав, стара, в кущик», — відповідає ... .

... послухала ... , пішли вони жати. А ... прибігла та й випила ... , але голови із глечика назад не вийме. Крутить ... головою та й каже: «Ну, глечик, пожартував та й годі, випусти мою головоньку!» А глечик не одстає. «Не одстаєш, так я тебе втоплю!» — каже ... .

Побігла до річки глечика топити. Уснула голову у воду — набрався повен глечик води. Так і потягнув ... у воду (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити граматичні основи в реченнях останнього абзацу. Накреслити схеми.

Пунктуаційна правка

- ▶ Виразно прочитати текст. З'ясувати, чи всі розділові знаки відповідають інтонаційному оформленню речень. Записати, розставивши потрібні розділові знаки.

Скільки появилoся нових квіток. Уже відцвіли блакитні проліски, а в кущиках свіжої трави між деревами розцвіли фіолетові фіалки. Білі рухливі дзвоники конвалій висять на тоненьких ніжках. Пахучі, чудові конвалії?

Веселий місяць, цей травень. Збіглися хлопці на вулиці. Куди йти гуляти. Прийшли діти до рівчака, зарослого низькими кущами. Гуляли в лісі, рвали квіти, ловили метеликів? (*За О. Копиленком*).

Коментар учителя. Зверніть увагу! Пунктуаційна помилка характеризується порушенням норм у розстановці розділових знаків. Цей вид помилок умовно позначається на полях знаком ✓.

Найбільш поширеними видами пунктуаційних помилок є:

- 1) неправильна розстановка розділових знаків;
  - 2) уживання одного розділового знака замість іншого;
  - 3) відсутність розділового знака в середині або наприкінці речення.
- ▶ Визначити види речень за метою висловлювання та інтонацією.

Відтворення деформованого тексту

- ▶ Прочитати. Визначити межі речень. Записати, розставляючи потрібні розділові знаки.

А яке гарне деревце горобини ніби його прикрасили як новорічну ялинку чудові, спокійні червоногруді снігурі обсипали його і ягідками ласують до чого ж красиві пташки їх називають північними папугами

Звідки прилетіли до нас ці зимові гості прилетіли вони з далекої півночі, щоб тут перебути зиму а ми в саду поставили їдальні для пташок і підготовуємо їх прилітайте й ви, дорогі гості, поласувати просом, ягодами горобини, калини, журавлини (*За О. Копиленком*).

V. Систематизація й узагальнення вивченого

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Які розділові знаки ставляться в кінці речення?
2. На які види поділяються речення за метою висловлювання?
3. Які речення називаються розповідними? питальними? спонукальними?
4. Які речення за емоційним забарвленням виділяються в українській мові?
5. З якою метою ми вживаємо окличні речення? Чи можна обійтися без них у нашому мовленні?

VI. Підсумок уроку

Аналіз мисленневих здібностей і мовленнєво-комунікативних умінь, сформованих у процесі роботи над темою. Самоаналіз п'ятикласниками міри збагачення своїх знань новим навчальним матеріалом.

VII. Домашнє завдання

1. На основі теоретичних відомостей, поданих у підручнику, побудувати діалог із товаришем по парті з теми «Види речень за метою висловлювання. Окличні речення».
2. Записати поради для любителів збирати гриби у вигляді спонукальних речень. Які ще поради ви могли б додати тим, хто любить збирати гриби? Записати їх у формі спонукальних речень. Уявити ситуацію: вам довелося разом із батьками збирати гриби в лісі. Описати свої враження від цього.

ПОРАДИ ТИМ, ХТО ЛЮБИТЬ ЗБИРАТИ ГРИБИ

- 1) Класти гриби треба в плетений кошик.
- 2) Не варто вирушати по гриби з торбами, мішками, сітками.
- 3) Не бажано збирати гриби у відра.
- 4) Збирати гриби найкраще у ранішні години.
- 5) Не можна висмикувати, виривати гриби (*За О. Роциним*).

Урок № 32 (розвиток зв'язного мовлення) ЖАНРИ МОВЛЕННЯ: ОПОВІДАННЯ, ВІДГУК, ЗАМІТКА, ЛИСТ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПОБУДОВИ

Мета: сформувати в учнів уявлення про основні жанри мовлення, ознайомити з особливостями побудови оповідання, відгуку, замітки, листа; удосконалити вміння визначати тему й основну думку висловлювання; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати типологічний аналіз текстів, різних за жанрами (характеризувати їхній зміст, структуру, мовні особливості).

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Проведення бесіди за питаннями

1. Які стилі мовлення ви знаєте?
2. Які види висловлювань характерні науковому, офіційно-діловому і художньому стилям?
3. Назвіть жанри усної народної творчості.

Вибірково-розподільна робота

- Подані види висловлювань розподілити за стильовою приналежністю. Заповнити таблицю.

Казка, заява, наукова стаття, оповідання, замітка в газету, розписка, доповідь, повість, автобіографія, науковий опис, фоторепортаж, відгук, лист, протокол.

Види висловлювань			
художнього стилю	наукового стилю	публіцистичного стилю	офіційно-ділового стилю

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Творче спостереження з елементами зіставлення

- ▶ Прочитати тексти. Визначити тип мовлення кожного з них. З'ясувати, що виражають заголовки в них — тему чи основну думку. Що спільного й відмінного в побудові цих висловлювань? Указати на те, який текст належить до оповідання, а який — до замітки. Свій вибір обґрунтувати.

Текст 1

ЛЮБИТЬ КНИГУ

Не дуже любив книгу Василько. От одного вечора ліг він спати та й узяв книжку перед сном почитати. А знав, що як лежачи книжку читаєш, псується зір і псується книжка. Лежить Василько, читає і задрімав.

І сниться Василькові, що він сам книжечка. От бере його, книжку-Василька, Оленка. Читає і водночас обідає. Борщ із ложечки капає на Василька-книжку. А потім ухопили Василька-книжку Міша і Вова. Почали на ньому різні дурниці писати. Далі ще гірше! Оленка почала Василька-книжку ножицями різати, малюнки вирізати. Уже Василько-книжка не книжка, а шмаття, в яке Оленка загорнула сніданок.

Так гірко та боляче зробилося Василькові, що він прокинувся. А прокинувшись, гасло про книжку склав: «Бережи книжку — це твій друг!» (За Остапом Вишнею).

Текст 2

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

З 9 по 12 березня у нашій школі відзначалася річниця з дня народження Тараса Шевченка.

Протягом Шевченківських свят лунало величне слово поета. Конкурси на кращого читця поезії Кобзаря, літературно-музичні композиції, бібліотечні уроки підготували учні 5-7 класів. Руками школярів та їхніх батьків було оформлено стіннівки, плакати, листівки, ребуси, літературні шаради.

Закінчився тиждень пам'яті Великого Кобзаря святом музики і поезії. Своїм талантом радували заслужені артисти України Н. Лелека, Х. Ширінський, І. Кісельникова та переможці шкільного конкурсу на кращого читця поезії Т. Шевченка (з газети).

- ▶ Виділити в оповіданні зав'язку, кульмінацію і розв'язку. Скласти план.
- ▶ Проаналізувати структуру замітки. Про яку подію йдеться у висловлюванні? Чи зацікавила вона вас? Чи можна дати відповіді на питання *що? коли? де?* відбувалося?

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прослухати текст. Назвати його жанр. Якому стилю мовлення він характерний?

Здрастуйте, дорогі мамо й тато!

У мене все нормально. Служба йде добре, хоча часом буває нелегко.

Час, що провів на заставі, пролетів швидко. Уже думаю про повернення додому, своє подальше життя. Тим більше, що твердо вирішив: учитимусь далі. Хочу на агронома-лісівника. У нас в Буркутах і довкола них ще стільки піщаних кучугур... Їх треба засадити деревами, красивими чагарями.

Ось такі мої думки, плани. Дуже хотілося, щоб вони здійснились.

На цьому закінчую. Обіймаю вас усіх і міцно-преміцно цілую. Юра
(*За Ю. Голобородьком*).

- ▶ Назвати адресата й адресанта мовлення. Про що розповідає автор листа?
- ▶ Визначити, чим починається лист, про що йдеться в основній частині, чим закінчується.
- ▶ Прочитати учнівський відгук про дитячу книжку. Знайти в тексті: а) речення, в якому дається оцінка книги; б) частину, в якій дається частковий аналіз оповідань. Чи містить відгук висновок?

Нещодавно на уроках позакласного читання з української літератури ми познайомилися з книжкою херсонського письменника Юрія Голобородька «Лиманські билиці», яка вміщує цікаві й пізнавальні розповіді.

Героєм оповідань є хлопчик з прилиманського села, рибальський син Костик. Він росте допитливим, кмітливим, працьовитим. У нього є свої дитячі захоплення і радощі, котрим він присвячує вільний час. Інколи потрапляє у складні, навіть трагічні ситуації. Письменник про них розповідає схвильовано, правдиво.

Твори Юрія Голобородька допомогли нам збагатитися знаннями про навколишній світ, дізнатися про рибальську працю, її колорит.

- ▶ Чи вдалося, на вашу думку, автору відгуку обґрунтувати свою думку про книжку?
- ▶ На основі аналізу зробити висновок про особливості будови відгуків.

V. Узагальнення знань на основі узагальнювальної таблиці

Розглянути матеріал таблиці. Прочитати й запам'ятати визначення опрацьованих на уроці жанрів мовлення. Проаналізувати особливості будови кожного з них.

Жанри мовлення

Оповідання	Невеликий прозовий твір, в якому розповідається про щось або когось	Зав'язка — кульмінація — розв'язка
Відгук	Це обмін враженнями про прочитану книжку, переглянутий кінофільм, телепередачу та ін., вираження свого ставлення до подій, героїв, їхніх учинків тощо	1. Загальне враження (сподобався чи не сподобався твір). 2. Частковий аналіз твору. 3. Обґрунтування висловленої оцінки
Лист	Це письмове висловлювання, призначене для спілкування з кимось на відстані	1. Початок (звернення до людини, якій адресується лист). 2. Основна частина (розповідь про своє життя, здоров'я, родинні новини, про речі, що становлять спільний інтерес). 3. Кінцівка (побажання здоров'я, щастя; вітання родичам і знайомим)
Замітка	Коротке повідомлення про якусь подію, що може зацікавити читачів	Що відбулося — де відбулося — коли відбулося — з ким відбулося

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти відгук про переглянутий фільм (передачу) або самостійно прочитану книгу, дотримуючись структури творів цього жанру мовлення.

2. Написати замітку до шкільної газети про якусь подію зі шкільного життя. Проаналізувати, чи на всі питання (що? де? коли? з ким?) можна знайти відповіді у вашій замітці.
3. Дібрати з художньої літератури невелике оповідання. Схарактеризувати його будову (визначити зав'язку, кульмінацію і розв'язку).

Урок № 33 (розвиток зв'язного мовлення) ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЛИСТ РІДНИМ, ДРУЗЬЯМ. АДРЕСА

Мета: ознайомити учнів з основними правилами листування, побудовою листа, його мовним оформленням, вимогами до оформлення адреси на поштовому конверті; на основі опрацьованого теоретичного матеріалу вдосконалити творчі вміння аналізувати листи з точки зору стилістичного й мовного оформлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння складати листи, оформляти конверт; підвищувати мовну й мовленнєву культуру п'ятикласників у процесі усного й писемного спілкування.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Міжпредметні зв'язки: використання листів у художніх творах (література).

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Проведення бесіди про значення листування в житті багатьох видатних людей

Учитель акцентує увагу п'ятикласників на тому, що лист — це творчість кожної людини, проте існують основні правила ведення листуван-

ня: увічливий тон спілкування, увага до адресата (до того, кому адресовано лист, телеграму, бандероль тощо), уміння писати про себе коротко, про інших — більше й детальніше, уміння писати про цікаві факти й події, обов'язково відповідати на одержані листи.

Звертається увага на те, що в листах, як узагалі в мовленні, проявляється характер людини, її розум, знання, рівень культури й вихованості.

Актуалізація опорних знань учнів

Учитель пропонує п'ятикласникам пригадати основні правила спілкування й вимоги до мовлення (*робота з пам'ятками*).

Вимоги до мовлення

- Змістовність;
- логічна послідовність;
- багатство;
- точність;
- виразність;
- доречність;
- правильність.

Основні правила спілкування

- Бути ввічливими, привітними і доброзичливими;
- уважно, не перебиваючи, слухати співрозмовника;
- заохочувати його висловити свою думку;
- зацікавлено й доброзичливо вислуховувати;
- уміти висловити незгоду з позицією співрозмовника так, щоб не образити його;
- не розмовляти без потреби голосно;
- не вживати грубих слів;
- говорити про те, що цікаво адресатові мовлення.

IV. Поглиблення відомостей учнів про лист як жанр мовлення

Робота з теоретичним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Яких рекомендацій необхідно дотримуватись під час складання листів?

Більшість людей пише листи майже автоматично: розповідає про своє здоров'я, роботу або навчання й питає про відповідні факти з життя

того, до кого звертається. Але від побудови листа, від слів, які добре автор, немало залежить реакція адресата, його настроїв.

Спочатку автор звертається до людини, якій адресує листа. Залежно від змісту, а також від ступеня близькості між тими, що листуються, у звертанні вживаються різні епітети: *шановний, вельмишановний, високоповажний, дорогий* та ін. Іменник, що означає людину, до якої звертаються, має стояти в кличному відмінку: *brate, сестро, мамо, Іване, Галино*. Якщо звертання виражене сполученням імені й по батькові, то обидва слова вживаються в кличному відмінку: *Іване Петровичу, Галино Дмитрівно*.

Коли ті, що листуються, говорять одне одному *Ви*, то це слово має писатися з великої літери.

Звернення до адресата може бути ускладнене привітанням-побажанням, яке передує звертанню й епітету: *добрий день, здрастуйте* і под. Наприклад: *«Добрий день, дорогий друже!»* або *«Здрастуй, Олексію!»*

Далі автор розповідає про своє життя, здоров'я, родинні новини, про речі, що становлять спільний інтерес. Він просить написати, що нового в того, до кого звертається, і закінчує лист побажанням здоров'я, щастя; передає вітання родичам і знайомим.

Звичайно, можуть бути відхилення у плані викладу, зумовлені певними обставинами, але для людей з нормальними взаєминами характерна доброзичливість, повага, що виражається мовними кліше — привітаннями, побажаннями благополуччя (*За Є. Чак*).

- ▶ На основі порад Євгенії Чак скласти пам'ятку «Як оформляти лист». Доповнити пам'ятку власними рекомендаціями щодо почерку, охайності, грамотності оформлення листа, його композиції.

Доповнити речення потрібними словами чи словосполученнями

- 1) Лист, як правило, треба починати із ... .
- 2) Листи здебільшого надсилаються ... .
- 3) На конвертах обов'язково вказують ... .
- 4) Адресу треба писати ... .
- 5) Не можна змочувати язиком ... .

V. Колективна робота з текстами-зразками

- ▶ Прочитати лист з твору Всеволода Нестайка «Пашка-чоботар». Звернути увагу на побудову листа (початок, основна частина, кінцівка), його мовне оформлення.

Любий Пашо!

Вибач, що так трапилось. Не зможу я приїхати до Нового року. Дуже серйозною справою зайнятий. Ти ж знаєш. Тому затримаюсь. Але ти не сумуй. Новий рік обов'язково принесе тобі щастя. Я в це вірю. Він повинен бути щасливим, цей Новий рік. І він буде по-справжньому новим.

Мої товариші передають тобі великий привіт. Вони просто дивуються, як ти ловко працюєш. Я, мабуть, скоро приїду. І знаєш, якщо ти не проти, я заберу тебе з майстерні і будемо жити разом. Хочеш?

А поки що передаю тобі невеликий новорічний гостинець.

Цілую тебе міцно.

Тарас Іванович

- ▶ Як ви вважаєте, які емоції викликав лист в одержувача. Чи заспокоїв Павла автор листа? Чи зробив його щасливим?
- ▶ Розкрийте значення слів *адресат* і *адресант*, скориставшись при нагоді тлумачним словником.
- ▶ Прослухати лист. З'ясувати, кому він адресований. Свою думку обґрунтувати. Доповнити лист звертанням.
Як у вас справи? Як бабуся з дідусем?

Дорогі мої, я доїхала до табору успішно! У перший день пройшов теплий літній дощик. Але вже ввечері була чудова погода.

Уранці другого дня сонечко пригрівало як ніколи. Після сніданку ми пішли до моря купатися. Водичка була теплою і ніжною. Під вечір повіяв легенький вітерець.

Я думаю, що ви приїдете до мене у вихідні.

Любі мої, у мене все гаразд. Не хвилюйтеся! Я чекаю від вас листа.

Ваша Дарина

VI. Робота над оформленням конверту

Ситуативне завдання

- ▶ Беручись до написання листа, ви щоразу замислюєтесь над тим, як його правильно почати і як краще закінчити. Уявіть ситуацію, що ви складаєте листи-привітання:
  - а) своїм батькам (або дідусеві з бабусею);
  - б) близькому другові;
  - в) до редакції дитячої газети.

- ▶ Чи однаковими будуть вступна і заключна частини цих листів? Запишіть варіанти.
- ▶ Підписати конверти. Написати свою домашню адресу й адресу одержувача, скориставшись пам'яткою «Як оформляти конверт» і малюнком.

Як оформляти конверт

1. Адреса відправника пишеться вгорі ліворуч, а одержувача — унизу праворуч.
2. Послідовність відомостей така:
  - 1) прізвище, ім'я, по батькові (відправника — у називному відмінку, одержувача — у давальному);
  - 2) вулиця, номер будинку, квартири;
  - 3) населений пункт;
  - 4) район, область (за потреби);
  - 5) індекс;
  - 6) країна (за потреби).

Беліков Олег Сергійович вул. Комкова, 83, кв. 105 м. Херсон — 11 73011	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;">Місце для марки</div> Савченко Ользі Мико- лаївні вул. Зелена, 15 с. Кухітська Воля Зарічненський район Рівненська обл. 34035
---	---

Оформити конверти на основі поданої інформації

- 1) Васильвенку Дмитру Івановичу, що мешкає в місті Харкові в будинку 31 по вулиці Димитрова, пише Кравець Ірина Олександрівна з міста Канева Черкаської області, яка живе в будинку 15 (квартира 28) по вулиці Шевченка.
- 2) Гришину Володимирі Миколайовичу, який навчається у місті Києві і живе на вулиці Дарницькій (будинок 81, квартира 125), надійшов вітальний лист із села Червоного Андрушівського району (Житомирська область) від матері Гришиної Алли Вікторівни.

- 3) Своєму другові Дроздову Денису Валентиновичу в місто Краматорськ (Донецька область) на вулицю Лугову (квартира 8 у будинку 16) пише Соловійов Андрій Романович із селища міського типу Білозерка Херсонської області, що мешкає по вулиці Вінницькій (будинок 87).
- ▶ З'ясувати, на що вказують перші дві й інші три цифри вашого поштового індексу.

VII. Самостійне складання листа й оформлення конверта

Уявити ситуацію: ви відпочиваєте в таборі і вирішили поділитися своїми враженнями. Скласти лист, визначивши адресанта.
Оформити конверт.

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Продовжити роботу над складанням листа, початого на уроці.
2. Доповнити перелік термінів, пов'язаних із поштовим зв'язком. З'ясувати значення незрозумілих слів.
Бандероль, пошта, індекс, поштамт, ...
3. Уявити ситуацію, що ви отримали конверт з чистим аркушем, а на конверті написано, що цей лист від імені вашого улюбленого казкового героя. Подумати, що міг написати вам цей герой. Скласти варіант листа.

Урок № 34

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

Мета: навчити учнів розрізняти другорядні члени речення (додатки, означення, обставини), виділяти їх у контексті умовними позначками; формувати загальнопізнавальні вміння ставити запитання до другорядних членів речення, визначати їхню синтаксичну роль і спосіб морфологічного вираження; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття любові до рідного краю.

Правопис: тире між підметом і присудком.

Внутрішньоопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Орфографія: слова з ненаголошеними голосними *е, и*, що перевіряються наголосом.

Грамматика: способи вираження означення, додатка й обставини різними частинами мови.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Психологічна настанова й внутрішня мотивація щодо вивчення теми «Другорядні члени речення». Ознайомлення учнів із ходом навчальної діяльності

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Любить свій край — це значить все любити,
У чім його святе ім'я живе.*
В. Сосюра

IV. Генералізація знань п'ятикласників (актуалізація опорних знань, умінь і навичок)

Творче спостереження над мовним матеріалом на основі тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити стиль і тип висловлювання. З'ясувати, що виражає заголовок: тему чи основну думку. Виписати словосполучення з виділеними словами.

ВЕЛИКИЙ ЛИМАН

Великий лиман. Ви знаєте, де він? Ні? Пояснюю: на нашому півдні між Дніпром і Бугом. Широкий, просторий, могутній.

На прилиманських скелях і схилах — наше велике село. В ньому я народився. Найперше, що збереглося в пам'яті: багато, багато води. Під її плескіт я засинав увечері і прокидався *вранці*.

Адже мешкаю на першій *прибрежній* вулиці. А тато працює *на лимані*, ловить *рибу*.

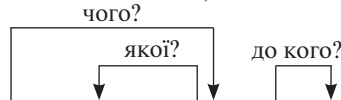
На березі, де білий пісок, *старі* верби, свіжий вітер і веселе сонце, я буваю кожен день. Виконую татові або *маміні* доручення, граюся сам чи з *хлопцями*... і завжди мені тут приємно, хороше. Не обходиться без несподіванок, різних пригод, зустрічей, захоплюючих відкриттів (*Ю. Голбородько*).

- ▶ З уроків української мови в початкових класах вам відомо, що до другорядних членів речення відносяться додаток, означення й обставина. Пригадати, на які запитання вони відповідають і як графічно виділяються в реченні.
- ▶ Поставити запитання до виділених слів, визначити їх синтаксичну функцію.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Демонстраційне пояснення теоретичного матеріалу

- ▶ Прочитати. Розглянути схему й визначити, які з другорядних членів речення пояснюють головні, а які — інші другорядні.

Україна — країна гарячої любові до народу (*С. Васильченко*).

- ▶ За зразком накреслити схему речення. З'ясувати види другорядних членів речення.

Україна — розкішний вінок з рути й барвінку (*С. Васильченко*).

- ▶ Пояснити наявність тире в реченнях. Навести 2–3 власних речення на цю пунктограму і записати їх.

Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці

Другорядні члени речення (додатки, означення, обставини) пояснюють і доповнюють головні члени або інші другорядні і залежать від них.

Додаток — другорядний член речення, який означає предмет і в реченні відповідає на питання непрямих відмінків, тобто всіх, окрім називного. Найчастіше додаток, як і підмет, виражається іменником або займенником.

Означення — другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета, відповідає на питання *який? чий? котрий?* і найчастіше виражається прикметником, зрідка — займенником або іменником.

Обставина — другорядний член речення, що характеризує дію з точки зору її місця, часу, причини, мети, способу або ступеня і відповідає на питання *як? куди? звідки? коли? чому? з якою метою? якою мірою? де?* Обставини виражаються прислівниками, сполученням іменника у непрямому відмінку з прийменником.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних умінь з теми

Виконання пізнавальних практичних завдань аналітичного характеру

- ▶ Прочитати вірш. Виписати словосполучення, в яких залежне слово відповідає на питання непрямих відмінків. Визначити синтаксичну роль цих слів, поставити до них запитання.

Зразок. Кохаю (що?) край (Зн. в.).

Кохаю край наш дорогий,
 Що зветься Україна.
 Вітчизні хочу я своїй
 Зрости достойним сином.
 Є в світі зваби немалі,
 Цікава стежка кожна...
 Але до рідної землі
 Збайдужитись не можна.
 Люби, шануй, піднось до зір
 Її пісні і мову.
 Нема солодшої, повір,
 За неї, пречудову.

(В. Коломієць)

У процесі роботи над завданням учням пропонується користуватися пам'яткою.

Непрямі відмінки, на які відповідає додаток

- Р. кого? чого?
- Д. кому? чому?
- З. кого? що?

О. ким? чим?

М. на кому? на чому?

- Прочитати вірш Дмитра Луценка. З'ясувати, що виражає заголовок — тему чи основну думку. Знайти другорядні члени речення, що відповідають на питання *який? чий? котрий?*

КИЄВЕ МІЙ

Грає море зелене,	Буду мріяти й жити
Тихий день догора.	На крилах надій...
Дорогими для мене	Як тебе не любити,
Стали схиля Дніпра,	Києве мій.
Де колишуться віти	Спить натомлене місто
Закоханих мрій. —	Мирним лагідним сном,
Як тебе не любити,	Ген вогні, як намисто,
Києве мій!	Розійшлись над Дніпром,
В очі дивляться канни,	Вечорів оксамити,
Серце в них переллю.	Мов щастя прибий...
Хай розкажуть коханій,	Як тебе не любити,
Як я вірно люблю.	Києве мій!

- Виписати з вірша означення разом зі словами, до яких вони відносяться. Визначити, якими частинами мови виражені означення.

Стилістичний аналіз-зіставлення синтаксичних конструкцій

- Порівняти порядок слів у реченнях. Визначити в них головні та другорядні члени речення.

1) Широкі, рівні вулиці розкинулись посеред міста. 2) Вулиці широкі, рівні.

Коментар учителя. На означення схожі й деякі складені іменні присудки, виражені прикметниками. Якщо прикметник стоїть перед іменником, до якого відноситься, і означає лише ознаку предмета, то виконує функцію другорядного члена речення — означення. А якщо прикметник стоїть після іменника і стверджує або заперечує наявність ознаки, то виступає в реченні присудком. На такий прикметник падає логічний наголос.

Аналіз другорядних членів речення у зв'язному висловлюванні

- Прочитати й списати текст. Знайти обставини. Визначити, що вони означають, питання, на які відповідають, якими частинами мови виражаються. Підкреслити їх пунктиром із крапкою.

Якось серед звичних звуків мені почулося щось незвичайне. То кричали дикі гуси, які поверталися в рідні місця. Клич цей кілька разів повторився й умовк...

Мені хотілося ще почути радісний клич диких гусей. І я почув його... У сусідньому дворі розгулювала пара звичайних домашніх гусей. Це й тоді, першого разу, вони сповістили про весну. Звичайні гуси... Сповістили, щоб потім гордовито крокувати до недалекого озера і лише восени на якусь мить згадати, що в них також є крила, коли їхні дикі родичі наповнять небо прощальним криком... (В. Земляк).

- ▶ Виписати слова з ненаголошеними голосними *е, и*, що перевіряються наголосом. Дібрати й записати перевірені слова.
- ▶ Довести, що виділене в тексті сполучення іменника з прийменником може виступати і в ролі додатка, і в ролі обставини.

Коментар учителя. Деякі другорядні члени залежно від запитання можна визначити в реченні як додатки і як обставини. Наприклад:

Струмок в'ється (серед чого?) серед гаю, як стрічечка.

Струмок в'ється (де?) серед гаю, як стрічечка (П. Тичина).

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати й дати відповіді на питання:

1. Яку роль виконують другорядні члени речення в мовленні?
2. На які види поділяються другорядні члени речення?
3. Який член речення називається додатком? Що означає, на які питання відповідає, чим виражається?
4. Який член речення називається означенням? Що означає, на які питання відповідає, чим виражається?
5. Який член речення називається обставиною? Що означає, на які питання відповідає, чим виражається?

VIII. Підсумок уроку

- 1) Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці.
- 2) Аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми.
- 3) Окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

1. Поміркувати над тим, що треба для того, щоб любити свій рідний край, яким треба бути. Написати невеликий твір з теми «За що я люб-

- лю свій рідний край?» Виписати із тлумачного словника значення слів *вітчизна*, *патріот*. Використати ці слова у власному творі.
- Прочитати теоретичний матеріал про другорядні члени речення в підручнику. На його основі скласти й записати план. Підготувати усний переказ прочитаного за планом, користуючись власними прикладами.
  - Узагальнити вивчений матеріал про другорядні члени речення. Заповнити таблицю.

Другорядні члени речення	Що означають	На які питання відповідають	Чим виражаються в реченні
Додаток			
Означення			
Обставина			

Урок № 35

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА (ПРОДОВЖЕННЯ)

Мета: поглибити знання учнів про другорядні члени речення, їхню стилістичну роль у зв'язному висловлюванні; формувати загальнопізнавальні вміння ставити запитання до другорядних членів речення й виділяти їх умовними позначками, розрізняти додатки, означення, обставини; удосконалювати творчі вміння визначати межі речень у зв'язному висловлюванні; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння будувати речення, поширюючи їх другорядними членами речення; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти патріотичному розвитку особистості.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Орфоенія: правильне наголошення слів.

Граматика: способи вираження означення, додатка й обставини різними частинами мови.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь поширювати думку за допомогою другорядних членів речення.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності

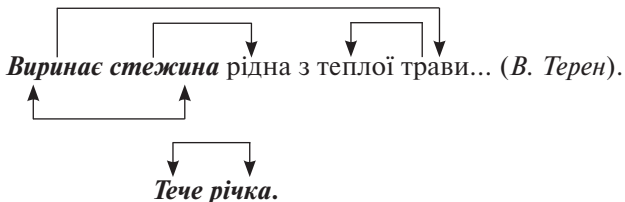
III. Актуалізація мотиваційних резервів п'ятикласників з теми

- ▶ До виділених слів поставити запитання. Виписати їх разом із тими словами, до яких вони відносяться
Благословенна будь, моя незаймана девіце Десно!

Щасливий я, що народився *на* твоєму *березі*, що пив у *незабутні* роки твою м'яку, *веселу*, сиву воду, ходив *босий* по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов *на* твоїх *човнах* і казання про давнину, що лічив у тобі зорі *на* перекинутому *небі*, що й досі, дивлячись *часом* униз, не втратив *щастя* бачити оті *зорі* навіть у буденних калюжах *на* життєвих *шляхах* (О. Довженко).

- ▶ Запам'ятати наголос у словах *щасливий*, *босий*.
- ▶ З'ясувати, якими частинами мови є виділені слова.
- ▶ Дати визначення другорядним членам речення: додатку, означенню, обставині.

Коментар учителя. Другорядні члени сприяють поділу речень на поширені і непоширені. *Поширеними* називаються речення, в яких є другорядні члени. *Непоширеними* називаються речення, які складаються тільки з граматичної основи. Наприклад:

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Списати текст, виділяючи пунктиром додатки. З'ясувати тип мовлення. Свою думку обґрунтувати.

Жили ми в певній гармонії з силами природи. Зимою мерзли, літом смажились на сонці, восени місили грязь, а весною *нас* заливало водою, і хто *цього* не знає, не знає тієї радості і повноти життя. Весна пливла *до нас* з Десни. Тоді ніхто не чув про перетворення природи, і вода тоді текла куди і як попало (*О. Довженко*).

- ▶ Визначити синтаксичну функцію виділених слів. Зробити висновок, якими частинами мови, окрім іменників, можуть бути виражені додатки.

Творчі диктанти на побудову речень, з поширенням їх другорядними членами речення (за варіантами)

Варіант 1

- ▶ Доповнити речення, користуючись словами з довідки. Підкреслити підмети, присудки й додатки. З'ясувати відмінки іменників.

1) Виорав чоловік (що?) ... 2) Посіяв на полі (що?) ... 3) Виріс славний льон і вкрився (чим?) ... 4) Сонечко світило (на що?) ... тепленько, хмарка кропила (чим?) ... 5) (Кому?) ... з того було так любо, як от часом (кому?) ... , коли мати вмиє (кого?) ... та ще й поцілує (*За Г. Андерсеном*).

Довідка: дощик, льон, дитина, поле, цвіт.

Варіант 2

- ▶ Поширити речення обставинами. Підкреслити граматичні основи. Списати речення. Доповнити їх власною розповіддю так, щоб утворилося зв'язне висловлювання.

(Коли?) ... я йду вулицею. Вечір надходить (як?) ... Дивлюсь (куди?) ... Дерева (як?) ... похитуються.

Відтворення деформованого тексту

- ▶ Визначити межі речень. Прочитати і списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Знайти означення, підкреслити їх хвилястою лінією.

ЛЮБЛЮ СВОЮ СТОЛИЦЮ

Ви бачили місто в золотому саду то наш Київ тепла осінь тихо ступає його вулицями дніпрові кручі вона вже розмалювала неповторними золотистими фарбами листя каштанів на багатолюдному Хрещатику аж горить ще яскравіше сяє золотом горда й велична Софія.

Я українець тому люблю свою величну столицю дуже люблю своє прегарне шляхетне віковичне місто воно дає мені силу наснагу та окрилює мене (*За В. Близнецем*).

- ▶ Лексична робота: за допомогою тлумачного словника з'ясувати значення слова шляхетний (*Шляхетний* — величний, благородний, лицарський).
- ▶ Дати характеристику першим трьом реченням за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
- ▶ Прочитати текст, опускаючи означення. Зробити висновок: яку роль відіграють означення в нашому мовленні.

Пізнавальне завдання на зіставлення синтаксичних одиниць

- ▶ Скласти й записати речення з поданими словосполученнями так, щоб прикметники виступали: а) означенням; б) присудком. Виділити граматичні основи речень.

Зразок:

Сумний Семен ходив цілий день. — Цілий день Семен був сумний.

Круті гори; старий ліс; вузька долина; глибокий яр; пишні левади.

- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати значення слів *левада, яр*.

V. Систематизація знань

З поданого тексту виписати другорядні члени речення і проаналізувати їх, заповнивши таблицю. Знайти слова, що можуть виступати і додатком, і обставиною. Виписати їх разом зі словами, до яких вони відносяться.

Слово	Вид другорядного члена речення	Слово, до якого належить	На яке питання відповідає	Якою частиною мови виражається

Широкі дунайські степи... Ширяють над степом орли-сизокрильці, виглядає згори необачне птаство. Хмарами летять на степові озера дикі гуси та срібнопері лебеді. Стелиться степом битий шлях: ним татари ходять з Дунаю до Дністра, а звідти на Дніпро-Славути (*М. Пригара*).

VI. Підсумок уроку

Визначення навчальних досягнень учнів з теми і стимулювання успіхів у конкретній навчальній діяльності. Самоаналіз здібностей, отриманих у процесі засвоєння теми.

VII. Домашнє завдання

1. Скласти й записати три речення зі словом *Дніпро* так, щоб у першому воно виступало підметом, у другому — додатком, у третьому — обставиною.
2. Виписати з художньої літератури портрет одного з літературних героїв. Підкреслити другорядні члени речення і дати їм характеристику за схемою: а) вид другорядного члена; б) на яке питання відповідає; в) якою частиною мови виражається.

Урок № 36

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ І ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень п'ятикласників з тем «Словосполучення», «Речення, його граматична основа», «Другорядні члени речення»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією та прийняти рішення щодо подальшої організації навчальної діяльності з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації».

Форма проведення тематичного оцінювання: виконання завдання тестового характеру.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Підготовча робота

Мотивація навчальної діяльності учнів. Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання завдань тестового характеру. Поділ учнів класу за варіантами.

IV. Виконання завдань тестового характеру за варіантами

Варіант 1

1. Назвати розділ науки про мову, в якому вивчаються такі синтаксичні одиниці, як словосполучення і речення:
а) пунктуація; б) синтаксис; в) будова слова.
2. Назвати вид другорядного члена речення, що характеризує дію з точки зору місця, часу, причини, мети, способу:
а) додаток; б) означення; в) обставина.
3. Указати на словосполучення, в якому головне слово виражене дієсловом:
а) фігури з дерева; б) широкий степ; в) потребувати допомоги.
4. Визначити, в якому ряді всі сполучення слів належать до словосполучень:
а) веселе свято; на півдні; лунає музика;
б) ріка й море; цінні рослини; ніжно пахнути;
в) сторони горизонту; ботанічний сад; відгадати загадку.
5. Визначити словосполучення, в якому допущено граматичну помилку:
а) дійти до берега; б) відвідати музей; в) грати в музичні інструменти.
6. Виписати речення, до складу якого входить фразеологічне словосполучення. Підкреслити його.
а) Мого товариша постійно переслідували невдачі, і він опустив руки.
б) У своїх спогадах ми згадували щире ставлення класного керівника до нас.
в) Цю логічну задачу ми розв'язали дуже швидко.
7. Виписати речення, що складається з одного головного члена. Підкреслити граматичну основу.
а) Людина завжди поважала землю, оберігала і плакала людське життя.
б) Земля не любить лінивих і байдужих.
в) Працю на землі завжди вважали святим обов'язком людини.
8. Виписати з речення словосполучення, що відповідає схемі «іменник + іменник». Назвати головне і залежне слово; визначити, якими частинами мови вони виражені; указати на те, як зв'язане залежне слово з головним (за змістом чи за змістом і граматично).
Українська мова є мовою великого і гордого народу (Б. Харчук).

9. Поширити речення другорядними членами речення: означенням й обставиною. Підкреслити їх.
Лунають голоси.
10. Перебудувати розповідне речення у спонукальне. Записати речення-запитання. Визначити його вид за метою висловлювання та інтонацією.
Трудитися треба чесно, розумно й наполегливо (*О. Корніяка*).
11. Скласти розповідне поширене речення, граматична основа якого складається з підмета і присудка.

Варіант 2

1. Назвати розділ науки про мову, який вивчає розділові знаки і правила їх уживання на письмі:
  - а) синтаксис;   б) пунктуація;   в) морфологія.
2. Назвати вид другорядного члена речення, що вказує на ознаку предмета й найчастіше виражається прикметником:
  - а) додаток;   б) означення;   в) обставина.
3. Указати на словосполучення, в якому головне слово виражене іменником:
  - а) лісова галявина;   б) відвідати бібліотеку;
  - в) вирощувати картоплю.
4. Визначити, в якому рядку всі сполучення слів належать до словосполучень:
  - а) зошити і книжки; після занять; високі гори;
  - б) зустріти друга; перед уроками; відпочивати вдома;
  - в) старовинне місто; збирати врожай; мій брат.
5. Визначити словосполучення, в якому допущено граматичну помилку:
  - а) зошит по математиці; б) сміятися з товариша; в) побачити літак.
6. Виписати речення, до складу якого входить фразеологічне словосполучення. Підкреслити його.
  - а) Цілу низку народних пісень проспівав увечері наш дідусь.
  - б) Розповідь учителя всіх взяла за душу.
  - в) Наша земля ніколи не була обділена талантами.
7. Виписати речення, що складається з підмета і присудка. Підкреслити граматичну основу.

- а) Українці споконвіку любили батьківський край.
 б) В Україні завжди засуджували нероб.
 в) Хліб цінували більше за золото.
8. Виписати з речення словосполучення, що відповідає схемі «іменник + іменник». Назвати головне і залежне слово; визначити, якими частинами мови вони виражені; указати на те, як зв'язане залежне слово з головним (за змістом чи за змістом і граматично).
 Людина завжди має знати історію свого народу, його мову (*Б. Харчук*).
9. Поширити речення другорядними членами речення: означенням й обставиною. Підкреслити їх.
 Зацвіли вишні.
10. Перебудувати розповідне речення у спонукальне. Записати речення-запитання. Визначити його вид за метою висловлювання та інтонацією.
 Під час спілкування треба триматися скромно і спокійно (*О. Корніяка*).
11. Дібрати розповідне поширене речення, граматична основа якого складається з одного головного члена.

Оцінювання тестових завдань

Характер завдань	Завдання з вибірковими відповідями					Завдання з конструйованими відповідями			Творчі завдання		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Номер завдання											
Правильні відповіді	В. 1	б	в	в	в	в	а	в			
	В. 2	б	б	а	в	а	б	а			
Кількість балів	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1	2	1,5	1,5	1,5

V. Організований збір зошитів для тематичних атестацій

VI. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час виконання тестових завдань

VII. Домашнє завдання

Скласти висловлювання про випадок із власного життя, виражаючи особисте ставлення до навколишнього. Виписати з нього будь-яке речення, в якому виділити граматичну основу, підкреслити другорядні члени речення, зробити синтаксичний розбір одного із словосполучень.

Урок № 37

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ (БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ І ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ *А, АЛЕ, І*). КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Мета: навчити учнів розрізняти однорідні члени речення (головні і другорядні), виділяти їх у зв'язному висловлюванні; моделювати схеми речень з однорідними членами; формувати загальнопізнавальні вміння визначати вид однорідних членів речення, аналізувати зв'язок між ними (сполучниковий чи безсполучниковий), правильно інтонувати речення з однорідними членами; розставляти розділові знаки між однорідними членами, з'єднаними сполучниками *а, але, і*; розвивати творчі вміння реконструювання двох простих речень на одне з однорідними членами, відтворювати деформований текст із реченнями з однорідними членами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти морально-етичному розвитку особистості.

Правопис: кома між однорідними членами речення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів, добір синонімів, робота з тлумачним словником.

Орфоенія: формування вмінь правильного наголошення слів.

Граматика: способи вираження означення, додатка й обставини різними частинами мови.

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в реченнях з однорідними членами.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Мотивація навчальної діяльності**

Психологічна настанова й внутрішня мотивація щодо вивчення теми «Речення з однорідними членами». Ознайомлення учнів із ходом навчальної діяльності.

**III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.
Оголошення епіграфа уроку**

*Як тебе прославити, рідна земле?
Не одною квіткою змалювати, не одним кущем чи деревом,
а всю тебе показати, — широко, прекрасну й родючу?*

К. Білокур

**IV. Актуалізація опорних знань,
умінь і навичок п'ятикласників****Робота з текстом (спостереження над реченнями з однорідними членами у зв'язному висловлюванні)**

- ▶ Прослухати текст. Визначити тему й основну думку висловлювання. Дібрати до тексту заголовки.

Благословенним і чарівним вважається той край, де барвінок росте. А росте він у Карпатах, лісостепу, Західному Поліссі, переважно в дубових та дубово-грабових лісах.

Прекрасна, осяйна це рослина. Вічнозелений чагарничок на постійно ввійшов у побут, звичаї та обряди нашого народу. Коли розливалися весняні води, дівчата на Україні починали співати веснянки. Наставала радісна, бентежна пора оновлення в природі, воскресіння зелен-квіту, пробудження нових почуттів у людських серцях, надій і сподівань. І серед пісень цієї пори — чимало про барвінок.

Рослина ця не тільки декоративна, пісенна, а й цілюща. Згадки про її лікарські властивості сягають сивої давнини. Барвінок був відомий античним лікарям (*А. Кондратюк*).

- ▶ Пригадати з уроків української мови в початкових класах, які члени речення називаються однорідними. Виписати з тексту речення з однорідними членами. Визначити їх вид (означення, додаток, обставина).

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Проблемна демонстрація навчального матеріалу на основі зв'язного висловлювання

1. Прочитати текст. Визначити стиль і тип мовлення. Знайти у тексті непоширені речення. Накреслити їх схеми.

ТИХО В ЛІСІ ВЗИМКУ

Тихо і спокійно зимового дня в лісі. Стоять стрункі, високі, нерухомі дерева зі сніговими шапками. Чути, як дятел стукає по стовбурі дуба. Це він шукає жучків і комах під корою. От щось зашепотіло. Пробіг зайчик, сів під дубом і оглянувся. Десь на ставку тріснула крига. Щось зазвеніло, заспівали синички і горобці. Впала сніжинка на кущ шипшини (За В. Сухомлинським).

2. Розглянути схеми. Поставити запитання до виділених слів (робота з опорною схемою).

1) У лісі		тихо спокійно	Однорідні члени: — підмети — присудки — додатки — означення — обставини
2) Дерева		стрункі високі нерухомі	
3) Шукає		жучків комахи	
4) Зайчик		пробіг сів оглянувся	
5) Заспівали		синички горобці	

Коментар учителя. Однорідними називаються члени речення, які відповідають на одне і те ж питання і відносяться до одного й того самого члена речення. Однорідні члени не залежать один від одного і з'єднуються між собою за допомогою:

- а) інтонації переліку або протиставлення і сполучників;
- б) тільки інтонації.

Наприклад:

По крутих *горах*, / по глибоких *долинах* зеленіють *дубові* та *грабові* ліси (І. Нечуй-Левицький).

Однорідними можуть бути головні і другорядні члени речення. Однорідні підмети залежать від присудка, однорідні присудки — від підмета. Другорядні однорідні члени речення залежать від головних членів або інших другорядних.

Пізнавальне завдання на зіставлення речень з однорідними членами

- ▶ Порівняти речення. В якому з них перелік має завершений характер, а в якому — перелік можна продовжити? Прочитати речення з правильною інтонацією. Звернути увагу на знак паузи між словами.

На весільні урочистості із зеленого листя барвінка плетуть гірлянди і вінки.

Вінки з барвінка символізують вірність, / постійність почуттів, / міцність шлюбу.

- ▶ Пояснити наявність чи відсутність розділових знаків між однорідними членами.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Творчий диктант на доповнення тексту необхідними за змістом сполучниками

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити його жанр. Списати, уставляючи необхідні за змістом сполучники (*і, та, а, але*). Розставити розділові знаки. Пояснити, перед якими сполучниками між однорідними членами кома ставиться, а перед якими — ні. Зіставити свої висновки з теоретичними відомостями.

Запам'ятай!

Між однорідними членами ставиться кома, якщо вони з'єднані тільки інтонацією або інтонацією та сполучниками *а, але*.

○, ○, ○.

○, а (але) ○.

Перед сполучниками *і*, *та* (у значенні *і*), ужитими один раз, кома не ставиться.

○ і (та) ○ .

У народі живе чудова легенда про походження рослини. Діялося це тоді, коли турки ... татари нападали на українську землю. Увійшли якось вороги в одне село ... винищили там усіх людей. Лише один парубок ... дівчина сховалися в лісі ... не врятувалися від бусурман. Парубка люті заїди зарізали ... дівчину задушили. Ото з парубочої крові й виріс барвінок у лісі, ... губами дівчини полилася чиста вода (*Нар. творчість*).

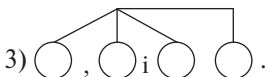
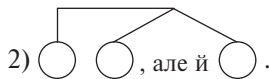
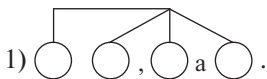
- ▶ Підкреслити однорідні члени речення, визначити їх вид.
- ▶ Виписати з тексту синоніми до слів *турки і татари*.
- ▶ Виділити граматичні основи в останньому реченні. Дослідити, що з'єднує сполучник.

Конструктивне завдання на трансформацію синтаксичних одиниць (реконструювання двох простих речень на одне з однорідними членами)

- ▶ Перебудувати подані прості речення на речення з однорідними членами, використовуючи потрібні за змістом сполучники, уникаючи повторів однакових слів. Підкреслити граматичні основи.

1) На верболозах біля річок з'являються пухнасті котики. Вони з'являються і біля ставків. На узліссях також з'являються пухнасті котики.
 2) Таке буває в лютому. Інколи таке буває навіть у січні. 3) Цвіт верби не тільки зворушливе диво природи. Цвіт верби — вражаючий символ краси. 4) Навесні вербові котики тішать нас надією. Вони звеселяють наше серце. 5) Вербі укріплюють береги. Вони стримують наше серце.
 У посушливих місцях верби зупиняють піщані заноси.

- ▶ Прочитати побудовані речення, дотримуючись правильної інтонації.
- ▶ Визначити, яким реченням відповідають схеми:

4. Користуючись тлумачним словником, з'ясувати значення слів *верболози, узлісся*.

Відтворення деформованого тексту

- ▶ Уважно прочитати речення. З'ясувати, чи є вони зв'язним висловлюванням. Переставити їх таким чином, щоб утворився текст. Записати його, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити однорідні члени речення.

Ніколи не забуде дрімучих лісів з гордими смереками ялицями кедрами. Хто побував хоч раз у Карпатах, той на все життя запам'ятає стрімкі скелі і глибокі ущелини.

Але чи не найпершою красунею серед усіх полонинських квітів і цінних лікарських рослин є джинжура. *Море* квітів і запашних трав. Усіма кольорами веселки переливаються дзвіночки красавки душиниці бузкової арніки гірської наперстянки пурпурової.

Відвар джинжури застосовують і при лікуванні запущених гнійних ран екземи. Відвар з кореневини цієї рослини збуджує апетит поліпшує травлення підвищує кислотність та поліпшує якісний склад шлункового соку. У народній медицині відвар коріння джинжури вживають при захворюванні легенів хронічних бронхітах малярії ревматизмі та хворобах печінки. Препарати його діють заспокійливо знімають втому та збудження (*За Ф. Мамчуром*).

- ▶ Накреслити схеми речень спочатку з однорідними головними членами, а потім — з однорідними другорядними членами.
- ▶ Запам'ятати наголос у словах *арніка, джинжура, душиця, наперстянка*.
- ▶ Визначити, в якому значенні вжито виділене слово. Скласти речення так, щоб це слово набуло іншого значення.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Які члени речення називаються однорідними?
2. Які члени речення можуть бути однорідними?
3. За яких умов між однорідними членами ставиться кома? Коли між однорідними членами кома не ставиться?

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

ІХ. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення про однорідні члени речення. Проілюструвати теоретичний матеріал прикладами речень із поданого тексту.

На порозі будинку з'являється високий світлочолоий чорновусий і лагідний батько. Він бере на руки сина і високо підкидає до променистого мережива старої липи.

Батько стоїть замислений під зеленим наметом. І вже снується ви-ткана з тої млистої духмяної куряви дивна казка. Обіч дороги стоять то-полі ясени каштани. Жайворонки в'ються над головою засипають віз піснями і квітами (*За І.Цюпою*).

2. Списати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Підкреслити в реченнях однорідні члени. Цифрами позначити види речень з однорідними членами: а) цифрою 1 — речення з однорідними головними членами; б) цифрою 2 — речення з однорідними другорядними членами; в) цифрою 3 — речення з однорідними головними і другорядними членами. Накреслити схеми речень з однорідними членами.

Урок № 38

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНЕ СЛОВО ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ. ДВОКРАПКА Й ТИРЕ ПРИ УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИХ СЛОВАХ У РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Мета: поглибити знання учнів про однорідні члени речення, навчити розрізняти узагальнювальні слова при них; моделювати схеми речень з узагальнювальним словом при однорідних членах; формувати загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати речення з однорідними членами при узагальнювальному слові; розставляти розділові знаки після узагальнювального слова або перед ним; розвивати творчі вміння поширювати речення узагальнювальними словами (за наявності однорідних членів) і навпаки —

однорідними членами (за наявності узагальнювального слова), конструювати речення з узагальнювальними словами, відтворювати висловлювання з використанням речень з однорідними членами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, сприяти формуванню патріотичних почуттів до рідного краю.

Правопис: двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Граматика: способи морфологічного вираження однорідних членів речення й узагальнювального слова.

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в реченнях з однорідними членами при узагальнювальному слові.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати висловлювання типу розповіді з використанням речень з однорідними членами.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників (повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями)

III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці

Зіставлення нових знань із базовими на основі актуалізації знань учнів з теми

- ▶ Порівняти два речення з однорідними членами. Чим вони відрізняються? Подумати і сказати, чому в другому реченні перед однорідними членами ставиться двокрапка.
- 1. У народній медицині відвар коріння джинжури вживають при *хворобах легенів, хронічних бронхітах, малярії, ревматизмі та хворобах печінки.*

2. У народній медицині відвар коріння джинжури вживають при **різних недугах**: *хворобах легенів, хронічних бронхітах, малярії, ревматизмі та хворобах печінки.*

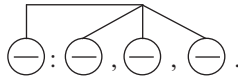
Спостереження над інтонацією в реченнях з однорідними членами

- ▶ Прочитати, дотримуючись правильної інтонації. Умовним значком (/) показати паузи. Однією лінією підкреслити слова, на які падає логічний наголос.

Картина була незвичайна. Все було краще могутніше веселіше. Пливло безупинно неслося вперед шуміло блишало на сонці все вода хмари плав (*О. Довженко*).

- ▶ Списати, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкреслити однорідні члени речення. Накреслити схеми.

Коментар учителя. У реченні може бути і слово із загальним значенням, яке включає в себе значення всіх однорідних членів. Таке слово називається *узагальнювальним*. Узагальнювальні слова виражаються найчастіше іменниками, займенниками або прислівниками і виступають у ролі того самого члена речення, що й однорідні члени. Наприклад: *Навкруги нашої школи ростуть квіти: троянди, айстри, гвоздики.*

Після узагальнювального слова перед однорідними членами речення ставиться двокрапка. Але якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то перед ним ставиться тире. Порівняйте схеми:

- 1) ○: ○, ○ .
- 2) ○, ○, ○ — ○ .

IV. Виконання системи практичних завдань

Мовний аналіз синтаксичних конструкцій у зв'язному висловлюванні

- ▶ Прочитати текст. Виписати з нього речення з однорідними членами, розставляючи потрібні розділові знаки. Підкреслити слова, на які падає логічний наголос. Накреслити схеми речень з узагальнювальними словами.

БДЖОЛИНА МУЗИКА

З ранку до вечора на пасіці дзеньить бджолина музика. Бринить музика скрізь і біля вуликів і в саду і в квітучій гречці. Весь світ співає. Все співає і синє небо і сонце.

А може, тоненькі струни у квітках? Може, натягло їх сонце між пелюстками? Прилетить бджола до квітки сяде між пелюстками й грає на тих маленьких струнах маленькими лапками (*За В. Сухомлинським*).

- ▶ Визначити синтаксичну роль узагальнювальних слів і однорідних членів. Зробити висновок: чи можуть бути узагальнювальне слово й однорідні члени різними членами речення.

Творчий диктант на розширення речень шляхом уведення в них узагальнювальних слів

- ▶ Вставити в речення з однорідними членами узагальнювальні слова. Записати утворені речення, пояснити розділові знаки в них.

Нема на світі кращого місця, ніж рідний край! У ньому є ліси сади байраки. Кудись летять гуси журавлі лебеді. Щебечуть під небесами ластівки жайворонки й овчарики. По садах цвітуть вишеньки черешеньки груші та яблуні. У полі пахне материнкою чебрецем горицвітом. Уздовж лісових доріжок дозрівають полуниці смородина ожина (*З журналу*).

- ▶ *Творче конструювання* (робота в парах). Скласти й записати 2–3 речення з однорідними членами, пов'язаними із попередніми за змістом.

Моделювання речень з однорідними членами

- ▶ Доповнити речення однорідними членами, уставляючи потрібні розділові знаки: двокрапку і коми.

1) ... повсюди лежала роса. 2) Уранці пахло нектаром польових квітів ... 3) ... різними кольорами переливався ліс над річкою. 4) Почувся передсвітанковий перегук лісових пташок ...

- ▶ З'ясувати синтаксичну роль узагальнювальних слів і частини мови, якими вони виражені.
- ▶ Визначити граматичні основи. Знайти речення, що складається з одного головного члена. Накреслити його схему.

V. Самостійна робота творчого характеру

- ▶ Прослухати текст. Скласти й записати план висловлювання. Написати докладний переказ, використовуючи однорідні члени речення. З'ясувати вид однорідних членів та частини мови, якими вони виражені.

ЯК МИ САДИЛИ САД

Недавно наш клас вирішив посадити сад. Яких ми яблунь насадимо, яких груш, абрикосів, слив, вишень! Навколо саду вирішили посадити захисну смугу з акацій, кленів, беріз. Уже місяць ми воюємо з пустирем, звільнили від бур'янів і терну величезну площину.

У жовтні привезли до школи саджанці яблунь і груш. Я, Тимко, Стьопа і Якимчук руками розправляли корінці, присипали їх пухкою землею, заступом біля кожного деревця робили лунки. Спочатку у відкритій ямі ми забивали довбнею в дно кілок. Тимко зробив гарну довбню, замашну, зручну. Потім ми прив'язали до кілка посаджене деревце вгори і внизу, щоб не розхитував вітер.

Яка була радісна, хороша робота! (*За О. Донченком*).

- ▶ Лексична робота (*Терно* — колючий кущ родини розових, що дає темно-сині їстівні плоди з терпким кисло-солодким присмаком (*терен, теренець*)).
- ▶ Що виражає заголовок — тему чи основну думку тексту? Визначити, до якого стилю і типу мовлення належить висловлювання.

VI. Підведення підсумків уроку (перевірка якості навчальної діяльності учнів)

VII. Домашнє завдання

Написати невеликий твір з теми «Чому природа потребує захисту?» При нагоді використати реченнями з однорідними членами.

Урок № 39

ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

Мета: навчити учнів виділяти звертання в контексті, аналізувати їх стилістичну роль, правильно інтонувати речення зі звертаннями, розставляти розділові знаки; формувати загальнопізнавальні вміння визначати спосіб морфологічного вираження звертань; удосконалювати пунктуаційні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у реченнях зі звертаннями; розвивати творчі вміння

трансформувати прості речення на речення із звертаннями, розширювати речення шляхом самостійного введення в них слів-звертань, реконструювати синтаксичні конструкції відповідно до комунікативного завдання, конструювати речення за опорними словами, схемами-моделями; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати культуру спілкування.

Правопис: кома й знак оклику при звертанні.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів-термінів, прислів'їв і приказок.

Граматика: способи морфологічного вираження звертань.

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в реченнях із звертаннями.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь сприймати й відтворювати висловлювання типу розповіді з використанням речень із звертаннями.

Міжпредметні зв'язки: звертання в художніх творах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Актуалізація мотиваційних резервів п'ятикласників з теми

Навчальне аудіювання тексту

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати стиль і тип мовлення, жанр висловлювання. Назвати, до кого звертаються в тексті.

Здрастуйте, дорогі мої мамо, тато і братик Михайлик! Повідомляю вам, що я живий, здоровий, чого щиро і вам бажаю. Вибачте, що затримався з відповіддю: не було вільного часу. Доводиться часто виходити на охорону державного кордону, а після повернення на заставу виконувати різну роботу. Мамо, спасибі вам за всю домашню науку. Тепер вона мені дуже пригодиться. А хлопцям, які не вміють, важче. Та нічого, стараються, вчаться. Інакше в нас і бути не може.

Обов'язки солдатські я освоїв добре, знаю, де що стоїть, лежить чи росте. Тут мені у великій допомозі фізкультура і спорт, якими я займався вдома. Так що, тату й мамо, скажіть Мишкові, щоб він по-справжньому займався спортом, не лінувався. У школі на фізкультурі теж щоб старався, на секції ходив. Це йому дуже знадобиться, коли підросте і піде служити в армію.

Закінчуючи свого листа, хочу написати вам, дорогі мої: працюйте і живіть спокійно, без тривоги. Такі хлопці, як я, надійно охороняють кордони нашої держави.

Обіймаю вас усіх і міцно-міцно цілую. Ваш Юра (*Ю. Голобородько*).

- ▶ Переказати текст від першої особи, використовуючи слова-звертання.
- ▶ Яких правил етикету треба дотримуватись під час спілкування за допомогою листів?

Повторення й узагальнення теоретичних положень з теми «Звертання»

- ▶ Пригадати з уроків української мови в початкових класах, що називається звертанням, які розділові знаки ставляться в реченнях при звертанні. Зіставити свої висновки із теоретичним матеріалом.

Крім слів, що виступають головними чи другорядними членами, у реченні можуть бути слова, які не є членами речення. До них відносяться звертання.

Звертання — це слово чи сполучення слів, що називає того, до кого звертаються з мовленням. Найчастіше звертання виражається формою кличного відмінка іменників, рідше — називного.

В усному мовленні звертання виділяється паузою, а на письмі — комою (якщо стоїть на початку чи в кінці речення) або двома комами (якщо стоїть у середині речення). Наприклад:

Друзе, / будь добрим слухачем.

Посміхайся, / друже!

Щиро цікався, / друже, / іншими людьми.

Якщо звертання стоїть на початку речення і вимовляється з окличною інтонацією, після нього ставиться знак оклику, а наступне слово пишеться з великої літери. Наприклад:

Друзі! // Будьте ввічливими.

Звертання вживаються переважно в розмовній мові, в мові художніх творів, діалогів.

2. Самостійна робота учнів з підручником (на основі теоретичних відомостей параграфу скласти повідомлення з теми «Звертання. Розділові знаки при звертанні»).

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Спостереження над реченнями із звертаннями у зв'язному висловлюванні

1. Прочитати текст. Пояснити значення виділених слів. Виписати речення із звертаннями, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити, якими частинами мови виражені звертання. Чи є вони членами речення?

Вишеньки-черешеньки, яблуньки та грушки як гарно я вас доглянув, обкопав, підживив. Щедро поливаю водицею. Пильную кожну вашу гілочку. І випростовуєтеся ви до неба. І сягаєте у височінь. І плоди ваші щедро наливаються сонцем та цілющою снагою землі. Небеса, далекі та близькі хмари не посылайте на землю градобоїв та смерчів, громів та вогняних блискавок. Не ламайте гілок, не калічте стовбурів, не обтрушуйте недоспілих плодів.

Саду наш Ти наша щоденна краса, надія, наша *запашна дієта*. Ти — *мікроелементи*, вітаміни та полівітаміни, наш *імунітет*. Страви з садовини, соки та киселі, узвари були в наших пращурів *ритуалами*, які єднали їх з Сонцем, природою. Споконвіку люди садили і плекали дику грушу та черешню, калину та малину, яблуню і сливу, смородину й агрус. Дарували садовину добрим людям як оберіг доброї сили і здоров'я (Є. Товстуха).

- ▶ Звернути увагу на правильне інтонування речень із звертаннями. Чи завжди звертання виділяються на письмі комами?

2. Реконструювання синтаксичних одиниць відповідно до комунікативного завдання.

Перебудувати вжиті в тексті речення із звертаннями так, щоб ці слова стали головними чи другорядними членами речення.

Трансформація простих речень у речення із звертаннями

- ▶ Перебудувати речення так, щоб підмети стали звертаннями. Схарактеризувати речення за метою висловлювання. Виділити граматичні основи.

1) Сергій не втрачав віри в себе і не піддавався розпачу. 2) Учні не повинні відповідати образою на образу. 3) Новачки не соромляться звернутися по допомогу до батьків, друзів, шкільного психолога. 4) Учителі підкажуть новому учню, як скоригувати свою поведінку, щоб припинити конфлікт. 5) Школярі повинні пам'ятати, що шкільні проблеми можна розв'язати.

► Скласти схеми речень із звертаннями.

2. Творче конструювання речень за схемами-моделями. Записати перше речення так, щоб відповідало поданим схемам:

1) ... , ○ , ...   2) ... , ○ .   3) ○ ! ... .

Творче конструювання речень за опорними словами (робота за варіантами)

► Скласти речення з поданими словами таким чином, щоб вони були: а) підметом; б) додатком; в) звертанням. Накреслити схеми речень.

Зразок:

1) П'ятикласники відвідали виставку воскових фігур.

2) П'ятикласникам захотілося відвідали виставку воскових фігур.

3) П'ятикласники, відвідайте виставку воскових фігур!

Варіант 1. Скласти речення зі словом *друг*.

Варіант 2. Скласти речення зі словами *хлопці й дівчата*.

Варіант 3. Скласти речення зі словом *батько*.

► Виділити другорядні члени речення. Визначити, якими частинами мови вони виражені.

V. Систематизація знань

Творчий диктант на розширення речень

шляхом уведення в них слів-звертань (робота в групах)

Клас пропонується поділити на шість груп по 4–6 учні.

► Прочитати прислів'я і приказки. Списати, уставляючи в них слова-звертання.

1) Стримуй себе у всьому, а найбільше — у словах. 2) Слухай багато, а говори мало. 3) Не все говори, часто треба й помовчати. 4) Тримай слово за зубами. 5) Слухай і мовчи. 6) Якщо б ти помовчав, ти б залишився мудрим.

► Звернути увагу на форму кличного відмінка іменників, що вживаються в ролі звертань.

- ▶ Визначити тематику народних висловів. Схарактеризувати вид речень за метою висловлювання.

VI. Підсумок уроку

Визначення навчальних досягнень учнів з теми і стимулювання успіхів у конкретній навчальній діяльності. Самоаналіз здібностей, отриманих у процесі засвоєння теми.

VII. Домашнє завдання

1. Скласти лист до друга, який живе в іншому місті (або селі), поділившись враженнями про відпочинок на осінніх канікулах, використовуючи звертання.
2. Виписати з творів художньої літератури 7-8 речень із звертаннями. Проаналізувати розділові знаки в них.
3. Дібрати з усної народної творчості й записати 5–6 прислів'їв або приказок про силу слова.

Урок № 40

ВСТАВНІ СЛОВА, ВИДІЛЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ КОМАМИ

Мета: навчити учнів розрізняти вставні слова в контексті, аналізувати їх стилістичну роль, правильно інтонувати речення із вставними словами, виділяти комами вставні слова на письмі; формувати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль вставних слів у реченні; загальнопізнавальні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у реченнях із вставними словами; творчі вміння розширювати речення шляхом самостійного введення в них вставних слів, редагувати синтаксичні конструкції, конструювати речення за опорними словами, схемами-моделями, складати текст-пораду відповідно до комунікативного завдання; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти додержуватися загаль-

них норм етикету, розвивати мовленнєву культуру п'ятикласників.

Правопис: виділення вставних слів на письмі комами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів шляхом добору слів-синонімів, слів-антонімів.

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в реченнях із вставними словами і словосполученнями.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь складати висловлювання типу поради, а також діалог, використовуючи вставні слова і словосполучення відповідно до комунікативного завдання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Генералізація мотиваційних резервів п'ятикласників з теми (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці)

Лінгвістична розминка

1) Дібрати синоніми до слова *безумовно*. 2) Назвати антонім до слова *на жаль*. 3) Продовжити ряд слів *по-перше, по-друге, ...*. 4) Записати слова *по-моєму, по-твоєму* у формі множини. 5) Дібрати синонім до слова *можливо*.

- ▶ Із поданими словами усно скласти речення. Простежити за інтонацією в них. Зробити висновок про роль цих слів у реченнях.

Зіставлення нових знань із базовими на основі актуалізації знань учнів з теми

- ▶ Прочитати. З'ясувати, що виражають виділені слова або сполучення слів: *упевненість* чи *непевненість*, *почуття радості*, *жально*, *здивування*, *джерело повідомлення*, *порядок викладу думок*, *увічливість* та ін.

Спілкування передбачає різні способи взаємодії з людьми. Основною формою спілкування, *звичайно*, є бесіда, розмова.

Оцінюючи ту чи іншу людину, рівень її освіченості, культури, визначають передусім її здатність і вміння дотримуватись мовного етикету. *Кажуть*, пташку впізнають по пір'ю і пісні, а людину по мові й мислі.

Зауважимо, що досягненню успіху в бесіді сприяє врахування національних рис співрозмовника. *Приміром*, українцєві нелегко дійти якогось рішення. Це впливає з його характеру.

Як свідчать фахівці, треба відшукати свій стиль, тон, манеру спілкування, які б не висвічували власні «слабкі сторони», а *навпаки*, зміцнювали їх і давали б змогу порозумітися зі своїм партнером. *Безперечно*, слово чемне — кожному приємне (*За О. Корніякою*).

- ▶ Спробувати дати визначення вставним словам. Простежити за пунктуацією в реченнях зі вставними словами і зробити висновок, як вони виділяються на письмі. Зіставити свої висновки з теоретичним матеріалом.

Вставними називаються слова або словосполучення, які виражають ставлення мовця до змісту повідомлення. Вставні слова не відповідають на питання. У реченні можуть стояти на початку або в середині.

Вставні слова найчастіше виражають					
Упевненість	Невпевненість, припущення	Різні почуття людини	Джерело повідомлення	Послідовність викладу думок	Ввічливість
Безсумнівно, безумовно, звичайно, без сумніву, справді, розуміється	Можливо, мабуть, здається, напевне, очевидно	На жаль, на щастя, на сором, як на зло, як навмисне, шкода	Кажуть, на думку... , по-моєму, по-твоєму, по-нашому, за словами...	По-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, до речі, навпаки, наприклад, отже, словом	Даруйте, пробачте на слові, уявіть собі

На письмі вставні слова і словосполучення виділяються однією або двома комами залежно від місця в реченні. Наприклад: 1. *За сучасним етикетом, першим вітається молодший зі старшим*. 2. *Першим вітається, за традицією, учень з учителем*.

IV. Виконання системи практичних завдань

Творчий диктант на розширення тексту шляхом уведення в нього вставних слів

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку висловлювання. Дібрати заголовок. Списати, замість пропусків увести вставні слова з довідки. Розставити потрібні розділові знаки.

... обід в українській традиції — священний ритуал з давніх часів. До столу ... сідали в один і той же час усією родиною. Розпорядником ... був батько-господар. Він першим сідав за стіл на покуті, під образами. Обід ... проходив поважно, спокійно, без галасу, сміху й крику. Ритуал ... розпочинав господар, беручи першу ложку страви. Потім починали їсти всі.

... в давнину їли зі спільної посудини, кожен мав свою ложку. ... не можна було дітям гоїдати ногами під столом, бо нечиста сила до хати прийде. ... як ложка впаде з рук, у сім'ї будуть збитки (*З журналу*).

Довідка: безумовно, вважалося, як відомо, за традицією, уявіть собі, як правило, за повір'ям, звичайно.

- ▶ Виразно прочитати текст, інтонаційно виділяючи вставні слова.

Навчальне редагування

- ▶ Відредагувати текст. З'ясувати, чи доречно вжито в ньому вставні слова. Записати текст, поділивши його на речення й уникаючи надмірного використання вставних слів.

Певно, ви помічали, що тонкий гумор або жартівливі натяки надають навіть спілкуванню легкого, невимушеного характеру, зрештою, створюють дружню атмосферу, у свою чергу, різкі, дошкульні висловлювання на адресу присутніх чи відсутніх, висміювання певних вад людей призводить до напруженості у взаєминах і, без сумніву, може згубно позначитися на подальшому спілкуванні, тому гумор, анекдоти, напевно, повинні бути виваженими, доречними, невульгарними, до того ж, на решті, вони мають супроводжувати розмову з безпосередністю й невимушеністю (*За О. Корніякою*).

- ▶ Лексична робота: визначити, в якому значенні вжито в тексті слово *дошкульний*. (*Дошкульний* — 1. Який викликає, спричиняє фізичний біль. 2. Який сильно діє, глибоко вражає; ображає кого-небудь уїдливіми словами).
- ▶ Накреслити схеми речень з однорідними членами.

Творче конструювання речень із вставними словами (за варіантами)

- ▶ Побудувати три речення із вставними словами з теми «Як треба поводитися у громадських місцях».

Варіант 1. На основі поданих схем-моделей:

1) ○, ... 2) ... , ○, ... 3) ○, ...

Варіант 2. На основі опорних слів: *на жаль, будь ласка, очевидно.*

V. Колективне створення проекту (виконання ситуативного завдання на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації)

Скласти текст-пораду «Як треба поводитися за столом», використовуючи вставні слова *по-моєму, звичайно, по-перше, по-друге, по-третє, отже, зверніть увагу* та інші.

VI. Підбиття підсумків уроку

Учні аналізують свої досягнення у процесі роботи, з'ясовують практичне значення опрацьованого матеріалу для власного життєвого досвіду. Учитель характеризує проведену навчально-пізнавальну діяльність учнів.

VII. Домашнє завдання

1. Уявити ситуацію: класний керівник дав вам доручення виступити на годині спілкування з повідомленням про поведінку учнів класу. Скласти й записати висловлювання, використовуючи різні за значенням вставні слова.
2. Дати письмові відповіді на запитання, використовуючи вставні слова і словосполучення (*на мою думку, на мій погляд, мені здається, по-моєму, як відомо, звичайно* та інші).
  - 1) Що таке етика спілкування? 2) Як ми розуміємо слово «етикет»?
- 3) Чому треба бути ввічливим? 4) Які основні правила спілкування в школі? 5) Які слова необхідно використовувати, звертаючись до незнайомої людини із запитаннями?
  - ▶ На основі поданих запитань і сформульованих відповідей скласти й розіграти діалог з товаришем на тему «Етика спілкування».

Урок № 41**ПРАКТИЧНА РОБОТА З ТЕМ «РЕЧЕННЯ
З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ», «ЗВЕРТАННЯ»,
«ВСТАВНІ СЛОВА». СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР
ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

Мета: сформувати систему знань учнів про однорідні члени речення, звертання, вставні слова, підвищити пунктуаційну грамотність п'ятикласників; структурувати вивчений теоретичний матеріал шляхом синтаксичного розбору простих речень; удосконалювати пунктуаційні вміння правильно розставляти розділові знаки при однорідних членах речення, звертаннях, вставних словах і обґрунтовувати їх за допомогою вивчених правил; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати стилістичну функцію звертань у художніх творах; розвивати передмовленнєві вміння добирати до простих речень граматичні синоніми; розвивати логічне мислення, мовленнєво-мисленнєві вміння аналізувати, зіставляти, порівнювати, класифікувати, доводити, обґрунтовувати; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння бачити багатство синтаксичної будови творів українських поетів.

Правопис: кома між однорідними членами, двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами, розділові знаки при звертанні, виділення вставних слів на письмі комами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в реченнях з однорідними членами, із звертаннями і вставними словами; використання звертань і вставних слів у художньому стилі мовлення.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст.

Міжпредметні зв'язки: однорідні члени речення, звертання і вставні слова в художніх творах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок з елементами поглиблення (*урок-практикум*).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників (повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями)

III. Виконання системи практичних завдань (практична робота)

«Лінгвістична діагностика»

- ▶ Прочитати віршовані уривки. Записати їх, розставивши потрібні розділові знаки. Назвати вид пунктограми, скориставшись цифрами-кодами: 1 — кома між однорідними членами; 2 — тире при узагальнювальному слові в реченні з однорідним членами; 3 — кома при звертанні; 4 — знак оклику при звертанні; 5 — виділення комами вставних слів.

№ з/п	Віршовані уривки	Вид пунктограми
1.	Над озерами річками На полянах лісових На стрімких високих горах На просторах степових Скрізь розкидались оселі Наших прадідів-слов'ян (<i>О. Олесь</i>)	
2.	Вас я діти покидаю, Йду я в ліпшу сторону, Але діти пам'ятайте Мою заповідь одну (<i>О. Олесь</i>)	
3.	Грає кобзар виспіває Вимовля словами (<i>Т. Шевченко</i>)	
4.	Як відомо всі ледачі Ждуть легенької удачі (<i>С. Олійник</i>)	
5.	Україно Мамо любя Чи не те ж з тобою сталося? Чи синів твоїх багато На степах твоїх зосталося? (<i>М. Вороний</i>)	

Синтаксичний розбір простого речення

- ▶ Прочитати. Визначити межі речень. Списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Зробити синтаксичний аналіз речень, користуючись алгоритмом розбору простого речення.

Протягом дня ми спілкуємося з різними людьми у школі вдома на вулиці в метро автобусі в магазині спілкуємося постійно з рідними вчителями й однолітками а починається наше спілкування у сім'ї.

У постійному спілкуванні з близькими дістаємо ми перші уроки співпереживання чи вмієте ви вловити настрій матері батька бабусі брата чи сестри (За М. Лемберською).

Алгоритм синтаксичного розбору простого речення

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

1. Виписати з художньої літератури чотири речення:
  - 1) просте неускладнене;
  - 2) просте з однорідними членами;
  - 3) із звертанням;
  - 4) зі вставним словом чи словосполученням. Зробити їхній синтаксичний розбір.
2. Написати переказ тексту (див. завдання 5 уроку), доповнивши його відповіддю на запитання «Чи вмієте ви вловити настрій матері, батька, бабусі, брата чи сестри?»
3. Уявити себе в ролі класного керівника, який проводить бесіду з учнями щодо правил поведінки в театрі під час перегляду вистави. Складати невелике висловлювання, використовуючи звертання і вставні слова.

Урок № 42 (розвиток зв'язного мовлення)

ВІДПОВІДЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(ЗА ДАНИМ ПЛАНОМ АБО ТАБЛИЦЕЮ) В НАУКОВОМУ СТИЛІ. ВІДГУК ПРО ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТОВАРИША

Мета: повторити особливості побудови висловлювань наукового стилю; ознайомити п'ятикласників з пам'ятками «Як готувати розгорнуту відповідь на уроках української мови та інших предметів» та «Як давати відгук на висловлювання товариша?»; удосконалити вміння складати висловлювання в науковому стилі; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння формулювати відповіді на уроках української мови за планом або таблицею; рецензувати прослухані відповіді однокласників, давати відгук на висловлювання товариша.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів****Проведення бесіди за питаннями**

1. Коли вам найчастіше доводиться будувати розгорнуті усні висловлювання — у школі чи вдома? (*На уроках майже з усіх предметів.*)
2. Які труднощі при цьому у вас виникають? Яких помилок припускаєтесь? (*Неповний переказ навчального матеріалу, непослідовний виклад, неправильний добір слів, помилки в побудові речень та ін.*)
3. Як, на вашу думку, можна уникнути цих помилок? (*Потрібно добре знати, про що необхідно говорити, заздалегідь продумати зміст висловлювання і послідовно викладати матеріал.*)

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку**IV. Виконання практичних завдань творчого характеру на побудову повідомлення на лінгвістичну тему****Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати висловлювання. Довести, за якими ознаками текст можна віднести до наукового стилю.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

Будь-яке висловлювання складається зі слів. Для того щоб висловити якийсь зміст, слова повинні пов'язуватися одне з одним. Найпростішим виявом такого зв'язку є словосполучення.

Словосполучення складається з двох повнозначних слів. Одне з них є головним, друге — залежним від нього. Змістову залежність можна виявити за допомогою питання, поставленого від головного слова: *читати (що?) книгу, відповідати (на що?) на запитання, розповідь (яка?) цікава.*

Граматичний зв'язок головного і залежного слів здійснюється за допомогою закінчення (*відвідування музею*) або закінчення і прийменника (*змагання з туризму*), змістовий — тільки за питанням (*розповідати як? цікаво*).

Словосполучення, як і слова, служать для називання предметів, ознак, дій і є матеріалом для побудови речень. Словосполучення виражають назву більш точно, ніж слова. Наприклад: *писати і грамотно писати, мова і рідна мова, подорож і подорож до Криму (З підручника).*

- ▶ Виділити основні положення тексту. Знайти визначення і приклади. Скласти план повідомлення.
- ▶ Доповнити повідомлення розповіддю про словосполучення поширені і непоширені, які сполучення слів не є словосполученням.

Ознайомлення з пам'яткою «Як готувати розгорнуту відповідь на уроках української мови та інших предметів»

1. Вдумайтеся в тему майбутньої відповіді.
2. Повторіть необхідні теоретичні відомості, потрібні для розкриття теми.
3. Доберіть власні приклади і пояснення до кожного пункту плану чи таблиці.
4. Згрупуйте інформацію відповідно до запропонованого плану, установіть послідовність у викладі думок.
5. Не забудьте зробити висновок з усього сказаного.
6. Для переходу від однієї думки до іншої використовуйте типові для наукового стилю слова і словосполучення: *по-перше, по-друге, окрім того, отже, таким чином, наприклад, як бачимо, винятком може бути* та ін.
7. Дотримуйтеся не дуже швидкого темпу вимови, робіть паузи, логічний наголос на важливих моментах вашої відповіді.

Складання розгорнутої відповіді за даним планом і таблицею

- ▶ Проаналізувати пункти плану до теми «Вставні слова в українській мові». Дати розгорнуті відповіді на кожен пункт плану з наведенням власних прикладів товаришу по парті. Скориставшись пам'яткою, підготувати повідомлення на запропоновану тему.

План

- 1) Що називається вставними словами?
  - 2) Групи вставних слів залежно від того, що вони виражають.
  - 3) Чи виступають членами речення вставні слова?
  - 4) Розділові знаки в реченнях із вставними словами.
  - 5) Роль вставних слів у реченні.
- ▶ Уявити ситуацію: вам потрібно продемонструвати рівень своїх знань з теми «Речення, його граматична основа» перед учнями вашого класу. На основі таблиці підготувати розгорнуту відповідь, наводячи власні приклади на підтвердження основних теоретичних положень.

Речення, його граматична основа

Речення — важливий засіб спілкування. З його допомогою ми виражаємо думки й почуття, звертаємося один до одного з питаннями, проханнями, порадами, наказами.			
Види речень за метою висловлювання	<i>Розповідні</i> (речення, в яких про щось розповідається)	<i>Питальні</i> (речення, в яких про щось запитують)	<i>Спонукальні</i> (речення, в яких виражене спонукування до дії)
Види речень за емоційним забарвленням (інтонацією)	<i>Окличні</i> (речення виражають почуття мовця (радість, сум, захоплення, здивування) і вимовляються з більшою силою голосу)		<i>Неокличні</i> (речення не виражають почуття й емоції мовця)
Види речень за характером граматичної основи	З підметом і присудком		З одним головним членом (граматична основа включає лише один головний член — підмет або присудок)
Грамматична основа речення			
Підмет — головний член речення, який вказує на особу чи предмет, про який говориться в реченні, відповідає на питання <i>хто? що?</i> і виражається найчастіше іменником або займенником у називному відмінку		Присудок — головний член речення, який означає дію, стан або ознаку, що приписується в реченні підметові, відповідає на питання <i>що робить підмет? яким він є? ким він є?</i> , виражається найчастіше дієсловом	

3. Сформулювати відповідь на тему «Розділові знаки в кінці речення».

Який тип мовлення ви оберете? Свою думку обґрунтувати. Під час підготовки повідомлення скористатись планом.

План

1. Види розділових знаків кінця речення.
2. Крапка — основний розділовий знак кінця речення.
3. Уживання знака питання в кінці питальних речень.
4. Знак оклику в окличних реченнях.
5. Роль розділових знаків у нашому мовленні.
  - ▶ Виписати слова-терміни, ужиті в повідомленні.

V. Аналіз підготовлених відповідей п'ятикласників. Робота над складанням відгуку на висловлювання товариша

Ознайомлення з пам'яткою «Як давати відгук на висловлювання товариша»

1. Щоб дати змістовний відгук, уважно слухайте відповідь товариша.
2. Відповідь товариша зіставляйте з тим, що могли б ви сказати з цього питання.
3. Оцінюйте почуте не лише за змістом, але й за якістю його вираження.
4. У відгуку обов'язково потрібно звернути увагу на те:
  - чи повністю розкрито тему;
  - чи потребує відповідь товариша доповнень, уточнень, підтвердження прикладами;
  - чи не було порушень у послідовності викладу;
  - чи вдалих початок і кінець відповіді;
  - чи було припущено фактичних і граматичних помилок (якщо так, то яких);
  - чи достатньо виразним було усне мовлення товариша;
  - якої загальної оцінки заслуговує відповідь.

Усне рецензування прослуханих відповідей однокласників

1. Колективне складання відгуку на відповідь учня з теми «Вставні слова в українській мові».
2. Уявити ситуацію: ви — учитель української мови, і вам потрібно дати відгуки на прослухані відповіді учнів вашого класу й оцінити їх.

Варіант 1. Скласти відгук на висловлювання товариша з теми «Речення, його граматична основа».

Варіант 2. Скласти відгук на висловлювання товариша з теми «Розділові знаки в кінці речення».

VI. Підсумок уроку

Учитель пропонує учням дати відповіді на питання:

1. Чи потрібно вчитися вмінню змістовно, упевнено, послідовно відповідати на питання, пов'язані з матеріалом, що вивчається?
2. Якою має бути відповідь на уроці? (Учитель демонструє пам'ятку).

Запам'ятай!

1. Відповідь на уроці має відповідати запитанню.
2. Матеріал потрібно викладати чітко, повно й послідовно.
3. Теоретичні положення необхідно підтверджувати самостійно дібраними прикладами.

VII. Домашнє завдання

1. Підготувати усну відповідь на питання «Яку роль виконують звертання в нашому мовленні?»
2. Скласти письмове повідомлення на лінгвістичну тему «Розділові знаки при однорідних членах речення». Скласти план власного висловлювання.

Урок № 43

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ І СПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ. КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Мета: ознайомити п'ятикласників із будовою складного речення, його інтонацією, навчити учнів відрізняти складне речення від простого, обґрунтовувати розділові знаки за допомогою вивчених правил; формувати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль складних речень у тексті; удосконалити пунктуаційні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у складних реченнях; розвивати творчі вміння моделювати складні речення, реконструювати прості речення у складне, конструювати складні речення за опорними словами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти вихованню шанобливого ставлення до народних традицій і оберегів українського народу.

Правопис: кома між частинами складного речення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів, народних висловів.

Орфоенія: правильна вимова й наголос у словах.

Орфографія: ненаголошені голосні в корені слова, велика літера у власних назвах.

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації у складних реченнях.

Міжпредметні зв'язки: складні речення в художніх творах (література), у творах усної народної творчості (фольклор).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Психологічна настанова й внутрішня мотивація щодо вивчення теми «Складні речення із безсполучниковим і сполучниковим зв'язком. Кома між частинами складного речення». Ознайомлення учнів із ходом навчальної діяльності.

III. Актуалізація опорних знань учнів

Робота з текстом (спостереження над мовними одиницями у зв'язному висловлюванні)

- ▶ Прочитати текст. З'ясувати тип і стиль мовлення. Дати текстові заголовки. Визначити тему й основну думку висловлювання.

На подвір'ї має бути колодязь або криниця. Часто криниця була одна на цілу вулицю або околицю. Сюди сходилися всі стежки, тут люди спілкувалися, отримували всю інформацію про життя села.

Слово *криниця* за давніх часів означало «джерело», *колодязь* означає сам зруб із дерев'яних колод.

Якщо господар мав на подвір'ї власну криницю, то у спеку господиня зберігала в ній молоко й масло, опустивши посудину на мотузці. Криниці присвячено безліч народних казок, повір'їв, легенд. Кринична вода, узята до схід сонця, мала лікувальні властивості: її брали на омивання породіллі, на коровай брали воду з семи криниць, дівчата вмивалися криничною водою на красу (*За Г. Лозко*).

- ▶ Виписати речення з однорідними членами. Пояснити розділові знаки між однорідними членами. Накреслити схеми речень.
- ▶ Виділити в реченнях граматичні основи. Пригадати з уроків української мови в початкових класах, як називаються речення, у яких дві і більше граматичні основи.

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа уроку

П'ятикласники ознайомлюються і записують у зошити тему та епіграф уроку.

Ой, у полі вербиченька, там стояла криниченька.

Народна пісня

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з підручником

Учням пропонується самостійно опрацювати теоретичний матеріал і знайти відповіді на подані нижче запитання:

1. Яке речення називається складним?
2. Яка особливість простих речень, що входять до складного?
3. Яка інтонація властива складному реченню?
4. За допомогою чого з'єднуються прості речення у складні?

Речення, в якому дві і більше граматичних основ, називається *складним*.

Частини складного речення пов'язані між собою за змістом, з'єднуються в одне ціле інтонаційно і сполучниками або лише інтонацією.

До складного речення можуть входити частини поширені і непоширені, з одним головним членом і двома — підметом і присудком.

Частини складного речення можуть бути незалежними одне від одного і залежними. Наприклад: 1) *У давні часи біля криниць люди здійснювали ритуали поклоніння матері всього живого, а пізніше над зрубом вони ставили образки Богородиці.* 2) *У казках герой потрапляє в підземний світ, коли він стрибає в колодязь.*

В усному мовленні між частинами складного речення на місці розділового знака робиться невелика пауза. У кінці кожної частини складного речення, крім останньої, голос підвищується, а в кінці складного речення голос знижується.

Частини складного речення можуть з'єднуватися за допомогою сполучників *і, але, проте, однак, або, чи, що, щоб, бо, тому що*, а також за допомогою сполучних слів — займенників *хто, який, котрий, чий* і прислівників *коли, де, куди, як, звідки*.

Мовний аналіз синтаксичних одиниць у зв'язному висловлюванні

- ▶ Прочитати мовчки текст. Списати, уставляючи потрібні за змістом сполучники. Підкреслити граматичні основи.

КРИНИЦЯ

Криниці вважалися повсюдно найсвятішими місцями, ... віддавна вода обожнювалась нашими предками. Біля криниці збиралася молодь на свята, звідси їхали запорозькі козаки боронити рідну Україну.

У давні часи криниці були громадськими, їх копали кутком біля перехрестя доріг. Вони віками напували водою цілі села, ... побіля них традиційно висаджували калину. Журавель складався зі стовпа з «вила-

ми», в ... кріпилася жердина. У підземку журавля лаштувався дерев'яний брусок чи камінь, ... до вершини кріпився «ключ» з ланцюгом для підвішування відра. Над колодязями зводили химерні дашки різних форм, ... вода була чиста (За В. Скуратівським).

Довідка: щоб, а, бо, який, і.

- ▶ Лексична робота (*Химерний* — який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький).
- ▶ Звернути увагу учнів на наголос у словах *відда́вна, козаки́*.
- ▶ Дослідити, чи завжди прості речення об'єднуються у складні за допомогою сполучників. Знайти складні речення, що відповідають схемам:
[== ____] , [== ____] .
[____ ==] , [==] .

- ▶ Зобразити схематично паузи між частинами складних речень знаком (/ /). Прочитати виразно складні речення, дотримуючись правильної інтонації.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення передмовленнєвих і пунктуаційних умінь з теми

Трансформація (реконструювання простих речень у складне)

- ▶ Із двох простих речень побудувати складні за допомогою сполучників *що, який, бо*. Намагайтеся уникнути невмотивованого повтору однакових слів. Виділити граматичні основи. Пояснити розстановку розділових знаків.

1) У найдавніших звичаях українців збереглося повір'я. Можна викликати дощ, виконавши магичні дії з криничною водою. 2) Особливою пошаною в народі користувалися люди-майстри. Ці люди вміли за допомогою вербової лози знаходити підземні джерела. 3) Для подорожного завжди біля криниці стояв посуд. З цього посуду можна було напиться води. 4) Не плюй в криницю. З неї ще будеш пити водицю (*Нар. творчість*).

- ▶ Подумати, з яких простих речень можна побудувати складні за допомогою сполучників *який і щоб*. Записати варіанти речень. Чи відрізняються вони за змістом?

2. З другого речення виписати всі можливі варіанти словосполучень. Зробити синтаксичний розбір двох словосполучень за вибором.

Творче конструювання складних речень за опорними словами

- ▶ За опорними словами, словосполученнями чи реченнями утворити складні речення. З'ясувати, сполучниковим чи безсполучниковим зв'язком з'єднані частини складного речення.

Вода — криниця. Свято Івана Купала — дівчата обмивали вінки. Звичай — збовтати воду у криниці.

- ▶ Пояснити правопис слів на вивчені правила. Підкреслити в них орфограми.
- ▶ За допомогою орфографічного словника з'ясувати наголос у слові *збовтати*.

Моделювання складних речень

- ▶ Доповнити прислів'я і приказки, дібравши продовження з другого стовпчика. Записати їх, розставляючи потрібні розділові знаки.

Не плюй у криницю ...	доведеться води напиться.
У живому джерелі ...	вода студена.
Не плюй у водицю ...	не викопаєш.
Там криниця ...	де срібліє водиця.
Голкою криницю ...	бо прийдеш по водицю.
Там здорова водиця ...	де вербиця

- ▶ Дослідити, чи всі народні вислови сформульовані у вигляді складних речень. Підкреслити граматичні основи у простих реченнях.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Постановка проблемного запитання. Яку роль відіграють складні речення в нашому мовленні?

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

1. Виписати по 2–3 складних речення з підручника математики, української літератури, історії. Підкреслити граматичні основи, пояснити розділові знаки.

2. Як ви розумієте слово *оберег*? Знайти його значення в тлумачному словнику. Чи можна віднести криницю до оберегів? Чому? Які обереги ще вам відомі? Написати про один із них, використовуючи складні речення зі сполучниками та без них.

Урок № 44

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ, РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В НИХ (ПРОДОВЖЕННЯ). СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Мета: закріпити на практиці набуті на попередньому уроці знання учнів, розкрити поняття синонімії складних речень із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, ознайомити з алгоритмом синтаксичного розбору складного речення; формувати організаційно-контрольні вміння синтаксичного розбору складних речень; удосконалити пунктуаційні навички в реченнях з однорідними членами і складних реченнях; розвивати творчі вміння моделювати складні речення й речення з однорідними членами, реконструювати складні речення зі сполучниками у синонімічні складні без сполучників, конструювати складні речення за початком, відтворювати деформований текст; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати естетичний смак п'ятикласників, відчуття краси образного слова.

Правопис: кома між однорідними членами речення і частинами складного речення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Орфоенія: правильна вимова й наголос у словах.

Орфографія: правопис прислівників.

Культура мовлення і стилістика: використання речень з однорідними членами і складних речень у художньому стилі мовлення; синоніміка складних речень.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст.

Міжпредметні зв'язки: складні речення в художніх творах (література), народних піснях (фольклор).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок (*урок-дослідження*).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення мети навчальної діяльності на уроці, усвідомлення її п'ятикласниками

Учитель. Любі друзі! Сьогодні ви не просто учні, а справжні лінгвісти-дослідники. Отже, наш урок ми проведемо у формі дослідження, а предметом дослідження стане складне речення, розділові знаки в ньому у зіставленні з простим реченням із однорідними членами.

III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких необхідне для виконання практичних завдань

Рефлексія на рівні самовизначення

- ▶ Учні повинні пригадати все, що їм відомо з теми «Складне речення, розділові знаки в ньому».

П'ятикласники по черзі продовжують фразу *Я вже знаю ...*

Перевірка домашнього завдання

Відтворення теоретичних відомостей пропонується провести вчителю на основі перевірки домашнього завдання. Матеріалом можуть слугувати речення, що виписали п'ятикласники з підручника математики, української літератури, історії (учні аналізують будову, розділові знаки й особливості поєднання простих речень у складному).

Бесіда за запитаннями

1. Чи завжди між частинами складного речення ставиться кома?
2. За яких умов між однорідними членами речення кома ставиться, а за яких — ні?
3. Яку будову мають прості речення з однорідними членами, а яку — складні речення?

IV. Виконання системи завдань дослідницького характеру

Дослідження-відтворення деформованого тексту

- ▶ Уважно прочитати речення і з'ясувати, чи є вони зв'язним висловлюванням. Переставити їх так, щоб вийшов текст. Дібрати заголовок. Записати речення в правильній послідовності, розставляючи потрібні розділові знаки.

Він у нас зветься Клиничок. Біля містка внизу рипить журавлем колодязь а ліворуч балкою зеленіє чимала галявина. З узбічних схилів та круч сюди збігають талими та дощовими водами всі рівчаки і тому трава тут гарно росте яро зеленіє.

За колодязь у нас ніколи не сваряться він теж усіхній. За село тягнеться широка балка вона розподілена на смужки де здавна сіють коноплі. Хай яка буде спека а води тут ніколи не меншає. Зелена латочка Клиничка тим часом вільно собі гуляє в дружбі живуть тут кучерявий спориш та сестра його біла конюшина подорожник під ноги м'яко стелиться (За О.Гончаром).

- ▶ Підкреслити граматичні основи в реченнях. З'ясувати, які з них — складні. Накреслити схеми.
- ▶ Виписати із тексту прислівники. Запам'ятати їх правопис.
- ▶ За орфографічним словником визначити наголос у слові *ліворуч*.

Дослідження-реконструювання

- ▶ Перебудувати складні речення зі сполучниками на синонімічні без сполучників. Підкреслити граматичні основи. Пояснити розділові знаки.

Зразок

Складне сполучникове речення	Безсполучникове складне речення
Над самою водою пролетів білобровий перевізник, а з очерету тихо-тихо вплив-ла молода качка (М. Коцюбинський)	Над самою водою пролетів біло-бровий перевізник, з очерету тихо-тихо вплив-ла молода качка

1) Тільки сосна та дуби зберігають свій колір, бо вони шорсткі, стійкі, неподатливі (Панас Мирний). 2) Вітер скакав з розгону, а сонце висипало з-за хмар на землю своє останнє золото. 3) Перед лісосмугою стоїть у затишку наша калина, і жодна гілка в неї не здригнеться (М. Слабошпицький). 4) Якось над нашою хатою пролітав гурт лелек, і від них на землю падав незримий клекіт (М. Слабошпицький).

- ▶ Виписати зменшено-пестливі слова, розібрати їх за будовою.

Дослідження-моделювання

- ▶ За поданими початками скласти: а) просте речення з однорідними членами, з'єднаними сполучником *і*; б) складне речення, частини якого з'єднані також сполучником *і*. Пояснити розділові знаки.

Зразок. Ми з татом ловили рибу ... 1) *Ми* з татом ловили рибу *і* варили юшку. 2. *Ми* з татом ловили рибу, *і* біля нас спинився за кілька кроків лелека.

- 1) Трохи далі від берега струнко стояв у воді очерет ... . 2) Жив лелека у нашому дворі до самої осені ... . 3) Я вийшов з річки на берег ... .

Дослідження-конструювання

- ▶ За поданими початками скласти речення, які б виражали впевненість у будь-чому. Визначити вид речень за будовою.

- 1) Я знаю, чому ... . 2) Я переконаний, що ... . 3) Я впевнений, що ... .
4) Я знаю, коли ... .

Дослідження-відтворення

- ▶ Відновити останні три рядки народної пісні «Там у полі криниченька». Записати їх, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити вид речення за будовою.

а	—	к	о	с	а	т
т	м	о	л	о	д	і
а	і	и	ц	і	и	а
ч	т	л			ц	х
в	а	о			і	л
і	с	л	і	б	—	о
д	у	в	—	і	ц	п

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там женчики жали,
Золоті серпи мали,
Срібнії юрочки,
Що в'язали снопочки.
Добрії були женці —
Дівчата й молодиці.

V. Оформлення систематизованих знань учнів за допомогою синтаксичного розбору складних речень

Дослідження-творче спостереження

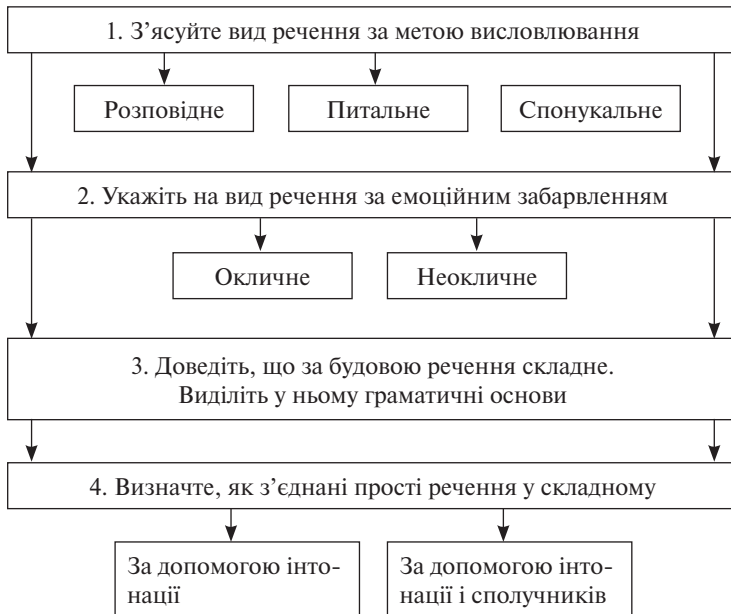
- ▶ Прочитати уривок з оповідання Панаса Мирного «День на пастівнику». Вставити на місці пропусків сполучник *і*. Визначити, що він з'єднує: однорідні члени простого речення чи частини складного. Виділити граматичні основи. Пояснити розділові знаки: коли перед сполучником *і* кома ставиться, а коли вона відсутня.

Сонце піднялось вже височенько ... обливало своїм огнистим світом хлопчика ... широке поле. Горіла молода трава зеленим огнем ... неопавша роса відбивала дорогим самоцвітним камінням.

Картина була справді чудовна. Церкви підняли високо вгору свої круглі голови ... їхні золоті бані сяяли у прозорому повітрі. Річка блищала ... звивалася змією по жовтому пісочку (За Панасом Мирним).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір складних речень, ужитих у тексті.

Алгоритм синтаксичного розбору складного речення

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Написати твір-мініатюру на тему «Чи вважаю я себе справжнім другом», використовуючи прості речення із вставними словами, однорідними членами і складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

Урок № 45

ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Мета: ознайомити п'ятикласників з особливостями будови речень із прямою мовою, інтонацією в них, навчити учнів розрізняти слова автора і пряму мову в реченні з прямою мовою; формувати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль речень із прямою мовою в тексті; розвивати пунктуаційні вміння ставити й обґрунтовувати розділові знаки при прямій мові; розвивати передмовленнєві вміння трансформувати складні речення в речення з прямою мовою, удосконалювати мовленнєво-комунікативні вміння сприймати й відтворювати текст, що містить пряму мову; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню вічних понять добра і зла, вірності і дружби; розвивати високі моральні якості характеру п'ятикласників.

Правопис: розділові знаки при прямій мові.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння прислів'їв, народних висловів.

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в реченнях із прямою мовою; синоніміка речень із прямою і непрямою мовою.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь сприймати й відтворювати висловлювання, що містять пряму мову.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності (підготовка учнів до сприймання нового матеріалу)

Робота з текстом

- ▶ Прочитати уривок з «Легенди про Золоте Зернятко Істини» Василя Сухомлинського. Визначити основну думку висловлювання.

У батька було два сини. Коли вони вирости й могли вже тримати в руках заступу, батько сказав їм: «Беріть заступи, підемо копати поле».

Копають вони й копають, і видалася праця братам важкою і незрозумілою. «Для чого ми копаємо? І взагалі, для чого ми живемо на світі?» — питають вони.

Батько їм каже синам: «Бачите цю велику гору?». І показав рукою на величезну гору, вершина якої вкрилася хмарами.

«Бачимо», — відповіли сини. «У цій горі — Золоте Зернятко Істини. Можливо, десь у глибині, можливо, на поверхні — ніхто не знає. Кажуть люди: хто знайде це Зернятко, той зрозуміє, для чого людина живе на світі, для чого працює, для чого копає землю і сіє хліб, споруджує будинки і думає про зірки. Ідїть, сини, шукайте Золоте Зернятко Істини», — розповів батько (*За В. Сухомлинським*).

- ▶ Знайти речення з прямою мовою. Звернути увагу на їх будову: слова автора (речення, що виражають думку автора тексту) і пряма мова (речення, що передає думку того, про кого розповідає автор).

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Виписати з «Легенди про Золоте Зернятко Істини» В. Сухомлинського речення з прямою мовою. Проаналізувати в них розділові знаки.
- ▶ До поданих схем дібрати речення з прямою мовою, що їм відповідають.

1) А: «П».

2) А: «П?».

3) «П?» — а.

4) «П», — а.

Коментар учителя. Прямою мовою називається точно передане висловлювання певної особи. Пряма мова супроводжується словами

автора, з яких стає відомо, кому належить пряма мова, за яких обставин і як вона була висловлена.

Пряма мова вимовляється як розповідне, питальне чи спонукальне речення залежно від мети висловлювання. Слова автора вимовляються прискорено тільки з розповідною інтонацією з деяким зниженням голосу.

Створення проблемної ситуації щодо розділових знаків у реченнях з прямою мовою

► Проаналізувати речення з прямою мовою і схеми до них. Самостійно сформулювати правила вживання розділових знаків.

1. Недаремно каже прислів'я: «Мала крапля лупає скелю».

А: «П».

2. Я запитав: «Батьку, що таке людська байдужість?»

А: «П?»

3. Тарас заплескав у долоні: «А он наша хата! А он наша хата!» (Г. Хоткевич).

А: «П!»

На основі спостереження за пунктуацією в реченнях з прямою мовою учні розкривають закономірність розстановки розділових знаків.

Алгоритм учнівського доведення № 1. Пряма мова на письмі береться в ... і починається з ... літери. Якщо перед прямою мовою стоять слова автора, то після них ставиться ... , а після прямої мови — ... , ... або ... . Лапки ставляться перед крапкою, але після знака питання чи знака оклику.

1. «На тебе чекають випробування і велика праця»,— сказав дідусь онукові.

«П»,— а.

2. «І що то воно у них за прикмета така?» — міркував хлопець (О. Соколовський).

«П?» — а.

3. «Ластівки вилітають — погоду обіцяють!» — каже народне прислів'я.

«П!» — а.

Алгоритм учнівського доведення № 2. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то після неї ставиться ... або ... чи ... , а після них — ... . Лапки закриваються перед ... , але після ... чи ... . Слова автора пишуться з ... літери.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення пунктуаційних умінь з теми

Відновлення речень з прямою мовою у зв'язному висловлюванні

- ▶ Прочитати текст. Визначити стиль і тип мовлення тексту. З'ясувати, що виражає заголовок — тему чи основну думку. Назвати учасників дії. Виписати речення з прямою мовою, розставивши розділові знаки. Пояснити їх уживання.

СТАРЕ ДОБРО ЗАБУВАЄТЬСЯ

Побачили Вовчика-братика ловці-молодці та й почали за ним гнати-ся. Вискочив Вовчик на дорогу. А дорогою йшов чоловік із мішком. Вовк до нього Дядечку, змилуйся, сховай мене в мішок. Змилувався чоловік, сховав Вовка в мішок. Надбігають ловці-молодці. Не бачив ти Вовчика-братика питають. Не бачив каже той. Вони й погнали далі. А що, пішли вже мої гонителі запитує Вовк. Пішли відповідає чоловік. Ну, тепер випусти мене просить Вовк.

Чоловік розв'язав мішок і випустив Вовчика-братика. Ну, чоловіче, тепер я тебе з'їм каже Вовк. Я тебе з такої біди врятував, а ти мене з'їсти хочеш кричить чоловік. А Вовк йому Се так у світі ведеться: старе добро забувається» (За І.Франком).

- ▶ Як ви розумієте народний вислів *Старе добро забувається*.

Трансформація складних речень на речення з прямою мовою

- ▶ Замінити подані речення на речення з прямою мовою. Накреслити схеми, пояснити розділові знаки (перші два речення — колективно, решта — за варіантами).

1) Недаремно говорять, що люди — ніби дзеркало. 2) За словами Шота Руставелі, розум, почуття і свідомість тісно пов'язані між собою.

Варіант 1. 1) Говорять у народі, що життя прожити — не поле перейти. 2) Ми часто запитуємо у себе, що таке щастя, і чіткої відповіді дати не можемо.

Варіант 2. 1) В. Сухомлинський в одному з листів до дочки писав, що любов — це вічна краса і сила людська. 2) Великий Платон сказав, що думки керують світом.

- ▶ Усно перебудувати речення з прямою мовою так, щоб пряма мова стояла перед словами автора.
- ▶ Знайти речення, узяті з усної народної творчості. З'ясувати їх жанр.

Сприймання й відтворення висловлювання з реченнями із прямою мовою

- ▶ Прослухати текст. Визначити тип мовлення й основну думку висловлювання. Підготувати усний докладний переказ тексту, використавучи речення з прямою мовою.

БАТЬКО Й ДІТИ

В одного чоловіка було сім синів. Між собою вони жили не до ладу: все сварились. *Скільки разів батько наказував дітям, щоб жили вкупі.* Але діти не слухали старого. Раз батько дуже заслаб; він знав, що після його смерті діти поділять хазяйство, розійдуться й будуть терпіти голод і холод. *Щоб краще діти зрозуміли громадську силу і гуртову працю, слабкий батько звелів принести віник.* Діти принесли. Батько каже: «Зламайте його!» Як не ламали діти, та не переломили віника. Тоді батько розв'язав віник і по прутику переломив його весь. «Дивіться, діти! Отак і ви: як будете жити в згоді, ніхто вас не подужає; окремо ж кожного й абихто одоліє»,— промовив батько (*Нар. творчість*).

- ▶ *Трансформація складних речень на речення з прямою мовою.* Перебудувати виділені складні речення на речення з прямою мовою. Накреслити схеми.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Що називається прямою мовою?
2. Яку будову мають речення з прямою мовою?
3. Яка інтонація властива реченням з прямою мовою? З якою інтонацією вимовляється пряма мова. З якою — слова автора?
4. Які розділові знаки ставляться в реченнях з прямою мовою, якщо перед прямою мовою стоять слова автора?
5. Які розділові знаки ставляться в реченнях з прямою мовою, якщо пряма мова стоїть перед словами автора?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти речення з прямою мовою за поданими схемами: 1) А: «П!» 2) А: «П». 3) «П?» — а. Одне з речень перебудувати у складне. Зробити його синтаксичний розбір.

2. Скласти невеликий твір на тему «Що я ціную у своїх друзях?». Свої міркування записати, дотримуючись будови роздуму (теза — аргументи — висновок).

Урок № 46

ДІАЛОГ. ТИРЕ ПРИ ДІАЛОЗІ

Мета: ознайомити п'ятикласників з особливостями побудови діалогу, його компонентами, інтонацією в ньому, навчити учнів розрізняти побутові, ділові, художні і навчальні діалоги; формувати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль діалогів у різних функціональних стилях мовлення, аналізувати стилістичну функцію реплік діалогу, ситуацію спілкування (тему й основну думку діалогу, мету й умови спілкування); розвивати пунктуаційні вміння ставити й обґрунтовувати розділові знаки при діалозі; розвивати творчі вміння редагувати зв'язне висловлювання, що містить діалог, відтворювати деформований текст, реконструювати репліки діалогу на речення з прямою мовою; удосконалювати мовленнєво-комунікативні вміння усно висловлювати власну думку щодо змісту висловлювання; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти усвідомленню повчального впливу народних казок; осмислювати велику цінність людського спілкування.

Правопис: тире при діалозі.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтонації в діалогах; синоніміка реплік діалогу і речень із прямою мовою.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст у формі діалогу.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Установчо-мотиваційний етап**

1. Психологічна настанова і внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Діалог. Тире при діалозі».
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле (знайомство з основними поняттями й термінами теми): учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначеннях понять *монолог*, *діалог*, *полілог* і *репліка* й пропонує учням самостійно дати визначення тим поняттям, з якими вони знайомі з уроків української мови в початкових класах.

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників**Пізнавальне завдання на зіставлення двох діалогів (стилістичний аналіз)**

- ▶ Прочитати діалоги. Звернути увагу на стислість висловлювань першого діалогу й лексичну надмірність у репліках-відповідях другого. Перефразувати репліки, записати свої варіанти діалогів.

1. — Здоров, Юрко!

— Привіт!

— Як брат?

— Та так собі. А ти як?

— Більш-менш.

— Ну, бувай!

— Щасливо!

2. — Учора приїхав з Києва. Був у музеї книги й книгодрукування.

— Цей музей книги й книгодрукування знаходиться на території Лаври?

— Так! Цей музей книги й книгодрукування знаходиться на території Лаври. А ти звідки знаєш?

— О-о! Лавра — то моє улюблене місце! Та й взагалі Київ, стародавній Київ — Печерськ, Поділ, Андріївський узвіз...

— А які рукописи й стародруки в цьому музеї книги й книгодрукування! З мініатюрами, гравюрами!

— Так, наші пращури вклали в ці рукописи й стародруки свою душу!

- ▶ Проаналізувати структуру діалогів. З чого вони складаються? Назвати учасників діалогів (їхній вік, інтереси, ступінь знайомства).
- ▶ Визначити умови, за яких відбувалося спілкування в обох діалогах.

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

Найвище щастя і радість людська — спілкування з людьми.

В. Сухомлинський

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Виразно прочитати діалог. З'ясувати його вид (побутовий, діловий, навчальний чи художній), де і між ким відбувається розмова. Проаналізувати розділові знаки в діалозі.

Дивиться маленьке звірятко на величезного звіра — на теля, саме примружилося і сидить собі тихо-тихо.

— Хто ти такий? — питає телятко.

— Я стара кролиця, — відповідає маленьке звірятко.

— Невже ти — стара кролиця? — дивується телятко. — Значить, у тебе й дітки є?

— Є в мене маленькі дітки — кроленята. А ти хто такий?

— Я — маленьке телятко, — відповідає телятко. — Я тільки що народилось.

— Невже ти тільки що народилось? — дивується стара кролиця. — Дивно: ще маленьке, а вже таке велике...

— А ти вже стара мати, а така маленька! — ще більше дивується телятко. — Невже все на світі таке дивне? (В. Сухомлинський).

- ▶ Переказати діалог з пам'яті за особами, дотримуючись його структури, мовних засобів і логічності викладу.

Робота з теоретичним матеріалом (його колективне опрацювання із відповідним коментарем учителя)

- ▶ Спілкування людей може відбуватися у формі монологу (говорить тільки один, а інший слухає) і діалогу (мовець і слухач міняються ролями).

Монолог — це висловлювання однієї особи, розраховане на слухача.

Діалог — це розмова, яка відбувається між двома особами, кожна з яких виступає і мовцем, і слухачем.

Залежно від стилю мовлення діалоги бувають *побутові, ділові, художні і навчальні*. Побутовий діалог використовується у повсякденному спілкуванні у невимушеній обстановці. Діловий діалог (ділова розмова) застосовується в офіційно-діловому стилі. Навчальний діалог визначається як форма спілкування між учителем і учнем або між учнями.

Невід'ємними компонентами діалогу є *міміка і жести*.

Висловлювання кожного мовця називається *реплікою*. Репліки співрозмовників, чергуючись, висвітлюють певну тему. Вони можуть містити повідомлення, запитання, спонукання до повідомлення чи відповіді на поставлене запитання.

Кожна репліка пишеться з нового рядка. Перед репліками ставиться *тире*. Якщо висловлювання супроводжується словами автора, то ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Відтворення деформованого тексту

- ▶ Прочитати уривок з твору Василя Сухомлинського «Щастя матері».

Списати, розставляючи потрібні розділові знаки.

... Нарешті Чорнокоса мати спитала:

Ким же став твій син?

Видатним музикантом з гордістю мовила Білокоса Він користується величезним успіхом, його ім'я відоме багатьом, він має успіхи за кордоном.

А твій син ким став спитала Білокоса.

Хліборобом. Він оре землю і сіє хліб збирає урожай і знову оре землю сіє і знову збирає. У сина сім'я двоє дітей.

А, щастя тебе обминуло сказала Білокоса Твій син став простим селянином, яких мільйони... (*В. Сухомлинський*).

- ▶ Які почуття викликав у вас діалог двох матерів? Визначити його тему й основну думку. Висловити власну думку щодо змісту висловлювання (у чому, на вашу думку, щастя матері?).

Творчий диктант з елементами навчального редагування

- ▶ Прочитати текст. Записати його у формі діалогу, розставивши потрібні розділові знаки. Замінити слова, що повторюються, іншими задля уникнення невиправданих повторів.

Мамо, привіт! Добрий день, Марійко! Як справи у школі? Усе гаразд, мамо. Що нового ти дізналася сьогодні на уроках, Марійко? Про дятла, мамо. А що ж саме розповідали про дятла, Марійко? Що дятел лікує дерева в лісі, називають дятла лікарем, що дятел дістає з-під кори дерев хворих комах... А де ж, Марійко, дятел живе? Мамо, дятел живе в лісі. Ну, добре. Молодець, Марійко!

- ▶ Проаналізувати ситуацію спілкування (тему й основну думку діалогу, мету й умови спілкування). Назвати учасників діалогу.

Самостійне реконструювання реплік діалогу на речення з прямою мовою

- ▶ Перебудувати репліки діалогу із попереднього завдання на речення з прямою мовою так, щоб слова автора стояли і після прямої мови, і перед нею. Накреслити схеми речень. Пояснити розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Чим відрізняється монолог від діалогу?
2. Що називається діалогом?
3. Які різновиди діалогу вам відомі?
4. Яку структуру має діалог?
5. Які особливості вживання розділових знаків при діалозі?

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

1. Скласти діалог про вашу майбутню професію і розіграти його з товаришем. Записати, дотримуючись правил пунктуації при діалозі.
2. Уявити себе звукорежисером: озвучити кадри до мультфільму за народною казкою «Лисичка і Журавель», дотримуючись інтонації, тембру й сили голосу головних героїв казки — Лисиці й Журавля.
3. Дібрати теоретичний матеріал з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації» для складання діалогу.

Урок № 47**ПРЯМА МОВА Й ДІАЛОГ. СИСТЕМА ТВОРЧИХ ВПРАВ**

Мета: закріпити в учнів уміння й навички розстановки розділових знаків у реченнях із прямою мовою, діалозі; навчити застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях; розвивати пунктуаційні вміння ставити й обґрунтовувати розділові знаки при прямій мові й діалозі; розвивати творчі вміння трансформувати речення з прямою мовою у складні речення, відтворювати деформований текст шляхом введення в нього потрібних за змістом слів; удосконалювати мовленнєво-комунікативні вміння реконструювати монологічний текст у діалогічний, складати діалоги відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню ролі дружби в житті людини, а також дотриманню норм етики спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Правопис: розділові знаки при прямій мові, тире при діалозі.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: речення з прямою мовою і діалог у розмовному і художньому стилях мовлення; синоніміка речень із прямою і непрямою мовою.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст, що містить пряму мову; складати діалоги, застосовуючи риторичні засоби.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників (повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями)**

III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці

Бесіда за запитаннями з метою діагностування рівня навчальних досягнень учнів з теми «Пряма мова. Діалог»

1. Що спільного й відмінного мають у своїй будові речення з прямою мовою і діалог?
2. Які розділові знаки ставляться в реченнях з прямою мовою, при діалозі?
3. Запишіть схему репліки діалогу, що відповідає такій схемі реченню з прямою мовою «П?» — а.

IV. Виконання системи практичних завдань

Трансформація речень з прямою мовою у складні речення

- ▶ Перебудувати речення з прямою мовою в речення з непрямою мовою. Визначити вид речень.

1) Сковорода навчав нащадків: «Будьте обачливими у виборі друзів». 2) Аристотель писав: «Дружба — найнеобхідніше для життя». 3) Далі він роз'яснював: « Дружба не тільки неоціненна, але й прекрасна». 4) Плутарх доводив: «Дружба не тільки додає втіхи й чарівності життю, але й зменшує страждання».

Коментар учителя. *Непряма мова* — це чуже мовлення, уведені автором розповіді в текст у формі частини складного речення. Вона передає (але не дослівно) лише зміст чужого мовлення, не зберігаючи його лексичних особливостей, емоційного забарвлення.

- ▶ Навести приклади пунктограм на вивчені правила в наведених вище реченнях.

Відтворення деформованого тексту шляхом уведення в нього потрібних за змістом слів

- ▶ Прочитати текст. Відновити його, уставляючи необхідні за змістом дієслова з довідки в речення з прямою мовою. Списати, розставляючи потрібні розділові знаки.

На баштан до діда Тараса прийшли троє онуків: Петрик, Івась і семирічний Тарасик. Пригощав дід онуків кавуном, динею, медом. На прощання дав по кавуну. Провів онуків, коли це чує, Тарасик ... : Діду Тарасе! Що таке, Тарасику? ... дідусь. Дозвольте нам одного кавуна вкрасти ... онук.

Від несподіванки дід розгубився. Вже хотів нагримати на онуків. Та коли глянув на благальні очі Тарасика,— кашлянув і ... суворо Дивіть-ся мені, щоб не більше одного. І беріть, чи то крадіть он з того краю.

Совість не дозволила хлопчикам відплатити діду невдячністю. Але найсмачнішим здавався кавун, узятий без дозволу. От вони й ... з проханням Дозвольте вкрасти (*За В. Сухомлинським*).

Довідка: запитати, сказати, гукати, звернутися, попросити.

- ▶ Накреслити схеми речень з прямою мовою.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір речень з однорідними членами (за варіантами: варіант 1 — перше речення, варіант 2 — друге).

Творчий диктант на реконструювання монологічного тексту в діалогічний

- ▶ Перебудувати поданий монологічний текст у діалог, уявивши ситуацію: ваш товариш запитує, а ви відповідаєте. Записати діалог, розставляючи потрібні розділові знаки.

Щоб записатися до бібліотеки, необхідно пред'явити учнівський квиток, заповнити формуляр. У ньому слід указати на прізвище, ім'я, по батькові, школу, клас. Після заповнення картки треба звернутися до чергового бібліотекаря для одержання читацького квитка. Читацький квиток дає право користуватись і бібліотекою, і читальною залогою.

V. Самостійна робота творчого характеру

Ситуативне завдання на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації

- ▶ Доповнити перелік дієслів, що використовуються в діалогах учителя та учнів на уроці.
Розгорніть, встаньте, скажіть, читайте, доповніть ...

Робота в групах

- ▶ Клас ділиться на три групи, кожна з яких вибирає одного учня для виконання творчого завдання. Після того як групи визначилися з вибором, учитель оголошує завдання: протягом трьох-чотирьох хвилин кожній групі необхідно допомогти одному учневі уявити себе вчителем української мови й літератури, який має перевірити, як клас за своїм знанням з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації» (дібрати систему запитань до учнів, пригадати етикетні норми та ін.).

Два-три учні-експерти оцінюють роботу учасників за такими критеріями: уміння вести діалог, оригінальність, доцільність поставлених

запитань до класу, уміння не лише ставити запитання, але й підтримувати процес спілкування за допомогою етикетних норм, послідовність, міміка і жести.

VI. Підбиття підсумків уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти власний діалог на тему «У бібліотеці». З'ясувати вид діалогу, сферу його використання, співрозмовників.
2. Скласти повідомлення з теми «У чому цінність дружби?», використовуючи висловлювання відомих людей із першої вправи уроку на перебудову речень з прямою мовою в речення з непрямою мовою.

Урок № 48 (розвиток зв'язного мовлення) ДІАЛОГ, ЙОГО РОЗІГРУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Мета: навчити п'ятикласників оцінювати діалогічне мовлення щодо його змісту, мовного оформлення, відповідності ситуації спілкування; удосконалити мовленнєво-комунікативні вміння складати й розігрувати діалоги (орієнтовно 6–7 реплік для двох учнів) з урахуванням мети й адресата мовлення (тривалість діалогу 3–5 хв.), використовувати репліки для стимулювання й підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету тощо; підвищувати мовну й мовленнєву культуру п'ятикласників.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа

Слова важать багато, проте багато слів не важить нічого.

Народна творчість

III. Виконання ситуативних завдань на складання і розігрування діалогів

Складання діалогів етикетного характеру за зразком

- ▶ Скласти за зразками сценку-діалог «Зустріч». У діалозі повинні бути такі тематичні групи формул мовного етикету: вітання, знайомство, запрошення, згода, подяка, прощання.

Зразок:

1. — Здрастуйте!
— Доброго ранку!
— Радий вас бачити!
— Взаємно.
— Як справи?
— Дуже добре, спасибі! А Ви як живете?
— Непогано, дякую!
— Передавайте вітання рідні!
— На все добре!
2. — Пробачте!
— Слухаю!
— Коли відходить останній автобус?
— О шостій, здається.
— Спасибі Вам!
— Нема за що!

Складання і розігрування діалогів відповідно до запропонованої ситуації спілкування (робота в парах)

- ▶ Скласти діалоги, перша репліка яких указує на запрошення: а) піти до театру; б) відвідати заняття літературного гуртка; в) приїхати на зимові канікули до бабусі.
- ▶ Розіграти складені діалоги в парах, ураховуючи рекомендації пам'ятки.

Як вести діалог

- ▶ 1. Дотримуйтесь теми спілкування.
2. Використовуйте репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету.
3. Дбайте про те, щоб репліки діалогу були послідовними, доречними, грамотно оформленими.
4. Додержуйте правил спілкування (не перебивайте співрозмовника; заохочуйте його висловити власну думку; зацікавлено й доброзичли-

во вислуховуйте його; висловлюйте незгоду з позицією іншого так, щоб не образити його).

5. Дотримуйтесь норм літературної мови (не дозволяйте собі говорити суржилом, уживати слова-паразити, часто повторювати одні і ті ж самі слова, називати людину займенниками *він, вона*).

Складання і розігрування діалогів, пов'язаних із життєвим досвідом учнів

- ▶ Скласти діалоги телефонної розмови за поданими ситуаціями:

1. Трубку підняв не той, кому телефонують.
2. Ви не впевнені, що правильно набрали номер, уточніть.
3. Ви телефонуєте в установу (фірму) із проханням покликати до телефону вашого батька.
4. Вашої мами, якій ви телефонуєте на роботу, немає на місці, ви просите передати їй інформацію.

Творче спостереження

- ▶ Схарактеризувати ситуацію спілкування за першою реплікою. Визначити: а) офіційність (неофіційність) ситуації спілкування (ділова сфера спілкування, дружнє чи сімейне спілкування); б) рівність за віком, соціальним станом учасників спілкування; в) тональність спілкування (нейтральність, дружня, підкреслено поважна тональність, зухвала тощо).

- 1) — Діти, коли у вас перший екзамен?
- 2) — Добрий день, Вікторе Павловичу!
— Здрастуйте, Ніно!
- 3) — Привіт, Сашку!
- 4) — Що Ви, бабцю, вам на іншій зупинці виходити!
- 5) — Шановний, дайте, будь ласка, склянку соку!
- 6) — Привіт! Скільки літ, скільки зим! Де ти пропав?
- 7) — Дівчата, хто взяв мою книжку?
- 8) — Доброго дня! Радий Вас бачити!
- 9) — Усім салют!

IV. Самостійне складання діалогів у парax

Скласти діалоги (на вибір) за поданими ситуаціями:

- а) ви зустріли друга (подругу), з яким (якою) маєте спільне хобі (футбол, теніс, аеробіка, шахи, література або щось інше);

- б) під час відвідування музею (виставки, театру) ви знайомитеся з цікавою людиною;
- в) ви у шкільній їдальні, замовте обід.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Скласти діалог за поданою ситуацією: порадьте другові (подрузі) не робити того, про що він (вона) має намір зробити; доведіть, що він (вона) помиляється.

Урок № 49

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ З РОЗДІЛУ «ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ». САМОСТІЙНА РОБОТА

- Мета:** узагальнити й систематизувати основні відомості з синтаксису і пунктуації, сформувати цілісну систему особистих знань п'ятикласників з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал; удосконалювати пунктуаційні вміння й навички; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалювати мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння на реконструювання, моделювання, конструювання синтаксичних конструкцій; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливих елементів розумової діяльності людини.
- Правопис:** розділові знаки в реченнях з однорідними членами, при звертанні і вставних словах, при прямій мові й діалозі, у складному реченні; ненаголошені голосні у корені і префіксі, уживання апострофа, м'якого знака, великої літери.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: практичне засвоєння словосполучень, у яких допускаються помилки у формі залежного слова, засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Узагальнення і систематизація теоретичних положень теми**

Експрес-опитування за питаннями (з метою формування цілісної системи знань учнів з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації»)

- 1) Які мовні одиниці вивчає синтаксис? Дати їх визначення.
- 2) Чим відрізняється словосполучення від речення?
- 3) На які види поділяються речення: а) за метою висловлювання; б) за емоційним забарвленням; в) за будовою; г) за наявністю другорядних членів речення?
- 4) Які види членів речення вам відомі?
- 5) Які розділові знаки вживаються при однорідних членах речення?
- 6) Як називаються слова або словосполучення, що виражають ставлення мовця до змісту повідомлення? На які групи їх можна поділити?
- 7) Що називається звертанням? Як вони виділяються на письмі?
- 8) Чим відрізняються речення з прямою мовою від діалогов?
- 9) Які розділові знаки ставляться в реченнях з прямою мовою? При діалозі?

Вибірково-розподільний словниковий диктант

- ▶ Записати слова-терміни, що стосуються синтаксису й пунктуації, в ліву колонку, решта слів — у праву колонку.

Речення, орфограма, називний відмінок, знак питання, словосполучення, приголосний звук, іменник, присудок, звертання, алфавіт, залежне слово, другорядний член речення, чоловічий рід, додаток, склад, кома, інтонація, головні члени речення, знак оклику, тире, множина, префікс, абзац, просте речення, закінчення слова, пряма мова, крапка, суфікс, діалог, апостроф, антонім, вставне слово, лексикологія.

IV. Виконання вправ і завдань на застосування узагальнювальних правил

Творче конструювання словосполучень

- ▶ Скласти словосполучення із слів, добираючи відповідний прийменник і ставлячи залежне слово у потрібному відмінку.

Прямувати, ліс; йти, річка; турбуватися, тварини; спуститися, берег; ступити, галявина; опинитися, берези; гілляка, дуб; бігти, листя; спостерігати, природа; наблизитися, яр.

- ▶ Дослідити, що відбувається із залежним словом у процесі складання словосполучення? Яку роль відіграють прийменники?

Дослідження-розпізнавання форм слів, словосполучень і речень (робота за варіантами для взаємоперевірки)

- ▶ Дослідити структуру заголовків різних висловлювань. Виписати заголовки, що мають форму речень (варіант 1), заголовки-словосполучення (варіант 2), заголовки, сформульовані словоформами (варіант 3).

Військо Сагайдачного. Очі цвітуть. Берег дитинства. Відкриття себе. Коли вмикають розум? Рух і думка. Мова — явище космічне. Іван Котляревський сміється. Цікавтеся людьми. Мова і мистецтво. У полі. Ніч над Дніпром. На ярмарку. Як народжуються слова. Народження гравюри. Диво техніки. Як подолати депресію?

- ▶ Додаткове завдання:

Варіант 1

Проаналізувати заголовки-речення за метою висловлювання. Виділити зайве речення за емоційним забарвленням. Знайти речення, що складаються лише з граматичної основи, й поширити їх другорядними членами.

Варіант 2

Із двома заголовками-словосполученнями (на вибір) скласти прості і складні речення.

Творче реконструювання

- ▶ Записати речення, розставивши потрібні розділові знаки. Перебудувати його так, щоб воно містило узагальнювальне слово. Накреслити схему речення.

Надра української землі багаті на кам'яне вугілля залізну руду граніт металеві руди каолін кам'яну сіль і залізо.

- ▶ Визначити синтаксичну роль узагальнювального слова і другорядних членів в утвореному реченні.

Творче моделювання простого речення, ускладненого різними компонентами (робота у групах)

- ▶ Записати варіанти речення таким чином, щоб воно містило: а) звертання (на початку); б) вставне слово (у середині речення); в) слова автора і пряму мову. Накреслити схеми речень.

Мати високу культуру мови означає вміти користуватися мовним багатством сучасності (*А. Коваль*).

Синтаксичний розбір речень з метою структурування вивченого теоретичного матеріалу

- ▶ Усно зробити синтаксичний розбір речення.

Українці завжди були добрими господарями на своїй землі, старанно обробляли землю, засівали її (*За О. Кучеруком*).

V. Самостійна робота (робота з текстом)

- ▶ Записати текст, розставляючи потрібні розділові знаки Дібрати до нього заголовок.

Народними символами України є калина і верба. Давнє прислів'я мовить Без верби і калини нема України. Справді спробуйте уявити собі Україну без куч..рявих верб над річкою і ч..рвоного грона калини. Калина і верба оспівані у віршах та піснях.

Одним із живих символів України є лелека. Він на крилах пр..носить у наші краї в..сну. Гніздит..ся лелека завжди біля людей і вважаєт..ся священним птахом бо він дарує щас..тя і є охоронцем роду (*За М. Крищуком*).

- ▶ Завдання до тексту:

- 1) Підкреслити однорідні члени речення.
- 2) Знайти речення із вставним словом і обвести його в кружечок.
- 3) Знайти в тексті складне речення. Підкреслити граматичні основи.
- 4) Накреслити схему речення з прямою мовою.

VI. Підбиття підсумків уроку

Учитель аналізує проведену навчальну роботу п'ятикласників над застосуванням узагальнювальних правил і зосереджує увагу учнів на підготовці до тематичного оцінювання з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації».

VII. Домашнє завдання

1. Зробити синтаксичний розбір речень і словосполучень із другого речення.

Україна велика і простора. Розташована вона на Європейському континенті. Простягається від Карпатських гір до синього Дону (*За О. Кучеруком*).

2. Повторити правила розстановки розділових знаків у реченнях з однорідними членами, при звертанні і вставних словах, при прямій мові й діалозі, у складних реченнях.
3. На основі узагальнених теоретичних відомостей з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації» скласти діалог на лінгвістичну тему й розіграти його з товаришем по парті.

Урок № 50

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ»

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності п'ятикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; виявити орфографічні й пунктуаційні помилки, на ліквідацію яких слід звернути особливу увагу; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень).

Форма проведення тематичного оцінювання: написання контрольного текстового диктанту.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання контрольного диктанту. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й підготовка учнів до сприймання тексту.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем

- ▶ Учні під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

1. Учитель читає повністю речення — учні слухають.
2. Учитель зачитує речення повторно окремими частинами — учні записують.
3. Учитель утретє читає повністю речення — учні перевіряють написане.

КУДЛАЙ

Кудлай прибався до нас серед зими.

Вийшов я вранці з хати, а він стоїть у дворі біля криниці. Великий, кудлатий, з сумними очима. Не віриться, що в нього був господар. Бо якби був, то хіба собака від нього пішов би? Всі ж знають, які віддані собаки господарям. Я заговорив до нього, але він, звичайно, мовчав. Стояв і повискував нетерпляче. Може, просив їсти?

Я заскочив до хати, одрізав краєць хліба, старанно намазав його маслом. Ступив до нього, але він кинувся до воріт.

«І в кого це ти, Кудлаю, такий боягуз удався?» — запитав я ображено. Собака стояв під воротами і незмигтно дивився на хліб у мене в руках. Поклав хліб на сніг коло порога й одійшов до повітки. Собака кинувся до нього й умить проковтнув (*За М. Слабошпицьким, 115 сл.*).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного.

V. Організований збір зошитів для тематичного оцінювання

VI. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту

VII. Самоаналіз і самовдосконалення міри збагачення новим навчальним матеріалом п'ятикласниками у процесі роботи над розділом «Відомості з синтаксису і пунктуації»

У формі звіту учні спільно з учителем визначають змістові цінності, що сформувалися під час вивчення розділу.

Орієнтовний перелік проблемних запитань для проведення міні-дискусії:

1. Доведи однокласникам, що твої знання й уміння з теми ґрунтовні.
2. Визнач, наскільки розширилися твої мислення, пам'ять, досвід у процесі роботи над розділом «Відомості з синтаксису і пунктуації».
3. Подумай, як набуті знання і сформовані вміння допоможуть тобі в житті.

VIII. Домашнє завдання

1. Змодельувати вивчений теоретичний матеріал з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації» у вигляді узагальнювальної схеми або таблиці.
2. Скласти невеликий твір з теми «Як я розвиваю власне мовлення?», використовуючи різні за будовою, за метою висловлювання, емоційним забарвленням речення, речення з однорідними членами, вставними словами, прямою мовою тощо.

Урок № 51

АНАЛІЗ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ «КУДЛАЙ»

Мета: розвивати творчу рефлексію учнів, уміння самостійно мислити; удосконалити практичні вміння обґрунтовувати розділові знаки шляхом формулювання пунктуаційних правил, самостійно виправляти орфографічні й пунктуаційні помилки; виховувати культуру усного й писемного мовлення п'ятикласників.

Тип уроку: урок аналізу контрольної роботи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників.****Повідомлення теми, мети і завдань уроку****III. Вступне слово вчителя**

1. Загальна характеристика результатів контрольного диктанту.
2. Оголошення навчальних балів за контрольний диктант та коментар учнівських робіт.

IV. Бесіда про характер помилок і недоліків.**Колективна робота над типовими помилками****Колективний пошук**

1. Визначити, які речення за метою висловлювання використано в тексті диктанту. Виписати питальні речення, назвати вид пунктограми (знак питання у кінці питальних речень).
  - 1) Бо якби був, то хіба собака від нього пішов би? 2) Може, просив їсти? 3) І в кого це ти, Кудлаю, такий боягуз удався?
2. Знайти речення, в яких однорідні члени з'єднані за допомогою сполучника *і* (*й*). Визначити вид членів речення (головні чи другорядні). Пояснити відсутність коми між однорідними членами в поданих реченнях.
  - 1) Стояв *і* повискував нетерпляче. 2) Собака стояв під воротами *і* незмигно дивився на хліб у мене в руках. 3) Поклав хліб на сніг коло порога *й* одійшов до повітки. 4) Собака кинувся до нього *й* умить проковтнув.
3. Виписати речення, в яких між однорідними членами ставиться кома. Пояснити наявність коми в цих реченнях.
  - 1) *Великий, кудлатий, з сумними очима.* 2) *Я заскочив до хати, одрізав краєць хліба, старанно намазав його маслом.*
4. Прочитати речення зі вставними словами, додержуючись правильної інтонації. Довести, як виділяються вставні слова на письмі.
  - 1) *Я заговорив до нього, але він, звичайно, мовчав.* 2) *Може, просив їсти?*

► Дібрати синоніми до вставних слів, записати їх.
5. Знайти у тексті диктанту речення, що відповідають поданим схемам:
  - 1) [ ], а [ ]. 2) [ ], [шо]. 3) [ ], [які]. 4) [ ], але [ ].

- ▶ З'ясувати, що з'єднують сполучники у цих реченнях. Сформулювати пунктуаційне правило.
- 6. Записати речення з прямою мовою. Пояснити розділові знаки в ньому. З'ясувати, чим ускладнена пряма мова.
«І в кого це ти, *Кудлаю*, такий боягуз удався?» — запитав я ображено.
- ▶ Перебудувати речення так, щоб воно відповідало схемі: А: «П?» Потім записати речення з прямою мовою у формі репліки діалогу. Пояснити розділові знаки.

Словниковий диктант

- ▶ Записати слова під диктовку вчителя й пояснити орфограми в них. Прибитися, *Кудлай*, вийти, великий, не віриться, господар, відданий, повискувати, нетерпляче, окраєць, старанно, незмигно, повітка.
- ▶ Назвати слова, що відповідають на питання *як?* Пояснити значення слова *незмигно*.

V. Індивідуальна робота п'ятикласників над власними помилками, допущеними в тексті диктанту

- ▶ Виписати слова, в яких допущено орфографічні помилки. Запам'ятати їх правопис.
- ▶ Записати речення, в яких допущено пунктуаційні помилки. Пояснити вживання розділових знаків або їх відсутність у синтаксичних конструкціях.

VI. Підбиття підсумків роботи

VII. Домашнє завдання

Записати під диктовку уривок з твору Василя Короліва-Старого «Хуха-Моховинка» від слів «Одного дня в хліві трапилось нещастя» до слів «... не могла їй нічим допомогти». Перевірити написане й винести на поля умовні позначення орфографічних і пунктуаційних помилок. Підрахувати загальну кількість помилок, пояснити їх суть.

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Урок № 52 ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Мета: поглибити й систематизувати знання учнів про звукову систему української мови, удосконалити знання про голосні та приголосні звуки, навчити відрізняти звуки від букв; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати голосні та приголосні звуки, визначати взаємозв'язок між звуковою та граматичними системами; удосконалити орфоепічні й орфографічні навички; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в учнів почуття поваги до видатних українців, представників національної культури; формувати шанобливе ставлення до української мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення: правильна вимова голосних та приголосних звуків, поєднань звукових комплексів.

Лексикологія: засвоєння нових слів (у тому числі й застарілих).

Міжпредметні зв'язки: зв'язок з історією та літературою.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія».
2. Знайомство з лінгвістичними поняттями *фонетика, орфоепія, графіка, орфографія, звук, буква*.

3. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія».

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

Козацькому роду нема переводу.

Прислів'я

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над текстом (навчальне аудіювання)

- ▶ Прослухати текст.

ПРЕВЕЛИКИЙ ХАРАКТЕРНИК

Кошовий Сірко був превеликий характерник! Було, хто б не задумав воювати з ним — він уже й знає: зараз і військо збирає, і списи точить, і *ратища* готує. Недаром його турки прозвали *шайтаном*.

Запорожці, поки орудував ними Сірко, нікого не боялись, бо його ніяка сила не могла перемогти.

До Сірка, кажуть, наші люди платили ляхам податі: третя гуска, третій віл, третій кінь, хліб. Усього третя частина. Як став Сірко кошовим, зараз же і зладнався з королем польським.

— Ну,— каже,— ваше величество, хоч битися, хоч мириться, а третьої частини панам давати не будемо!

— Як знаєш,— каже король. — То діється не по моему приказу.

Зібрав Сірко запорожців і п'ятнадцять тисяч турків та й погнав ляхів з України. Догнав до *Случі* і каже:

— Оце, ляше, по Случ твоє, а це наше.

Ті ляхи піймали тоді свого короля і заслали на морський острів.

Оце тобі,— кажуть,— за те, що з Сірком (*Нар. творчість*).

- ▶ Дати відповіді на запитання:

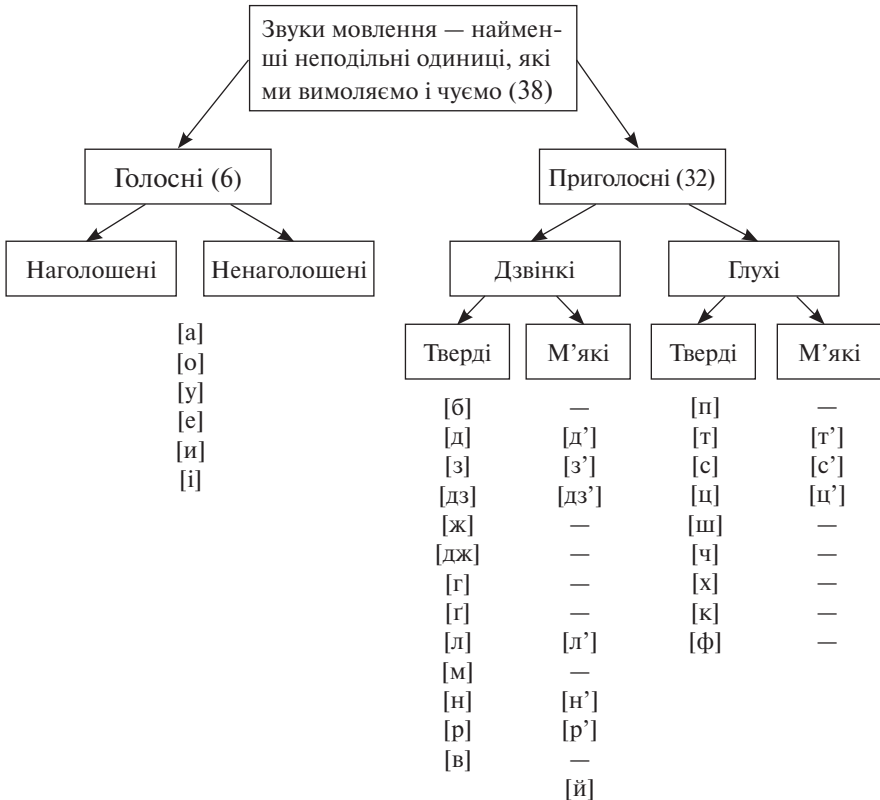
а) Хто є головним героєм переказу?

б) Чому люди Сірка називали превеликим характерником?

- ▶ З'ясувати значення виділених у тексті слів, використовуючи матеріал тлумачного словника української мови. (*Ратище* — заст. спис. *Шайтан* — у мусульманській міфології злий дух. *Случ* — назва річки).

- ▶ Зробити звуко-буквений аналіз одного із виділених слів.

Спостереження за теоретичним матеріалом узагальнювальної таблиці «Звуки мовлення»

Питання за матеріалом таблиці:

- 1) Які відомості вивчаються в розділі «Фонетика»?
- 2) Що таке звук?
- 3) На які основні групи поділяються звуки мовлення?

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Спостереження-дослідження

- ▶ Спостерігаючи за вчителевою та власною вимовою звуків (орієнтир — узагальнювальна таблиця «Звуки мовлення»), з'ясувати умови творення голосних і приголосних фонем. Результати дослідження занести до таблиці.

Творення мовних звуків		
Звуки	Мовні органи, що беруть участь у тво- ренні звуків мови	Що утворюється?
Голосні		
Приголосні дзвінки		
Приголосні глухі		

Коментар учителя:

32 приголосні звуки складаються з голосу й шуму або тільки з шуму.

- За наявністю голосу й шуму:

Сонорні ($G > Ш$) — [в] [л] [л'] [м] [н] [н'] [j] [р] [р'] — не мають пар.

Дзвінки ($G < Ш$) — [б] [д] [д'] [з] [з'] [ж] [дж] [дз] [дз'] [г] [г].

Глухі — Г — лише шум [ф] [п] [т] [т'] [с] [с'] [ш] [ч] [ц] [ц'] [х] [к].

Шумні звуки (дзвінки та глухі) становлять акустичні пари.

- За активним мовним органом:

Губні — [б][п][в][м][ф].

Глотковий — [г].

Язикові [д][д'] [т][т'] [з][з'] [с][с'] [дз][дз'] [ц][ц'] [л][л'] [н][н'] [j][р][р'] [ж][ш][дж][ч][к][г] [х].

Робота з теоретичним матеріалом**зادля зіставлення нових знань із базовими**

- ▶ Під час творення голосних звуків струмись видихуваного повітря із легень через гортань потрапляє до ротової порожнини, через яку проходить вільно, не натрапляючи на жодну перепону.

Під час творення приголосних звуків струмись видихуваного повітря із легень через гортань потрапляє до ротової порожнини, через яку проходить, натрапляючи на перепони: язик, зуби або губи.

VI. Усвідомлення здобутих знань**у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми****Колективна робота**

- ▶ Прочитати вірш Григорія Задніпровського. Визначити тему й основну думку тексту.

ПЕТРУ КОНАШЕВИЧУ САГАЙДАЧНОМУ
ГЕТЬМАНУ УКРАЇНСЬКОМУ

Вже не вие грізним звіром, Сине море — грає, А по ньому, тому морю, Козаки гуляють. Вкрили море усе «чайки», Що не видно й краю, Пливуть собі отим морем, Пливуть,— куди знають. Може, пливуть до Синопу, А може — й до Варни; Попереду Конашевич — Гетьман Сагайдачний. Під Царградом зупинились, Люльки запалили Та з козацьких фальконетів <i>Мури</i> окурили. Підступили до Царграду, <i>Пиху</i> з турків збили, А султана Амурата Ледь не полонили...	Отакий-то Конашевич Петро Сагайдачний, Про якого всі співаєм, Що був <i>необачним</i> . Через те, що жінку кинув Та й на Січ подався, Лаштувати запорожців У похід зібрався. Сорок тисяч козаченьків Привів до Хотину Й допоміг здолати Польщі Басурманську силу. Оту силу, що хотіла Наш край розтоптати, А люд увесь християнський В неволю забрати. України лицар славний — Гетьман Сагайдачний. Все життя провів в походах Та в битвах звитяжних.
---	--

(Г. Задніпровський)

- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати значення виділених у тексті слів. (*Мур* — висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось. *Пиха* — надмірно висока думка про себе. *Необачний* — який діє нерозсудливо, виявляє необережність у своїх діях, не думає про наслідки).
- ▶ Записати транскрипцією слова *християнський*, *пливуть*, *необачним*.

Виконання творчих вправ

- ▶ Дати відповіді на подані питання, використовуючи складні речення. Охарактеризувати звуки першого речення-відповіді.
- 1) Чому Іван Богун залишається легендарною постаттю і понині?
- 2) Що ви знаєте про Богдана Хмельницького?
- 3) Чим приваблює вас постать Ярослава Мудрого?
- ▶ Простежити, як зміна одного звука впливає на зміну лексичного значення слова. Додати своїх 3–5 прикладів. Увести їх у словосполучення. Вити — рити; лук — люк; рама — рима; мила — вила.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Чи є різниця між звуками мови і звуками живої й неживої природи?
2. Що нового ви дізналися на уроці про голосні й приголосні фонемі?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Скласти усне повідомлення за простим планом на лінгвістичну тему «Фонетика як розділ мовознавчої науки. Фонемі голосні та приголосні».
2. Записати діалог зі своїм другом чи подругою (5-8 реплік від кожного) з теми «Чому Богдана Хмельницького, Лесю Українку, Михайла Грушевського називають великими?» Підкреслити у перших двох реченнях приголосні хвилястою лінією, а голосні — прямою. Охарактеризувати їх усно.

Урок № 53

ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ ТА М'ЯКІ, ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ.

ВИМОВА ЗВУКІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬСЯ БУКВАМИ *ґ* І *г*

Мета: ознайомити п'ятикласників із системою приголосних звуків на основі знань, одержаних у початкових класах; формувати вміння і навички характеризувати приголосні за наявністю голосу і шуму, за активними мовними органами, за ознакою твердості чи м'якості, навчити правильно вимовляти звуки, що позначаються бувами *ґ* і *г*; за допомогою мовленнєво-комунікативного матеріалу виховувати в учнів почуття поваги до видатних українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення: правильна вимова голосних і приголосних звуків.

Лексикологія: засвоєння нових слів (у тому числі й діалектних).

Текст (риторичний аспект): виступ із повідомленням.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Дати відгук на усне повідомлення однокласника з теми «Фонетика як розділ мовознавчої науки. Фонемні голосні та приголосні».
2. Вибіркова перевірка письмового завдання вчителем.
3. Пошук-редагування: знайти й виправити помилки у письмовому завданні товариша по парті (взаємоперевірка).

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми уроку.
2. Повторення основних понять і термінів розділу.

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа

*Усі ми — тільки учні й вчителі,
Усі ми у добрі своїм і злі
Несем чийсь холод чи любов гарячу.*

I. Драч

V. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок п'ятикласників

Лінгвістичний аукціон знань

- ▶ Дати відповіді на питання:
- 1) Які звуки називаються лабіалізованими? (*Лабіалізований* (від лат. *labialis* — губний) — звуки, під час вимовлення яких губи витягуються і заокруглюються: [o], [y]).
  - 2) Які приголосні називаються сонорними?
  - 3) У яких приголосних голос переважає над шумом?
  - 4) Яка кількість фонем в українській мові?

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Дослідження-спостереження

- ▶ Дослідити подані пари слів і з'ясувати, чи однакові приголосні звуки вони мають. Що їх різнить?
Лис — ліс; плюс — плюсь; пліт — плоти.

Робота з опорною таблицею «Звуки мовлення»**(див. урок з теми «Звуки мовлення. Голосні й приголосні»)**

▶ Питання за матеріалом таблиці:

- 1) На скільки пар поділяються тверді та м'які приголосні?
- 2) Який приголосний звук не має пари за твердістю?
- 3) Які тверді приголосні не мають пари за м'якістю?

Коментар учителя. Тверді звуки можуть бути пом'якшеними (напівм'якими) ['] перед *i* (бік, лижі), зрідка (в основному в запозичених словах) перед іншими голосними (кюре, пюпітр — [к'уре], [п'упітр]). М'якість попереднього приголосного на письмі передається буквами *я, ю, є, і, м'яким знаком*.

Творче спостереження

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити його основну думку. Дослідити, чим відрізняються звуки *г* і *ґ*.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРИ «Г»

З давніх-давен, аж до тридцятих років ХХ століття, українська абетка мала дві літери для передачі «г» гортанного (гомоніти, гори, доганяти) й зімкненого «ґ», яке вживали в словах переважно іншомовного походження або в діалектних (ганок, агрус, інтелігент, гелготати, гирлига, гвалт). Окремо графічне зображення «г» вживали видатні українські культурні діячі й філологи. Літера «г» в українському правописі історично виправдана. Без неї не тільки важко пояснити походження того чи іншого слова, а часом неможливо навіть розкрити його зміст. Словник української мови, що його впорядкував Борис Грінченко, фіксує мало не двісті п'ятдесят слів, що починаються цією літерою (*За Я. Дзирою*).

- ▶ За допомогою тлумачного словника з'ясувати значення незрозумілих слів і запам'ятати їх.

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими**ПРО ЛІТЕРУ Г**

Літеру *Гг*, яку було вилучено з українського правопису 1933 року, повернуто третім виданням «Українського правопису». Нинішній правопис (четверте видання — К., 1993) подає такі слова з літерою *Гг*:

Агу, агукати, агрус, габлище, габлі, гава, газда, Газдиня, Гандж, Ганок, Гатунок, Гвалт, Гвалтувати, Гегати, Гегекати, Гедзь, Гелготати,

Гергелі, Гердан, Герготіти, Герлига, (і гирлига), Гешефт, Гигнути, Глей (вишневий клей), Гляг, Гніт, Гогель-могель, (і гоголь-моголь), гогошитися, гонт, гонта, горголя, горготати, гражда, грасувати, грати (іменник), гречний, гринджоли, ґрунт, ґрунь, гудзик, гуля, гуральня, джерготати, джерготіти, джигнути, джигун, дзига, дзигарі, дзиглик, дригати, зигзаг, легінь, мамалига, ремигати, фіга, фіглі-міглі, хуга, цуг (цугом), швагер, шварготіти та похідні від них.

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Творча робота

1. Розтлумачити подані слова та ввести деякі з них у речення з теми «Видатні педагоги твого життя».

Горгоші (плечі), гагара (сварлива жінка), галанці (вузькі штани), гринджоли, джигун, глей, гедзь.

2. Прочитати текст. Дати йому заголовок. Переказати стисло і занотувати в зошит. Записати фонетичною транскрипцією виділені в тексті слова.

Василь Олександрович Сухомлинський — талановитий учитель, керівник, Педагог з великої літери. Від учителя — до директора школи, *якій* віддав 22 роки свого життя. Неоціненну *спадщину* залишив нам видатний педагог.

Хто, як не Сухомлинський, мав повне право говорити, що покликання — це справді щастя для *людини*, якщо вона *працює* за ним. Адже він справді працював за покликом душі (*3 газети*).

Вправи-кресворди

- Вписати букви, які утворюють слова, що відрізняються тільки одним звуком — співвідносним глухим або дзвінким приголосним.

<table border="1"> <tbody> <tr><td></td><td></td><td>г</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>х</td></tr> <tr><td>ж</td><td></td><td></td></tr> <tr><td>ш</td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>			г			х	ж			ш			<table border="1"> <tbody> <tr><td>к</td><td></td><td></td><td>а</td></tr> <tr><td>г</td><td></td><td></td><td>а</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>з</td><td>а</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>с</td><td>а</td></tr> </tbody> </table>	к			а	г			а			з	а			с	а
		г																											
		х																											
ж																													
ш																													
к			а																										
г			а																										
		з	а																										
		с	а																										
<i>Відповідь:</i> міг, міх; жар, шар.	<i>Відповідь:</i> кава, гава; коза, коса.																												

б			к	а	б			т	и
п			к	а	п			т	и
з			в	а	д			т	и
с			в	а	т			т	и
<i>Відповідь:</i> балка, палка; злива, слива.					<i>Відповідь:</i> брати, прати; дерти, терти.				

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді:

- 1) Від чого залежить м'якість і напівм'якість приголосних?
- 2) Якою повинна бути вимова звуків, які позначаються буквами *р* і *з*?

IX. Підсумок уроку

X. Домашнє завдання

1. Підготувати розповідь у науковому стилі з теми «Приголосні звуки української мови».
2. Знайти лексичне значення слів з літерою *р*, записаних у зошит. Увести їх у словосполучення, визначити головне і залежне слово.
3. Виписати з казки В. О. Сухомлинського «Два метелики» 10 слів. Дати характеристику приголосних звуків за твердістю і м'якістю, дзвінкістю і глухістю.

Урок № 54

ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ МОВЛЕННЯ НА ПИСЬМІ. АЛФАВІТ

Мета: поглибити знання учнів про український алфавіт, щодо позначення звуків мовлення на письмі, навчити відрізняти звуки від букв; формувати загальнопізнавальні вміння звуко-буквеного аналізу, порівнювати одні букви, звуки з іншими та робити висновки, розвивати вимовну та слухову культуру, дикцію; за допомогою мовленнєво-комуні-

кативного дидактичного матеріалу виховувати в учнів відчуття поваги до видатних українців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Правопис: правопис власних назв, коми між однорідними членами речення, двокрапка при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

Культура мовлення: правильна вимова букв і звуків.

Міжпредметні зв'язки: зв'язок з історією.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

Обладнання опорні схеми «Знаки письма», «Український алфавіт».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Гра «Хто швидше»?

- ▶ Записати слова з літерою *г*, що відповідали б поданим значенням.
- 1. У Стародавньому Римі раб або бранець, що мусив битися на смерть із собі подібним або з дикими звірами на потіху глядачам (*гладіатор*).
- 2. Мідна литавра, звуковий інструмент, ударом по якому секундометрист сповіщає про початок і кінець раунда в боксі (*гонг*).
- 3. Напівдорогоцінний камінь червоного або бурого кольору, самоцвіт (*гранат*).
- 4. Підземний дух західноєвропейських переказів, вірувань, міфів: карлик, ліліпут, мацюпула (*гном*).

Коментоване письмо

- ▶ Схарактеризувати приголосні звуки у виділених словах.

З іменем Сергія Павловича Корольова пов'язані *всі* наші досягнення у завоюванні космосу: перший штучний супутник, ракета, що понесла вимпел на *Місяць*, автоматична станція, *пілотовані* космічні кораблі. Корольов *проводжав* у політ кожного космонавта і давав поради під час польоту (*З журналу*).

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Творча робота з продовженням

- ▶ Прослухати початок лінгвістичної казки. З'ясувати основну думку висловленого. Закінчити народний твір.

Було це дуже давно. Жили собі в незвичайному царстві звуки. Усе було б добре, коли б у їхньому царстві панував закон-порядок. Незадоволені ставали звуки від того, що вимовляли їх, як кому заманеться, а букв тоді ще не було. Під час виборів царя голосні і приголосні посварилися. Вирішили тоді голосні покинути царство.

А в той час у поселенні приголосних стався страшний переполах: замість слів виходили якісь дивні звукосполучення. Зрозуміли приголосні, що без голосних їм не обійтись, почали розшук. Порозвішували по всіх містах намальовані на папері слова: «Ш...н...вн... Г...л...сн...! Пр...с...м... в...б...ч...нн... . П...в...рт...йт...с... . Ч...к.....м... » (З журналу).

Робота з опорними схемами «Український алфавіт», «Знаки письма»

Український алфавіт

Аа Бб Вв Гг Гг Дд Ее Єе Жж Зз Ии Іі Її Йй
а бе ве ге ге де е є же зе и і ї йот

Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс Тт Уу Фф Хх Цц
ка ел ем ен о пе ер ес те у еф ха це

Чч Шш Щщ ь Юю Яя
че ша ша м'який знак ю я

► Питання за матеріалом таблиці:

- 1) Яка різниця між звуком і буквою?
- 2) Що ми називаємо алфавітом?
- 3) Зі скількох літер складається азбука?
- 4) Яка мовознавча наука вивчає систему умовних знаків для передачі звуків на письмі?
- 5) Що нового ви дізналися про знаки письма?

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Дослідницько-пошукова робота

- За допомогою словників (тлумачного, синонімів, етимологічного) з'ясувати походження і значення слів *графіка*, *орфоепія*, *орфографія*. Записати визначення в зошити.

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими

- **Графіка** (від грецького — пишу, малюю) — галузь мовознавства, яка досліджує співвідношення між літерами й звуками. Розділ учення про різні системи письмових або друкованих знаків, літер.

Орфоепія (від грецького — правильність мови) — розділ мовознавства, що вивчає правильність вимови слів. Система загальноприйнятих правил літературної вимови якої-небудь мови.

Орфографія (від грецького — правильність написання) — система загальноприйнятих правил написання слів якої-небудь мови.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Пошуково-вибіркова робота

- Прочитати текст. Дібрати заголовок. Виписати з нього власні назви, розставляючи їх в алфавітному порядку.

Часи змінюють державні кордони і назви країн, але традиції літописів людської слави продовжуються.

Сьогодні літопис лицарів, кавалерів, офіцерів орденів Святого Георгія пише Міжнародна академія рейтингових технологій і соціології «Золота Фортуна».

Представництва міжнародної структури діють у трьох країнах Європи. До Президії Рейтингу ввійшли науковці з 17-ти країн світу, а очолює

її вже третій рік президент Національної академії наук України — Борис Патон. Декілька співвітчизників Бориса Євгеновича очолюють керівні структури Рейтингу. Серед них — перший президент незалежної України Леонід Кравчук, відомий український політик Степан Гавриш, академік, хірург зі світовим ім'ям Олександр Шалімов, доктор філософії в галузі соціології Дмитро Акімов.

Особливо приємно те, що володарями Срібної статуї є і наші співвітчизники — академіки Б. Є. Патон, М. М. Амосов, О. О. Шалімов й інші (З журналу-енциклопедії «Золота Фортуна»).

Вправи творчого характеру

- ▶ Пригадати й записати в алфавітному порядку вулиці вашого міста, названі на честь видатних людей.
  - ▶ Продовжити відповідь Петрика, записуючи однорідні члени в алфавітному порядку. У виділених словах назвати букви і звуки.
- 1) *Найбільше* з прочитаних творів мені подобаються...
  - 2) На уроці з історії *вчитель* розповідала про таких героїв Великої Вітчизняної війни: ...
  - 3) ..... сприяли розвитку науки та техніки.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді:

1. З якими новими поняттями ви познайомилися на уроці?
2. Для чого слід знати порядок розташування літер в алфавіті?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Вивчити напам'ять алфавіт.
2. Скласти зв'язну розповідь про знаки письма, використовуючи буквені, небуквені знаки письма й розділові знаки письма.
3. Заповнити таблицю:

Знаки письма		
Буквені	Небуквені	Розділові знаки

Урок № 55**СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ. ЗВУКОВЕ
ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї**

Мета: поглибити й систематизувати знання учнів з теми «Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв я, ю, є, ї»; навчити учнів визначати звукове значення букв я, ю, є, ї залежно від їхньої позиції у слові; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати звуки, букви, зокрема літери я, ю, є, ї; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в учнів почуття поваги до захисників Батьківщини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення: правильна вимова букв і звуків; використання логічного наголосу для виділення у вимові смислового навантаження.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вміння правильної вимови голосних і приголосних у процесі виступів учнів із повідомленнями.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання.**

1. Прослуховування зв'язної розповіді учня про знаки письма.
2. Рецензування розповіді.
3. Пошук-редагування.

1. Прочитати текст. Знайти в ньому пунктуаційні й орфографічні помилки. Відредаговане записати.

В. О. Сухомлинський нас учить, що любити батьківщину це і пізнати свій народ. Людина, що пізнала свій народ, свою вітчизну, говорив

Василь Олександрович, пізнає саму себе, осмислює свою особистість, як частину народу, досягає найніжніше й найсуворіше почуття — почуття обов'язку і відповідальності перед народом, перед батьківщиною (З журналу).

2. Знайти порушення у записі прізвищ видатних педагогів. Записати їх в алфавітному порядку.

Макаренко А. С., Амонашвілі Ш. О., Сухомлинський В. О., Сковорода Г. С., Розов В. , Скопенко В. , Курило В. , Шевченко Г.

III. Установчо-мотиваційний етап

1. Ознайомлення учнів із структурою теми.
2. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв я, ю, є, ї»

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Летять, летять роки! В історію вони
Неначе птах у вирій відлітають.
Для нас, людей, лиш пасма сивини
Та біль душі і пам'ять залишають.*

Іван Меркотан

V. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Бліц-опитування

- ▶ Дати якнайшвидше відповіді на питання:

  - 1) Скільки звуків в українській мові? (38)
  - 2) Яку кількість становлять приголосні, голосні? (32, 6)
  - 3) Скільки букв в українському алфавіті? (33)
  - 4) Яку кількість становлять приголосні, голосні? (23, 10)

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу Створення проблемної ситуації

- ▶ П'ятикласникам пропонується з'ясувати, чому звуків більше, ніж букв. Матеріал для пошуку — опорні схеми «Звуки мовлення», «Український алфавіт» (див. урок з теми «Звуки мовлення. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт»).

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими

- Співвідношення між звуками і буквами: 38 звуків, 33 букви.

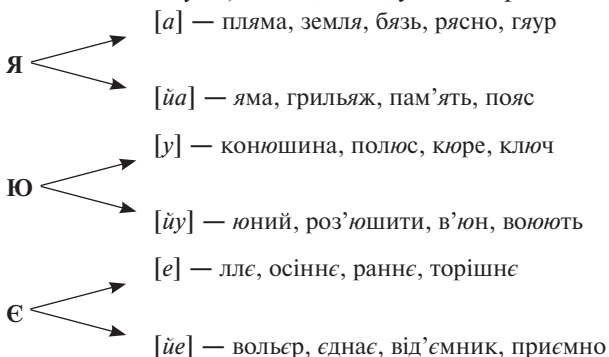
Буквами позначають звуки на письмі.

[a], [и^е], [л], [j] — фонетична транскрипція — умовне позначення звуків.

6 голосних звуків — 10 букв, що їх позначають.

[a] ↙ ↘ а я рак ряс	[o] ↓ о коло	[y] ↙ ↘ у ю рука трюм	[a] ↙ ↘ е є лев лє	[и] ↓ и син	[i] ↙ ↘ і ї ліс їдь
------------------------------	-----------------------	--------------------------------	-----------------------------	----------------------	------------------------------

Букви Я, Ю, Є можуть позначати 1 або 2 звуки: на початку складу позначають по *два звуки*, в кінці складу після приголосного — *один звук*.

Буква Ї завжди позначає 2 звуки: [ji] — поїхали, їжак, довгошийї, мої.

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Пошуково-вибіркова робота

- Прочитати текст. Дібрати заголовок. Що він відображає — тему чи основну думку? Виписати у 3 стовпчики: 1) слова, в яких кількість букв та звуків однакова; 2) слова, в яких звуків більше, ніж букв; 3) слова, в яких звуків менше, ніж букв.

Звуків = букв	Звуків > букв	Звуків < букв

ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН РАЙОНУ

Багато років віддав військовій службі наш земляк Микола Єгорович Гореліков. Зараз він — генерал-майор у відставці, мешкає в Москві й очолює тут земляцтво Херсонщини.

Микола Єгорович підтримує постійні зв'язки з нашими ветеранами, буває на урочистостях, котрі проводяться в районі, зустрічається з колишніми воїнами-фронтовиками.

Підтримує зв'язки з народним хором ветеранів війни та праці. Не забуває привітати земляків зі святами, ювілеями. Надає матеріальну допомогу школам-інтернатам області.

За активну життєву позицію Миколі Єгоровичу Горелікову присвоєно звання «Почесний громадянин Великоолександрівського району». Нехай нашим славним земляком пишаються нинішні та наступні покоління (*З газети*).

2. Прочитати і розгадати метаграми, в яких указується на лексичне значення слів-відгадок і є літери, за допомогою яких можна знайти відгадки. Записати фонетичною транскрипцією виділені слова.

Не *цвірінькає* — співає,
Жовто-чорне *пір'я* має,
З лісових густих *кущів*
До родини горобців.
Пташка в гості *прилітає*,
Як харчів не *вистачає*.
Після *с* як замість *и*
Букву у напишем ми —
Будем мати *запашну*,
Гарну ягоду *смачну*.

(Синиця — суніця)

Тече собі, *хвилюється*,
Навоколишнім *милюється*,
А *р* на *п* змінити —
Почне *пекти й варити*.

(Річка — пічка)

З димаря він *вилітає*,
Як в печі *вогонь палає*,
Варто нам *д* на *р* змінити —
Стане містом він *умить*.

(Дим — Рим)

Я буду синонімом слова вважати,
 Якщо букву *p* на початку вживати,
 Коли її букву *ж* замінити,
 Я стану синонімом слова *хотіти*.

(Гадати — жадати)

У нім — три літери, та ба —
 Іде на ньому молотьба,
 А прочитай з кінця — і вмить
 Почне тобі мишей ловить.

(Тік — кіт)

Іде собі, літає,
 З квіток нектар збирає,
 А якщо *дж* зітерти,
 Вмить стане одяг жерти.

(Джміль — міль)

Творчі вправи (робота в парах)

1. Від поданих слів утворити нові, змінюючи першу літеру. Увести їх у речення, ускладнені однорідними членами, вставними словами, звертаннями з теми «Війна не має забуття».

Нора, замет, білка, пічка, гадати.

Довідка: кора, гора, намет, гілка, річка, жадати.

2. Закінчити подані прислів'я. Яку головну думку вони мають? Повністю затранскрибувати їх.

Кінець діло...

Мальованим конем далеко...

Кожний край має...

В умілого і долото ловить...

У чуже просо...

Добрий пастух не покине...

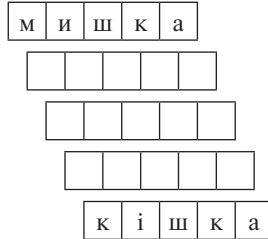
До готового борошна мельник...

Люби діло й...

Довідка: хвалить; не заїдеш; звичай; рибу; не суй носа; свого стада; знайдеться; воно тебе полюбить.

3. Завдання-жарт.

Допоможіть дістатись кішці до мишки, для цього змініть у кожному наступному слові один звук так, щоб утворилось нове слово. Слова записувати знизу ввєрх.

4. Слова-перевертні.

Перегрупувавши голосні і приголосні, утворити нові слова.

Рис, літо, пілот, рамка, ікра, ручка, городи.

Наприклад: рис-сир; літо-тіло і т. д.

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Дати відповіді на запитання:

- 1) Яке ж співвідношення має звуковий і буквенний склад нашої мови?
- 2) Яке значення мають букви *я, ю, є, ї*?
- 3) Чим відрізняється буква *ї* від *я, ю, є*?

IX. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми.

X. Домашнє завдання

1. На основі вивченого теоретичного матеріалу скласти зв'язне висловлювання про співвідношення звукової і буквенної системи української мови.
2. Використовуючи географічні назви, власні назви захисників Батьківщини, скласти твір-роздум-мініатюру з теми «Про тяжкі ті роки забути — тяжкий гріх! Про це ви, люди, знайте!».
3. Виписати слова з *я, ю, є, ї*. Букви, що позначають голосний звук і м'якість приголосного підкреслити, прямою лінією, а ті, що передають голосний і приголосний, — хвилястою.

Урок № 56**СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ. ЗВУКОВЕ
ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї (ПРОДОВЖЕННЯ)**

Мета: закріпити знання учнів щодо співвідношення звуків і букв, щодо визначення звукового значення букв я, ю, є, ї залежно від їхньої позиції у слові; удосконалювати вміння аналізувати звуки, букви, зокрема літери я, ю, є, ї; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в учнів почуття поваги до захисників Батьківщини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів (у тому числі застарілих).

Міжпредметні зв'язки: зв'язок з літературою.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

1. Аналіз учнівського висловлювання про співвідношення звукової і буквеної системи української мови.
2. Робота в парах. Перевірити твір-мініатюру товариша по парті.

III. Установчо-мотиваційний етап**IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.****Оголошення епіграфа уроку**

*Безслідно так нічого не пройде —
Для цього й пам'яттю нас доля наділила.*

*Ми пам'ятаємо і як, коли і де,
Хороша чи тяжка хвилина пролетіла.*

Іван Меркотан

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибірковий словниковий диктант

- ▶ Записати в зошит тільки ті слова, в яких букви *я, ю, є, ї* позначають два звуки. Розтлумачити незрозумілі слова.

Задерев'янілий, їжачок, європеєць, жахання, життєлюбний, їдок, зшулювання, кав'ярня, єретик, порядок, моряк, миля, єфрейтор, тюль, поїсти, зілля.

Лексико-фонетична робота

- ▶ Прочитати історичну пісню. Що вам відомо про Івана Сірка? Яка основна думка пісні?

Зробити звуко-буквений аналіз виділених слів.

Гей, та то ж не грім в степу *гуркотає*,
 А то ж Сірко, кошовий отаман,
 До громади *своєї* в Січі *гукає*:
 «Дітки ж мої, січові козаченьки,
 Гей, ви сідлайте ж коні вороненькі
 Та й до хана ми *поїдемо* в гості,
 Аж до його ясноханської мосці,
 Так наробимо ми великого дива,
 Та наварим кривавого пива!»
 То ж не густий туман поле *покриває* —
 То Сірко із Січі з військом *виступає*.
 Гей, ми ж думали — орли *злітаються*,
 Аж то військо Сірка *виряджається*...
 Як набігли на татарську засаду,
 Крикнув Сірко на козацьку громаду:
 «Гей, молодці, добре бийте, рубайте,
 Татарву геть на боки розкидайте!»
 Пішли ж козаки між *ордою* шататися,
 Почала орда, як снопи, валятися.
 Ми ж думали, що дуб вгору *в'ється*,
 Аж то козак Сірко та з ордою *б'ється*.
 Як верба навесні *розвивається*,
 Гей, так Сірко назад *повертається*,

Гей, Сірко, Сірко, ти славний із славних,
Встань ти, подивися на внуків поганих

(Нар. творчість)

Турнір ерудитів

- ▶ Знайти слова, які б читалися зліва направо і справа наліво, не змінюючи свого значення.

Довідка: Алла, Пилип, потоп, око, наган, зараз ...

Творча робота

- ▶ Скласти повідомлення-мініатюру з теми «Видатні постаті українського козацтва», використовуючи слова, в яких букви *я, ю, є* позначаються одним-двома звуками. Виписати ці слова й підкреслити відповідно однією (якщо позначається одним звуком) або двома (якщо позначається двома звуками) рисками.

VI. Систематизація знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на запитання:

- 1) Від чого залежить значення букв *я, ю, є*?
- 2) Чому у словах *рад* і *ряд* різні приголосні звуки?
- 3) Для чого служить фонетична транскрипція?

VII. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Повторити теоретичний матеріал з теми «Фонетика. Графіка».
2. Скласти питання для однокласників за вивченим матеріалом.
3. Виписати з орфографічного словника слова, в яких неоднакова кількість звуків і букв. Пояснити цю розбіжність.

Урок № 57

ОРФОГРАМА (ПРАКТИЧНО). УМОВНЕ ПОЗНАЧЕННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ ПОМИЛОК

Мета: сформувати поняття про орфограму, її види на основі знань, одержаних у початкових класах; поглибити й систематизувати знання з розділу «Орфографія»; формувати

вміння й навички знаходити й виправляти орфографічні помилки, користуватися орфографічним словником; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до героїв Великої Вітчизняної війни.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання і написання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Прочитати поданий текст. Визначити основну думку висловлювання. Зробити звуковий запис виділених слів.

КАЛИНОВИЙ ПРАПОР НАД РЕЙХСТАГОМ

Як відомо, Прапор Перемоги над рейхстагом у травні 1945 року встановили росіянин Михайло *Єгоров* і грузин Мелітон Кантарія, удостоєні за цей подвиг високих звань. А тим часом у фондах Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації серед багатьох документів воєнної пори зберігається «Бойова характеристика прапорonoсців», підписана командувачем 3-ї ударної армії генерал-полковником Кузнецовим і членом військової ради армії генерал-майором Литвиновим, в якій наводяться не два, а три *прізвища героїв*: «Відважні воїни і лейтенант Берест, сержант Єгоров і сержант Кантарія встановили Прапор Перемоги над будівлею німецького парламенту 30 квітня 1945 року».

2. Мовознавчий брейн-ринг.

а) Знайти звук, спільний для слів:

- юла, яблуко, під'їзд, йод, майонез;
- Луначарський, пів'юрти, ллють, пучечок, тюльпан;
- мати, м'ята, папуга, бязь, змія.

б) У горизонтальні рядки прямокутника вписати звуки так, щоб можна було прочитати слова, до складу яких входять два звуки *а*.

	а		а
	а		а
	а		а
	а		а
	а		а
	а		а
	а		а

Довідка: мама, фара, баба, лана, яма, Яна, каса.

III. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми.

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфу

*До вічних душ полеглих воїв,
Що пламеніють там вогнем...
Нам не забути вас, герої,
І ваша слава не мине.
Ми вас згадаєм поіменно
І тих вшануєм, хто живий,
Хто підхопив в боях знамена,
З якими йшли в атаку ви.
А. Висоцький*

V. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над текстом (читання мовчки)

ПРАПОР ПЕРЕМОГИ № 5

Неоціненна реліквія — Прапор Перемоги, який нині зберігається в музеї, наприкінці квітня 1945 року був лише одним із дев'яти однакових стягів, вручених усім без винятку дивізіям 3-ї ударної армії, що вела бої за центральну частину Берліна. Але саме прапору за номером п'ять, який дістався 150-й стрілецькій дивізії, судилося замайорити над будинком, що став уособленням і останнім оплотом фашистського рейху.

Як тільки стало зрозуміло, що бійців 756-го стрілецького полку, які першими увірвались до Рейхстагу, вже ніяка сила не змусить відступити, командир викликав із дивізії прапороносців. А у супровід двом

солдатам-розвідникам, що мали разом із прапором піднятися на дах Рейхстагу, виділили групу автоматників під командуванням лейтенанта Береста. І хоча в сильно пошкодженій артилерійським вогнем будівлі палала пожежа, ворог продовжував запекло боротися за кожен поверх.

Більше того, вже незабаром стало зрозуміло, що якби не багатирський зріст командира групи, то подальший шлях став би взагалі проблематичним, бо замість повністю відсутніх сходових маршів постійно доводилось створювати живу драбину, стаючи один одному на плечі.

Та й на дах фронтального боку Рейхстагу Берест увірвався першим. Він особисто закріпив на бронзовій скульптурній групі на честь *кайзера* Вільгельма прапор Перемоги. Як згодом згадували безпосередні учасники тих подій, після повернення групи командир батальйону Неустроєв ще й перепитав у Береста, чи надійно закріплено прапор. «Сто років простоїть! Я його ременем прив'язав до коня!» — бадьоро відрепортував замполіт (*З газети*).

► Дати відповіді на запитання:

а) В якому полку воював лейтенант Берест?

б) Що виділяло серед інших лейтенанта Береста?

в) Ким командував Берест?

г) Чим відзначився в подіях Великої Вітчизняної війни лейтенант Берест?

► Розтлумачити виділене слово.

Робота з узагальнюючою таблицею «Орфографія»

Орфографія (система загальноприйнятих правил написання слів)

Орфограми бувають (правильне написання, яке потрібно вибрати з ряду можливих графічних варіантів при однаковій їх вимові)

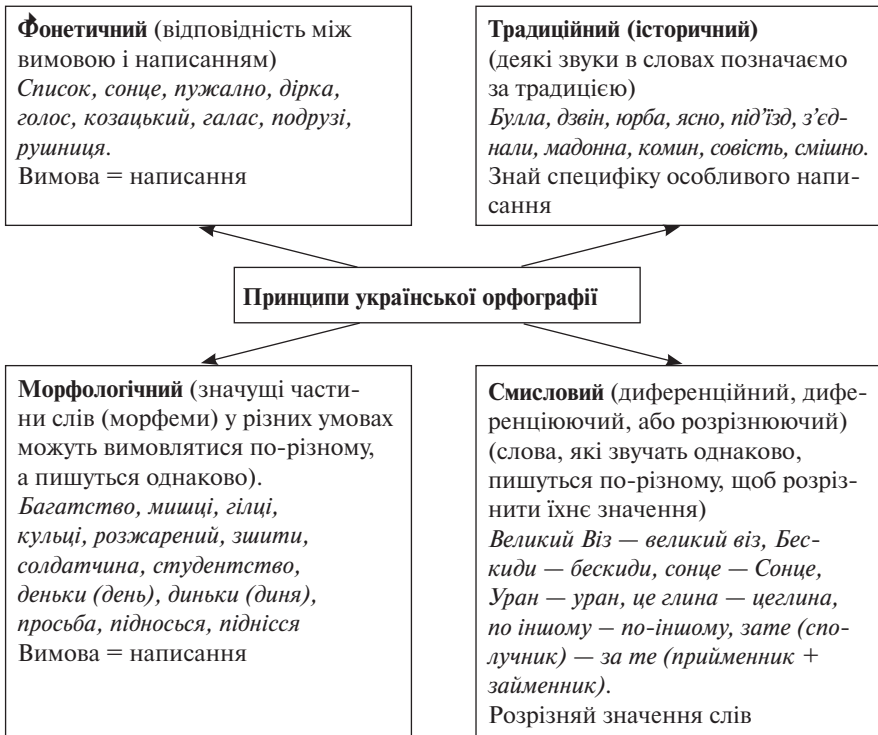
Буквені		Небуквені				
вибір потрібної літери	наявність/ відсутність літери	разом (контакт)	окремо (пропуск)	через дефіс	перенос	апостроф
оббризкати, обприскати, Мелашин, київський, яечний	облич, обличчя, баский — баскський, щасливий	вгору мовби, понад зате, проте	за те, знав би, поки що, в цілому до речі	будь-що віч-на-віч на-гора з-поміж, по-перше	дві-сті, хо-джу, одно-складова, хи-мія	пів'яблука, В'ячеслав, миш'як, пір'іна, ін'екція

Запитання за матеріалом таблиці:

- Які бувають орфограми?
- У чому полягає суть буквених орфограм?
- Які орфограми належать до небуквених?
- Як перевірити правильність написання того чи іншого слова?

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом, поданим у таблицях

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Пошуково-вибіркова робота

- Прочитати текст, підібрати до нього заголовки. Знайти слова (2–3), написані за фонетичним, морфологічним, історичним і смисловим принципами, заповнити таблицю.

Ми знову стикаємося ще з однією легендою, яка впродовж десятиріч видавалась за щирю правду. Мовляв, німецький генерал, який командував обороною рейхстагу, поставив умову, що вестиме переговори лише із рівним собі за званням або принаймні полковником. А оскільки радянських офіцерів такого високого рангу в рейхстазі на той час не було, то й довелось схитрувати, відправивши парламентарем замполіта батальйону лейтенанта Береста.

А сам похід у лівго ворога був справою вкрай небезпечною, тим більше що есесівцям, на відміну від солдатів вермахту, втрачати було нічого — керівництво СРСР офіційно оголосило війська СС злочинними. Саме тому вирішили не ризикувати життям справжнього полковника Червоної Армії, а особливо після того, як лейтенант Берест добровільно погодився стати «полковником» (3 газети).

Принципи української орфографії	Приклади
Фонетичний	
Морфологічний	
Історичний	
Смисловий	

Творче редагування-реконструювання

- ▶ З поданих слів скласти речення, правильно записуючи слова, розставляючи потрібні розділові знаки.
1. 1948 рік, демобілізація, Олексій Берест, ростовська область.
  2. Кирувати, мережа, кінопрокат, неклінівський район.
  3. Вирок, суд, несправедливість, 10 років, табір.
  4. Воля, працював, вийшов, знаменитий «Ротсільмаш».
  5. 3 листопада, 1970 рік, залізнична колія, врятував, дівчинка, порятунок, фраза я прикрию, загинув.

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- Що вивчає орфографія?
- На яких двох принципах побудована в основному ця мовознавча наука? У чому суть цих принципів?
- У чому полягає історичний (традиційний) та смисловий (семантико-диференційний) принципи?

ІХ. Підсумок уроку

Х. Домашнє завдання

1. Підготувати (усно) повідомлення з теми «Орфографія. Принципи українського правопису».
2. Скласти зв'язну розповідь про одного з героїв Великої Вітчизняної війни, які проживають у вашому місті (селі). Записати її, підкресливши буквені орфограми однією лінією, небуквені — двома.

Урок № 58 (розвиток зв'язного мовлення)

УСНИЙ ТВІР-ОПИС ТВАРИНИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту-опису, сприймати письмовий текст, розуміти його, створювати власні твори-описи тварини в художньому стилі.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Колективна робота з текстом-зразком

- ▶ Прочитати текст. Звернути увагу на особливості опису тварини. Визначити стиль і тип мовлення тексту. Аргументувати свою думку.

БАРБОС П'ЯТИЙ

Усіх отих собак він просто зневажав. Ту юрбу *злодіак* і *волоцюг*. Вони голодними зграями виснуть біля м'ясних рядів, нишпорять поміж столами, слідкують, як би непомітно вкрасти шматок м'яса чи кістку,

а потім гарчать десь у кутку, видираючи одне одному з зубів, кусаються і вищать.

Барбос П'ятий дивився-дивився на цю *неподобу* й надумався. Він зараз наведе тут лад!

Рішуче й енергійно він порозганяв усіх псів від м'ясного ряду, а сам присів на задні лапи й чемно звернувся до господинь і господарів смачного товару:

— Я чесний і порядний пес із хорошого дому. Тепер, поки я тут, жоден із цих *хватунів* не повернеться сюди... Але воно таке гарне, таке смачно-рожеве, таке дразливо-запахутце!.. — промовляв увесь його вигляд, сповнений гідності й пошани.

— Навіть не просить! — дивувалися господарі та господарки м'яса. — Такому не жаль і дати...

Щедрий гонорар випав на долю Барбоса П'ятого за те, що так зумів себе поставити, що примусив усіх — і собак, і людей — поважати його... (За Д. Гуменною).

Післятекстові запитання:

1. Подумати над значенням виділених слів. Висловити свою думку.
2. Доповнити текст власними спостереженнями.
3. Назвати стильові ознаки поданого тексту.

IV. Формування практичних навичок опису тварини

Прочитати кілька описів. Знайти ознаки, характерні для кожної живої істоти. Які мовні засоби використано для їх змалювання?

1. Собака мав круті груди, дужі лапи, широку міцну спину. Коли б не закручений бубликом хвіст, навіть досвідчені мисливці прийняли б його за вовка (За Г. Кримчуком).
  2. Лелека — великий і красивий перелітний птах. Він має чорно-сніжно-білий колір пір'я, довгий прямий дзьоб і довгі ноги (З підручника).
  3. Тур — вимерлий жуйний парнокопитний ссавець великих розмірів, завдовжки до 2 м. У нього були розложисті нерозгалужені роги, утворені роговими чохлами на кісткових виступах (З підручника).
  4. Гепард найшвидший у світі. Його скелет легкий, хребет гнучкий, грудна клітка широка, легені великі, а хвіст утримує рівновагу. Кожний гепард має неповторний узор плям (З підручника).
- З'ясувати лексичне значення незрозумілих слів. У разі потреби скористатися словником.

Творче завдання

- Прочитати. Доповнити опис тварини означеннями так, щоб ви-йшов завершений текст. Яке значення вони мають? Скористатися словами з довідки.

У білки ... тіло, вкрите ... шерстю, і... хвіст. На... голівці — два вушка з ...китичками, ... очіці нагадують ... намистинки. Хвіст і мордочка у звірка ... , ніж усе тільце, а черевце ... .

Довідка: видовжене, рудою пухнастою, пишний, маленький, темніше, маленькі чорні, блискучі, темніші, світліше.

V. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

Вашому товаришеві на День народження подарували акваріум. У ньому ви побачили рибку, яка вразила й здивувала. Вдома ви хочете розповісти про неї батькам. Скласти твір-опис уявленої рибки в художньому стилі.

**Урок № 59 (розвиток зв'язного мовлення)
ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ТВАРИНИ
В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

Мета: ознайомити учнів із пам'яткою «Як описувати тварину»; на основі загального уявлення про структуру, зміст, мовні особливості оповідань розвивати мовленнєво-комунікативні вміння складати твори-описи тварини; підвищувати мовну й мовленнєву культуру п'ятикласників.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку**

III. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників

Перевірка домашнього завдання

Зачитати твір-опис тварини

- ▶ Запитання до класу після уважного прослуховування текстів:

  1. До якого стилю належить прослуханий твір?
  2. Назвати його стильові ознаки.
  3. Чи витримано структуру твору-опису?
  4. Чи змогли ви уявити описану тварину?
  5. Які ви помітили недоліки в поданому тексті?
  6. Висловити поради щодо подолання цих недоліків.

IV. Ознайомлення з пам'яткою «Як описувати тварину».

Підготовча робота до складання твору-опису тварини

Як описувати тварину

1. Розгляньте тварину і визначте її важливі й характерні ознаки.
2. Описуйте в тому порядку, як ми сприймаємо тварину в цілому: форма, величина, колір. Потім переходьте до деталей.
3. Не слід наводити всі подробиці. Потрібно виділити найважливіші, якими тварина відрізняється від інших.
4. Порівняйте невідоме з відомим.
5. Використовуйте певну лексику: *порода, масть* (колір тварин: кінь гнідий, а не коричневої масті, вороний, а не чорної масті), *тулуб* (а не тіло), *морда* (а не лице чи обличчя), *шерсть* (а не волосся), *грива* (у коня), *дзьоб* (а не ніс у птаха), *кігті* (а не нігті) та ін.

Продовжити ряд прикметників, що виражають ознаку поданих іменників

- ▶ Описати птаха, використовуючи записані іменники з прикметниками.
Птах — свійський ...; голова — красива ...; хвіст — пишний ...; дзьоб — міцний ...; пір'я — барвисте ...
- ▶ Прослухати описи півня, складені однокласниками. Звернути увагу на послідовність викладу матеріалу. Знайти недоліки. Порадити, як їх уникнути.

Творча робота

- ▶ Прочитати початок тексту. Про що він?

ЗОЛОТА РИБКА

Цілими днями я спостерігав за рибкою. У своїй скляній кімнаті, то спливаючи за кормом, то плавниками збиваючи пісок, вона почувала

себе, як у синьому морі. Коли я стукав пальцями по склу, як навчив мене батько, рибка, виляючи хвостом, підпливала і часто роззявляла рота. Освітлена осіннім сонцем, вона здавалася мені живим золотом...

- ▶ Описати усно рибку. Скористатися опорними словами: *хвіст, очі, черевце, луска, плавники; золотисті, ніжні, оранжево-червоні, прозорі, блискучі.*
- ▶ Скласти розповідь за поданим початком, увівши в неї опис рибки. Доповнити його описом акваріума і своїми спостереженнями за тим, як вільно почувається в ньому рибка.
- ▶ Лексична робота. Що означає вираз *почуватися, як риба у воді?*

V. Самостійне складання твору-опису тварини в художньому стилі

Написати твір про екзотичну тварину на одну з тем: «Веселі дельфіни», «Тигр — володар джунглів», «У зоопарку», «Моя улюблена мавпочка».

Робочий матеріал: *тулуб* — довгий, маленький, великий, витягнутий; *шерсть* — довга, коротка, густа, гладенька, пряма, кучерява, блискуча, тьмяна, жорстка, м'яка, пухнаста, шовковиста; *лапи* — довгі, короткі, криві, рівні; *хвіст* — довгий, короткий, куций, пухнастий, прямий, шаблевидний; *вуха* — довгі, висячі, настовбурчені, гострі, великі, маленькі; *морда* — загострена, коротка, тупа, приплюснута, прямокутна, видовжена, кругла; *очі* — чорні, карі, зелені, сірі, темні, грайливі, хитрі, блискучі, злі, сумні, веселі, радісні, хитрі.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Продовжити роботу над складанням твору-опису тварини в художньому стилі, розпочату на уроці.

Урок № 60

СКЛАД. НАГОЛОС. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

Мета: поглибити знання п'ятикласників щодо складу й наголо-су; удосконалювати вміння правильно переносити слова з рядка в рядок; навчити школярів користуватися орфо-

епічним словником та словником наголосів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до героїв Великої Вітчизняної війни.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Правопис: уживання великої літери, подвоєння приголосних, перенос слів, правопис ненаголошених і наголошених голосних.

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: правильна вимова наголошених і ненаголошених голосних; використання логічного наголосу для виділення у вимові смислового навантаження; засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вміння правильної вимови голосних і приголосних у процесі виступів з доповідями, повідомленнями і творами на певну соціокультурну тему.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Усне повідомлення з теми «Орфографія. Принципи українського правопису».
2. Робота для взаємоконтролю. Попереджувальний диктант.

Тема війни посідає значне місце у творчому доробку Леоніда Куліша, який був кулеметником і зв'язківцем 2-го і 1-го Українського фронтів. Згадками про події тих років нав'язні провідні мотиви поетичних збірок письменника «Щастя», «Степове поліття», «Високе літо». Його воєнні поезії — це щира, схвильована оповідь. Вона багата на сповідальні, щемливі ноти (*За А. Висоцьким*).

III. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Склад. Наголос. Основні правила переносу». Ознайомлення учнів зі структурою уроку.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле (відновлення в пам'яті основних понять і термінів).

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

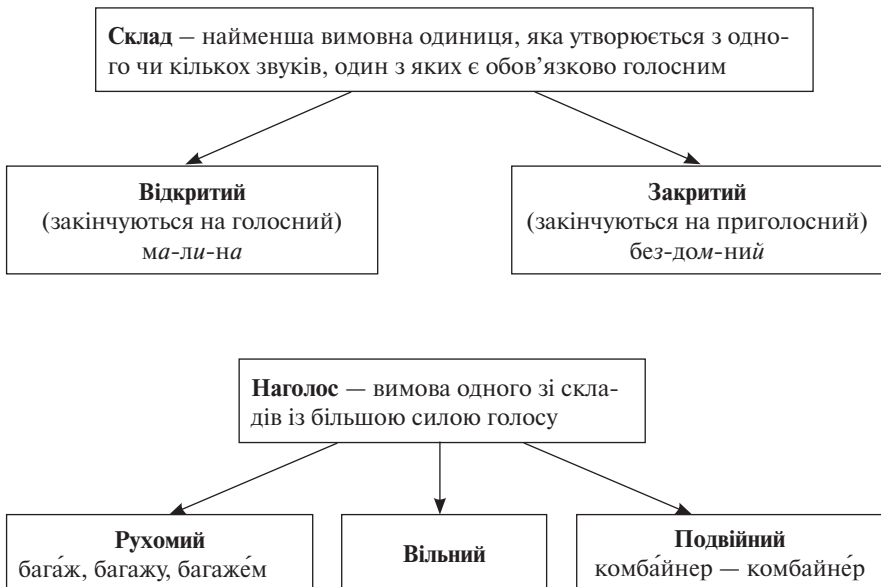
V. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

Робота над міні-текстом

- ▶ Прочитати вголос текст, записаний на дошці. Переписати його в зошит, поділяючи слова за складами і розставляючи наголоси. Дати визначення складу й наголосу.

Херсонець Іван Петрович Семінський пройшов дорогами війни аж до Берліна. За ратні подвиги його нагороджено орденами Слави II та III ступенів, Червоної Зірки, Вітчизняної Війни II ступеня. Деякі з цих нагород I. П. Семінський одержав саме за визволення Херсонщини (З газети).

Робота над теоретичним матеріалом узагальнювальної таблиці «Склад. Наголос»

Запитання за матеріалом таблиці:

- 1) Для чого служить наголос?
- 2) На які групи поділяються слова за кількістю складів?
- 3) За допомогою яких джерел можна перевірити правильність наголосу?

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Створення пошуково-проблемної ситуації

- ▶ П'ятикласникам пропонується розглянути переноси слів і з'ясувати, чи всі слова так можна переносити? При цьому слід наголосити на значущі частини слова.

Шля - х, Доне - цьк, М. О. - Вілінсь - ка, Пе - тропавлівськ, на - ддашся, щод-ня, ю - рист, гуд - зик.

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими (див. додаток)

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибірково-розподільча робота

- ▶ Виписати з поданого тексту слова у 3 колонки таблиці. Правильність, якщо треба, перевірити за словником.

Слова з наголосом на першому складі	Слова з наголосом на другому складі	Слова з наголосом на третьому складі

Шлях в авіацію Георгія Михайловича Паршини, двічі Героя Радянського Союзу, розпочався з того дня, коли він, ще працюючи в колгоспі, вперше побачив у небі літак. У Дніпропетровську вчився у школі ФЗН при металургійному заводі. Після закінчення навчання його, як кращого з кращих, направили в Херсонську авіашколу.

У роки Великої Вітчизняної війни Георгій Михайлович на фронті. Де тільки не бував він зі своїм штурмовиком...

Паршин загинув при виконанні службових обов'язків льотчика-випробувача і похований у Москві. Його бюст встановлено на батьківщині, в селі Сетуа Орловської області (*З газети*).

Робота зі словником-довідником «Складні випадки наголошення»

1. Прочитати подані слова. За словником-довідником знайти правильний варіант наголошення.

Аерометр, альвеола, анізащо, баржевий, баский, бензопровід, удобрити, визвольний, гнійний, гранити, либонь, листопад, мабуть, мазкий, майновий, надкус, нагідка, плотовий, подружка, тигровий.

2. Вибрати із запропонованих слів ті, в яких можливе подвійне наголошення. З'ясувати значення незрозумілих слів, увести їх у прості речення з однорідними членами.

Господарка, гомілковий, пляшковий, зблизька, зачерствілий, повітряний, правік, скучненький, сланцевий, сливовий, теплопровідний, тикнути, ядерний, шербатенький, юрбище, шеляг.

Пошукове редагування

- ▶ Знайти недоліки й пояснити правильність написання за допомогою правила.

Навр-яд чи знайдетьс-я в Ни-жніх Сірого-зах лю-ди-на, як-а б не знала Валентина Івановича Грищенка. За йо-го плечи-ма біль-ш як півсот-ні років труд-ового ста-жу, з них на ни-ві народ-но-ї осві-ти — 42 роки. А в ю-ні роки був він солдатом, брав у-часть у В-ВВ. Рат-ні звитяги Валентина Івановича ві-дзначені орденами Червоної Зірки, Вітчиз-няної війни II-го ступеня, «За муж-ність», медалями «За бойо-ві зас-луги», «За перемо-гу над Німеч-чино-ю» та багатьма ювілейними.

Творчі вправи

1. Поставити наголос у поданих словах, перевіряючи себе за орфоепічним словником.

Коромисло, кропива, просіка, ускочити, стрічковий, стремено, підстрибцем, підсліпий, замкнутий, деревце, дерзкий, виселенець.

2. Скласти три речення про видатних українців часів козаччини, ускладнені вставними словами, звертаннями чи однорідними членами, використовуючи слова попередньої вправи. Зробити синтаксичний розбір одного речення на вибір.

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- 1) Що нового ви дізналися про склад, наголос?
- 2) З якими правилами переносу познайомилися? Які запам'ятали?

IX. Підсумок уроку

X. Домашнє завдання

1. До кожного правила переносу слів дібрати 2–3 приклади, записати їх у зошит.

2. Поставити наголос у словах. Увести ці слова у складні речення, частини яких з'єднані сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

Болотистий, високо, мабуть, веземо, разом, металургія, ненависть, перекис, перехідний, п'яниця, причіп, колія, косий, течія.

Додаток

		Чому так не можна?	
		низьк-ий сов-ість сові-сть	(у складі обов'язково є голосний, один приголосний між голосними належить до наступного складу);
до-сить грає-ться граєть-ся низь-кий низь- ни-зький чес-ність че-сність облич-чя =облич-чя опе-ра ана-томія анато-мія до/в/го-жда/ний бі/ло-сні/ж/ний паро-лав двана-дцять три-ста ім. Т. Шев-ченка іме-ні Т. Шевченка С. Д. Соб-ко са-джанець [дж] за-дзвонити [дз] під-живити [д][ж] під-земелля [д][з] будь-хто казна-як дефіс при зас-нув переносі за-снув пишемо але так краще! один раз	за складами (але є варіанти):	мо-є о-пера а-натомія анатомі-я	(склад з однієї букви не залишають у рядку і не переносять);
		поль-оту пол-ьоту май-ор пам-яті	(Б та апостроф не відривають від попередньої букви, сполучення <i>ьо, йо</i> не розривають);
		довгож-даний білос-ніжний пароп-лав дванад-цять трис-та	(не можна відривати одну букву від другої основи слова, якщо вона не становить складу);
		ім. І. Франка ім. І. Франка НА-ТО Бойко В. Ф. 200м	(не можна відривати скорочень від слів, яких вони стосуються, не можна переносити скорочення);
		сад-жанець зад-звонити	(не можна розривати <i>дж</i> і <i>дз</i> , якщо вони передають один звук).
		Не переносяться в наступний рядок розділові знаки, крім тире.	
		нове в правописі	

Урок № 61**ПОНЯТТЯ ПРО ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК.
РОБОТА З НИМ**

Мета: ознайомити учнів з орфографічним словником, його структурою, принципами побудови та методикою роботи з ним; формувати вміння й навички користуватися орфографічним словником; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати бережливе ставлення до флори й фауни України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів, значення яких залежить від наголосу.

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання, наголошення і правопису.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Обладнання: орфографічний словник української мови за редакцією С. І. Головащука, М. М. Пешак, В. М. Русанівського, О. О. Тараненка.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

1. Аналіз учнівського усного повідомлення з теми «Орфографія. Принципи українського правопису».
2. Вибіркова перевірка зв'язної розповіді про одного з героїв Великої Вітчизняної війни.
3. Пояснювальний диктант.

Ви не замислювалися над тим, чи можуть рослини мандрувати? На нашій планеті існує близько 300 тисяч видів вищих рослин. Кожний з них займає певну площу. Частинам світу притаманна своєрідна флора. Яким чином деякі види рослин раптово з'являються за тисячі кілометрів від свого природного ареалу? Звідки в Північній Америці, Африці

й Австралії взялася європейська рослина? Як потрапило до України про-со волосовидне з Північної Америки? Про те, як мандрують рослини розповідається на сторінках книги В. В. Протопопової «Рослини-мандрівники» (3 книги «Рослини-мандрівники»).

III. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Орфографічний словник. Робота з ним». Ознайомлення учнів зі структурою уроку.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле (відновлення в пам'яті основних понять і термінів уроку).

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

V. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Дати відповіді на питання:

- Що вивчає орфографія?
- Які орфограми вивчили на уроках у початкових класах?
- Як перевіряли правильність написання слів з буквеними й небуквеними орфограмами?

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

1. Ознайомлення із поняттям «Орфографічний словник».
2. Ознайомлення зі структурою орфографічного словника.

Слова в реєстрі розміщено в алфавітному порядку. Належність до тієї або іншої частини мови, як правило, у словнику не показано. Виняток становлять слова-омоніми, що належать до різних частин мови, і випадки, коли ця вказівка пояснює написання слова та його форм.

Список скорочень й український алфавіт допоможуть з'ясувати всі питання, що виникають у процесі роботи зі словником.

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Словниковий диктант

- ▶ Записати подані слова під диктовку, з'ясувати, якою частиною мови вони є. Підкреслити орфограми, пояснити їх за допомогою правил. Сім'я, осінній, Київ, давним-давно, дядько, квітонька, навесні, холодний, перелісок, в'їхати, слизький, вчиться.

Пошукове редагування

1. Перевірити правильність написання слів у словосполученнях за допомогою орфографічного словника. Визначити головне і залежне слово у словосполученнях.

Холодний серпінь, кольорово навкруги, учнівський зїзд, мидовий смак, голосно смієця, летять в горі, священний обов'язок, буяннтя природи, скиниш оком, ростелилось поле, малочні хмари.

2. Прочитати лист. З'ясувати, що стривожило хлопця, який одержав листа.

Любий Сашко! Пишу тобі з високої печі. Тут я живу в нашого доброго знайомого півня Миколи Панасовича. Село дуже гарне. За селом простяглися поля, є лісок, протікає прут. Я подружився з вовком Васильком. Він вчиться в п'ятому класі.

У вовка є стріла. Ми плавали на ній на рибалку. Там так цікаво, що можна просидіти цілий день.

А в чора я з хлопцями пас коні і їздив верхи на стрілі. Дуже хотілося мені стрілою промчались полем на коні.

З привітом Андрій невмійко»

Словниково-пошукова робота

З орфографічного словника виписати 3–5 прикладів слів: а) прикметників, які пишуться через дефіс; б) іменників з подвоєнням приголосних; в) прислівників, які пишуться разом; г) дієслів, які пишуться з м'яким знаком.

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- Що являє собою орфографічний словник?
- Як правильно працювати з орфографічним словником?
- Чому треба звертатися до орфографічного словника?

IX. Підсумок уроку

X. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення з теми «Орфографічний словник. Принципи роботи з ним».
2. Письмово описати улюблену рослину, використовуючи слова з вивченими орфограмами.

**Урок № 62 (розвиток зв'язного мовлення)
ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ВИМОГАМИ ДО МОВЛЕННЯ.
ПОМИЛКИ У ЗМІСТІ Й ПОБУДОВІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ**

Мета: ознайомити п'ятикласників з основними вимогами і критеріями правильного мовлення з дотримання культури спілкування; удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати недоліки, допущені у висловлюваннях; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз будь-якого тексту; у діалогічних і монологічних висловлюваннях помічати помилки, вміти їх виправляти й удосконалювати написане.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Мова регулює стосунки між людьми, впливає на них. Це виявляється в мовленні, коли виникають певні обставини спілкування. Щоб співрозмовники розуміли один одного, їхнє мовлення повинно бути якісним.

Актуалізація опорних знань п'ятикласників

III. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

IV. Опрацювання теоретичного матеріалу (див. додаток)

Дати відповіді на запитання:

- 1) Які якості мовлення ви знаєте?
- 2) У чому виявляється правильність мовлення?
- 3) Назвати норми української літературної мови.
- 4) Чи обов'язково знати норми літературної мови? Пояснити.

Робота над текстом з метою актуалізації опорних знань школярів

- ▶ Прочитати текст. Визначити основну думку. Дібрати заголовок.

Хата Чернявських у Шепоті завжди бриніла музикою... Грالی тут скрипки, дзвеніли струни цимбал, заливались трелями захмелілі флюяри...

Хата Чернявських завжди була гостинною, гамірною, веселою...

Лунали тут *співанки* зринали дотепні жарти, тяглися цікаві оповіді...

Так було завжди, коли зберуться втомлені роботою люди, щоб відпочити, зберуться спраглі до дзвону мелодій...

Найчастіше в *господу* Чернявських приходили *музики*. Завітає якийсь, навіть незнайомий чоловік, і господар безпомилково вказує: свіжий гість-музикант. А між музикантами балачка зав'язується швидко (*Ю. Яновський*).

- ▶ Усно пояснити орфограми і пунктограми.
- ▶ Звернути увагу на виділені слова. Дібрати до них синоніми, пояснити значення.
- ▶ Лексична робота. (*Цимбали* — старовинний музичний іструмент, що складається з дерев'яного корпусу і металевих струн, на яких грають, ударяючи молоточками або паличками. *Флюяра* — басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині; дудка)

Вироблення орфографічних навичок для уникнення морфологічних помилок

- ▶ Прочитати. Про що йдеться в тексті? Списати, вставляючи пропущені закінчення. Визначити рід і відмінок прикметників.

Українськ.. музика та подія є найрозкішніш.. з усіх гілок світов.. народн.. творчості. Мінорн.. за змістом, смуга.., навіть у своєму весел.., пориві, українськ.. пісня славиться всіма знавцями на перше місце в музиці всіх народів. Українськ.. думи, що через століття передавалися Гомерами України — кобзарями, світять свої.. барвами, почуваннями, лицарством у любові й ворожнечі, розмахом козацьк.. відваги (*За А. Луначарським*).

- ▶ Виділити орфограми в словах і пояснити їх.
- ▶ З'ясувати лексичне значення слова *мінор*. (*Мінор* — музичний акорд; у переносному значенні — сумний настрій). У разі потреби звертатися до словника.

Дослідження-пошук (розвиток морфологічних і синтаксичних навичок)

- ▶ Розкрити дужки і скласти словосполучення.

1) Навчати (мова); впливати (рішення); дякувати (батьки); вітати (друзі); опановувати (знання); *ігнорувати* (думка); милуватися (село);

запобігати (помилки). 2) Припливали, добратися, досягти — берег; говорити, розмовляти, розповідати — сестра; надіятися, сподіватися, уповати — друг.

- ▶ Дібрати синоніми до виділеного слова. Скласти з ним речення.

Розвиток навичок дотримання норм української літературної мови

- ▶ Прочитати виразно вірш з дотриманням усіх норм сучасної української літературної мови. Усно пояснити орфограми і пунктограми.

Я вірив, що краще всього	Мелькають червоні жупани,
Пісні, які знав дідусь.	Вирує, кипить Дніпро,
Вмощусь на коліна до нього	І Байда стріляє в султана,
Я в очі йому дивлюсь.	Підвішений за ребро.
А він вимовляє, виспіває	І грізні полки Богдана
Гарячі прості слова —	Шляхетську орду женуть.
І все давною сивою	А з півночі десь за бураном
В очах моїх оживають	На поміч стрільці ідуть

(В. Симоненко)

- ▶ Чому для поета немає нічого кращого у світі за дідусеві пісні? Які, на вашу думку, стосунки між дідусем та онуком? Обґрунтувати свою думку, підтверджуючи її рядками з вірша.

Навчальне редагування

- ▶ виправити лексичні помилки, спричинені змішуванням двох мов.

Не мішай мені; вулиці пересікаються; небезпечний поворот; нажми на тормоз; купи пирожене; паперові серветки; розбитий стакан; мебельний магазин; кошик з клубнікою.

Прочитати текст

- ▶ Визначити, чи достатньо розкрита тема й основна думка твору? Чи відповідає зміст твору заголовкові? Своєю думкою обґрунтувати.

НАРОДНА ПІСНЯ

«Народна пісня,— писав М. Гоголь,— це жива, яскрава, сповнена барв істини народна історія, яка розкриває життя народу». І далі продовжував: «Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень... Україна дзвенить піснями».

Ось так визначав суть народної пісні письменник. Тієї пісні, чие коріння сягає сивої-пресивої давнини, коли наші пращури виливали в цих перлинах усної народної творчості й біди свої, і жалі, розповідали одне

одному про минуле краю свого, разом мріяли про щастя. Перейнявшись якоюсь окремою мелодією, почутою одного разу, інша людина змінювала її аби пісня стала ще кращою. Таким чином колективно твердились пісні, думи та балади, які ввійшли у скарбницю українського народу (За І. Лепшею).

- ▶ З якою метою автор використовує слова М. Гоголя про народну пісню?

V. Підсумок уроку

Розглянути таблицю. Зробити висновок про види помилок і способи їх уникнення.

Види помилок

Орфографічні	Морфологічні	Синтаксичні	Пунктуаційні	Лексичні
<ul style="list-style-type: none"> • неправильне написання слів: <i>історичний (історичний)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • сплутування категорій роду і числа: <i>продажа (продаж), моя (мій) підпис;</i> • неправильне відмінювання слів: <i>кручою (кручею), лебедей (лебедів)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • неправильна побудова словосполучень і речень: <i>говорити на українській мові (українською мовою);</i> • неправильне вживання дієприкметникових зворотів: <i>«книжка розповідаюча» (книжка, що розповідає про українську мову)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • пропущені або зайві розділові знаки: <i>У пісні і біль і туга і мрії на краще (У пісні і біль, і туга, і мрії на краще)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • перенос окремих слів і словосполучень з російської мови в українську <i>приймати участь (брати);</i> • фразеологічні русизми: <i>гра по правилам (гра за правилами)</i>

Змістові помилки:

1) Тема розкрита неповно; 2) є щось зайве; 3) про щось сказано недостатньо; 4) думки викладаються непослідовно; 5) нечітко розкривається основна думка.

VI. Домашнє завдання

Скласти зв'язне монологічне висловлювання про види помилок.

Додаток

Якості мовлення	Правила мовлення
Змістовність	Продумати текст і основну думку висловлювання; розкрити їх, підпорядковуючи темі й основній думці; говорити і писати лише те, що добре відомо; не говорити й не писати зайвого
Логічність і послідовність	Говорити й писати послідовно; виділяти мікротеми; установлювати зв'язок між складовими частинами тексту; складати план висловлювання
Багатство	Використовувати різноманітні мовні засоби, уникати не виправданих повторів слів, речень
Точність	Добирати слова і будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлювання; передавати точно і зрозуміло
Виразність	Добирати слова і будувати речення так, щоб якнайкраще, найточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюваннях і впливати на співрозмовника
Доречність	Ураховувати мовленнєву ситуацію й обставини спілкування, ураховувати, кому адресовано висловлювання і як воно буде сприйняте
Правильність	Дотримуватися норм літературної мови: орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, орфографічних, пунктуаційних

Урок № 63

ВИМОВА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ І ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ. НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ Е, И, О В КОРЕНЯХ СЛІВ. НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ, ЩО НЕ ПЕРЕВІРЯЮТЬСЯ НАГОЛОСОМ

Мета: ознайомити учнів з основними нормами літературної мови голосних звуків; формувати орфографічні й орфоепічні вміння щодо написання й вимови голосних *е, и, о* в коренях слів, ненаголошених голосних, що не переві-

ряються наголосом; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до краси рідної природи, її багатств.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: правильна вимова наголошених і ненаголошених голосних; засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

1. Мовна вікторина «Хто швидше?»

- З якої тканини можна зробити набір географічних карт? (Атлас — атлас).
- Як перетворити простий замо́к у великий будинок? (*Змінити наголос*)
- Що необхідно зробити, щоб повільне діяння висипати швидко закінчилося? (*Змінити наголос*)

2. Мовна вікторина «Хто більше?»

Записати пари слів, які б різнилися наголосами. Усно ввести їх у просте речення, ускладнені вставними словами.

Наприклад: о́рган — о́рган.

3. Робота для взаємоконтролю.

Учні читають записані зі всіма можливими переносами слова. Коментують за допомогою правил.

III. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми уроку, ознайомлення зі структурою уроку. Акцентувати увагу п'ятикласників на відомостях щодо голосних букв і звуків.
2. Учні пропонується згадати основні правила вимови й написання голосних наголошених і ненаголошених.
3. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Вимова й позначення на письмі голосних звуків».

IV. Повідомлення теми, мети, завдань уроку. Оголошення епіграфа

*З-під землі біжить водичка,
Але це не озерце,
Не струмочок і не річка,
А цілюще джерельце.*
О. Важеніна

V. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над епіграфом

- Прочитати виразно віршований твір.
- Дати відповіді на запитання: а) Яка основна думка поезії? б) Які цілющі джерела України ви знаєте? в) Чим вони корисні?
- Записати в зошит слова *землі, озерце, джерельце, біжить, водичка, зозуля, урожай*. Розставити наголоси. Дати відповіді на питання: а) Як вимовляються голосні звуки в наголошених складах? б) Як вимовляються ненаголошені [е], [и], [о]? в) Як вимовляються ненаголошені [а], [у], [і]?

Робота з теоретичним матеріалом узагальнювальної таблиці «Основні норми української літературної вимови голосних звуків»

1. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближуються і вимовляються то як [e ^и], то як [и ^е]	[ве ^и сна], [сте ^и повий], [жи ^е ве], [ви ^и шневи ^и]
2. Ненаголошений [о] здебільшого вимовляється чітко. Лише в деяких словах перед складом з наголошеним [у], [і] він наближається у вимові до [у]	[вода], [молоко], [додому], [зо ^у зул'а], [по ^у р'іг]

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом

зادля зіставлення нових знань із базовими

- ▶ В українській літературній вимові голосні під наголосом вимовляються завжди чітко: *зелень, щебече, пити*. В інших випадках, як правило, плутаються ненаголошений [е] з [и], [и] з [е], написання яких

створює складність; [о] з [у] плутають лише перед складом з наголошеним [у] або [і].

Ненаголошені [е], [я] та [о], що перевіряються наголосом	
У складах з ненаголошеним голосним пишеться та сама буква, що й під наголосом.	<i>Голубка, бо голуб; розумний, бо розум; великий, бо велич; непримиренний, бо мир</i>

Ненаголошені [е], [я] та [о], що не перевіряються наголосом	
Пишемо <i>е</i> , якщо при змінюванні слова неясний звук випадає або чергується з <i>і</i> в закритому складі	Вітер — вітру, каменя — камінь, але в кількох дієслівних коренях випадає <i>и</i> : згинати — зігну, починати — почну, проривати — прорву
Пишемо <i>е</i> в кореневих буквосполученнях <i>-ере-</i> , <i>-еле-</i>	Берег, стерегти, пелена, пелехатий, але на межі кореня і суфікса можливе буквосполучення <i>-ери-</i> , <i>-ели-</i> : величезний
Пишемо <i>и</i> в кореневих буквосполученнях <i>-ри-</i> , <i>-ли-</i> у словах:	Бриніти, гриміти, дрижати, кривавий, криниця, тривати, тривога, глитати
Пишемо <i>о</i> , якщо при змінюванні в наступному складі немає наголошеного <i>у</i> чи <i>і</i>	Поріг — порога, кожух — кожушина

У деяких словах (переважно іншомовних) написання ненаголошеного голосного не перевіряється: *левада, бензин, бетон, кишеня, пиріг*. У таких випадках краще користуватися орфографічним словником.

VII. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибіркова текстуальна робота

- Прочитати текст. Дібрати заголовок. Що він виражає — тему чи основну думку?

Україна надзвичайно багата різноманітними лікувальними ресурсами. На її території більш як 500 джерел мінеральних вод, на базі яких функціонує 50 курортів, понад 20 лікувальних закладів, близько 40 заводів по розливу мінеральних вод.

Є джерела *мінеральних вод* на Харківщині, у Криму, Карпатах. У заходному Криму знайдені ще підземні гарячі води, які не тільки мають

лікувальні властивості, а й господарчі (можуть дати тепло для опалення майже 50 тис. квартир). Багата Україна й лікувальними грязями, які застосовують для лікування у вигляді ванн і *аплікацій* (З підручника *географії*).

- ▶ Назвати наголошені й ненаголошені голосні у словах тексту. Як перевірити правильність їх написання?
- ▶ З'ясувати значення виділених слів за допомогою тлумачного словника.

Творча робота

1. Переписати подані слова, уставляючи замість крапок пропущені голосні букви. Розставити наголос. Свій вибір аргументувати вивченими правилами. Записані слова ввести у зв'язне висловлювання з теми «Мінеральні води України і їх користь».

С...ло, сп...нитися, б...р...г, б...р...гти, три...вога, кр...ниця, в...л...чезні, пр...ч...нити, п...гані.

2. Продовжити прислів'я і приказки. Підкреслити ненаголошені голосні *e, u, o* в коренях слів. Як перевірити правопис слів з ненаголошеними голосними?

Вода, що тече повз двір ... .

Вода сильніша ... .

Вода солодша за ... .

Вода Дніпрова над усе ... .

Вода біля воріт ... .

Вода в струмку не буває ... .

Вода має своє ... .

Вода м'яка, а камінь ... .

Вода найчистіша біля ... .

Довідка: ціни не має; за вогонь; всяке вино; здорова; ціни не має; каламутна; джерело; пробива; витоку.

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Дати відповіді на питання:

1. Які правила слід застосовувати щодо написання наголошених голосних?
2. Що треба знати при написанні ненаголошених голосних у коренях слів?

3. Як перевірити написання ненаголошених голосних, які не перевіряються наголосом?

ІХ. Підсумок уроку

Х. Домашнє завдання

1. Підготувати повідомлення в науковому стилі з тем «Вимова голосних звуків і позначення їх на письмі», «Ненаголошені голосні *e, u, o* в коренях слів», «Ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом».
2. Скласти невеликий твір-опис одного з мінеральних джерел Криму, Харкова або Карпат. Підкреслити ненаголошені голосні. Пояснити їх правопис за допомогою орфографічних правил.

Урок № 64

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ»

Мета: закріпити основні відомості з фонетики, графіки, орфоепії, орфографії, сформувати цілісну систему особистих знань п'ятикласників з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал; удосконалити вміння й навички щодо правильної вимови голосних і приголосних звуків, грамотної передачі їх на письмі; роботи зі словниками (орфографічним, орфоепічним, словником наголосів); працювати над правилами переносу слів із рядка в рядок; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до Батьківщини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: правильна вимова наголошених і ненаголошених слів.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого (*мовознавчий брейн-ринг*).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Клас ділиться на три команди (10–12 учнів), які обирають капітанів.

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо повторення матеріалу з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія».
2. Ознайомлення з побудовою уроку, системою оцінювання, із членами журі.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Слова ці вражають і серце, і глузд,
І їм не шукайте заміни.*

*Слова ці вишневі з Сосюриних вуст:
«Любіть Україну. Любіть Україну!»*

I. Драч

IV. Проведення брейн-рингу**Теоретична частина**

1. Мозкова атака. Кожній команді вчитель пропонує продовжити початок визначення. Час відповідей команд фіксується членами журі.

I команда	II команда	III команда
Фонетика — це ...	Орфоепія — це ...	Графіка — це ...
Загальна кількість голосних звуків ...	Загальна кількість приголосних звуків ...	Загальна кількість букв в алфавіті ...
Назвіть 14 букву алфавіту ...	Назвіть шосту від кінця букву алфавіту ...	Назвіть дев'ту від кінця букву алфавіту ...
Приголосний, що не має парного твердого ...	Склад — це ...	Наголос — це ...
Орфограма — це ...	Якого походження слово азбука?	Які звуки називаємо африкатами?

2. Конкурс інтелектуалів (запрошуються капітани).

I команда	II команда	III команда
Що, на вашу думку, більше нагадує свист з фонетичного погляду: артикуляція голосних чи приголосних?	Чим відрізняється звук мови від будь якого іншого звука?	Чому буквосполучення <i>-дж-</i> і <i>-дз-</i> з точки зору орфоепії називаються дво-значними?
Останній, тисячний був метр, скінчився, врешті, ... (<i>кілометр</i>)	Для краю в нас — любов і радість, до ворогів — свята ... (<i>ненависть</i>)	У кожного із нас бажання: художнє слухати ... (<i>читання</i>)

Практична частина

1. Творче транскрибування. Продовжити прислів'я і приказки, записати фонетичною транскрипцією виділені слова.

I команда	II команда	III команда
<i>Земля</i> без людей — ...	Без господаря двір плаче, а без господині — ...	Без господаря земля — ...
Усякий двір господарським оком ...	Господареві сліди ґрунт ...	Господарське око <i>краще</i> за всякі ...
Земля, на якій народився, — золота; вода, яку з дитинства пив — ...	Дерево <i>пізнають</i> по плодах, а людину ...	Без догляду земля ...

Довідка:

I команда	II команда	III команда
Пустеля; тримається; <i>найцілюща</i>	Уся господа; <i>удобрюють</i> ; по ділах	Кругла сирота; ліки; <i>занепадає</i>

Упізнай мене з буквою г.

I команда	II команда	III команда
Давня шотландська рухова гра з маленьким гумовим м'ячем, який учасники мусять прогнати через ряд лунок. Поширена в Англії і США. (<i>Гольф</i>)	Різьбяр, ріжчик на металі. (<i>Гравер</i>)	Маленькі сани. (<i>Гринджоли</i>)
Солодкий сир. (<i>Глянець</i>)	Французькі килими або шпалери з художніми візерунками. (<i>Гобелен</i>)	Рослина з роду журавельникових, з пахучим листям і квітами. (<i>Герань</i>)

2. Орфоепічні змагання. Правильно розставити наголос, прочитати подані слова і ввести їх у прості речення, ускладнені вставними словами, звертаннями, однорідними членами.

I команда	II команда	III команда
щавель	щогловий	щодобовий
шкереберть	шолом	чорноклин
чорнослив	цукорниця	цікавенький
центнер	цибулевий	осока
озерце	маркер	маєтковий

3. Пошукове редагування. Прочитати тексти, знайти в них орфографічні й орфоепічні помилки. Виправити помилки, позначаючи їх на полях. Аргументувати свій вибір за допомогою правил.

I команда

Батьківщина — твій дім, твоя колиска. У рідному домі не завжди все гаразд. Є в нас своє лихо й горе. Говорячи про них, пам'ятай: ти говориш про лихо і горе свого рідного дому. Щоб мати право говорити про лихо й горе свого народу, треба десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї батьківщини. Говорити про недоліки — для цього вилікого розуму не треба. Думай і роби все для того, щоб перимагали добро і справедливість. Умій не тільки дивитися, а й бачити. Виробляй свої погляди на світ. Світогляд виробляється лише тоді, коли в житті ти бачиш і створюєш щось дороге для тебе (*За В. Сухомлинським*).

II команда

Там, межі високими вербами, дзюрчить струмочок. За ним, поміж кушами, гадукою в'ється на Шевченкову гору стежичка. Пройдиш кілька ступенів, і наче яка сила зупинить тебе. Мимохить озернешся, і мальовнича картина прикує тебе до місця. Мов з моря блакиті виринули веселі дніпрові гори, вкриті то синім кучерявим лісом, то золотою стернею, то яснозіленою травою. Золоте сонечко сипле на них своє проміння. Горяче повітря обіймає їх. Блакитне небо пестливо схиляється над ними. Дзвінка дівоча пісня сердечна та тужлива лунає десь у зелених горах. Вище — кругозір ширшає, кращає (*За М. Коцюбинським*).

III команда

Чудовий зимовий ранок. Мільйон іскор кругом: на зимлі, в повітрі й на небі. Іскриться на блідосиньому небі сонце, підносячись вгору понад замороженим підгір'ям. Іскриться, осліплюючо-білий сніг, що покрив землю, зарівняв борозди на полях. Край шляху рови позасипав, заповнив навіть високі й тісні береги потоку.

Іскриться позалочений хрест на церковній бані монастиря. Гудуть-ривуть голосні монастирські дзвони. Широко несеться їх голос по околиці, перекидається з горба на горбок, хвилею б'є об стіни великих гір карпатських (*За І. Франком*).

V. Підбиття підсумків членами журі й учителем

VI. Домашнє завдання

1. Повторити теоретичний матеріал з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія».
2. Зробити звуко-буквений аналіз слів *ялинка, малює, щедрий*. Увести деякі слова у зв'язну розповідь з теми «Мальовнича моя Україна».

Урок № 65

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ». КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Мета: перевірити рівень навчальних досягнень з теми «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія»; з'ясувати можливі недоліки в опануванні мовною теорією; удосконалити вміння логічно мислити, порівнювати, узагальнювати, робити висновки; здійснити перевірку здатності п'ятикласників сприймати незнайомий текст, розуміти й запам'ятовувати фактичний зміст, тему й основну думку тощо.

Форма проведення тематичного оцінювання: виконання завдань тестового характеру.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Підготовча робота

Мотивація навчальної діяльності учнів, ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання завдань тестового характеру. Поділ учнів класу за варіантами.

IV. Виконання тестових завдань

I варіант

1. Знайти правильне твердження:
  - а) український алфавіт складається з 38 літер;
  - б) приголосних звуків усього 33;
  - в) звук [й] завжди твердий;
  - г) звуків мовлення всього 38.

2. Знайти помилку в записі твердих і м'яких приголосних:
  - а) [ж] — [ж`]; [л] — [л`]; [н] — [н`];
  - б) [р] — [р`]; [м] — [м`]; [в] — [в`];
  - в) [с] — [с`]; [ц] — [ц`]; [д] — [д`];
  - г) [п] — [п`]; [ф] — [ф`]; [к] — [к`].
3. Знайти рядок слів, у яких немає глухих приголосних:
  - а) маєток, журба, їжак;
  - б) сад, куток, додому;
  - в) доїдає, левада;
  - г) княжна, знання, десь.
4. Знайти рядок слів, у якому всі мають м'які приголосні:
  - а) чай, море, міна;
  - б) ніколи, земля, листок;
  - в) йод, ферма, лікар;
  - г) дім, тінь, лисиця.
5. Знайти рядки слів, у яких букви *я, ю, є, ї* позначають два звуки:
  - а) явір, м'язи, Юля, моряк;
  - б) журбою, сядь, в'юн, ряд;
  - в) сім'я, м'яч, солов'ї, юрист;
  - г) Юрій, ярк, рядок, мох.
6. Знайти рядки слів, у яких допущені помилки при переносі:
  - а) ві-ю, ро-казати, зас-телити, гра-йся;
  - б) під-живлення, від-дати, ро-зохотити, див-ний;
  - в) ход-жу, під-золистий, піді-гріти, рай-он;
  - г) Куз-бас, крає-знавство, дав-нього, вози-ти.
7. Знайти рядки слів, у яких неправильно наголошені слова:
  - а) до́шка, ви́соко, чорно́ліс, за́спів;
  - б) чотириразові́й, мережа́, кроне́стий, засла́нець;
  - в) чорнослі́в, ча́вити, кропи́ва, куліна́рія;
  - г) куліна́рія, яблуне́вий, дрова́, оле́нь.
8. Знайти рядок слів, у якому всі слова записані за орфографічними правилами:
  - а) тимпература, човен, велитень, учень;
  - б) медок, сердиться, реве, тривога;
  - в) очерет, тимпература, свина;
  - г) серпінь, зелений, летати, систра.

9. Знайти рядок слів, у яких пишеться буква *г*:
- а) г(г)алоша, г(г)орло, г(г)ризун, г(г)абарит;
  - б) г(г)арантія, г(г)ріх, г(г)риф, г(г)ава;
  - в) г(г)винт, г(г)арнір, г(г)анок, (г)галаг(г)ан;
  - г) г(г)алоша, (г)гроза, г(г)ромаддя, г(г)аг(г)ара.
10. Знайти рядки слів, у яких не можна переносити слова:
- а) віддати, міддю, насіння;
  - б) гудзик, академія, АЕС, ополонка;
  - в) підігріти, майка, надія, раджу;
  - г) розрісся, лимонний, гарбуз, річечка.
11. Знайти рядок слів, записаних за фонетичним принципом:
- а) джміль, Жанна, книжці;
  - б) сіно, чотири, сховати;
  - в) живе, явір, кишенья;
  - г) вілла, земля, багатий.
12. Назвати вид орфограми у словах *вечірній, земля, терплячий*:
- а) ненаголошені голосні в коренях слів, що перевіряються наголосом;
  - б) ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом;
  - в) ненаголошені голосні в коренях слів;
  - г) ненаголошені голосні в коренях слів, що не перевіряються наголосом.

II варіант

1. Знайти правильне твердження:
- а) голосних звуків усього 10;
  - б) український алфавіт складається з 33 букв;
  - в) усього 9 пар твердих і м'яких приголосних;
  - г) в українському алфавіті всього 22 приголосних звуки.
2. Знайти помилку в записі твердих і м'яких приголосних:
- а) [б] — [б']; [п] — [п']; [ж] — [ж'];
  - б) [р] — [р']; [н] — [н']; [ц] — [ц'];
  - в) [з] — [з']; [м] — [м']; [д] — [д'];
  - г) [с] — [с']; [дз] — [дз']; [л] — [л'].
3. Знайти рядок слів, у яких немає дзвінких приголосних:
- а) береза, пуп'янок, дивина;
  - б) ссати, шишка, косити;

- в) ім'я, диван, тінь;
г) хочете, татусь, кістка.
4. Знайти рядок слів, в якому всі мають м'які приголосні:
а) усний, поєдинок, чимало, сам;
б) бачать, ріка, льон, пень;
в) учитель, лелека, брат, очерет;
г) гніздо, він, конкурс, сон.
5. Знайти рядок слів, у якому букви *я, ю, є* позначають один звук:
а) яблуко, єнот, Яна, м'яч;
б) палає, Вітюша, течія, ярк;
в) ряд, тюль, нового, ярк;
г) ряст, подяка, майбутнє, бюст.
6. Знайти рядки слів, у яких допущені помилки при переносі:
а) схід-ний, по-лон, півден-ний;
б) пере-дгроззя, сі-льсь-кий, господарств-о, І. Я.-Франко;
в) пра-дід, хліб, сіль-ський, по-ле;
г) знад-вору, передгрозз-я, о-сінь, прив'-язь.
7. Знайти рядки слів, у яких неправильно наголошені слова:
а) завёршити, за́видки, жа́лібно;
б) навхрест, надво́є, лосячий, завидна́;
в) еретик, жасмін, дури́світ, еліпсис;
г) на́дкус, масляний, лічи́ти, зага́дка.
8. Знайти рядок слів, у якому всі слова записані за орфографічними правилами:
а) крохмаль, хлопець, солдат, зима;
б) пором, пробеває, козак, робота;
в) борсук, ведмідь, блишати, легенький;
г) коровай, солома, вечірній, періт.
9. Знайти рядок слів, у якому в усіх словах пишеться буква *г*:
а) г(г)ніт, г(г)ладіолус, г(г)лаукома, г(г)лузд;
б) г(г)аздиня, г(г)ехати, Г(Г)анна, шваг(г)ер;
в) г(г)лухар, г(г)нобити, г(г)овірка, г(г)андт;
г) г(г)рати, г(г)ільце, г(г)іпноз, г(г)ітара.
10. Знайти рядок слів, в якому слова не можна переносити:
а) деякий, айстра, діжка, життя;
б) гроші, бити, захворіти, дзвоник;

- в) пшениця, голова, золотий, лелека;
г) ЛАЗ, олівець, м'яч, ірис.

11. Знайти рядки слів, у яких порушено алфавітний порядок:

- а) йод, індик, індіанка, Індонезія;
б) машина, неформальний, оборонний, опечатаний;
в) кiset, киселик, кисень, кислоти;
г) кляузний, кмітливий, книгарня, княжна.

12. Назвати вид орфограми у словах *вечірній, земля, терплячий*:

- а) ненаголошені голосні в коренях слів;
б) ненаголошені голосні, що перевіряються наголосом;
в) ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом;
г) наголошені голосні в коренях слів.

Варіанти правильних відповідей до тестових завдань:

Номери завдань	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант 1	г	в	в	г	в	а, в	б, г	б	в	б, в	б	а
Варіант 2	б, в	а, в	б, г	б	г	б, г	б, г	в	б	г	а, в	в

V. Проведення контрольного аудіювання тексту наукового стилю

Читання вчителем незнайомого тексту і сприймання його учнями

АСКАНІЯ-НОВА

Уже давно розорано таврійські степи. І тільки тут, в Асканії-Новій, збережено ділянку заповідного цілинного степу з його рослинним і тваринним світом.

Ідеш-пливеш безкраїм, запашним морем, а над головою — синє море та тремтливо-радісні дзвіночки жайворів.

А коли втомишся шарудіти сріблястими хвилями й запаморочиться голова від терпкого запаху полину, приємно лягти горілиць на м'яку траву й довго-довго дивитися на білі вітрила хмар.

Асканійський зоопарк — акліматизаційний центр диких тварин — виник наприкінці XIX століття, коли в безводному степу було викопано колодязі, створено штучні ставки, закладено ботанічний парк, у якому зібрали дерева й кущі різних кліматичних зон; тоді ж було завезено звірів

і птахів із різних континентів: страусів з Африки, Австралії та Південної Америки, бізонів з Північної Америки, зебу з Індії, фазанів з Китаю, оленів з Далекого Сходу.

Гостролистий красень середньої смуги — клен, кряжиста кримська сосна, дуби пірамідальні й колоноподібні, розкидистий велетень — в'яз, гордість північних лісів — ялина.

Парк було закладено наприкінці минулого століття відомим українським садівником і паркобудівником В. Владиславським-Падалкою. Протягом десятиріч працею вчених багатьох поколінь у ньому зібрано дерева та куші з різних країн світу.

Ботанічний парк Асканії-Нової виконано в ландшафтному стилі. Він більше схожий на природний ліс з галявинами й масивами. І як у лісі, тут можна заблудитися — так вигадливо переплітаються стежки під низькими кронами дерев. Центром художньої композиції парку є ставок.

Звідси й можна починати знайомство з тваринним світом заповідника. Пернате царство його налічує понад шістдесят видів. Білі та чорні лебеді, фламінго, єгипетські, сірі, гірські, білі гуси, крижні, нирки, мандаринки утримуються вільно на ставках. Працівники заповідника наглядають за їхнім гніздуванням, виведенням пташенят, підготовують птахів.

У вольєрах утримуються рідкісні види: страуси африканські, ему та нанду, фазани, куріпки, орли, вінценосні журавлі, папуги. Першими зустрічають туристів на асканійських ставках білі красені — лебеді. Їх багато — близько сотні. Свої гнізда вони будують на островах та в гушавині парку. М'яку асканійську зиму лебеді звичайно проводять на просторій гладіні ставків.

Гордість заповідника — чорні австралійські лебеді. Вони також добре акліматизувалися, й щорічно їх кількість зростає.

На ставках стоїть безугавне гелготіння гусей та качок. Добре прижилися тут й активно гніздяться білі полярні, єгипетські та сірі гуси. Граціозність птахів, багатство кольорів цього неляканого пташиного царства дивовижні.

У просторих вольєрах зоопарку, а також у степу, утримуються тварини і птахи з багатьох країн світу. Тут можна побачити найбільшого птаха нашої планети — африканського страуса. Його зріст — майже два метри. І яйця страус несе вагою понад два кілограми. Два інших види — австра-

лійські ему та південноамериканські панду — значно менших розмірів. Вони добре розмножуються у заповіднику.

У степу пасуться сумирні, з оливковими очима, лами. Їхня батьківщина — Південна Америка.

Асканія-Нова — унікальний куточок природи, жива пам'ятка людської доброти та працелюбству, жива скарбниця, яку бережуть і збагачують учені, працівники заповідника, — невтомні друзі й перетворювачі природи (*З фотоальбому «Асканія-Нова»*).

Виконання завдань тестового характеру за змістом тексту

1. В Асканії-Новій збережено ділянку степу:
  - а) заповідного, унікального;
  - б) цілинного і штучного;
  - в) недоторканого;
  - г) заповідного, цілинного.
2. Хмари над Асканією-Новою схожі на:
  - а) білі фігурки;
  - б) білі вітрила;
  - в) біло-блакитні вітрила;
  - г) великі вітрила.
3. Асканійський зоопарк виник:
  - а) на початку XIX ст.;
  - б) у XIX ст.;
  - в) у середині XIX ст.;
  - г) наприкінці XIX ст.
4. Асканія-Нова є базою:
  - а) Асканійського науково-дослідницького інституту тваринництва;
  - б) Українського науково-дослідницького інституту тваринництва степових районів ім. Іванова;
  - в) Українського науково-дослідницького інституту;
  - г) Українського інституту ім. Іванова.
5. Територія парку становить:
  - а) 60 гектарів;
  - б) 100 гектарів;
  - в) 45 гектарів;
  - г) 170 гектарів.
6. Ким було закладено парк?
  - а) Іваном Франком;
  - б) М. Ф. Івановим;
  - в) В. Владиславським-Падалком;
  - г) І. Падалком-Владиславським.

7. Що є центром художньої композиції парку?
а) Ставок; б) озеро;
в) пам'ятник; г) велике дерево.
8. Скільки видів птахів налічується у заповіднику?
а) Понад 100 видів; б) понад 64 види;
в) понад 15 видів; г) понад 60 видів.
9. Що являється гордістю заповідника?
а) Лебеді;
б) чорні австралійські лебеді;
в) качки;
г) вінценосні журавлі.
10. Який зріст африканського страуса?
а) 33 метри; б) 2,5 метри;
в) 2 метри; г) 4 метри.
11. Яка основна думка тексту?
а) Розповісти про унікальний куточок природи південної України;
б) познайомити з фауною України;
в) познайомити з флорою України;
г) розповісти про науково-дослідницький інститут тваринництва.
12. Чим є Асканія-Нова для сучасників?
а) Живим пам'ятником;
б) унікальним заповідником;
в) найкращим зоопарком;
г) живою пам'яткою людській доброті та працелюбству.
Правильні відповіді: 1) г; 2) б; 3) г; 4) б; 5) г; 6) в; 7) а; 8) г; 9) б; 10) в;
11) а; 12) г.

VI. Організований збір зошитів

VII. Відповіді вчителя на питання учнів

VIII. Домашнє завдання

1. Повторити вивчений теоретичний матеріал.
2. Скласти кросворд, ребус чи шараду за вивченим матеріалом.

Урок № 66

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Мета: ознайомити учнів з нормами літературної вимови приголосних звуків, з'ясувати причини, що обумовлюють уподібнення приголосних, спрощення в групах приголосних; формувати загальнопізнавальні вміння правильно писати й вимовляти слова, в яких відбулося уподібнення й спрощення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття відповідальності за навколишнє середовище, спонукати учнів до осмислення краси природи.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Орфографія: написання слів на вивчені орфограми, розділові знаки при однорідних членах речення, звертаннях, вставних словах.

Культура мовлення: правильна вимова голосних і приголосних звуків.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Вимова приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків. Спрощення в групах приголосних».
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле (учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначеннях таких понять, як уподібнення, спрощення, асиміляція). *Уподібнення* — зміна під впливом суміжного, близького звука. *Спрощуватися* — ставати простішим, звільняючись від усього зайвого, ускладненого. *Асиміляція* — уподібнення одних звуків іншим.

3. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа

*Люблю я свій прекрасний край,
Його річки глибокі, його степи широкі,
Де вітер гне буркун, розмай.*
М. Ф. Чернявський

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над текстом (навчальне читання вголос)

- ▶ Прочитати текст уголос.

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЛЮДИНИ

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язується з поняттям «батьківщина». Шанувати природу неможливо без глибоких знань про навколишній світ. Калина під вікном рідної оселі, тополя на околиці села, лелече гніздо на клуні, жебонлива криничка при перехресті доріг, боброва *гатка* в тихоплинній *заплаві*, терпкий запах лісової конвалії — усе це *овиди* нашого дитинства, наш духовний світ, з яким ми вирушали чи маємо вирушати в життя. Знати, а тим паче берегти ці нетлінні критерії — наш святий і непорушний обов'язок. Людина, котра не освоїла таких духовних цінностей, не перейнялася любов'ю до природи, рано чи пізно стане брутальним споживачем, опліснявіє міщанським *практицизмом*.

Ми іноді годинами можемо розповідати про далеку Амазонку, загадкову Сахару, непрохідні джунглі, проте забуваємо про дніпрові кручі, карпатську смереку, які поруч з нами, про унікальну пам'ятку історії, що заростає бур'яном на околиці села чи міста. А між іншим, культура людини складається з багатьох чинників, серед яких осібне місце займає наше ставлення до природи (*За В. Скуратівським*).

- ▶ Дати відповіді на подані питання: 1) Яка основна думка тексту? 2) Чому любов до природи тісно пов'язана з поняттям «батьківщина»? 3) Що є обов'язком кожного громадянина України?
- ▶ Розтлумачити виділені слова за допомогою словника. (*Гатка* — настил з дерева, хмизу. *Заплава* — частина річкової долини, що

затоплюється під час весняної повені. *Овид* — обрій, виднокруг. *Практицизм* — діловий підхід до чогось. Уміння влаштувати якісь справи у своїх інтересах).

Учнівське повідомлення на лінгвістичну тему «Приголосні звуки української мови».

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Знайти і виписати з тексту «Екологічна культура людини» слова, в яких вимова приголосних не збігається з написанням.

Створення проблемної ситуації

- ▶ П'ятикласникам пропонується дослідити, чому виникає така розбіжність між вимовою і написанням у словах *гатка*, *берегти*, *розповідати*, *загадкову*, *просьба*, *боротьба*.

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими

- ▶ Розбіжність між вимовою і написанням виникає внаслідок одзвінчення глухих приголосних [с], [т] і оглушення [г], [з], [д], також відбувається асиміляція шиплячих до свистячих.

Усередині, як і в кінці слова, приголосні в українській мові не оглушуються. Виняток становить [з], який перед глухими вимовляється, як парний йому глухий.

Правила літературної вимови приголосних звуків

Приголосні	Як вимовляються
[дж] [дз]	Злито, як один звук
Буквосполучення <i>-тьс(я)</i>	Як м'який подовжений звук [ц':]
Буквосполучення <i>-шс(я)</i>	Як довгий м'який звук [с':]
[г] перед [т'], [к]	Як [х]
Префікс з- перед [к],[п],[т],[ф],[х],[ц]	Як [с]

Коментар учителя. Кажуть, що мова українська не багата, не така витончена, як, скажімо, мова французька, італійська. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність, звідки таке багатство поетичної символіки й оця мистецька довершеність, музичність образів, що приваблювали і Бортнян-

ського, і Бетховена, і Лисенка? Звичайно, їх приваблювало миле звучання мови, яке досягається правильною вимовою голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, чергуванням звуків.

В українській мові при словозміні та словотворенні відбувається збіг кількох приголосних, що утруднює вимову. Тому в процесі мовлення один з приголосних (як правило, середній) випадає, відповідно група приголосних стає легшою для вимови. Спрощення відбувається найчастіше у таких групах приголосних:

(ЖДН) — (ЖН): Тиждень — тижня

(ЗДН) — (ЗН): проїзд — проїзний;

(СТН) — (СН): честь — чесний;

(СТЛ) — (СЛ): щастя — щасливий;

(СЛН) — (СН): ремесло — ремісник;

(ЛНЦ) — (НЦ): сонце (давньорус. сьнце);

(РДЦ) — (РЦ): сердечний- серце;

(СТКЛ) — (СКЛ): скло (давньорус. стекло);

(РНЧ) — (НЧ): горно — гончар;

(СТС'К) — (С'К): місто- міський;

(ЗКН) — (ЗН): брязкати — брязнути;

(СКН) — (СН): плюскати — плюскнути, але випуск — випускний.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Пошукове редагування

- ▶ Прочитати текст, знайти пунктуаційні недоліки, а також орфографічні помилки, пов'язані з опрацюванням на уроці матеріалом.

УКРАЇНА

Яка ж ти прекрасна земле в промінні сонця! Голуба зелена квітчаста. Звідси далеко на схід розкинулася Україна.

Передранішній вітер злехка хвилює тирсу. Біле небо михтить зірка до блакиті, що оповила стипову далечінь (За М. Коцюбинським).

Далі на схід розкинулася контрасна хвиляста рівнина. Ще далі чарівне Поділля з доблестним народом. Від прип'яті до десни вишумлює Полісся з рідкістними мешканцями флори і фауни, а далі Київщина, лісостеп, полтавські ріки, що горнутья до Дніпра, за яким степи аж до самої Херсонщини (За І. Цюпою).

Творче конструювання

- ▶ Від поданих слів утворити прикметники, у дужках позначаючи групу приголосних, в якій відбулося спрощення. Деякі слова (на вибір) увести в речення з теми «Сучасний екологічний стан України».

Зразок: область — обласний (стн — сн).

Тиждень, форпост, студент, ненависть, гігант, користь, швидкість, перехрестя, солдат, інтелігент, Ужгород.

Словниковий розподільний диктант

- ▶ Записати слова у 3 колонки: 1) слова, в яких відбулося уподібнення глухих і дзвінких приголосних; 2) у яких відбулося спрощення; 3) у яких спрощення не відбувається. Аргументувати свій вибір за допомогою правил.

Нігті, легко, ягідка, месник, кількісний, радісний, пізній, чесний, серцевий, ніжна, глибше, шістнадцять, фашистський, агентський, кістлявий, хвастливий, берізка.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Дати відповіді на питання:

1. Що таке асиміляція і до чого вона призводить?
2. Як перевіряються приголосні, що уподібнюються?
3. Унаслідок чого виникло спрощення?
4. З якими новими правилами орфоєпії ви познайомилися у процесі роботи над темою?

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми, окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

IX. Домашнє завдання

1. Підготувати розповідь у науковому стилі з теми «Уподібнення дзвінких і глухих приголосних», «Спрощення в групах приголосних», ілюструючи прикладами.
2. Підготувати розповідь про Дніпро, використовуючи слова на вивчені правила (спрощення, уподібнення), підкреслюючи орфограми однією лінією.

Урок № 67**ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ (ПРОДОВЖЕННЯ)**

Мета: удосконалити учнівську вимову приголосних звуків за нормами літературної вимови; навчити користуватися правилами при написанні слів, у яких відбувається уподібнення, спрощення в групах приголосних; формувати загальнопізнавальні вміння пояснювати причини уподібнення, спрощення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття відповідальності за навколишнє середовище, спонукати учнів до осмислення краси природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Орфографія: написання слів на вивчені орфограми, розділові знаки при однорідних членах речення, звертаннях, вставних словах.

Культура мовлення: правильна вимова голосних і приголосних звуків.

Тип уроку: урок осмислення знань у процесі практичної діяльності.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Установчо-мотиваційний етап**

1. Психологічна настанова щодо роботи за темою «Вимова приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків. Спрощення в групах приголосних».
2. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Осмислення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Коментоване письмо

БЕРЕЖІТЬ ЛІС ВІД ВОГНЮ

У лісі часто виникають пожежі. Ще не встигне розтанути сніг, а на сухих купиннях, яких торкається проміння сонця, уже висихає листя, хвоя, мох. Усе це дуже легко запалюється.

Під час пожежі спалахує хмиз, сушняк. Варто лише торкнутися іскри, спалахують і горять із тріском кущі і молоді ялинки та сосонки. Вогонь ненависно перекидається на низькі гілки дорослих ялин та підіймається до самих верхівок.

На місці пожежі лишаються дерева, що згоріли, випалені молоді парості, спалені медоноси, лікарські рослини. На згарищах майже немає птахів, тварин. Вони довгі роки схожі на пустелю.

Майже всі пожежі виникають від недобробовісного ставлення людини до вогню. Це студентське багаття, яке забули погасити, сірник, який кинув рідкісний хуліган.

Бережіть ліс! Він — легені нашої планети (*За І. Балбишевим*).

Творча робота

- ▶ Розтлумачити подані слова, увести їх у складні речення. Зробити синтаксичний розбір одного з речень.

Форпост, аванпост, інтелігент.

Словниковий диктант

- ▶ Записати слова, виділити орфограми. Розставити наголос у виділених словах.

Скибка, нігті, скніти, *ненависний*, гігантський, захисник, вогкість, голубка, просьба, пізній, *тижневий*, інтелігентський, контрастний, багастний, *пісний*.

Робота з деформованим текстом

- ▶ Прочитати. Відновити текст, вставивши потрібні за змістом слова з довідки. Розставити розділові знаки, пояснити їх уживання.

ДОЩ

Тихо й нудно, і спека ... . Ось-ось має щось ... . І десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався ... і ... зітхнув густий хутірський парк із сто-

літніми ... , тихо забриніли маленькі шибки в низенькій хаті. Пішла хвиля, аж засвистіла по ланах ... жита.

Тихо шуміла трава під ... , захилинаючись, ковтала воду суха ... , пирскало й плюскотіло віття на дереві (За С. Васильченком).

Довідка: пекельна, дуби, засохлого, бризками, трапитися, грім, легко, радісно, земля.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Дати відповіді на питання:

1. Для чого існує спрощення в групах приголосних?
2. В яких словах спрощення не відбувається і чому?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Повторити правила уподібнення і спрощення приголосних. Дібрати власні приклади на кожне правило.
2. Підготувати опис улюбленого куточка вашого міста, використовуючи слова з вивченими орфограмами. Підкреслити їх.

Урок № 68 (розвиток зв'язного мовлення)

УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму, сприймати письмовий текст, розуміти його, докладно відтворювати зміст прочитаного тексту.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Колективна робота з текстом****Прочитати текст**

- ▶ З'ясувати тему висловлювання. Дібрати заголовок. Переказати його стисло, зберігаючи тип і стиль мовлення.

Покоління народу проходять одне за другим, але результати кожного покоління залишаються в мові — у спадщину нащадкам. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, словом, увесь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові.

Мова є найбільш живий, найбільш різноманітний і міцний зв'язок, що з'єднує минулі, сучасні й прийдешні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Вона не тільки виражає собою життєвість народу, але є, власне, саме життя. Коли зникає мова — народу немає більше! (К. Ушинський).

Коментар учителя. Тексти типу роздуму бувають *розгорнуті* та *стягнені*. Розгорнутий роздум має три частини:

- 1) Теза, яку треба довести.
- 2) Доведення (або кілька доведень) на підтвердження тези.
- 3) Висновок.

Стягнений роздум має дві частини:

- 1) Тези.
- 2) Доведення.

Аналіз структури тексту

1. Довести, що поданий текст належить до розповіді. Назвати, з яких частин складається висловлювання розповідного характеру.
2. На які три частини можна поділити розповідь? Чи містить текст висновок?
3. Скласти й записати простий план.
  - ▶ Докладний переказ почутого (усно).

IV. Самостійна робота з текстами для сприймання й усного відтворення

Читання текстів учнями мовчки

Текст 1. Учитель...Просте, звичайне слово, яке щодня повторюємо і ми, і наші діти. А скільки воно таїть у собі найкращих, незабутніх спогадів! Скільки пов'язано з ним вдячних перемог і звершень кожної людини! Учитель навчив нас писати й читати перше слово — мати. Потім такі, як земля, сонце, народ, праця. І не тільки навчив писати й читати ці слова, а й допоміг збагнути їх глибинний зміст, прищепив нам почуття обов'язку, допоміг поступово знаходити своє місце у житті... (В. Кучер).

Текст 2. Спілкування людей може мати двоякий характер: один тільки говорить, а інший тільки слухає або ж мовець і слухач міняються ролями. У першому випадку це буде монолог, а в другому — діалог (полілог). Діалог характеризується наявністю двох або більше співрозмовників. Ця форма спілкування використовується у повсякденному житті людей і має різні форми: розмова в сім'ї, на вулиці, судове слідство, шкільний урок тощо. Дотримання правил мовного етикету в діалозі — обов'язкова умова при спілкуванні й невід'ємна ознака високого рівня мовної культури... (З підручника).

- ▶ Порівняти тексти. З'ясувати, який з них належить до роздуму. Переказати його, доповнюючи власною інформацією і дотримуючись визначеного типу мовлення.
- ▶ Визначення теми й основної думки тексту. Добір заголовка.
- ▶ Типологічний аналіз тексту. Поміркувати, чи впливає тип мовлення на стиль тексту. Якщо так, то обґрунтувати відповідь у формі роздуму. Порівняти свою думку з думкою товариша. Скласти плани висловлювань.

Стилістичний аналіз тексту

1. З'ясувати стилі висловлювань.
2. Які стильові ознаки характерні кожному тексту?

Змістовий аналіз тексту

1. У якій мовленнєвій ситуації може бути використаний кожний текст? Навести приклади.
2. Подумати, чи можна перебудувати кожний із текстів так, щоб вийшов текст іншого типу мовлення? Як це зробити?

V. Усне переказування тексту-роздуму

Переказуючи текст-роздум, можна скористатися пам'яткою про структуру цього типу мовлення.

Структура тексту типу роздуму

1. Роздум (міркування) — твір або частина твору, в якій автор висловлює свої думки, переживання, почуття.
2. Роздум обов'язково включає три частини: тезу, доведення, висновки.
3. Теза — положення, висловлене в тексті, що коротко й чітко формулює основну ідею твору, правдивість якого треба довести.
4. Доведення — логічна форма встановлення правильності будь-якого судження на підставі інших суджень, істинність яких перевірена практикою.
5. Висновок — остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань.
6. Текст типу роздуму найчастіше будується у формі монологу.

Скласти усний докладний переказ тексту-розповіді відповідно до плану, використовуючи елементи роздуму.

VI. Узагальнення зробленого на уроці

VII. Домашнє завдання

Оформити письмово переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму одного із текстів, опрацьованих на уроці.

Урок № 69 (розвиток зв'язного мовлення) ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, послідовність викладу матеріалу; інтелектуальні вміння ділити текст на смислові частини, зіставляти план

і первинне висловлювання; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту розповідного характеру з урахуванням типологічної і стильової характеристики, сприймати текст, розуміти його, письмово докладно відтворювати почуте.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Робота з текстом переказу (підготовча робота до написання докладного переказу)

Вступна бесіда з метою актуалізації опорних знань п'ятикласників.

Робота з опорною таблицею (зادля порівняння нових знань про текст типу роздуму з базовими)

► Пригадати, які існують способи структури тексту типу роздуму.

Індукція (умовивід, при якому на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне)	Головна думка
Висуваються тези, факти. Наводяться приклади. Спостереження. Аргументуються життєвим досвідом. Пропонуються думки авторитетних осіб. Висновки	Наводяться приклади. Аргументуються життєвим досвідом. Висуваються тези, факти. Спостереження. Пропонуються думки авторитетних осіб. Висновки
Головна думка	Дедукція (метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального)

Творче завдання на логічне мислення

- ▶ Прочитати тези. Пояснити, як ви їх розумієте?
  - 1) Вік прожити — не поле перейти, тому що ...
  - 2) Не родись багатий, а родись щасливий, оскільки...
  - 3) Найкращою людиною для кожного є мати, тому що...
  - 4) Життя, як стерня, не пройдеши, ноги не вколовши, бо...
  - 5) Найкращий учитель — книга, тому що...
  - 6) Нема гіршого ворога, як дурний розум, тому що...
- ▶ Усно дібрати розгорнуті та стягнені доведення.

Читання тексту вчителем

- ▶ Учні сприймають висловлювання в цілому, усвідомлюють, яка основна думка, що головне в позиції автора.

НАРОДНІ ЗВИЧАЇ

Кожен народ має свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століть і освячені віками. Але звичаї не відокремлене явище в житті народу, а втілені в рухи і дію світовідчуття та взаємини між окремими людьми, які у свою чергу впливають на духовну культуру нації.

Звичаї — це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших усенаціональних справах. Звичаї і мова — ось ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю.

В усіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Наш великий поет Тарас Шевченко, звертаючись до України як до матері, що вічно страждає, питається:

Чи ти рано до схід-сонця
 Богу не молилась?
 Чи ти діточок непевних
 Звичаю не вчила?

Як бачимо з цих слів Шевченка, не вчити своїх дітей звичаїв — то такий же великий гріх для матері, як і гріх — не молитися Богові (*За О. Воропаєм*).

V. Домашнє завдання

Написати письмовий докладний переказ тексту «Народні звичаї» за планом, складеним на уроці.

Урок № 70

ЧЕРГУВАННЯ [О]-[А], [Е]-[І], [Е]-[И]

Мета: ознайомити учнів з основними випадками чергування голосних; поглибити знання про чергування [о]-[а], [е]-[і], [е]-[и]; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданою орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з чергуванням голосних у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, сприяти шанобливому ставленню школярів до оточуючого середовища.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків». Ознайомлення учнів зі структурою теми.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

Довкілля — наше природне оточення. Від забруднення воно страждає і хворіє: погіршуються умови життя рослин, тварин і самої людини. Щоб вижити, люди повинні зберегти природу Землі... (З підручника).

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати текст. Визначити основну думку. Дібрати заголовок. Подумати, якими способами можна охороняти навколишній світ?

Тваринний світ нашого краю був багатим і різноманітним. Непомітне полювання та розорювання степів *привело* до зникнення таких тварин, як дикий *кінь*, тарпан, кулан, сайгак, байбак та інші. Стали рідкісними птахи — дрохва звичайна, стрепет степовий, *орел* степовий. Лише розумне господарювання людей на своїй *землі* може врятувати ці види.

Людина не може жити без природи. Тому головним завданням зараз і на майбутнє є охорона всіх елементів природи — рослин, грибів, тварин. Необхідно *берегти* навколишнє середовище.

Діти, пам'ятайте, що не треба *ламати* та нівечити рослини, *стріляти* з рогатки у тварин (кішок, собак) тощо.

Необхідно *допомогти* дорослим у *збереженні* тваринного і рослинного світу... (З підручника).

- ▶ Виписати із тексту виділені слова. Дібрати до них спільнокореневі слова. Яке явище ви спостерігаєте? Назвати звуки, що чергуються.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань із базовими

- ▶ Учитель пропонує п'ятикласникам розглянути найпоширеніші випадки чергування звуків і сформулювати правила чергування голосних:

[o] — [a] перемогти — перемагати

[e] — [i] мести — вимітати

[e] — [и] здерти — здирати

[o], [e] — [i] ночі — ніч

[e] — [o] після [ж],[ч],[ш] шести — шостий

[г] — [ж] — [з] крига — крижина — на кризі

[к] — [ч] — [ц] жінка — жіночий — жінці

[х] — [ш] — [с] горох — горошок — у горосі

- ▶ Доповнити кожний ряд двома власними прикладами.
- ▶ Скласти зв'язну розповідь про чергування звуків в українській мові.

Розподільний диктант

- ▶ Прослухати. Розподілити слова у дві колонки: 1) слова, в яких відбувається чергування голосних, 2) чергування приголосних.

Пекти — випікати, крига — крижина, котити — катати, берег — узбережжя, нести — носити, клонити — кланятись, свекруха — свекрушин, мести — замітати, вечоріє — вечір, брести — бродити, гонити — ганяти, деру — задирати, воля — вільний, жінка — жінчин, нога — нозі, рух — у русі.

- ▶ З однією парою слів скласти речення. Назвати частини мови, якими виражені члени речення. Поставити до них запитання.

Словниковий диктант

- ▶ Переписати слова, вставляючи пропущені букви. Підкреслити орфограму. Перевірити правильність написаного за орфографічним словником. Зб..рати, м..настир, вип..кати, с..лдатський, г.няти, завм..рати, ву..ко, шк..льний, щ..ка, к..ня, Льв..в, л..ду, підп..рати, ру..ці, вим..сти.
- ▶ До виділеного слова дібрати синоніми.

Творче аудіювання

- ▶ Прослухати. Довести, що це текст. Пояснити, про яку відповідальність кожної людини нашої країни в ньому йдеться.

У Червоній книзі України містяться відомості про рідкісні та зникаючі *види*. Вони підлягають обов'язковій *охороні*. Всі громадяни нашої країни відповідальні за збереження всіх видів *рослин*, *грибів* і *тварин*. Кожен з нас несе моральну відповідальність за збереження *природи* нашого краю... (З підручника).

- ▶ До виділених слів дібрати спільнокореневі слова. Довести, чи відбувається в них чергування голосних.

VI. Систематизація й узагальнення знань

1. Для чого необхідно знати різні випадки чергувань?
2. Які ви знаєте види чергування голосних звуків?
3. Які ви знаєте чергування приголосних звуків?
4. Як дізнатися про те, що у слові відбувається чергування?
5. Навести приклади чергувань голосних і приголосних звуків.

VII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

Скласти зв'язне висловлювання в науковому стилі з вивченої теми «Чергування [o]-[a], [e]-[i], [e]-[и]». Використати власні дібрані приклади.

Урок № 71

ЧЕРГУВАННЯ [O]-[A], [E]-[I], [E]-[И] В ДІЄСЛІВНИХ КОРЕНЯХ

Мета: ознайомити учнів з основними випадками чергування голосних у коренях дієслів; поглибити знання про чергування [o]-[a], [e]-[i], [e]-[и], навчити правильно їх перевіряти за допомогою правил; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданою орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з ненаголошеними голосними у дієсловах при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти розвитку естетичних смаків природних надбань, спонукати до охорони і примноження природи рідного краю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

Дбати про природу повинна не тільки держава, а й кожна людина.

*Дорослі й діти мають берегти природу там,
де вони живуть, працюють і відпочивають.*

Що б ти не робив, спочатку подумай, чи не зашкодиш цим природі...

З підручника

III. Генералізація знань (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Розглянути таблицю. Які чергування голосних можуть відбуватися у дієсловах? Сформулювати правила чергування і навести приклади. Доповнити ряд прикладів власними.

Чергування голосних у дієслівних коренях			
Чергуються голосні	Вживається	Умови вживання	Приклади
[o] — [a]	[a] [i]	Перед наголошеним суфіксом -а-	Котитися — кататися
[e] — [i]	[и]	Перед наголошеним суфіксом -а- і -ува-	Берегти — зберігати Чесати — зачісувати
[e] — [и]		Перед наголошеним суфіксом -а- у префіксальних дієсловах перед [р], [л]	Завмерти—завмирати Жерти — пожирати

Коментар учителя. При зміні слів та творенні нових слів голосні звуки можуть замінювати один одного, тобто *чергуватися*. Так утворюються різні варіанти одного й того ж кореня.

Буква *a* пишеться в коренях дієслів перед наголошеним суфіксом -а- (-я-): *скочити* — *скакати*. Буква *i* пишеться в коренях дієслів перед наголошеним суфіксом -а- (-я-): *вимітати*, *згрібати*. В окремих словах вимовляється звук [i] і пишеться буква *i* також перед суфіксом -ува- (-юва-): *викоренити* — *викорінювати*. У деяких дієслівних формах звук [e] випадає і чергується зі звуком [и]: *терти* — *тру* — *витирати*. Буква *и* пишеться в префіксальних дієсловах після букв, що позначають приголосні звуки перед [р], [л] і наголошеним суфіксом -а- (-я-): *беру* — *збираю*, *стелити* — *застилати*.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Колективна робота над текстом

- ▶ Прослухати текст. Дібрати інший заголовок. Визначити основну думку. До якого типу мовлення цей текст належить? Довести своє твердження.

КВІТНЕВА ЛАСТІВКА ДЕНЬ ПОЧИНАЄ, А СОЛОВЕЙ КІНЧАЄ

Якщо березень весну, наче наречену, лишень приводить у гості, то квітень її зустрічає як повноправну господиню: кланяється їй низько, стелить шовковий килим під ноги, заплітає довгу косу, прикрашаючи її щедро барвистими квітами.

Четвертий місяць року в давнину в Україні йменувався березнем. Лише у XVI столітті в літературній мові з'явилося сучасне означення «квітень». Але найактивніше почала вживатися ця назва лише на початку XX століття, а попередня з часом відмирала.

Письменники послуговувалися переважно словом «апріль» од латинського «апріліє», чи ще давнішого «апріліум» або «апрікус», себто «сонячний». Одначе найпершою давньоруською назвою, як засвідчують історичні джерела, був «цветень». Подібні паралелі є і в інших слов'янських народів. У болгар — «цветник», чехів, словаків — «кветень», поляків — «квещень», сербохорватів — «цвѣотань». У білоруській мові закріпилася назва «красавік».

У різних регіонах України користувалися діалектними наклічками. У західних областях в активному вжиткові був «квітень», на Поліссі — «краснець». Зустрічаються й інші — «лукавець», «снігогін», «дзюрчальник», «водолій» тощо. А є в народі ще не менш цікава наклічка — «лелечник». Ви, напевно, здогадалися: мова йде про найшанованішу в нашого народу птицю — лелеку, яка долаючи далекі відстані, приносить на своїх крилах весну. Недарма в народі кажуть: «У квітні прилетів лелека — весну приніс він нам здалека» (*За В. Скурятівським*).

- ▶ Вибрати з тексту спільнокореневі слова до дієслів *клонитися, застилати, плести, вмерти, літати*. Утворити від них пари. Підкреслити голосні, що чергуються, виділити корені. В одному слові з кожної пари позначити суфікс і наголос.
- ▶ Пояснити лексичне значення слова *наклічка*. У разі потреби звернутися до тлумачного словника.

Прочитати народні прикмети. Які з них вам відомі?

- ▶ 1) У березні поскачи, а в квітні пограй, то дідька восени пектимеш коровою. 2) Квітень-переплітень, бо переплітає трохи зими, а трохи літа. 3) У квітні ластівки літають — ясну годину обіцяють. 4) У квітні ранковий туман котиться низом — травень сонячний буде. 5) Туман стелиться по воді — на ясну погоду, піднімається вгору — на сумну негоду.

б) У квітні галки сідають на верхів'я дерев — до тепла, а всередині збираються — на мороз.

- ▶ Виписати слова, в яких відбувається чергування. Дібрати до кожного спільнокореневе слово. З'ясувати вид чергування.

Зразок. Схопити — хапати ([o] — [a]).

Творчі завдання

- ▶ 1. Прочитати слова *каток (ковзанка), коток (пристрій); богатир (си-лач), багатир (багач)*. Пояснити їх значення. Запам'ятати написання.
- ▶ Усно скласти речення із цими словами.

2. Які квітневі свята ви знаєте? Коли і як вони святкуються? Прочитати речення і розказати про ці свята своєму товаришу.

1) На Хризанта (1 квітня) люди спостерігали: якщо вода *витікає* шумливо, то повинні бути густі трави, а тихо — кволі. 2) Із особливою пошаною українці ставилися до Благовіщення (7 квітня). У цей день не працювали, навіть коси не *плели*. Існує повір'я: «На Благовіщення птиця гнізда не в'є». 3) На Радіона (21 квітня) вилазить із землі всяке гаддя, але його не можна *зачіпати*, бо «Хто побачить гадюку і вб'є, той три дні буде плакати». 4) На Зосима (30 квітня), захисника бджіл, пасічники тричі обходили пасіки зі страсною свічкою і святою водою, скроплювали нею всі вулики, що *берегло* бджіл від напасників (*За В. Скуратівським*).

- ▶ Змінити виділені слова так, щоб у них відбулося чергування. Простежити умови цих чергувань.

Пояснювальне письмо

- ▶ Списати слова, вставляючи пропущені букви. Позначити орфограми. Усно пояснити вибір написання.

Допом..гати, розпл..тати, відм..рати, підб..рати, вит..кати, вим..гати, вх..пити, ск..чити, зач..пати, вим..сти, застр..лити, відб..рїть, підп..рати.

V. Систематизація й узагальнення знань

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Скласти діалог з товаришем про квітень (5–6 реплік), використовуючи по одному слову з кожної поданої пари слів. Пояснити правила чергування голосних звуків у дієсловах.

Берегти — зберігати, гребти — загібати, плести — заплітати, простерти — простирати, шептати — нашіпувати, текти — протікати.

Урок № 72

ЧЕРГУВАННЯ [О], [Е] З [І]

Мета: поглибити знання учнів про чергування голосних, зокрема [о], [е] з [і]; навчити правильно їх перевіряти за допомогою правил; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданою орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з поданими голосними при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до звичаїв і традицій свого народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*В усіх народів існує повір'я,
що той, хто забув звичаї і свята своїх батьків,
карається людьми і Богом...*

За О. Воропаєм

III. Мотивація навчальної діяльності

IV. Генералізація знань (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Проаналізувати народні повір'я. Що лежить в їх основі?

1) Яка погода на Благовіщення, така і на Великдень. 2) Якщо на Благовіщення лежить сніг — літо неврожайне. 3) На Благовіщення птиця гнізда не в'є. 4) На Благовіщення чорногуз прилітає і ведмідь встає. 5) Коли на Благовіщення дощ, то вродиться жито й гриби, а коли мороз — огірки.

- ▶ Знайти слова, в яких відбувається чергування. Дібрати до них спільнокореневі слова, назвати вид чергування.

Коментар учителя. В українській мові у багатьох коренях як при зміні, так і при утворенні слів [o], [e] чергуються з [i]. Звуки [o], [e] вимовляються у відкритих складах, звук [i] — у закритих: *слово — слів, семи — сім, воля — вільний, творити — твір*. Це чергування відбувається і в суфіксах слів: *батькова — батьків, радості — радість*.

У процесі розвитку мови нашарувалося чимало винятків із цих правил. Так, не чергуються [o], [e] з [i] у закритому складі, коли вони вставні (*веселка — веселок*) або випадні (*колосок — колоска*); у звукосполученнях *-оло-, -оро-, -еле-, -ере-* (*холод, мороз, шелест, берег*, але: *поріг, моріг, зберіг*); у сполученнях звуків *-ев-, -ов-, -ер-, -ор-* (*лев, повний, чорний, шерсть*).

У деяких словах звуки [o], [e] вимовляються в закритих складах, [i] — у відкритих: *будов, стіжок*.

V. Виконання системи практичних завдань

Пояснювальне письмо

- ▶ Прочитати. Дібрати до поданих слів словоформу або спільнокореневе слово зі звуками [o], [e], щоб відбулося чергування. Пояснити чергування голосних або його відсутність.

Зірка, *рішучість*, піч, вечір, джміль, ворона, *матір*, веселка, вісім, весілля, робітник, Поділ, *вільний*, лебідь, коліс.

- ▶ Виділені слова та дібрані до них поділити за складами, підкресливши однією лінією відкриті склади, а двома — закриті.

Прочитати пари слів. У кожному слові виділити корінь. Які зміни відбулися у звуковому складі коренів?

- ▶ Перенести — приніс, везе — віз, овес — вівса, печі — піч, гребти — вигрібати, село — сільський.
- ▶ Скласти 3–4 речення, використовуючи подані слова.

Пояснювальне письмо з конструюванням діалогічного висловлювання

- ▶ Списати. Замість крапок вставити пропущені букви. Обґрунтувати свій вибір.

Бер..гти, зб..рігати, л..тіти, л..тати, т..рти, розт..рати, с..ло, с..лянський, в..ля, в..льний, вих..д, вих..дити.

- ▶ Створити невелику розмову з другом (подругою) про святкування Благовіщення у вашій родині.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Як би ви назвали його?

На Великдень кожний селянин старався бодай кілька разів смикнути за мотузку і вдарити у дзвін. Бо це, за народним віруванням, приносило щастя, зокрема... родила гречка.

Після *розговіння* кожний поспішає першим вийти на дзвіницю і задзвонити, будучи певний, що від цього буде добрий урожай гречки на його ниві.

На Великдень цілий день дзвонять. Хвалять собі, як хто перший, укусивши паски або *свяченого* яйця, *задзвонить*. Проте молоді парубки, що ближче церкви сидять, перебігаються, аби перший задзвонив. Коли з'їдять обід, приходять до церкви і старі, і молоді... (За О. Воропаєм).

- ▶ Визначити орфограми. Виділені слова розібрати за будовою. Виписати спільнокореневі слова до іменника *дзвін*.

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Назвіть найпоширеніші чергування голосних звуків.
2. З яким звуком чергується [o] та [e] при словозміні та словотворенні?
3. У яких складах вимовляється [o], [e], а в яких — голосний [i]?
4. Чи можливе чергування у суфіксах слів? Наведіть приклади.
5. У яких випадках чергування [o], [e] з [i] у закритому складі не відбувається?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти зв'язну розповідь про чергування [o], [e] з [i].
2. Виписати з творів художньої літератури 5–6 речень зі словами, в яких відбувається чергування [o], [e] з [i].

Урок № 73

[И], [І] ПІСЛЯ [Ж], [Ч], [Ш] ТА [Г], [К], [Х] У КОРЕНЯХ СЛІВ

Мета: ознайомити учнів з чергуванням голосних [и] та [і] після приголосних [ж], [ч], [ш] та [г], [к], [х] у коренях слів; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з поданою орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з чергуванням голосних [и] та [і] після приголосних [ж], [ч], [ш] та [г], [к], [х] при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до повір'їв, звичаїв, традицій українського народу, збагачувати знання про значення великодніх свят.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності

III. Генералізація знань (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Робота з текстом. Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати висловлювання. Дібрати заголовок. Переказати текст, висловивши свої міркування про необхідність збереження народних традицій.

Великдень — одне з найбільших християнських свят, до якого готували обрядову їжу: паски та крашанки. Існує легенда про походження цього звичаю. Жили колись в Україні три мудреці і вирішили вигадати якусь святкову страву, щоб перед святою Паскою обдарувати нею людей. Перший мудрець опустив курячі яйця у глек з червоною фарбою і радіє: будуть крашанки червоні, як сонечко. Другий мудрець теж узяв яйця і розвів фарби. Але перш ніж опустити яйця у горнята, він, нагрівши бджолиний віск, наставив на всій шкарлупці крапочками різні візерунки: сонечко, зірочки, квіти. Третій мудрець намалював воском на яйці храм Божий, небо і зорі, на іншому — дерево життя і напис «Христос Воскрес!» Коли все було готове, зійшлися мудреці разом, щоб показати один одному свої витвори. І очей не могли відвести — такі гарні вдалися їхні дарунки. Відтоді й з'явилися на світі великодні крашанки, писанки, мальованки. Наші предки вважали писанку особливою святістю, яка приносить добро, щастя, достаток, захищає від усього злого... (За В. Паращичем).

- ▶ Знайти слова з буквами *и*, *і* після *ж*, *ч*, *ш*, та *г*, *к*, *х* у коренях дієслів. Пояснити їх написання.
- ▶ До слів *злий*, *гарний*, *щастя*, *достаток* дібрати антоніми. Пояснити їх написання і вимову.
- ▶ Прочитати, чітко вимовляючи звуки [и] та [і]. Яка є закономірність у правописі цих звуків у коренях слів? Відповідь обґрунтувати.

Хижак, шириий, міжгір'я, чисто, жінка, щипати, гидкий, хист, хідник, бджілка, хиткий, шипшина, вечірній, щілина, загибель, щічка.

- ▶ До слів *хідник*, *вечірній*, *щічка* дібрати спільнокореневі слова. Розібрати їх за будовою.

IV. Виконання системи практичних завдань

Коментоване письмо

- ▶ Списати, вставляючи пропущені літери *и* чи *і*. Обґрунтувати свій вибір.

Щ..рий, ш..рина, ж..рний, ш..стнадцять, к..нець, щ..тка, г..рло, ш..бка, ж..ття, г..сть, к..стка, к..піти, ш..шка, к..льце, х..д, ч..сло, ч..льний, ч..стовик, ч..плятися, к..ви, к..нчик, к..сель, г..чка, г..рчиця, ш..ти.

Коментар учителя. Написання слів з літерою *i* перевіряється шляхом добору споріднених слів.

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів.

Розподільний диктант з творчим завданням

- ▶ Записати подані слова під диктовку, розподіляючи їх у дві колонки: у першу — з літерою *и* в корені слова, у другу — з літерою *i*.

Читанка, шість, шкільний, гиря, вихідний, перешіптування, шкідник, кістлявий, причинити, чіткий, чіпляти, гіркота, хихикати, химерний, кислий, кішка, загинути, житній, чиж, гірський, розчісувати.

- ▶ Доповнити кожен колонку двома-трьома власними словами.

Прочитати прислів'я і приказки. Пояснити їх значення

1) Живий приклад кращий від сотні повчань. 2) Пропав кінь — і узду кинь. 3) Прийшов гість та на голу кість. 4) Сама себе дівка б'є, що нечисто жито жне. 5) Не для нашої шиї та коміри шили. 6) Один кіл плота не вдержить. 7) Покірної голови меч не січе. 8) Вхопив, як шилом борщу налив. 9) Носиться, як кіт з оселедцем. 10) Дома лев, а на війні тхір. 11) За сім миль киселю їсти.

- ▶ Виписати слова з орфограмою «Букви *и*, *i* після *ж*, *ч*, *ш* та *г*, *к*, *х* у коренях слів». Пояснити їх правопис.

Конструювання речень

- ▶ З поданими словосполученнями скласти речення про великодні свята. Зачитати їх своєму товаришеві по парті. Які речення вам найбільше сподобалися? Чи всі речення виявилися змістовними і цікавими?

Щире серце, почуття гідності, хист до вірування, шкідлива звичка, гарні писанки, пасхальні страви, чудове свято, вербна неділя, великодня субота.

V. Систематизація й узагальнення знань

Прочитати текст

- ▶ Визначити тип і стиль мовлення. Яка його основна думка? Що нового ви дізналися, прочитавши цей текст?

Село на нашій Україні —

Неначе писанка село...

Так геніальний Тарас Шевченко порівнював красу і мальовничість рідного села з писанками, що були з давніх-давен синонімом Батьківщини.

ни, сили і незнищенності нашого народу. Писанка — символ України, пам'ять про рідну землю, про рідний край, об..ріг на цій з..млі.

Писанка і пов'язані з нею народні л..генди, перекази, її символічна роль в святах та обрядах, розшифровка семантики орнаментів, з'ясування їх магічно-сокрального змісту дають матеріал для вивчення давньої язичеської міфології, в якій відбилися світоглядні уявлення наш..х предків.

Стара українська віра виробила ч..тку систему уявлень і символів... (З журналу).

- ▶ Переписати текст, вставляючи пропущені літери. Пояснити орфограми у цих словах.

VI. Підсумок уроку

УІІ. Домашнє завдання

Скласти діалог між господарями або між іншими членами родини на тему «Великдень» або «Великодня субота», використовуючи такі слова *Великдень, обряди, віра, духовність, паска, крашанки, візерунки, писанки, «Христос Воскрес!»* та інші.

УРОК № 74

[Е], [О] ПІСЛЯ [Ж], [Ч], [Ш]

Мета: ознайомити і поглибити знання учнів про правопис [е], [о] після [ж], [ч], [ш]; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з поданими голосними при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до повір'їв, звичаїв, традицій українського народу, збагачувати знання про значення великодніх свят.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів, при-слів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Пригадайте, користуючись схемою, правила чергування [e] з [o] після [ж], [ч], [ш]. Наведіть приклади.

Робота з текстом

- ▶ Прочитати текст, записати його. Дібрати заголовок. Розбити текст на частини і кожній дати назву. Підкреслити підмет і присудок.

Писанка — розписане мініатюрним орнаментом куряче яйце. У часи язичництва вона з'явилася як атрибут весняних культових обрядів. Пов'язувалися ці обряди з пробудженням весняної землі. З прийняттям християнства писанка стала уособлювати свято воскресіння Господнього.

Після розп'яття Христа семеро іудеїв зібрались на бенкет. Серед страв була смажена курка і зварені круто яйця. Під час бенкету хтось, згадавши про покараного, сказав: «Ісус воскресне на третій день». На це хазяїн дому заперечив: «Якщо курка на столі оживе, а яйця стануть червоними, тоді він воскресне». У цю мить яйця змінили свій колір, а курка ожила.

Інша легенда розповідає, що Марія Магдалина проповідуючи Христову науку, увійшла у двір римського імператора, подарувала йому червону

крашанку й сказала: «Христос воскрес.» За її прикладом пішли інші християни й почали в день святої Пасхи обдаровувати один одного крашанками та писанками (З календаря).

- ▶ Розказати, які ви знаєте легенди про писанку?
- ▶ Знайти і підкреслити слова, в яких відбувається чергування [е], [о] після шиплячих.

IV. Виконання системи творчих завдань

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Переписати подані слова, пояснити чергування голосних. Продовжити ряд спільнокоренових слів до кожної пари. Назвати і пояснити орфограми.

Вечера — вечори, шостий — шести, пшоно — пшениця, чотири — четверо, жонатий — женитися.

Моделювання словосполучень

- ▶ Замінити прикметники антонімами і записати їх разом з іменниками, до яких вони відносяться.

М'яке волосся, гладенька дошка, русявий хлопець, зелене листя, білий колір, свіжий хліб.

Довідка: жорсткий, чорнявий, шорсткий, жовтий, чорний, черствий.

- ▶ Пояснити переносне значення слова *черствий* у словосполученнях *черствий погляд, черства людина*.

Вибіркове письмо

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок. Виписати слова, в яких відбувається чергування [е] з [о] після [ж], [ч], [ш].

Українська писанка — найунікальніший витвір української культури. Вона є символом Великодня — свята, коли воскресає природа, коли відроджується все живе для продовження життя на землі. Існує ціла низка легенд і повір'їв, які пов'язують традицію розписувати писанку з життям Христа і Богородиці. Однак дослідники пов'язують писанку із сонячним культом, який прийшов до слов'ян зі Сходу. Традиція розмальовувати навесні яйця сягає епохи язичества. Писанки були пов'язані з комплексом весняних обрядів. Вона була в добі родового побуту наших пращурів, що підтверджують археологічні знахідки.

Писанка походить від слова «писати», в розумінні «прикрашати орнаментом». Яечко було емблемою Сонця, Весни. Воно було амулетом-

оберегом, з допомогою якого людина заворожувала та з'єднувала в собі добрі сили, лихі ж відганяла.

Шведський вчений-дослідник Арне стверджує, що саме в Україні виник звичай крашення писанок, а згодом поширився в інших країнах світу.

Яйце стало символом усього живого, тому що жовток своєю формою і кольором нагадував сонце.

Писанки розписували різними фарбами. Основними кольорами були: червоний — життя, жовтий — сонце, місяць, зорі, урожай; зелений — пробудження природи; синій — здоров'я; білий — пошана духів (з газети).

Ігрове завдання

- ▶ Прочитати подані загадки, відгадати їх. З'ясувати вживання [e], [o] після шиплячих.

1) Звечора одна ходить краля чарівна. 2) Летіла тетеря не вчора — тепера, упала в лободу, шукаю — не знайду. 3) Лисий віл через болото брів. 4) Чернець-молодець у землю пішов, червону шапочку знайшов і наверх вийшов. 5) Сам червоний, а чуб зелений. 6) Чепуруха біла-біла чорну сорочку наділа. 7) Висока гора, шовкова трава, під золотим дахом хатка моя. 8) Ноги на полі, середина на дворі, голова на столі.

Довідка: вечірня зоря; палаюча зоря; небо, місяць, зорі; місяць; сонце; мак; буряк; редька; цибуля; яблуко з насінням; пшениця; черепаха; очерет; кочерга.

Коментар учителя. В українській мові після шиплячих звуків у коренях слів вживаються звуки [e] (*честь, пшениця, джерело*) та [o] (*жолудь, шовк, чоло*). Звук [o] після шиплячих уживається перед твердими приголосними (*шовк, чорт*), перед складом із голосними [o], [y] (*щока, звечора, чоловік, жолудь*), а також перед складом із звуком [и].

Звук [e] зберігся після шиплячих в українській мові перед м'якими приголосними (*вечеря, печеня*), перед складом із голосним [e] (*шелест, шестеро, через*), перед складом із голосними [и], перед складом з іншими голосними в окремих словах за традицією (*черга, щезати, черговий, червоний*).

Серед слів, у яких після шиплячих у коренях слів наявні [e], [o], можна виділити три групи:

1) слова, які постійно вживаються з [e]: *честь, чемний, через, очерет, шелест, джерело*; 2) слова, які постійно вживаються з [o]: *чобіт, чоловік,*

чого, чому, шовк, шовковий, жовтіти; 3) слова, в яких відбувається чергування [e] — [o] після шиплячих, зумовлене наступним приголосним (і голосним наступного складу), отже, вони вживаються і з [e], і з [o]: *шестеро — шостий, четвертий — чотири, вечеря — звечора, женити — жонатий*.

Робота над текстом з творчим завданням

- ▶ Прочитати текст. Виписати слова, у яких відбувається чергування [e], [o] після шиплячих. Усно доповнити текст розповіддю про те, з чим пов'язують традицію писанкарства у вашій місцевості. Що ви знаєте про це із книжок, з розповідей дорослих, із звичаїв?

ВЕЛИКОДНЯ СУБОТА

Готували крашанки і писанки у Великодню суботу. Вони зберігалися протягом усіх свят. Крашанку фарбували природними барвниками із трав, кори та ягід у червоний, жовтий, синій, зелений, золотистий. Для червоного кольору використовували сік буряків, для жовтого вживали яблуневу кору, для синього варили *проліски*. Використовували ще сушені ягоди бузини чорної, *лушпиння* цибулі.

Писанки — яйця, розписані восковим методом. Спосіб виготовлення писанок зводиться до майстерного нанесення розтопленого воску на яйце за допомогою особливого писальця, писачка. Спочатку наносять воском деталі орнаменту, що мають лишитися білими. Після цього яйця фарбують у жовтий колір. Далі на тлі пишуть воском орнамент задуманого *розпису*, який має бути жовтого кольору. Як підсохне, яйце опускають в темну фарбу, наприклад, червону. Потім на червоному тлі виписують деталі орнаменту, що мають бути червоними і т.д. Насамкінець тло писанки забарвлюють основною — коричневою, вишневою або чорною — фарбою. Після цього яйця складають у миску, ставлять у нагріту піч. Віск стікає і писанка готова.

Крашанки — яйця, намальовані різнокольоровими цяточками на чорному або вишневому тлі... (*З газети*).

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів. Скласти з ними речення.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Які особливості чергування голосних звуків після шиплячих ви знаєте?

2. Назвати три групи слів, у яких після шиплячих у коренях слів уживаються [e], [o].
3. У якому випадку після шиплячих пишеться тільки звук [e]? Навести приклади.
4. Коли вживається звук [o]? Навести приклади.
5. Які труднощі у вас викликали розглянуті чергування?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Дібрати до поданих слів такі синоніми й антоніми, в корені яких були б наявні шиплячі звуки з [e], [o] після них; з'ясувати їх уживання:

- а) лоб, безжалісний, зникати, твердий (хліб), правдивий, тліти, вихований, золотистий, сімейний, наречений, порядність, кар'єризм, квартет, шушукання, елегантний;
- б) скупий, добрий, м'який (хліб), грубий, неохайний, ганьба, крик, рано, зранку, появляться, гладкий, підлий, білий, ввічливий, дорогий, начисто.

Урок № 75

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ ДІЄСЛІВ

Мета: ознайомити учнів і поглибити їх знання про чергування приголосних у коренях дієслів; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з чергуваннями приголосних у коренях дієслів; розвивати творчі вміння використання слів із поданими чергуваннями приголосних при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти розвитку естетичних смаків і виховувати любов та повагу до народного мистецтва.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: учитель пропонує п'ятикласникам звернути увагу на основні випадки чергування приголосних у коренях дієслів, з якими вони познайомляться на уроці.

Чергування приголосних у коренях дієслів

[с]-[ш]; [т]-[ч]; [к]-[ч]; [д]-[дж]; [з]-[ш]; [ф]-[фл']; [б]-[бл']; [п]-[пл']; [м]-[мп']; [в]-[вл']; [ст]-[шч].

III. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

Українське народне образотворче мистецтво — одна з органічних складових національної культури, в якій стійко зберігається етнічна специфіка...

М. Струнка

IV. Виконання системи завдань творчого характеру

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок.

ХУДОЖНЄ ВИШИВАННЯ

Вишивання — одне з найдавніших видів декоративно-прикладного мистецтва слов'ян. Українська вишивка сягає своїм корінням у сиву давнину. Літописні джерела доводять, що слов'яни Придніпров'я пишно оздоблювали свій одяг вишиваними узорами. Традиція прикрашання одягу набула дальшого розвитку в Київській Русі.

Народні вишивки вражають нас досконалою композицією, різнобарвною гамою. У своїх роботах народні майстри показали одвічний по-

тяг людини до краси. Про це повідомляють хоч би назви деяких швів: солов'їний, зерновий вивід, курячий брід, баранячі роги та ін.

Протягом багатьох віків у кожного народу певні методи виконання, колорит і характер орнаменту. Наше завдання — не розгубити це багатство, це живе мистецтво, а передати диво наступним поколінням (За Л. Гурако).

- ▶ Що нового ви дізналися з тексту? Подумайте, до якого стилю та типу мовлення він належить?
- ▶ Виписати ті дієслова, в коренях яких відбувається чергування приголосних звуків, ставлячи ці дієслова у формі першої особи однини. Наприклад: *носити* — *ношу*.

Моделювання нових форм слів

- ▶ Від кожного дієслова утворити форму першої особи однини. Підкреслити букви, що позначають звуки, що чергуються.

Їздити, городити, носити, казати, летіти, кликати, товкти, котити, хотіти, вертіти, дихати, просити, косити, гладити, бродити, мастити, пустити, робити, любити, терпіти, ловити.

Робота з теоретичним матеріалом

зادля зіставлення нових знань з базовими

Коментар учителя. Існують такі види чергування приголосних звуків:

звук [д] при вживанні дієслова у формі першої особи однини міняється на африкату [дж]. Наприклад: доводити — доводжу, городити — городжу. Звук [с] за таких самих умов змінюється на звук [ш]: гасити — гашу, носити — ношу. Звук [т] в процесі мовлення змінюється на звук [ч]. Наприклад: платити — плачу, летіти — лечу. Якщо дієслово в неозначеній формі із сполученням звуків [ст] змінити на дієслово у першій особі однини, то це звукове сполучення міняється на інше — [шч]: спустити — спушу, мостити — мошу. Звук [з] в певній мовленнєвій ситуації міняється на звук [ж]: лазити — лажу, казати — кажу.

Губні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] у дієсловах першої особи однини постають у вигляді сполучення цих звуків із м'яким звуком [л']: робити — роблю, терпіти — терплю, графити — графлю.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Про що в ньому розповідається?

Майже кожна область, кожний район, а часто й окремі села, з покоління в покоління, від матері до дочки надавали перевагу тому чи

іншому узору, барвам. Тому за кольором, орнаментом завжди можна визначити місце виготовлення вишивки. На Київщині розповсюджений рослинний орнамент, на Поліссі — геометричний, на Чернігівщині — широкий мережаний.

Народне вишивання показує та розказує про певний період життя наших пращурів, повідомляє про особливості їхнього світосприйняття... (З підручника).

- ▶ Знайти випадки чергування в коренях дієслів. Пояснити їх.

Загадки

- ▶ Відгадати загадки. Пояснити чергування приголосних у виділених словах.

1) Усі його люблять, усі його *чекають*, а хто на нього подивиться — кожен скривиться. 2) Один баранець пасе тисячі овець. 3) По солomé ходить, а не шелестить. 4) Мене просять і чекають, а як покажусь — утікають. 5) Сидить баба серед літа, у сто сорочок одіта. 6) Сімсот соколят на одній *подошці* сплять (Нар. творчість).

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Пояснити, які приголосні звуки в українській мові можуть чергуватися в коренях дієслів?
2. Від чого залежить чергування приголосних звуків?
3. Як відбувається процес чергування губних звуків? Навести приклади.
4. Як пояснити чергування звуків у словах *доводити—доводжу*?

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

Розіграти невеличку ситуацію на тему «У домі пожежа», використовуючи дієслова *гасити, носити, доводити, кликати, дихати*, поставивши їх у формі першої особи однини. Пояснити чергування.

**Урок № 76 (розвиток зв'язного мовлення)
ЗАМІТКА В ГАЗЕТУ (ІЗ ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ)
ІНФОРМАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ
(ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ЇЇ ХАРАКТЕРОМ І ЗМІСТОМ)**

Мета: ознайомити учнів із заміткою як жанром мовлення (характерними рисами, структурою, мовними особливостями), підготувати учнів до самостійного написання замітки в газету інформаційного характеру; удосконалювати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати стилістичний аналіз замітки (характеризувати її зміст, структуру, мовні особливості), сприймати й усно відтворювати зв'язне висловлювання; підвищувати мовну й мовленнєву культуру п'ятикласників.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Актуалізація опорних знань п'ятикласників

- ▶ **Слово вчителя.** Замітка — один з основних жанрів журналістики (науки про засоби масової інформації). Які джерела інформації для сучасної людини вам відомі? Розкажіть про них.

Дати відповіді на запитання:

- 1) Які газети ви знаєте? Які з них читаєте?
- 2) Хто готує матеріал для газети?
- 3) Що відомо вам про оформлення газет (ілюстрації, рубрики, шрифти)?
- 4) Що, крім заміток, міститься в газеті?

Захист індивідуальних творчих робіт, отриманих учнями задалегідь

- ▶ **Характер завдання:** Проаналізувати зміст вашої улюбленої газети. Що в ній цікавого, корисного, пізнавального?

III. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*Публіцистика — це секундна стрілка годинника...
Вона фіксує швидкоплинні миттєвості життя,
намагається вплинути на його життя.*

Г. Марков

IV. Колективна робота з текстом-зразком

- ▶ Прочитати текст. Визначити його тему й основну думку. Виділити мікротеми висловлювання (скласти план).

У МОЄМУ САДУ, НА МОЄМУ ГОРОДІ

Щороку у нашій школі проводиться виставка-конкурс «У моєму саду, на моєму городі», під час якої учні всіх класів виявляють свої творчі здібності.

Кожен може показати зроблене своїми руками. Це може бути фігурка з дерева чи вишивка. А можна принести плоди зі своєї дачі, прикрасивши їх. Особливо мені подобається, коли учні фантазують, роблять з овочів і фруктів різноманітні композиції. Наприклад, «Осінні дари», «Матінка-природа», «Обжинки».

Традиційно осінню виставку відвідують усі: діти, вчителі, батьки, дідуся й бабусі. З кожного класу вибираються два учні-екскурсоводи, які розповідають про вироби та цікаві експонати з овочів і фруктів. На столах можна побачити різні учнівські творіння, почути фантастичні розповіді про них.

Після виставки всі дари природи відправляють до дитячих інтернатів, лікарень.

Сподіваюсь, що і надалі ця традиція житиме в нашій школі.

- ▶ Післятекстові завдання: 1) Який факт викладено в замітці? 2) Яку роль відіграє заголовок? 3) Слова якого стилю (розмовного, офіційно-ділового, наукового) переважають у тексті? 4) До якого стилю належить висловлювання?

V. Поглиблення відомостей учнів про замітку як жанр мовлення

Опрацювання теоретичного матеріалу

- ▶ *Замітка* — коротке повідомлення про якусь подію, що може зацікавити читачів. Вона характеризується стислістю, влучністю мови, а також тим, що в ній завжди ставиться проблема, нерідко містить-

ся заклик, звертання до читача. Характерними рисами замітки є достовірність інформації, чіткість, лаконічність, ясність, актуальність, тактовність викладу.

Замітка висвітлює якийсь новий важливий факт. Автор повідомляє, що відбулося, де, коли, з ким, чому, виділяючи при цьому основну думку.

Основу інформаційної замітки складають факти зі шкільного життя — цікава екскурсія, конкурси, успіхи в навчанні, спортивні досягнення, зустрічі з цікавими людьми, робота гуртка, підготовка до відзначення знаменних дат тощо.

- ▶ На основі теоретичного матеріалу довести, чи належить текст «У моєму саду, на моєму городі» до замітки. Свою думку обґрунтувати.

VI. Творча робота над заміткою (сприймання, стилістичний аналіз і відтворення)

- ▶ Прочитати замітку. Визначити тип мовлення. З'ясувати, чи актуальна тема висвітлюється автором у замітці. Яка основна думка висловлювання? Підготувати усний переказ замітки.

ЧИМ Я МОЖУ ДОПОМОГТИ БРАТАМ СВОЇМ МЕНШИМ?

Нещодавно побачила світ Червона книга України, до якої занесено вже близько 100 видів тварин. Ці дані свідчать про те, що чисельність деяких із них у нашій країні постійно зменшується.

Як позбутися цього? Як допомогти братам нашим меншим?

Важливим заходом для збереження тварин є створення заповідників. В Україні існують численні заповідники, де охороняються не тільки рослини й тварини, але й ґрунти, повітря, води.

Але охорона тварин — справа не тільки заповідників. Це обов'язок кожного із нас. Так, і я намагаюсь зробити свій внесок у цю добру справу: будую шпаківні, гніздовища, годівнички для птахів.

Нині людина сильна як ніколи. А сильний завжди повинен допомагати слабшому. Пам'ятайте, допомогти природі зобов'язаний кожний!

- ▶ *Бесіда за змістом тексту:* 1) Яка проблема висвітлюється в замітці? 2) Які факти покладено в основу замітки? 3) Чи міститься в ній заклик? 4) З якою метою автор використовує питальні речення?
- ▶ Висловити власне ставлення до порушеної у висловлюванні проблеми.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Написати невелике висловлювання з теми «Охорона тварин — обов'язок кожного», поклавши в основу достовірну інформацію й виділивши при цьому основну думку.

Урок № 77 (розвиток зв'язного мовлення) НАПИСАННЯ ЗАМІТКИ В ГАЗЕТУ (ЗІ ШКІЛЬНОГО ЖИТТЯ) ІНФОРМАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Мета: ознайомити учнів із пам'яткою «Як працювати над заміткою»; на основі загального уявлення про структуру, зміст, мовні особливості заміток розвинути мовленнєво-комунікативні вміння складати замітку інформаційного характеру; удосконалити вміння редагувати висловлювання цього жанру; підвищувати мовну й мовленнєву культуру п'ятикласників.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників

III. Перевірка домашнього завдання

Робота в парах

- ▶ Прочитати замітку з теми «Охорона тварин — обов'язок кожного», складену вашим товаришем по парті. Що ви порадили б його автору?

IV. Ознайомлення з пам'яткою «Як працювати над заміткою»

1. Доберіть цікаву тему, визначте основну думку.
2. Ретельно перевірте факти, про які збираєтеся писати.
3. Продумайте послідовність викладу думок, складіть план.
4. Доберіть заголовок, який виражав би тему або основну думку і міг би привернути увагу читачів.

5. Викладайте зміст у повній відповідності з планом, зміст кожної мікротеми виділяйте в окремий абзац.
6. Використовуйте мовні засоби, які нададуть вашій замітці виразності.
7. Перевірте написане, виправте недоліки, переписіть начисто.

V. Виконання ситуативного завдання, побудованого на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації (робота в групах)

Уявіть себе редакторами шкільної газети, до якої надійшла замітка п'ятикласника. Уважно прочитайте її. Чи грамотно автор оформив своє повідомлення? Записати відредаговану замітку. Дібрати заголовок.

Наш клас це велика і дружня сім'я. Усіх нас об'єднало шкільне життя. Ми беремо участь у різних шкільних конкурсах змаганнях разом відсвятковуємо свята часто подорожуємо.

Найцікавішою була поїздка до Криму. Там ми відвідали ботанічний сад, де зібрано понад п'ятнадцять тисяч видів різноманітних рослин. Побували ми на Галявині казок, де виставлені скульптури персонажів народних казок. Незабутніми були підйом на гору Ай-Петрі та прогулянка по морю на катері.

Чаруюча краса і неповторність Криму, справили на нас велике враження.

VI. Самостійне складання замітки

Прочитати початки учнівських заміток. З'ясувати, що виражають заголовки — тему чи основну думку. Визначити вид першої і другої заміток (замітка-інформація, замітка-пропозиція, замітка-подяка, полемічна замітка, фотозамітка).

ЧИ ВАРТО БОРОТИСЯ З ПРИЗВИСЬКОМ?

У шкільні роки майже всі отримують від своїх однокласників прізвиська: одні — жартівливі, а інші — образливі. Комуś, наприклад, подобається, коли їх називають іменами, що підкреслюють особливості характеру, поведінки, зовнішності або прізвища. ...

СІМ ДНІВ ПОВНОЇ СВОБОДИ

За відмінні показники в навчанні наш клас нагородили додатковими канікулами. Ми дуже зраділи, що так несподівано з'явилося багато вільного часу. ...

- ▶ Доповнити одну з них, вдаючись до мовних засобів, які зроблять її цікавою. Складаючи замітку, скористайтесь пам'яткою «Як працювати над заміткою».

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Продовжити роботу над складанням замітки, початою на уроці.
2. Уявіть себе кореспондентом-журналістом шкільної газети, якому доручено підготувати:
  - а) замітку-подяку про цікаву зустріч з відомою людиною рідного краю;
  - б) замітку-пропозицію щодо організації спортивних змагань у школі.
3. Складіть варіанти заміток. Доберіть привабливі й оригінальні заголовки. Який тип мовлення покладено вами в основу тексту заміток?

Урок № 78

ВИМОВА Й НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ 3- (3І-, С-)

Мета: ознайомити і поглибити знання учнів про вживання і правопис префіксів 3- (3і-, с-); формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з поданими префіксами при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до повір'їв, звичаїв і традицій свого народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності****III. Генералізація знань (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)****Робота над зв'язним висловлюванням (виразне читання тексту вголос)**

- ▶ Прочитати. Визначити основну думку тексту. Стисло переказати його.

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Якщо письменники для змалювання предметів, тварин, людей та явищ дійсності використовують мовні засоби, то художники навколишній світ передають по-іншому — фарбами, різноманітними кольорами та відтінками. Окремі кольори самі собою можуть певним чином діяти на людину. Так, яскраві кольори діють активно, при цьому одні збуджують (наприклад, яскраво-червоні), інші — заспокоюють (зелений).

Наші пращури вважають, що кожен колір має своє значення: червоний символізував життя та любов, зелений — життя природи, синій — небо, жовтий — сонце, червоний — горе.

Подібно до звуків у музиці, кольори викликають у людини відповідні почуття і настрої — радісні і веселі, спокійні чи напружені (*З газети*).

- ▶ Знайти слова, в яких уживається префікс *з-* (*зі-*, *с-*). Виписати їх, позначити префікси.

Пояснювальне письмо з творчим завданням

- ▶ Списати, позначаючи значущі частини поданих слів. Усно з'ясувати значення кожного слова, дібравши до нього два-три спільнокореневі. Злива — слива, сварка — зварка, сіпнулася — зігнулася.
- ▶ Звернути увагу на правопис слів *збагнути*, *скривдити*, *збагатити*, *сплітати*, *зцементувати*, *схвалити*. Пояснити правопис префіксів.
- ▶ Скласти 3-4 речення, використовуючи слова вправи.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. У префіксах *з-* звук [з] може вимовлятися чітко і може, особливо при швидкому темпі мовлення, наближатися: 1) перед глухими [с], [с'], [ц], [ц'] — до [с]; 2) перед [ж], [ч], [ш] — до [ж] або [ш].

Префікс з- передається переважно буквою з: *зсунути, зцілити, зчистити*. Тільки перед *к, п, т, ф, х* у цьому префіксі пишеться буква с: *сколихнути, сформувати, сподобатися*.

Для милозвучності та полегшення вимови між префіксом з- та іншим приголосним з'являється голосний [i]: *зіграти, зігнути, зіставити*.

Самостійна робота

- ▶ Списати, додаючи до кожного слова префікс з- (*с-, зі-*). Позначити орфограми.

Сунути, чистити, ціпити, шукати, формувати, топтати, хвалити, кувати, пиляти, брати, гнути, мліти.

- ▶ Який висновок можна зробити про вживання префіксів з- (*зі-, с-*)?

Дослідження-пошук

- ▶ Виписати з орфографічного словника шість слів з префіксом з- перед коренем, що починається буквою с. Як вони вимовляються? А як пишуться?
- ▶ Скласти декілька речень, пов'язаних між собою, використовуючи виписані слова.

Розподілити слова й записати у дві колонки: а) з префіксом з-, б) з префіксом с-. Позначити й обґрунтувати орфограми

..полох, ..чавити, ..кидати, ..цілений, ..хвалений, ..фабрикувати, ..лити, ..садити, ..шити, ..палити, ..цідити, ..тиха.

Конструювання фонетичних моделей

- ▶ Зробити звуковий запис поданих слів. Перед якими приголосними вимова префікса з- розходиться з правописом? У яких випадках зміни у вимові не відбуваються? Чому?

Зчистити, зцементувати, *зсипати, зчепити, зцідити, змити, зм'якшити, здерти, зверху, збирати, зшити*.

- ▶ Дібрати до виділених слів антоніми. Пояснити їх правопис.

Прочитати й переписати. Дібрати заголовок

- ▶ Усередині собор був оздоблений чудовими фресками і пречудовою мозаїкою. Фрески Софійського собору прикрашали цю споруду. Більшість з них присвячена релігійній тематиці. Але є й такі, що зображують свята, ігри, танки, розваги тощо. Серед численних фресок собору особливу увагу привертає груповий портрет сім'ї Ярослава Мудрого: чотири дочки і два сини князя (*М. Матвійчук*).

- Позначити у словах префікси. Назвати правила.

IV. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Назвати особливості вживання префіксів *з-*, *с-*.
2. Що слід пам'ятати про вживання префікса *зі-*?
3. З якою метою використовується чергування префіксів *з-* (*зі-*)?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Прочитати. Записати спочатку слова з префіксом *з-*, *с-*, потім слова, в яких корінь починається буквами *з*, *с*.

Світ, скарб, співати, сказати, змерзлий, зіднитись, стиха, збоку, звіт, зліт, збори, сховати, збережено, зморшка, змій, зміна, злий, знадвору, злочин, змагання, стид, стілець, стикатися, стовбур, ствердно, срібло, ставити, спуск, спрощений, спроста, справа, спосіб, сміливий, смачно, сльоза, зладнати, світлий, звеліти.

Урок № 79

ВИМОВА Й НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ РОЗ-, БЕЗ-

Мета: ознайомити учнів із вживанням префіксів *роз-*, *без-*; навчити правильно писати слова з префіксами *роз-*, *без-*; знаходити й виправляти орфографічні помилки у словосполученнях, реченнях і текстах; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити слова з орфограмою в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з поданими префіксами при побудові власних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти збагаченню знань школярів про народну архітектуру.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Уся історія розвитку народної архітектури
переконливо свідчить про неабиякий талант її творців,
мудрість багатовікового народного досвіду.*

За Т. Косміною

III. Генералізація знань учнів

Робота над текстом (навчальне читання мовчки)

- ▶ Прочитати текст і дати відповіді на запитання після нього.

СОФІЯ КИЇВСЬКА

У центрі Києва, на Софійському майдані, понад дев'ять століть височить пам'ятка давньоруського мистецтва — славетний Софійський собор.

Софія Київська... чудове творіння народного генія, свідок високої культури і героїчного минулого. Важко уявити, скільки подій відбувалося в цих стінах, скільки людей побувало під її склепінням зі своїми радощами, безнадією і горем. Собор був свідком блискучих злетів і поразок, зазнав гіркоти міжкнязівських усобиць. Його мозаїчну підлогу топтали копита монгольських коней, а жадібні руки загарбників тягнулися до блискучих золотих прикрас. Так, багато могли б розповісти ці стіни. Та як змусити їх розкрити свої таємниці?

Тепер Софія — музей. На її місці, за словами літописця, було колись поле поза містом. Ярослав Мудрий звів цей собор на честь перемоги над кочовими племенами — печенігами. Тоді місто розширилось, його оточили потужними земляними валами. Урочистим в'їздом до нього були Золоті ворота, споруджені у вигляді башти з надбрамною церквою Благовіщення.

Перед тими, хто входить до головного храму Стародавньої Русі, відкривалася величезна із золотими переливами мозаїчна композиція го-

ловного вівтаря з шестиметровою фігурою Марії-Оранти («тієї, що молиться») у центрі. Для середньовічного киянина вона була захисницею міста, держави, його особистого щастя і майна.

На південній, північній, західній стінах на одній із фресок був зображений Ярослав Мудрий із сім'єю, що як засновник підносить модель храму Ісусу Христу. Збереглися лише фрагменти фрески.

Слава про Софію поширилася далеко за межами Русі (*З підручника*).

► Дати відповіді на запитання до тексту:

1. Де знаходиться Софійський собор та хто і на честь чого звів його?
2. Що є нині Софія Київська?
3. Яка споруда виконувала роль урочистого в'їзду до міста Києва в давнину?
4. Назвати символ захисту для середньовічного киянина?

Як ви вважаєте, чому слава про собор поширилася за межі Київської Русі?

Робота з опорною таблицею

► Учням пропонується пригадати правопис префіксів *роз-*, *без-* на основі теоретичного матеріалу.

У кінці префіксів *роз-*, *без-*, незалежно від вимови, завжди пишеться буква *з*: *розсада*, *розжарити*, *безхмарний*, *безкоштовний*.

Для милозвучності та полегшення вимови між префіксом *роз-* та коренями, що починаються кількома приголосними, може з'являтися голосний звук [і]. Тоді вживаються префікси *розі-*: *розігріти*.

IV. Виконання творчих завдань

Дослідження-пошук

► Списати, вставляючи пропущені букви. Пояснити орфограми.

Пр..будувати, пр..крутити, пр..погано, пр..хитрий, пр..бути, пр..завзятий, пр..крутити, пр..мудрий, пр..швидшити, ро..чарований, ро..смішити, бе..смертя, ро..щебетатися, бе..межний, бе..зоряний.

► Із виділеного слова за допомогою інших префіксів утворити нові слова.

Творчі завдання на побудову нових слів

1. Прочитати. До поданих слів дібрати антоніми, виділити в них префікси. Підкреслити слова, у яких написання префікса не відповідає вимові.

Зав'язка, загортати, об'єднати, одружуватися, схуднути, загадка, зустрітись, заплітати, звужувати, затиснути, зав'язати, занепад, захоплений, талановитий, грамотний, діяльний, законний, захисний, озброєний.

2. Вставити з або с. Слова записати у дві колонки: 1) з буквою з; 2) з буквою с.

Ро..пис, вро..сип, ..кат, ...цементувати, ро..чин, ..формувати, ..тискач, ..чепити, ро..кис, ..прожогу, ..пад, бе..крилість, ..лизько, ..сох, ро..сунув, ..чавити, ро..сіл, ..шити, не..проста, ро..тин, бе..платно.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитати вислів Й. В. Гете («Спинись, хвилино, ти чудова!»).

Загадки

► Відгадати загадки. Пояснити правопис виділених слів

1) Рукавом махнув — дерево *зігнув*. 2) Стукотить, гуркотить, мов сто коней біжить; треба стати *розгадати*, що тим коням їсти дати. 3) *Розстелю* рогіжку, насиплю горішків, покладу краєць хліба. 4) У чистому полі попутані коні, вузлики зняти, ніяк розв'язати. 5) Їхав Волох, *розсинав* горох, почало світати — нема, що збирати. 6) Зайде в дім — не виженеш дрючком, *прийде* час — сам вийде.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. У яких випадках префікс *роз-* вживається з голосним [i]?
2. Як вимовляється дзвінкий приголосний [з] у кінці префіксів *роз-*, *без-* перед глухим?
3. Які труднощі ви відчуваєте у засвоєнні правопису префіксів *роз-*, *без-*?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Прочитати. Виписати спочатку слова, в яких написання приголосних у префіксах відповідає вимові, а потім — не відповідає. Перевірити свої твердження за орфоепічним словником.

Безстрашний, здобути, розписка, спадати, створити, розцвітати, безхмарний, зіставити, розквіт, розсудливий, розчищати, схвалити.

Урок № 80

ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ У-В, І-Ї

Мета: ознайомити й поглибити знання учнів про основні випадки чергування у-в, і-ї; навчити правильно їх вживати відповідно до правил правопису; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити подану орфограму в текстах; розвивати творчі вміння використання слів з поданими чергуваннями при побудові власних висловлювань в усній і писемній формах мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до праці та до навчання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів і фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків чергування під час мовлення.

Тип уроку: урок осмислення нових знань, формування практичних умінь і навичок на основі набутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Робота над зв'язним висловлюванням (читання тексту вголос)

- ▶ Прочитати виразно текст. Назвати автора вірша і його назву. Визначити тему й основну думку. Пояснити, як ви розумієте виділені рядки?

У всякого своя доля

І свій шлях широкий:

Той мурує, той руйнує,

Той неситим оком
 За край світа зазирає —
 Чи нема країни,
 Щоб загарбать і з собою
 Взять у домовину,
 Той тузами обирає
 Свата в його хаті,
 А той нишком у куточку
 Гострить ніж на брата.
 А той тихий та тверезий,
 Богобоязливий,
 Як кішечка, підкрадеться,
 Вижде нещасливий
 У тебе час та й запустить
 Пазурі в печінки,—
 І не благай: не вимолять
 Ні діті, ні жінка.
 А той щедрий та розкошний,
 Все храми мурує...

- Знайти в поезії вживання *i-й*, *у-в*. Зробити спробу замінити *i* на *й*, *у* на *в*. Чи гарна виходить поезія?

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань з базовими

У-в, *i-й* можуть вживатися один замість іншого (чергуватися). Ці чергування відбуваються задля полегшення вимови, уникнення збігу приголосних або голосних звуків.

У з *в* чергуються:

1. Між приголосними вимовляється *у*, а між голосними — *в*: Дівер був у вдови, брат покійного чоловіка, багатий, худобу мав, поле (С. Васильченко). Освіта в Україні стала поширюватися з прийняттям Христової віри (З енциклопедії).
2. Після голосного перед приголосним уживається *у* і *в*: Мої прапрадіди убогі втекли од пана в сиву млу (М. Стельмах). От дядина вийшла у красній обнові — смушевім кожусі (М. Стельмах).

3. На початку речення перед голосним уживається *в*, перед приголосним — *у*: *У* наш час вислів «біла ворона» означає не тільки незвичайну людину, а й рідкісне явище. *В* освіті сьогодні відбувається багато перемін.

У з в не чергуються

1. У власних назвах: Угорщина, Урал, В'єтнам, Врубель.
2. У словах іншомовного походження: універмаг, університет.
3. У словах, що вживаються тільки з *у* або з *в*: уксус, уран, вступ, врода.

Коментар учителя. Після паузи та перед наступним *в*, *ф*, *льв*, *св*, *тв*, *хв* уживається *у*.

У поетичному мовленні чергування *у-в* порушується.

І з й чергуються в тому випадку, коли треба уникнути збігу приголосних.

Уживається тільки *і* на початку речення або абзацу:

1. *І* кожна школа — це невеличка держава, що живе за своїми законами, має свої традиції і свій народ.
2. При зіставленні або протиставленні слів: Батьки *і* діти, чорний *і* білий.
3. Після розділового знака: Пройдуть роки, *і* розійдуться наші шляхи, але не заросте в пам'яті шкільна стежина.

V. Виконання практичних завдань

Творче спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Списати прислів'я, розкриваючи дужки. Довести можливість варіантів.
  - 1) Аби руки (*і*, *й*) охота, буде зроблена робота.
  - 2) Бджола мала, а (*і*, *й*) та *працює*.
  - 3) (*В*, *у*)пертість (*і*, *й*) труд (*в*, *у*)се перетруть.
  - 4) (*В*, *у*)се (*в*, *у*) роботі, як віл (*у*, *в*) ярмі.
  - 5) (*І*, *й*) ночі не має, (*в*, *у*)се робить (*і*, *й*) робить.
  - 6) Риба (*у*, *в*) воді, а людина (*в*, *у*) труді.
  - 7) Хто не працює (*в*, *у*) будні, тому (*і*, *й*) вихідного нема.
  - 8) *Щастя* (*і*, *й*) труд поруч живуть.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.

Прочитати текст мовчки. Дібрати заголовок. Порівняти свій заголовок із заголовком свого товариша. Замість пропусків вставити *у-в*, *і-й*. Довести правильність вибору і можливі варіанти.

Працю ...чителя ні з чим не можна порівняти. Ткач ...же через годину бачить плоди своєї роботи. Сталевар через кілька годин радіє вогненному потоку металу. Хлібороб через *кілька* місяців *милується* колосками ... жменею зерна, вирощеного ... полі. А ...чителеві треба працювати роками, щоб побачити предмет свого творіння. Буває, *минають* ... десятиріччя ... ледве-ледве починає позначатися те, що ти замислив. Нікого так часто не відвідує почуття задоволення, як ...чителя. Кожна крихта твоєї *людської* краси — це його безсонні ночі. Сивина ... чителеві часто ніколи подумати про себе, бо змушений думати про інших. Праця педагога — це напружена праця серця ... *творчість* розуму... (В. Сухомлинський).

- ▶ Назвати вид орфограми у виділених словах.

Ситуативне завдання

- ▶ Уявити ситуацію: ви готуетесь до шкільної олімпіади. Скласти розповідь у науковому стилі про милозвучність української мови і її значення для висловлювань різних видів.

VI. Систематизація й узагальнення знань

VII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час повторення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VIII. Домашнє завдання

Скласти зв'язне висловлювання про працю, яку ви вважаєте найціннішою і найважливішою. Довести, що саме цю працю необхідно цінувати й поважати. У процесі складання тексту дотримуватися правил чергування *у-в, і-й*.

Урок № 81 (розвиток зв'язного мовлення) УСНИЙ ТВІР-ОПИС ЗА КАРТИНОЮ М. МУРАШКА «ВИД НА ДНІПРО»

Мета: розвивати творчі вміння п'ятикласників осягати зміст живописного твору, виражальні засоби, помічати всі важливі і другорядні деталі, розкривати майстерність художника; заохотити учнів розповісти про побачене на картині яскраво, небуденними словами, збагнути духовну суть живописного твору; якнайповніше використати естетичний і моральний потенціал художнього полотна для духовного розвитку п'ятикласників, розвивати образне художнє мислення учнів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів-термінів та понять образотворчого мистецтва, слів-синонімів (у тому числі, контекстуальних синонімів).

Міжпредметні зв'язки: усний опис змісту і художніх засобів у творах живопису, що зображують пейзаж (*образотворче мистецтво*).

Обладнання: репродукція картини Миколи Івановича Мурашка «Вид на Дніпро».

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів п'ятикласників

Перед тим як розглядати репродукцію картини М. І. Мурашка «Вид на Дніпро», учитель проводить бесіду з учнями за питаннями:

1. Які види образотворчого мистецтва вам відомі? (*Живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративно-прикладне мистецтво*)

2. Назвіть жанри живопису. (*Історичний, побутовий, портретний, натюрморт, пейзаж*)
3. Що значить аналізувати композицію живописного твору? (*Характеристика розміщення дійових осіб, предметів на картині, зумовлене її змістом*)
4. Які фарби використовують художники у процесі написання картини? (*Акварель — клейові фарби, що розводяться водою; гуаш — фарби, розтерті на воді з клеєм і домішкою білilla*)

IV. Підготовча робота до складання усного твору-опису за картиною

Коротке повідомлення учня про художника картини, підготовлене самостійно під керівництвом учителя

Мурашко Микола Іванович — відомий український живописець і педагог — народився 8 (20) травня 1844 року в місті Глухові Сумської області (помер 9 (22) вересня 1909 року в Києві). Навчався в Петербурзькій академії мистецтв. Жив і працював у Києві, де заснував малювальну школу, яка відіграла важливу роль у розвитку образотворчого мистецтва і художньої освіти в Україні. З цієї школи вийшло багато відомих художників (І.Іжакевич, Ф. Красицький, О. Мурашко та ін.).

Серед його творів є такі: «Осінь», «Дніпро», «Над Дніпром» (1880-1890), «Крим» (1892), «Український пейзаж» (1896); портрети Т. Г. Шевченка (1864-1867), Петра Могили (1868).

М. І. Мурашко — автор книжки «Спогади старого вчителя» (1907-1909).

Осмилення художнього полотна (аналіз картини)

1. До якого жанру належить картина М. І. Мурашка «Вид на Дніпро»? (*Пейзаж*)
2. Чи можна визначити тему й основну думку художнього полотна? (*Тема — опис Дніпра; основна думка — розкрити бездонну глибину, велику силу водної стихії і природної краси.*)
3. Що зображено на першому плані? Яким є правий берег? (*На першому плані зображено правий берег Дніпра із протоптаною широкою доріжкою. Цим автор підкреслює, що немало людей приходить сюди милуватися красою цього казкового краю. Затіняють доріжку високі дерева. Підсилює враження маленьке деревце, яке ніби дивиться вниз.*)

4. Що зображено на другому плані? (*На другому плані зображений спокійний і могутній Дніпро. Проте ця частина картини є смисловим її центром.*)
5. Чим досягається відчуття простору? (*За допомогою темно-фіолетового зображення водного плеса автор досягає враження бездонної глибини, великої сили водної стихії і природної краси.*)
6. Які кольори переважають — теплі чи холодні? Чому? (*Темні барви переходять у прозоріші по краях і на горизонті. Плавне злиття кольору води зі світло-голубою барвою чистого неба створює враження безконачності простору, нескінченності ріки.*)
7. Яка пора року зображена на полотні? (*Літо*)
8. Яке загальне враження справляє картина?

Добір робочих матеріалів

1. Колективний добір матеріалів до майбутнього твору:

- Назвати об'єкти, зображені на картині (ріка, береги, небо, трава, дерева, кущі, стежка).
- Дібрати синоніми до слова *горизонт* (виднокіл, виднокрай, обрій, виднокруг, видноколо).
- Назвати холодні кольори (фіолетовий, бузковий, блідо-голубий, блакитний, зелений, темно-зелений, салатовий); теплі кольори (світло-оранжевий, вохристий, червоно-брунатний, жовтий, золотистий).

2. Конкурс на кращий добір характерних ознак об'єктів, зображених на полотні (*індивідуальна робота*).

Робота за варіантами. Дібрати образні слова до таких об'єктів:

Варіант 1. Дніпро — широкий, спокійний, глибокий, холодний, величний. *Берег* — високий, крутий, піщаний, порослий, осяяний сонцем. *Дерева* — самотні, зелені, кристалі.

Варіант 2. Повітря — чисте, свіже, прохолодне. *Небо* — високе, безхмарне, чисте, лагідне, погідне. *Плесо* — рябе, безкрає, гладеньке.

Творча робота

- ▶ Продовжити речення, використовуючи опорні слова і словосполучення, образні засоби.

- 1) З високого берега Дніпра перед нами відкривається ... . 2) Автор картини змушує нас поглянути на Дніпро з високої кручі, щоб вразити ... .
- 3) Картина поділена по діагоналі на дві частини: ... .

V. Складання усного твору-опису за картиною

Скласти усний твір-опис за картиною, дотримуючись плану:

1. Загальна характеристика композиції картини (яка панорама відкривається перед глядачем).
2. Перший план картини — правий берег Дніпра.
3. Другий план полотна — опис Дніпра.
4. Використання художником кольорів як засобу вираження основної думки твору.
5. Які думки і почуття викликає картина?

VI. Домашнє завдання

1. Скласти невелике висловлювання з теми «Про що я думаю, розглядаючи картину». Визначити тип мовлення.
2. Зробити письмовий опис річки, що протікає у вашій місцевості (ширина, глибина, колір води, куди впадає, де саме протікає — у долині чи під горою та ін.). Визначити стиль мовлення.

Урок № 82

ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ НА ПИСЬМІ БУКВАМИ *Ь, І, Є, Ю, Я*. СПОЛУЧЕННЯ *ЬО, ЙО*

Мета: поглибити й систематизувати знання п'ятикласників щодо позначення м'якості приголосних на письмі буквами *ь, і, є, ю, я*, уживання *ьо, йо*; формувати загальнопізнавальні вміння правильно визначати приголосні звуки щодо твердості і м'якості; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розширити знання п'ятикласників про національні символи України, сприяти формуванню національної свідомості школярів, виховувати почуття патріотизму.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів, прислів'їв, приказок.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок з елементами повторення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Установчо-мотиваційний етап**

Психологічна настанова щодо поглиблення знань, уведення учнів у понятійно-термінологічне поле, внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності п'ятикласників з теми «Позначення м'якості приголосних на письмі».

III. Повідомлення теми, мети та завдань уроку**IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників****Бесіда за питаннями:**

- 1) Що вам відомо про букви *ї, я, ю, є*?
- 2) Яка буква українського алфавіту не позначається звуком?
- 3) Чи можуть букви *ї, я, ю, є* якимсь чином впливати на попередні приголосні? Як саме? Навести приклади.

За записаними на дошці словами сформулювати правила вживання **ьо, йо**.

Йорж, район, курйозний, сльота, дзьоб.

Дослідження-зіставлення

- З'ясувати, чим різняться слова *рис* — *рись*, *ліз* — *лізь*.

Робота з опорною таблицею

Коментар учителя. У сучасній українській мові (залежно від ступеня наближення стінки язика до твердого піднебіння) виділяють приголосні м'які і пом'якшені. При вимові м'яких приголосних середня частина спинки язика зближується з твердим піднебінням, а при вимові пом'якшених — підноситься до твердого піднебіння. Пом'якшені виразного протиставлення м'яким не мають: кіт — кит, білий — болить, вітер — ворота, гірко — горох. М'які приголосні, як окремі фонемі, здатні розрізнати лексичне і граматичне значення.

Уживання ьо	Уживання йо
Лише після м'яких приголосних у кінці та в середині складу: <i>кольоровий, сьомий, крайньою, чотирьох</i>	1. На початку слова: <i>йому</i> . 2. Після голосних: <i>майор</i> . 3. Іноді після приголосних: <i>Соловійов</i>

V. Повторення й усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок. Визначити тему й основну думку. Виписати в одну колонку слова, у яких м'якість приголосного позначається буквами *ь, я, ю, є*, а в другу — з напівпом'якшеними. Підкреслити букви, що позначають м'якість приголосних.

Такий символ, як тризуб, з'явився ще за часів трипільської культури, тобто чотири тисячі років тому, і спочатку він виконував роль оберега-символа, який захищав від усіляких бід. Життя тоді було суворе: навколо розкинулися дрімучі ліси, людину підстерігали хижі звірі, загрожували громи, блискавки, великі повені, і все це таїло в собі небезпеку. Одним з оберегів була Берегиня — богиня захисту домашнього вогнища, родини — богиня, що символізувала материнство у древніх слов'ян. Символічне зображення Берегині-матері, яка підняла руки, захищаючи свій дім, уселилось у тризуб, серцевина тризуба — тулуб матері, а ліва й права частина — це руки, підняті для захисту.

Пізніше тризуб стає не лише оберегом кожної людини, а всієї *когорти* людей, яка направлялась на нове місце поселення. Восени через кожні три роки розігрувалися жеребки, кому йти на нові землі, а навесні люди вирушали в путь; йшли з тризубами, які оберігали їхню когорту, їхній рід (*З часопису*).

- ▶ Визначити лексичне значення виділеного слова.

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Прочитати речення. Записати, уставляючи пропущені літери. Пояснити свій вибір. З'ясувати походження, жанр і значення висловлювань.

1) Ден.. с..огоднішній — молодший учорашн..ого. 2) ..ого в ложці не спіймаєш. 3) Між молотом і ковадлом витанц..вує. 4) ..ого ремесло хмелем поросло. 5) Поки ..ому зм..л..тсья, то тобі скрутиться.

Творча робота

- ▶ За допомогою орфографічного словника дібрати до поданих слів спільнокореневі. З'ясувати значення тих слів, які вам зустрілися вперше. Увести деякі з них у речення на тему «Національні символи України».

Майоліка, майоран, дьоготь; стьожка, сльоза.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Чим різняться м'які приголосні звуки і пом'якшені?
2. Що нового ви дізналися про вживання сполучень *ьо, йо*?
3. З якими новими словами познайомилися?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти зв'язне висловлювання в науковому стилі на тему «Прапор України». Підкреслити вивчені орфограми. Виписати слова, в яких м'якість приголосних позначається буквами *ь, я, ю, є, ї*.
2. Скласти словниковий диктант з 15–20 слів на вивчену орфограму. Пояснити правила правопису.

Урок № 84

ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Мета: поглибити й систематизувати знання п'ятикласників про правила вживання апострофа; формувати загальнопізнавальні вміння правильно вимовляти та писати слова з апострофом, пояснювати свій вибір за допомогою правил, знаходити помилки, виправляти їх в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розширити знання п'ятикласників про національні символи України, сприяти формуванню національної свідомості школярів, виховувати почуття патріотизму.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів, прислів'їв, приказок.

Текст (риторичний аспект): удосконалення умінь висловлювати власні думки і почуття, виражати особисту позицію щодо національної символіки.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок з елементами повторення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників. Перевірка домашнього завдання

Відгадати загадки

- ▶ Зіставити вимову букв *я, ю* в різних словах. З'ясувати, чим вона різниться і чому?

1) Без крові, без серця у воді під берегом пасеться (п'явка). 2) Чорна гадюка, а не кусається (в'юн). 3) Стоїть, колихається, гарною головою величається (будяк). 4) Червоний пан у яму впав (буряк) (*Нар. творчість*).

Дати відповіді на питання

- Які правила вживання апострофа вам відомі з уроків української мови в початкових класах?
- Чому у словах *буряк* і *будяк* апостроф не вживається?
- Якою повинна бути вимова слів з апострофом?

III. Повідомлення теми, мети та завдань уроку

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення орфографічних умінь з теми

Робота з теоретичним матеріалом

- ▶ Зіставити базові знання з теоретичним матеріалом Українського правопису, підручника чи узагальнювальної таблиці.

1. Уважно прочитати теоретичний матеріал.
2. Знайти нові правила на вживання апострофа.
3. Дібрати самостійно 2–3 приклади на кожне правило.

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Списати, вставляючи, де треба, апостроф. Свій вибір аргументувати. Розтлумачити зміст висловлювань.

1) У всякім подвір..ї — свої повір...я. 2) Хто стане медом, того мухи з..ї-дять. 3) Прирівняв солов..я до зозулі. 4) Подбай живим про те, щоб було чим добрим тебе пом..янути. 5) Ледачому і в будень св..ято (*Нар. творчість*).

Коментоване письмо

- ▶ Записати текст під диктовку, пояснюючи орфограми і пунктограми.

Одним із народних символів України є рушник. Не було, мабуть, жодної хати на нашій батьківщині, яку б не прикрашали рушники. Вони символізували мир, злагоду та здоров'я в сім'ї.

У пам'яті багатьох залишається народнопоетичний вислів: «Без верби і калини — нема України». Відомо, калина — не тільки символ нашої держави, а ще й гарний лікувальний засіб. Її соком очищали обличчя, воно рум'янилось (*З календаря*).

Творча робота

- ▶ За орфографічним словником знайти слова, в яких уживається апостроф, і ті, в яких апостроф не вживається. Увести їх у зв'язне висловлювання «Батькова хата — народний символ України».

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок**VI. Підсумок уроку****VIII. Домашнє завдання**

1. Повторити правила вживання апострофа й умови, за яких апостроф не вживається.
2. Скласти усне повідомлення на тему «Вишивання — народний символ України». Зробити фонетичний розбір двох слів з апострофом і м'яким знаком.

Урок № 85**ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДОВЖЕНИХ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ТА ЗБІГУ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ**

Мета: поглибити й систематизувати знання п'ятикласників щодо подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків; формувати загальнопізнавальні вміння правильної вимови та

написання слів з подвоєнням букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігом однакових приголосних; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку п'ятикласників, поглибити знання учнів щодо народних свят України.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, приказок.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь висловлювати власні думки й почуття, виражати особисту позицію щодо світу.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок з елементами повторення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків».
2. Уведення учнів у понятійно-термінологічне поле: учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначеннях таких понять, як *подвоєння приголосних, подовження м'яких приголосних, збіг однакових приголосних* й пропонує учням самостійно дати визначення цим термінам, скориставшись набутими знаннями в початкових класах.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над текстом (навчальне читання вголос)

- ▶ Прочитати вголос текст.

ПАСКА

Великдень (Великий день), або Паска, є найурочистіше церковне свято. «Паска» — слово єврейське і означає «визволення», «рятунок». Свято це вставлене у пам'ять воскресіння розп'ятого на хресті Ісуса

Христа. Після введення християнства на Русі Великдень злився з весняним святом стародавніх слов'ян. Паска відзначається після першого весняного новолуння у неділю, яку називають Світлою.

У пасхальну суботу пізно ввечері народ збирався біля церкви. Існувало повір'я: хто засипав у цю святкову ніч, той просипав своє щастя. Опівночі починалося богослужіння. Потім виносили плащаницю — полотнище із зображенням тіла Христа в труні, і відбувався хресний хід навколо церкви. На світанку всі приносили для освячення пасхальний хліб, крашанки, сало, ковбаси і поспішали додому, де відбувалося урочисте родинне розговіння (3 календаря).

► Дати відповіді на запитання до тексту:

- 1) Що відображає заголовок — тему чи основну думку висловлювання?
  - 2) Що таке плащаниця?
  - 3) Що нового ви дізналися про святкування Великодня?
- Виписати з тексту слова з подвоєнням приголосних. Пояснити написання за допомогою правил, вивчених у початкових класах.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення орфографічних умінь з теми

Робота з опорною таблицею

- Учням пропонується узагальнити вивчене з теми «Подвоєння приголосних» у початкових класах і знайти нові теоретичні відомості. (Див. додаток)

Лексико-орфографічна робота

1. Записати слова під диктовку. Пояснити за допомогою правил умови подвоєння приголосних.

Наддніпрянина, піддашша, безсистемністю, *заполоччу*, напруженість, юннати, юністю, дерев'яний, орлиний, *вощаний*, окаянный, *рахманний*, спросоння, виллемо.

2. Пояснити значення виділених слів за словником (*вощаний* — просочений воском, зроблений з воску; *заполоч* — кольорові бавовняні нитки для вишивання; *рахманний* — смирний, тихий, спокійної вдачі).
3. Увести виділені слова у речення з прямою мовою.
4. Прочитати уривок з твору усної народної творчості. Вставити пропущені букви. Аргументувати свій вибір. З'ясувати, чому вони римується. Записати фонетичною транскрипцією виділені слова.

А дівчина та вродлива,
 Кароока, чорнобрива...
 Ще й волос..я, як колос..я,
 Слово скаже, як зав..яже.

Творча робота

- ▶ Скласти речення за темою «Народні свята українців», використовуючи слова з подвоєними літерами. Ускладнити речення однорідними членами.
- 1) Прийшла перша Пречиста, стала дівка речиста.
- 2) Прийшов Спас, готуй рукавиці на запас.
- 3) Минула Покрова — з'їла полудень корова.
- 4) Як прийшла Покрова — так і жінка здорова.
- 5) Похвала похвалить, вербна поставить, а біленька й побілить.
- 6) На Великдень сорочка хоч лихенька, аби біленька.
- 7) Напередодні масляного сиропусного тижня відзначали м'ясопусну неділю, яку називали «ножковим пущенням». Хоч пузо роздайсь, а Божий дар не зостаньсь.
- 8) Кво! Кво! Кво! Завтра в нас Різдво!

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Унаслідок чого можливе подвоєння приголосних?
2. За якої умови відбувається подвоєння приголосних?
3. Правопис яких слів треба запам'ятати?

VII. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

1. Вивчити правила вживання подвоєних приголосних у словах.
2. Скласти усну розповідь про святкування народних свят вашою родиною, використовуючи слова з подвоєнням приголосних.

Додаток

Подвоєння букв, що позначають приголосні звуки

Унаслідок подовження	Унаслідок збігу	У суфіксах прикметників	В іншомовних словах
1) в іменниках середнього роду на <i>-я</i> і похідних словах (дозвілля, збіжжя, узбіччя, каяття)	1) префікс + корінь (оббігати, роззброєний, віддарувати, наддалекий, беззубий, роззуватися)	1) у прикметниках з наголошеним суфіксом <i>-енн-</i> , який указує на збільшену міру ознаки (священний, мерзенний, блаженний)	1) у загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються, крім винятків: <i>білля, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, мірра, мотто, мулла, нетто, панна, пенні, примадонна, тонна</i>
2) в орудному відмінку однини іменників III відміни (розкішшю, памороззю, тінню, сіллю, віссю)	2) корінь + суфікс (антенний, осінній, кінний, письменник, охоронник, іменник, істинний, віконниця)	2) у деяких прикметниках (захланний, старанний, притаманний, рахманний)	2) в іншомовних власних назвах подвоєння зберігається (<i>Андорра, Голландія, Будда, Аполлон</i>)
3) у кількох прислівниках (навмання, попідтинню, попідвіконню, спросоння)	3) корінь + постфікс (винісся, пасся, розрісся, піднісся, трясся, але <i>підносся</i>)	3) у прикметниках старослов'янського походження (благословенний, блаженний, священний)	
4) перед <i>ю, є</i> у формах теперішнього часу дієслова <i>лити</i> і в похідних (<i>лє, ллю, ллєш, виллємо, наллють</i>)	4) основа + основа (військкомат, заввідділом)		

Урок № 86**НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ:
И, І У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ;
ПРАВОПИС М'ЯКОГО ЗНАКА Й АПОСТРОФА;
ПОДВОЄННЯ БУКВ**

Мета: ознайомити учнів з основними правилами правопису слів іншомовного походження: написанням *и, і*, м'якого знака, апострофа, подвоєних букв; формувати загально-пізнавальні вміння правильно вимовляти й писати слова іншомовного походження, знаходити й виправляти помилки на подані правила, збагачувати словниковий запас; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку п'ятикласників, поглибити знання учнів щодо народних свят України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, приказок.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь висловлювати власні думки й почуття, виражати особисту позицію щодо світу.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників****Орфографічне редагування**

- ▶ Прочитати текст. Знайти помилки, пояснити свій вибір за допомогою правил.

КУПАЛА

Івана Купала — це одне із найважливіших свят наших предків, яке було пов'язане з літнім сонцеворотом. У деяких місцевостях на Україні існував звичай, коли на купала віткочували від багата колесо — це могло означати поворот світила на зиму. Існувало повір'я, що сонце в цей день «грає» на світанку — переливається усіма кольорами веселки, занурюєця у воду і знову з'являєця на поверхні (немов купаєця).

IV. Сприйняття й усвідомлення учнями нового матеріалу**Дослідження-пошук**

- ▶ Прочитати. З'ясувати основні ознаки слів іншомовного походження.

Аеропорт, імунітет, Фінляндія, екватор, евкالیпт, абрикос, інструмент, шифр, сандвіч, фабрика.

Зіставлення власних думок і теоретичного матеріалу з теми

Коментар учителя. Правила написання українських та іншомовних (тобто таких, що недавно запозичені з інших мов) слів часто бувають зовсім різними. Тому для правопису важливо вміти розрізнати їх.

1. Майже всі слова, які починаються з *a*, *e* і більшість на *i* — іншомовного походження: *абажур*, *абрикос*, *евкаліпт*, *екзотичний*, *ідея*, *історія*.
2. В іншомовних словах бувають збіги голосних: *біолог*, *буржуазія*, *ідеал*, *океан*. В українських — збіги можливі лише на межі префікса і кореня: *виорати*, *наодинці*. Таких слів небагато.
3. Іншомовним словам властиві важкі для вимови збіги приголосних: *абстрактний*, *пункт*, *смокінг*.
4. Іншомовного походження всі ті слова, які мають звук *ф*: *фрукт*, *сифон* (за винятком трьох слів: *Фастів*, *форкати*, *фе*).
5. В іншомовних словах не чергуються *o*, *e* з *i* та немає випадних *o*, *e*: бетон — бетону (пор. українське дзвін — дзвону), артишок — артишока (пор. кусок — куска). Але є чимало й українських слів, у яких голосні не чергуються і не випадають: тінь — тіні, ліс — лісу, холод — холоду.
6. В іншомовних словах рідко виділяються префікси й суфікси, а корінь може мати три і більше складів: *вітамін*, *галюцинації*, *гіпотенуза*, *дисципліна*, *кандидат*. Якщо ж і виділяємо префікси і суфікси, то вони відмінні від споконвічно українських: *a*-симіляція, *ди*-симіляція, *екс*-порт.

7. Частина іншомовних слів з кінцевим голосним не відмінюється: *ампула, пюре, радіо*. Запозичений іменник *пальто* в українській мові відмінюється: *пальта, пальтом* та ін.

Спостереження-узагальнення

- ▶ Прочитати вголос слова іншомовного походження. З'ясувати, чи є відмінності у правилах уживання апострофа, м'якого знака, подвоєння приголосних у словах власне українських й іншомовних?

Браконьєр, монпасьє, Етьєн, пеньюар, Ле Корбюзьє, каньйон, гільютина, Орок'єта, Х'юрон, п'єдестал, диз'юнкція, ад'ютант, вілла, бароко, хокей, Діккенс, Голландія.

Робота з узагальнювальною таблицею

- ▶ Зіставити власні думки з теоретичним матеріалом.

И, і в словах іншомовного походження

Загальні назви	Власні назви
<p style="text-align: center;">И</p> <p>У загальних назвах після дев'яти букв перед приголосним, крім <i>й</i>: <i>д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р</i> (<i>дипломат, дисидент, шифр</i>).</p> <p>Але є винятки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. У давно запозичених словах навіть після приголосних, що не належать до «дев'ятки», пишеться <i>и</i>: <i>бинт, бурмистер, східна, мирт, химера</i>. 2. У словах, запозичених зі східних мов, переважно тюркських: <i>башкир, гиря, кинджал, кисет, кишлак</i>. 3. У словах церковного вжитку: <i>єпископ, єпитимія, митрополит</i> 	<p style="text-align: center;">И</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Після шиплячих: <i>Вашингтон, Цицерон, Чикаго, Чилі, Шиллер, Йоркшир</i>. 2. Лише в географічних назвах: <ul style="list-style-type: none"> • з кінцевим <i>-ида, -ика</i>: <i>Антарктида, Мексика</i>; • із звукосполученням <i>-ри-</i> перед приголосним: <i>Крит, Гринвіч, Париж</i>. 3. У ряді інших географічних назв після приголосних згідно з традиційною вимовою: <i>Аргентина, Бразилія, Китай, Сиракузи, Сирія</i>
<p style="text-align: center;">І</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. На початку слова (<i>ідеал, інтернат</i>). 2. У кінці незмінюваних слів після приголосних (<i>шасі, журі</i>). 3. Після всіх приголосних перед голосним або <i>дж</i> (<i>пріоритет, тріумф, ревізія, цезій</i>). 4. Після приголосних, крім «дев'ятки» (<i>бінарний, мінор, гід, фільтр, кіно, німб</i>) 	

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення орфографічних умінь з теми

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Записати слова під диктовку, пояснюючи за допомогою правил їх написання. Розтлумачити незнайомі слова за допомогою тлумачного словника.

Дисидент, ексклюзивний, пюпітр, нирка, Чилі, Флорида, Сирія, к'янти, вольєр, ін'єкція, рюш, папільйотки, бонна, манна, Міссісіпі, Руссо.

Творче конструювання

- ▶ До слів іншомовного походження дібрати українські слова-синоніми. Увести їх у речення на тему «Моє улюблене народне свято».

Аванс, автономія, авторитет, історія, ілюстрація, ілюзія, фантазер, фізкультура.

Довідка: завдаток, самоврядування, вплив, минуле, малюнок, Омана, мрійник, зарядка.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- ▶ Подумати та дати відповіді на питання:

1. Як упізнати слова іншомовного походження? За якими ознаками?
2. Які розбіжності при вживанні м'якого знака, апострофа, подвоєних приголосних є між власне українськими та іншомовними словами?
3. Яких правил слід дотримуватися при написанні власних і загальних назв з *и, і*?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Вивчити правила вживання м'якого знака, апострофа, подвоєних приголосних, голосних *и, і* у словах іншомовного походження. До кожного з правил дібрати по 3 приклади.
2. З підручника математики виписати 10–15 слів іншомовного походження. Пояснити їх правопис.

Урок № 87

СЛОВНИК ІНШОМОВНИХ СЛІВ. РОБОТА З НИМ

Мета: ознайомити п'ятикласників з особливостями будови словника іншомовних слів, принципами роботи з ним; формувати загальнопізнавальні вміння користуватися словником іншомовних слів, знаходити правильний варіант написання слова та його тлумачення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати культуру усного й писемного мовлення п'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських) і фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь висловлювати власні думки і почуття, виражати особисту позицію щодо світу.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Словник іншомовних слів. Робота з ним».
2. Уведення учнів у понятійно-термінологічне поле: учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначенні такого поняття, як *словник іншомовних слів*.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Вибіркова робота

- ▶ Записати слова у дві колонки, враховуючи їхнє походження. Пояснити правопис слів іншомовного походження за допомогою правил.

Антропонім, біосфера, галіфе, Езоп, імпровізатор, тостер, фундамент, хустка, піч, сіль, корова, гуси, річка, аннали, піца, шосе, брутто, сироп, Арктика.

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи

Аудіювання тексту

- ▶ Прослухати. Визначити тему й основну думку висловлювання.

Словник іншомовних слів — науково-популярне видання, розраховане на найширші кола читачів. Основна мета Словника — дати стисле тлумачення слів іншомовного походження, які функціонують у науково-популярних, художніх, публіцистичних, офіційно-ділових і конфесійних текстах, а також пояснити лексику побутового вжитку, характерну для сучасної української літературної мови.

При підготовці до друку цього видання доводилося боротися з двома небезпеками. По-перше, треба було визначити оптимальну кількість слів, залучених до Словника, щоб урахувати і активну, і пасивну лексику. По-друге, бажання стисло й повно описати слово нерідко наражалося на певні обмеження, властиві для словників такого типу.

Долаючи згадані труднощі, укладачі прагнули, безумовно, використати здобутки своїх попередників, подати якнайбільше нових, нещодавно зафіксованих у лексикографічних джерелах слів і значень, по-сучасному витлумачити слова, що давно ввійшли в українську мову. При цьому було приділено велику увагу етимології (походженню слів), адже історія слова завжди викликає непереборну цікавість і допомагає добре зрозуміти його смислову структуру. З огляду на це, етимологічні довідки в деяких словникових статтях мають досить розгорнений характер.

У виданні враховано зміни, внесені в український правопис 1993 року.

Пропонований вашій увазі Словник містить близько 23 тисяч слів і термінологічних словосполучень, серед них і власне запозичена лексика, і слова, сформовані з елементів давньогрецької і латинської мов на українському ґрунті.

Наприкінці видання подано іншомовні слова і вирази, уживані в латинському написанні.

Випускаючи у світ цей Словник, укладачі сподіваються, що він стане в пригоді всім, хто намагається збагнути красу української мови в її лексичному багатстві, здатності створювати нові значення слова і відроджувати старі (*Зі словника*).

- ▶ Дати відповіді на запитання: 1) З якими двома небезпеками доводилося боротися упорядникам словника при підготовці його до друку. 2) Чого прагнули укладачі словника? 3) Чому було приділено велику увагу? 4) Що подано наприкінці словника?

Ознайомлення зі структурою словника

1. Ознайомлення зі структурою словникової статті: а) слово-заголовок; б) етимологічна довідка; в) тлумачення слова.
2. Ознайомлення зі списком скорочень: а) скорочення ремарок; б) скорочення назв мов; в) скорочення в тексті статей.

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Записати під диктовку слова іншомовного походження, пояснюючи за допомогою правил їх написання. Пояснити значення виділених слів за допомогою словника.

Армрестлінг, Афіна Паллада, бульйон, *віньєтка*, *дебет*, ідентичний конгрес, *к'янт*, булла, реферат, туризм.

Довідка. 1. *Армрестлінг* — поєдинок на руках, який проводиться за певними правилами на спеціальних столах; вид спорту. 2. *Віньєтка* — 1) невеличке композиційно завершене графічне зображення предметного чи сюжетно-тематичного характеру (часто із символічним або алегоричним значенням); 2) орнаментальна композиція на зовнішніх елементах книжки чи окремих її сторінках (титольних, початкових, кінцевих). 3. *Дебет* — ліва сторона рахунку бухгалтерського обліку, що відображає стан господарських операцій. 4. *К'янт* — грошова одиниця М'янми, поділяється на 100 п'я.

Гра «Упізнай слово іншомовного походження»

- 1) Залицання, кокетування. (*Флірт*) 2) Змагання між окремими учасниками або командами, що складається з кількох зустрічей, матчів. (*Турнір*) 3) Спортивні змагання на спеціальних автомобілях або мотоциклах. (*Раллі*) 4) Науковець, що вивчає живу природу. (*Натураліст*) 5) Найшвидший стиль спортивного плавання. (*Кроль*) 6) Форма підго-

товки до виконання певних обов'язків. 7) Визначення хвороби; короткий медичний висновок про суть і характер захворювання (діагноз).

Словникова робота

- ▶ Знайти і розтлумачити за словником іншомовних слів фразеологічні звороти. Довести, що до їхньої будови входять слова іншомовного походження. Увести виділені сполуки у складні речення.

Авгієві стайні, *нитка Аріадни*, Адамові сльози, Юрїв день, фокуси викидати, фіговий листок, *фальшива нота*.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання.

1. Що треба знати під час роботи зі словником іншомовних слів?
2. Який принцип роботи зі статтями словника іншомовних слів?
3. Що таке етимологічна довідка словника іншомовних слів?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Скласти повідомлення на тему «Принципи роботи зі словником іншомовних слів».
2. Виписати зі словника іншомовних слів три пари омонімів, пояснити їх значення.
3. До слів іншомовного походження *франт*, *фольклорний*, *аномалія*, *атеїст*, *істота*, *егоїст*, *епоха* дібрати українські відповідники.

Урок № 88

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ

«ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ»

Мета: перевірити рівень навчальних досягнень з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія»; з'ясувати можливі недоліки в опануванні мовної теорії; удосконалити вміння логічно мислити, порівнювати, узагальнювати, робити висновки.

Форма проведення тематичного оцінювання: виконання завдань тестового характеру.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Підготовча робота

Мотивація навчальної діяльності учнів. Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання завдань тестового характеру. Поділ учнів класу за варіантами.

IV. Виконання тестових завдань

Варіант 1

1. Знайти правильне твердження:
  - а) м'який знак не пишеться після *ц* у кінці слів іншомовного походження;
  - б) голосних звуків в українській мові є шість, які можуть позначатися десятьма буквами;
  - в) для позначення роздільної вимови звуків *я, ю, є, ї* в українській мові використовується апостроф;
  - г) в основі написання слова *щавель* лежить фонетичний принцип правопису.
2. Знайти помилкове твердження:
  - а) в основі написання слова *дощ* лежить історичний (традиційний) принцип правопису;
  - б) голосним не властиві такі особливості як твердість і м'якість;
  - в) м'який знак пишеться після *л* у групах *-лц-, -лч-*, які походять з *-лк-*;
  - г) шиплячі [ж], [ч], [ш] в українській мові вимовляються твердо.
3. Знайти рядок слів, у яких букв більше, ніж звуків:
  - а) сіль, піонерський, джміль, знання;
  - б) сімейка, будівля, дзвінок, щит;
  - в) щавель, мілина, гість, лялька;
  - г) січень, травень, здивуватись, суддя.

4. Знайти рядок слів, у яких букв менше, ніж звуків:
  - а) пояснити, тато, ряд, в'юн;
  - б) Юля, ясний, сім'я, реєстр;
  - в) квітка, буря, читання, море;
  - г) юрист, об'їзд, день, трое.
5. Знайти рядок слів, у яких буквосполучення *дж*, *дз* позначаються одним звуком:
  - а) підзолистий, гудзик, віджити;
  - б) джура, надземний, дзявк;
  - в) бджола, дзвоник, кукурудза;
  - г) підживитися, джинси, дзот.
6. Знайти рядок слів, у яких м'який знак і апостроф не вживаються:
  - а) підребер..я, бул..йон, ст..ожка, п..еса;
  - б) медв..яний, кур..йозний, жовч.., мен..ше;
  - в) матір..ю, черв..як, різ..бяр, Ман..чжурія;
  - г) п..ятизлотник, заход..те, дон..чин, скрин..ці.
7. Знайти рядки слів іншомовного походження, які написані з помилками:
  - а) піца, шасі, Руссо, мулла;
  - б) Андорра, інтермецо, журі, Вашингтон;
  - в) Адігея, віла, Адріатіка, ф'юзеляж;
  - г) адютант, бруто, папе-маше, Брусель.
8. Знайти речення, у яких треба вжити у.
  - а) В (У) нього не розживешся і серед зими льоду (*Нар. творчість*).
  - б) Скоро заб'ється їжак (в)у своє кубло на (у)всю зиму (*3 календаря*).
  - в) До весняного сонечна (в)(у)сю зиму просить їжак (*3 календаря*).
  - г) Навчання (у)(в) щасті прикрашає, а (у)(в) нещасті потішає.
  - д) Від спеки (у)(в)день ховається, а (в)(у)вечері від комарів.
9. Знайти рядок слів, у яких подвоєння приголосних відбувається внаслідок подовження:
  - а) туманний, піддатися, рознісся, ссати;
  - б) стаття, спросоння, Ілля, життя;
  - в) колосся, знання, попідтинню, обличчя;
  - г) беззубий, навмання, військкомат, священний.
10. Знайти групу слів, у яких можливе чергування приголосних звуків при словозміні:

- а) вухо, книга, берег, кошик;
  - б) деревина, плюскіт, мішок, небо;
  - в) нога, козак, султан, долоня;
  - г) шепіт, коса, жито, серце.
11. Знайти групу слів, у яких можливе чергування голосних:
- а) писар, віл, воля, сік;
  - б) лазити, носити, замітати, слово;
  - в) ворона, тонкий, вихователь, вітер;
  - г) чотири, чіпляти, доба, вдома.
12. Знайти групи слів, які записані без орфографічних помилок:
- а) кістлявий, тижневий, велетень, депозитний;
  - б) комендантський, зхопити, прималювати, пресісти;
  - в) верб'я, женьшень, священник, прізвище;
  - г) півяблука, устний, лехкий, козьба.

Варіант 2

1. Знайти правильне твердження:
- а) шиплячі перед зубними змінюються на зубні;
  - б) в основі написання слова *виїзний* лежить морфологічний принцип правопису;
  - в) характерною ознакою мовних звуків є те, що вони сприймаються мовним апаратом;
  - г) у наголошеній позиції [e] вимовляється як [e^h].
2. Знайти помилкове твердження:
- а) фонема — одиниця найнижчого рівня мови;
  - б) букві акустичні особливості не властиві;
  - в) [и] ніколи не вживається після твердих приголосних;
  - г) одна буква не може позначати різні звуки.
3. Знайти рядок слів, у яких букв більше, ніж звуків:
- а) повір'я, щеня, доня;
  - б) гудзик, больовий, Рафаель, ось;
  - в) тіль, стаття, дзвінок, сільський;
  - г) відсоток, епоха, майка, вікно.
4. Знайти рядок слів, у яких букв менше, ніж звуків:
- а) полошуть, кузня, кожух, сміх;
  - б) в'ялість, робота, Україна, бій;

- в) воїн, щоб, грає, Ярило;
г) щєбінь, тиша, крутиться, легкий.
5. Знайти рядок слів, у яких буквосполучення *дж*, *дз* позначаються одним звуком:
- а) дзюбати, підземний, підзорний;
б) Джин, дзінь, дзюдоїст;
в) дзуськи, піджилки, піджарений;
г) Джоуль, дзеркало, дзюркіт.
6. Знайти рядок слів, у яких м'який знак і апостроф не вживаються:
- а) піч.., бур..як, мавп..ячий, весел..чин;
б) п..ята, р..са, тім..я, л..одовик;
в) Соловій..ов, зів..ялий, жен..жен.., матір..ю;
г) р..ясно, моркв..яний, рибал..чин, ковз..кий.
7. Знайти рядки слів іншомовного походження, які написані з помилками:
- а) апарат, пана, барокко, сигнал;
б) дискусія, піца, бонна, Аппалачі;
в) жюрі, Чіаго, Адриатіка, ілюмінатор;
г) п'єса, бульйон, пенюар, імміграція.
8. Знайти речення, у яких треба вжити *зі*, *зо*.
- а) Челядь над'їхала (з,зі,зо) степу (*З газети*).
б) У дитинстві завжди (з, зі,зо) мною була бабуся Оріся (*З журналу*).
в) Не будуть жнива (з,зі,зо) доброго дива (*Нар. творчість*).
г) (З, зі, зо) поганой трави не буде доброго сіна (*Нар. творчість*).
9. Знайти рядок слів, у яких подвоєння відбувається внаслідок збігу на межі значущих частин слова:
- а) юннат, заввідділом, деффак, віддалений;
б) Залісса, нужденний, змагання, відлуння;
в) узбережжя, ллється, розкішшю, відкриття;
г) зміний, оббити, розрісса, балконний.
10. Знайти групу слів, у яких можливе чергування приголосних звуків при словозміні:
- а) щастя, кінь, свічка, аспірант;
б) жаль, козак, гігант, користь;
в) східці, сік, корінь, подяка;
г) рука, рік, капелюх, пшениця.

11. Знайти групу слів, у яких можливе чергування голосних:
- річ, радість, пекти, бджола;
  - сім'я, затінок, стеля, брів;
  - сніг, піч, гора, зоря;
  - промінь, юність, ополонка, голуб.
12. Знайти групи слів, які записані без орфографічних помилок:
- Арктика, прирва, шістнадцять, шидрувальний;
  - Флорида, молодую, священний, щипці;
  - прекрутити, Лукянівка, превентивний;
  - динамо, цистерка, сфотографувати, ралі.

Варіанти правильних відповідей до тестових завдань:

Номери завдань	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант 1	а	в	а, г	б	в	б	в, г	а, б	б, в	а	б, г	а, в
Варіант 2	а	в, г	б, в	в	б, г	а, г	а, в	а, б	а, г	г	а, в	б, г

VI. Організований збір зошитів

VII. Відповіді вчителя на питання учнів

VIII. Домашнє завдання

- Повторити вивчений теоретичний матеріал.
- Скласти кросворд, ребус чи шараду за вивченим матеріалом.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Урок № 89

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ЯК НАУКА. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ОДНОЗНАЧНІ Й БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА. УЖИВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ У ПРЯМОМУ Й ПЕРЕНОСНОМУ ЗНАЧЕННІ

Мета: відновити в пам'яті п'ятикласників відомості з лексикології: поняття про однозначні й багатозначні слова, уживання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях; формувати загальнопізнавальні вміння розпізнавати однозначні й багатозначні слова, пояснювати їх лексичне значення, чітко розмежовувати лексичне значення слова від граматичного; удосконалювати навички практичного використання однозначних і багатозначних слів з прямим і переносним значенням в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу спонукати учнів до вивчення рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мови і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення; доречне використання слів із переносним значенням; засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок з елементами повторення (урок-мандрівка).

Обладнання: карта країни «Лексикологія», таблиця «Лексика загальнонародної української мови», індивідуальні картки, завдання для мікрогруп, тлумачні словники.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Здоровенькі були, шановні! (*Стук у двері. Поштар повідомляє, що надішла телеграма від мешканців країни Лексикології.*)

Учитель. Треба терміново її прочитати. Відкриває.

Шановні учні! Запрошуємо вас у захоплюючу мандрівку дивовижними містами країни Лексикології.

Чекаємо на вас з нетерпінням!

Жителі міста

Учитель. Ну що ж, треба їхати! А який же вид транспорту ми оберемо?

Учень. Мені здається, що треба використати всюдихід «Дивослово».

Учитель. Діти, ви згодні? Ми повинні зарядити свій всюдихід своєрідним пальним: енергією від плідної роботи, змістовними та правильними відповідями, веселістю, ерудицією, оптимізмом.

А мета нашої подорожі — відвідати знайомі міста країни Лексикології: місто Однозначних Слів та місто Багатозначних Слів.

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо умовної подорожі до країни «Лексикологія». Ознайомлення учнів із структурою теми.
2. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми «Лексикологія».

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа уроку

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує...
Т. Г. Шевченко*

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Учитель. Нашому всюдиходу необхідне пальне. Пропоную *інтелектуальну розминку*. Я звертаюся до вас із запитаннями, на які ви повинні дати стисло відповідь.

- 1) Які ви знаєте розділи науки про мову і що вони вивчають?
- 2) Що, на вашу думку, є спільним у словах *лексикологія, лексика, лексичне значення слова*?
- 3) На які дві групи поділяються слова за кількістю значень?
- 4) На які групи за характером значень поділяються слова української мови?

Робота над текстом

- ▶ Прочитати мовчки текст.

Весна цього року повелась спочатку суворо, усе чогось хмурилась, сльозилась, а потім пом'якшала. По густій блакиті вийшло золоте сонце. Воно не гріло по-літньому, але вкривало землю молодою травичкою (За Ю. Збанацьким).

- ▶ Дати відповіді на запитання:

1. Чи є у тексті багатозначні слова, ужиті в переносному значенні?
2. Якими частинами мови виражаються вони?

Тепер ми можемо рухатися далі.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу**Пошуково-вибіркова робота**

- ▶ Подані сполучення слів записати у дві колонки.

Слова з прямим значенням	Слова з переносним значенням
Пташині крила, сумна дівчина, гострий ніж, горів ліс, летить птах, золоті сережки, солодкий подарунок, холодна вода	Крила літака, сумна погода, гостре слово, золоте серце, слово вилетить, солодке життя, холодна зустріч

Робота з теоретичним матеріалом**задля зіставлення нових знань із базовими****Групи слів у лексиці за значенням**

За кількістю значень	Однозначні	Мемуари, мірошник
	Багатозначні	Ловити, команда
За характером значень	3 прямим значенням	Крила птаха, говорять люди
	3 переносним значенням	Час іде, хвіст потягу

VI. Усвідомлення здобутих знань**у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми****Вибірково-пошукова робота**

- ▶ Прочитати виразно вірш. Знайти і виписати у дві колонки слова однозначні й багатозначні. Обґрунтувати свій вибір.

НАША МОВА

Мова, наша мова —	Мова, наша мова —
Мова кольорова,	Пісня стоголоса,
У ній гроза травнева	Нею мріють весни,
Й тиша вечорова.	Нею плаче осінь.
Мова, наша мова —	Нею мріють зими,
Літ минучих повість,	Нею кличе лоно.
Вічно юна мудрість,	В ній криваві рими
Сива наша совість.	Й сльози Заповіту.
Мова, наша мова	Я без тебе, мово,
Мрійнику — жар-птиця,	Без зерна полова,
Грішнику — спокута,	Соняшник без сонця,
Спраглому — криниця,	Без птахів діброва.
А для мене, слово,	Як вогонь у серці,
Ти мов синє море,	Я несу в майбутнє
У якому тоне	Невгасиму мову,
І печаль, і горе.	Слово незабутнє.

(Ю. Рибчинський)

Творче завдання

- ▶ Подані слова ввести у прості речення, ускладнені однорідними членами, вставними словами. Надписати над кожним словом назву групи, до якої його можна віднести. Свій вибір аргументувати за допомогою правила. Значення незрозумілих слів з'ясувати за тлумачним словником.

Духовність, відвага, гідність, упряж, кошовий, оброк, клейноди, ноша, гачок, кліщі, інтернет, сайт, бойлер.

Пошукова робота

- ▶ Прочитати речення. Знайти і виписати багатозначні слова. З'ясувати, що вони можуть означати.

1) Князь Ігор мав створити дружину заново. Людей і коней міг набрати у своїй землі (з підручника). 2) Полечу, каже, вдовицею, тією чайкою-зигзицею та понад Доном полечу.. («Слово о полку Ігоревім»). 3) О землі рідна, землі солов'їна, роздоля очі радує твоє (С. Жуковський). 4) Дикі коні, було, часто вибігають на Туркову могилу, а потім подадуться або на Гайчур, або на Янчул пастиись (Нар. творчість).

Упізнай багатозначне слово!

- ▶ Четверта частина року; кімната в школі; частина архітектурної споруди; загальний вигляд якоїсь місцевості, краєвид; творча уява; свійський птах з червоним гребенем.

Довідка: квартал, клас, колона, пейзаж, півень.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

1. З якими «мешканцями» країни Лексикології ви сьогодні зустрічалися?
2. Як розрізнити багатозначні слова від однозначних?
3. Що ж є предметом вивчення лексикології?

VIII. Підсумок уроку**IX. Домашнє завдання**

1. Підготувати повідомлення на основі вивченого теоретичного матеріалу з теми «Лексикологія».
2. За допомогою тлумачного словника знайти три багатозначних слова, які починалися б на літери *в, к, ф*.

Урок № 90**ПРЯМЕ І ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА (ПРАКТИЧНО)**

Мета: ознайомити учнів з особливостями лексичних помилок, навчити відрізняти їх від орфографічних; поглибити знання учнів щодо прямого і переносного значення слова; формувати загальнопізнавальні вміння правильно вживати слова з прямим і переносним значенням в усному та писемному мовленні; знаходити і пояснювати лексичні помилки; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу спонукати учнів до вивчення рідної мови, систематично поглиблювати свої знання з лексикології.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.****Оголошення епіграфа уроку**

Скажи мені що-небудь,
щоб я тебе побачив.

Сократ

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Прочитати поезію, знайти й виділити слова, ужиті в переносному значенні. Чи прикрашають вони мову? З'ясувати значення виділеного слова за допомогою тлумачного словника.

Весна зіткала вчора *гобелен*
у лузі — з трав, із квітів, з верболозів.
Зіткала вітер і зіткала клен,
грози зіткала молоді погрози.
Не відпочивши, вдосвіта весна
сьогодні знов за голубим верстатом —
в святому невдоволенні вона
свій гобелен взялася переткати.
І спалахнула полум'ям трава,
і заряхтіли, як веселка, квіти,
і сонця вогнеуста голова
пророком проповідувала в світі!
Навівши скрізь на гобелені лад,
весна під зорями поклалась спати,
бо завтра знов за голубий верстат,
щоб гобелен свій ще раз переткати!

(Є. Гуцало)

Загадка

Незчисленна ми родина,
У нас на всіх — одна хатина,
Але в ній і мир, і лад,
І сусід сусіду рад.

Ну а хто із нас що значить —
Кожен сам вам розтлумачить.

(Тлумачний словник)

Дати відповіді на питання:

- 1) Яку роль відіграє тлумачний словник у житті людини?
- 2) Як ви розумієте епіграф уроку?
- 3) Чи можна вважати основою культури мовлення людини знання з лексики? Чому?

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом. Лексичні помилки

Суть помилки	Приклади
Уживання слова в невласивому йому значенні	Від імені колективу вручаю вам вітальну адресу
Порушення лексичної сполучуваності	На свята мама завжди виготовляє смачну їжу
Уживання в одному реченні близьких спільнокорених слів, однакових слів (тавтологія)	Письменник створив багато цікавих творів
Дублювання змісту у двох словах	Мама написала свою автобіографію.
Вживання слова, не властивого описуваній епосі	Козаки до останньої краплі крові відбивали фашистську атаку
Уживання слів, не властивих українській літературній мові	Взяли участь у змаганнях веслярів і ветерани цього виду спорту
Уживання русизмів	На огороді росли арбузи

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Творче редагування

- ▶ Прочитати висловлювання п'ятикласників і знайти недоліки. Визначити суть лексичної помилки за допомогою узагальнювальної таблиці «Лексичні помилки».

1) Рідною батьківщиною мого брата є місто Київ. 2) Учора мій Тузик вечеряв о сьомій годині, а потім вечеряв об одинадцятій. 3) Класовод

7-Г доповіла адміністрації, що її клас не приймав участі у зборі макулатури. 4) За громадянською думкою, дерева вирішили посадити вздовж усієї траси. 5) Інформативний випуск газети «Шкільні вісті» затримали на 5 днів.

Творче конструювання

- ▶ Розтлумачити подані слова і ввести їх у прості речення зі вставними словами.

Розповсюджувати, поширювати; робочий і робітничий; тривати і продовжуватися; розв'язувати й вирішувати; родина, сім'я;

Конкурс мовознавців

- ▶ Прочитати. З'ясувати, про які поняття йде мова.

1) Дружня прихильність до кого-небудь (симпатія). 2) Придорожній бур'ян звичайно з прикореневими листками та з безлистим стеблом і дрібними квітками, зібраними в колос (подорожник). 3) Любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги.

Вибіркова робота

- ▶ Серед поданих слів знайти ті, які б могли вживатися в переносному значенні.

Засинати, коники, човен, очі, сон, молочний, шлях, полум'я, хмара, дерево, горить, перешитий.

VI. Систематизація й узагальнення знань умінь і навичок

Подумати і дати відповідь на питання:

1. Яких лексичних помилок можна припуститися усному та писемному мовленні?
2. Як запобігти таким помилкам?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Вивчити матеріал таблиці «Лексичні помилки».
2. За словником труднощів української мови з'ясувати різницю у значенні таких слів: активізувати — активувати; болісний — больовий; вежа — башта; гармоніювати — гармонувати; нагода — пригода. Увести їх у прості чи складні речення.

Урок № 91

ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ (НЕЙТРАЛЬНІ) І СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

Мета: ознайомити учнів із лексикою за сферою вживання; із загальноновживаними і стилістично забарвленими словами; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати лексику за сферою її вживання; удосконалити вміння і навички визначати роль стилістично забарвлених слів у тексті; доречно використовувати в монологічному та діалогічному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу спонукати учнів до вивчення рідної мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення; доречне використання слів із переносним значенням, стилістично забарвлених слів.

Текст (риторичний аспект): розвиток умінь увиразнювати мовне оформлення висловлювання за допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Міжпредметні зв'язки: використання багатозначних слів у творах усної народної творчості (література).

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Загальноновживані і стилістично забарвлені слова української мови».
2. Уведення учнів у понятійно-термінологічне поле (знайомство з основними поняттями й термінами теми): учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначеннях таких понять, як загальноновживані і стилістично забарвлені слова.

3. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми.

III. Оголошення теми, мети, завдань уроку.

Оголошення епіграфа уроку

*Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морськiм.
М. Рильський*

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота на спостереження

- ▶ Прочитати уривки з творів усної народної творчості. З'ясувати, чим вони відрізняються.

Ой на Івана, та й на Купала
Там дівчинонька квітоньки збирала.
Квітоньки збирала, в пучечки клала,
До річечки несла, у водичку пускала.
Ой на Івана, та й на Купала
Там дівчина квіти збирала.
Квіти збирала, в пучки клала,
До річки несла, у воду пускала.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Відомо, що не кожне слово збуджує почуття, настрої чи уяву читача або слухача. Існує багато слів, з якими всі звиклися і які сприймаються без будь-яких емоцій. Але глибокий вплив на читача неможливий без певних слів, які мають емоційне забарвлення.

У літературній мові і народній творчості емоційно забарвлена лексика становить окрему групу.

Емоційно забарвлені слова — це слова, які виражають різні почуття, а також емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій.

Пошукова робота

- ▶ Прочитати тексти. Визначити, до якого стилю мовлення належить кожен із них. Свою думку обґрунтувати. Знайти загальноживану й емоційно забарвлену лексику.

Текст 1

Культура мовлення — це одна з ознак загальної культури людини. Кожному носієві тієї чи іншої мови треба любити рідну мову, формувати мовно-національну самосвідомість, учитися слухати й сприймати слово (З підручника).

Текст 2**ДОРУЧЕННЯ**

Я, Приходько Ілля Олександрович, доручаю Сірому Станіславу Миколайовичу одержати у касира управління належну мені зарплату за травень 2005 р.

Доручення дійсне до 10 червня 2005 року.

І. О. Приходько

Підпис інженера В. В. Хвилі засвідчую

Начальник управління БМУ

(підпис)

О. О. Горобець

► Дати відповіді на питання:

1. Чи може вживатись емоційно забарвлена лексика в науковому стилі?
2. Чи може вживатись емоційно забарвлена лексика у діловому мовленні (заяви, доручення, автобіографії)?
3. У яких стилях найбільш вживана емоційно забарвлена лексика? Чому?

Лексико-стилістична робота

► Прочитати синонімічні ряди. Визначити стилістичну різницю слів, які входять до синонімічних рядів. Увести виділені слова у прості речення, ускладнені однорідними підметами, додатками, вставними словами.

1) Писанина — писання — мазанина. 2) Примовляти — приказувати — наказувати — приговорювати — приповідати — причитати. 3) Сумний — смутний — невеселий — безрадісний — меланхолічний — сумливий — тоскний — траурний — мінорний (розм.). 4) Щастити — таланити — везти — вдаватися — фортунити — вестися — щаститися — добритися (діал.).

Вибіркова робота

► Прочитати подані слова. Знайти серед них загальноновживані, виписати їх. З'ясувати значення виділених слів.

Мобілка, тачка, зелені, прикид, пелька, парубіка , *плиткий* (діал.), підщипаний, *плай* (діал.), *пектин* (хімічна речовина), планета, комп'ютер, інтернет, хліб, чай, річечка, бабуня.

- ▶ Пригадати, які просторічні слова і жаргонізми використовують у своєму мовленні ваші однолітки, дорослі. Записати їх. Чи мають вони емоційне забарвлення? В якому стилі використовуються?

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Які слова називаються загальнозживаними?
2. Які слова називаються стилістично забарвленими?
3. В яких стилях найчастіше використовуються загальнозживані і стилістично забарвлені слова?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

На основі теоретичного матеріалу уроку скласти усне повідомлення на лінгвістичну тему, користуючись прикладами, дібраними з газет, художньої літератури, повсякденного життя.

Урок № 92

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЛУМАЧНИМ І ПЕРЕКЛАДНИМ СЛОВНИКАМИ

Мета: ознайомити учнів із тлумачним і перекладним словниками, з особливостями їх побудови; формувати загальнопізнавальні вміння вправно користуватися тлумачними й перекладними словниками; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти підвищенню мовної культури п'ятикласників.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Культура мовлення: правильна вимова голосних і приголосних звуків; уживання слів відповідно до їх значення; доречне вживання слів із переносним значенням, стилістично забарвлених слів.

Текст (риторичний аспект): розвиток умінь виразнювати мовне оформлення висловлювання за допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Обладнання: короткі тлумачні словники, новий тлумачний словник української мови у 4 томах, російсько-українські словники.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний момент

Психологічна настанова щодо вивчення теми. Ознайомлення учнів зі структурою уроку. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа уроку

*Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля,
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.*

*Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядати свій сад.*

М. Рильський

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Творчий диктант

- ▶ Записати під диктовку текст. Продовжити висловлену думку власними міркуваннями.

Немає такої сфери людської діяльності, в якій не знадобилося б знання мови. Важливо при цьому навчитися говорити і писати не тільки грамотно, а й змістовно, правильно, влучно, яскраво, виразно і переконливо... (З журналу).

V. Сприйняття й усвідомлення учнями нового матеріалу

Ознайомлення зі структурою короткого тлумачного словника, нового тлумачного словника української мови (будова словника: вступна

стаття; перелік скорочень прізвищ письменників, з творів яких подано ілюстративний матеріал; перелік умовних скорочень; умовні знаки в словнику; український алфавіт, перелік слів із тлумаченням у 4 томах).

Ознайомлення зі структурою перекладних словників.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Творча робота в парах

- ▶ Розтлумачити подані слова за допомогою словника, поставити в них наголоси. Увести їх у діалог на тему «Як я підвищую мовну культуру».

Барокамера, алібі, взаємини, взаємовідношення, гален, градація, дебати, ілюзія.

Навчальний переклад

- ▶ Перекласти текст. Записати, де треба, розставити розділові знаки. Перевірити правильність перекладу за російсько-українським словником.

Главное в нашей речи — это слово. Чудеснее слова нельзя найти на Земле. Слово — самое общее и самое точное обозначение любой вещи, любого действия, любого качества предмета. Именно поэтому оно и только оно позволяет человеку думать — без него невозможна была бы мысль (А. Митяев).

- ▶ Перекласти українською мовою подані слова. Поставити правильний наголос, користуючись орфоепічним словником.

Веретено, весёленький, отчим, коромысло, олень, петля, подружка, черпать, тополь, свысока, заражённый, грабельки, грибовий, отслонить, выпадения, строгать, вытеснение, выходит, опережения, строчить.

- ▶ Зробити висновок щодо наголошення у словах російської та української мовах. Яку роль відіграє наголос?

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Чому М. Рильський висловив таку думку, яка є епіграфом сьогоднішнього уроку?

2. Що слід пам'ятати при роботі з тлумачним словником?
3. Що слід пам'ятати при роботі з орфографічним словником?
4. Яку корисну інформацію містять ці книги?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Перекласти українською мовою, користуючись словником, невеликий уривок російськомовного тексту художнього стилю (50–70 слів), дібраний самостійно.
2. Розтлумачити слова *щільний* — *тісний*; *шкірний* — *шкіряний*; *ситуативний* — *ситуаційний*. Поставити в них наголос і ввести у прості речення. З'ясувати, чи є різниця у значеннях поданих слів.

Урок № 93 (розвиток зв'язного мовлення) УСНИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ ПРО ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз художнього тексту-оповідання, сприймати письмовий текст, розуміти його, створювати власні оповідання про випадок із життя.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності учнів

III. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

IV. Колективна робота з текстом-зразком

Прочитати текст. Поміркувати, чи можна його назвати оповіданням. Обґрунтувати свою думку. Визначити тему й основну думку тексту. Дібрати свій заголовок.

КУПАННЯ ВЕДМЕЖАТ

Наш знайомий мисливець ішов берегом лісової річки і раптом почув сильний тріск дерев. Він злякався і скочив на дерево.

Із лісу вийшла на берег велика руда ведмедиця, з нею двоє веселих ведмежат і пестун — її річний син, ведмежача нянька.

Ведмедиця сіла. Пестун схопив одне ведмежа зубами за барки і давай занурювати його в річку.

Ведмежа вищало і борсалоя, але пестун не випускав його, доки гарненько не виполоскав у воді.

Інше ведмежа злякалося холодної води і почало тікати в ліс. Пестун наздогнав його, нашльопав, а потім — у воду, як першого.

Полоскав, полоскав його, та ненароком і впустив у воду. Ведмежа як зареве! Тут в одну мить підскочила ведмедиця, витягла синочка на берег, а пестуну таких нашльопала, що той, бідний, вищав.

Опинившись знову на суші, обоє ведмежата залишились дуже задоволені купанням: день стояв спекотний і їм було страшенно жарко в густих волохатих шубах. Вода добре освіжила. Після купання ведмеді знову сховались у лісі, а мисливець зліз із дерева і пішов додому (*За В. Біанкі*).

Післятекстові завдання

1. Довести, що поданий текст — оповідання. Назвати, з яких частин складається висловлювання.
2. На які три частини його можна поділити? Чи містить оповідання висновок?
3. Визначити сюжетну лінію тексту (З чого починається описана автором подія? Який момент найнапруженіший у розвитку дії? Чим закінчується подія?)

V. Творча робота над оповіданням (сприймання, стилістичний аналіз і відтворення)

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип мовлення. Яка основна думка висловлювання? Підготувати усний переказ оповідання.

РОЗУМНИЙ ЗАЄЦЬ

Одного разу на полюванні зі мною трапився цікавий випадок.

Пішов я полювати на зайців. Узяв рушницю, покликав двох гончаків. Через годину вистежили мої собаки в лісі зайця і погнали. Я став на стежці й чекаю, коли собаки виженуть на мене зайця. Чую — гончаки усе ближче й ближче. Зараз вискочить на мене заєць. Підготувався я стріляти. Чекаю, чекаю, а зайця немає. Де ж він подівся!

Я пішов на галявину подивитись, у чому справа. Дивлюся: на галявині дрібні кущики, а серед них стоять високі пеньки, мені по пояс. Бігають мої собаки в кущах кругом пеньків, нюхають землю, ніяк не натраплять на заячий слід. Де б зайцеві на галявині схватися? Вийшов я на середину галявини і сам нічого не розберу. Потім випадково глянув у бік та й завмер. За п'ять кроків від мене на вершечку високого пенька сіріє пухкий клубочок! Притаївся заєць, оченятами так пильно дивиться на мене.

Сидить заєць на високому пеньку на видноті. Внизу навкруги нього бігають собаки, а поряд — я з рушницею. Боїться заєць зіскочити з пенька просто на собак. Притаївся, зіщулився, вуха до спини приклав, не ворухнеться. Прицілювався я в нього, а заєць дивиться на мене пильно, наче просить: «Не видавай мене собакам». Соромно мені стало вбивати звірка, який сидить за п'ять кроків від мене, безборонний. Опустив я рушницю і тихенько пішов геть (*За Г. Скребицьким*).

Бесіда за змістом тексту

- 1) Яка проблема висвітлюється в творі?
- 2) Яку подію покладено в основу оповідання?
- 3) З якою метою автор використовує питальні речення?

Висловити власне ставлення до порушеної у висловлюванні проблеми.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Пригадати цікаві випадки або пригоди у вашому житті. Поділитися спогадами зі своїми однокласниками.

Урок № 94 (розвиток зв'язного мовлення) ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ ПРО ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

Мета: ознайомити учнів із вимогами до написання твору-оповідання; на основі загального уявлення про структуру, зміст, мовні особливості оповідань розвивати мовленнєво-комунікативні вміння складати твори-оповідання про випадок із життя; підвищувати мовну й мовленнєву культуру п'ятикласників.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників

Робота в парах

- ▶ Прочитати діалог, складений учнями п'ятого класу. Визначити його тему й основну думку. Дібрати заголовок.
Зустрілися два мисливці та один до одного:
  - Ну, що вполював?
  - Та нічого, як бачиш.
  - Я теж, як бачиш...
  - Ну, то гайда на болото, хоч куличків постріляємо.
  - А дорогу туди знаєш?
  - А разом розпитаємо... Агов, пташко, як нам до болота втрапити?
  - Ось підете цією стежкою до села, а там крамниця, від неї...
  - Годі, годі! Нам би тільки до крамниці добратися, а до болота втрапимо! (*Нар. творчість*).
- ▶ Переказати текст від третьої особи, перебудувавши його в оповідання.

- ▶ Визначити будову складеного вами тексту, засоби зв'язку в ньому, тему, основну думку. Відтворити його усно.

Коментар учителя про вимоги до написання оповідань та їхньої структури. Оповідання — невеликий за розміром епічно-прозовий твір, у якому змальовано один чи кілька епізодів з життя однієї чи кількох осіб. Оповідання містить зав'язку, кульмінацію, розв'язку.

IV. Виконання ситуативного завдання, побудованого на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації (робота в мікрогрупах)

- ▶ Прочитати початки учнівських творів. Дібрати заголовки. З'ясувати, що виражають вони — тему чи основну думку. Продовжити їх так, щоб вийшло оповідання про випадок із життя.

Твір 1. Як тільки трохи стемніло, Сергійко побіг на вулицю на те місце, де вчора зустрів їжачка. Постояв трохи і вже хотів іти далі. Як раптом побачив, як через дорогу поспішав їжачок, а за ним котилися ще два маленькі колючі клубочки...

Твір 2. Рано-вранці Марійка пішла в ліс по суниці. Вона швидко набиравала повний кошичок ягід і побігла додому. Перестрибуючи через прохолодні від роси купини, дівчинка спіткнулася, впала і вколола коліно. Виявилося, що під купиною був їжак. Він запирихав, як мотоцикл. Марійка заплакала від болю, сіла на купину і почала платтячком витирати кров на нозі.

Раптом десь узялась гадюка...

- ▶ Прочитати однокласникам складений вами завершений твір за поданим початком. Указати на недоліки та шляхи їх усунення.

V. Самостійне складання оповідань.

Скласти оповідання про цікавий випадок із життя на основі власного досвіду на тему «Ці кумедні тварини». В оповіданні використати слова і словосполучення *давно, недавно, незабаром, пухнастий, вирішити, ладні оченята, кумедна хода, бешкетник*.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Продовжити роботу, розпочату в класі з написання твору-оповідання про випадок із життя.

Урок № 95

ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

(СИНОНІМИ, АНТОНІМИ, ОМОНІМИ)

Мета: поглибити знання учнів щодо синонімів, антонімів, омонімів; удосконалити вміння п'ятикласників відрізняти омоніми від багатозначних слів, правильно вживати їх у мовленні; навчити добирати синоніми, антоніми, омоніми до слів лексичної системи української мови; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати групи слів, порівнювати їх між собою і робити висновки; виробляти вміння використовувати антоніми для увиразнення, чіткого окреслення висловленої думки; вибирати з синонімічного ряду й використовувати зі стилістичною настановою найвідповідніше слово; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи України.

Внутрішньопрдметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення; доречне використання слів із переносним значенням, стилістично забарвлених слів, лексичних повторів і синонімів як засобу зв'язку речень у тексті, а також синонімів для уникнення невиправданих повторів слів; засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань з елементами повторення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Групи слів за значенням».

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Ваші квіти — замріяна казка,
Ваші квіти — зупинена мить,
Ваші квіти — то мамина ласка,
Ваші квіти — прозора блакить.
З ними можна вночі розмовляти,
З ними можна чекати весни,
З ними можна радіти й страждати,
З ними можна крізь роки іти.*
В. Борисова

VII. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над текстом

- ▶ Прочитати текст уголос.

Мабуть, про жодне плодове дерево не складено стільки казок, легенд, переказів, як про яблуню... Дерево це по праву можна назвати патріархом нашого саду. Походить яблуня з Кавказу, Середньої Азії, Далекого Сходу. Тут ще й досі ростуть її дикі родичі...

Вирощують яблуні від Полярного кола до жарких субтропіків. Та все ж найкраще почувається вона в районах, де клімат помірний. У нас яблуневі сади розкинулися на величезні площі і займають майже три чверті усіх насаджень плодових дерев (*3 кн. С. Кургузова «Скарбниця Деметри»*).

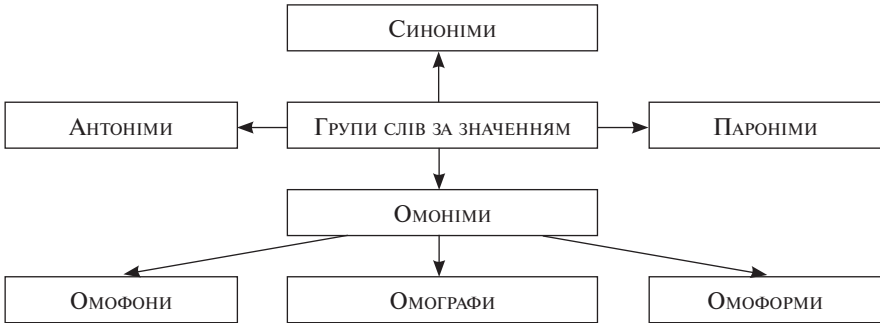
- ▶ Дати відповіді на питання:

- 1) До якого стилю належить текст? Аргументуйте свою думку.
- 2) Знайти і назвати слова, ужиті в переносному значенні.
- 3) Чи є у тексті синоніми, омоніми, антоніми?
- 4) За якими ознаками ви їх знаходите?

VI. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Розповідь учителя про групи слів за значенням, сферою і метою їх використання (за таблицею)

- ▶ **Антоніми** — слова протилежні за значенням. Виступають парами і завжди належать до однієї якоїсь частини мови: світло — темрява, світлий — темний.

Синоніми — слова різні за звучанням, але однакові або близькі за значенням: лелека, черногуз, бусол, бузько. Два або кілька синонімів утворюють синонімічний ряд. Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникнути повторення однакових або співзвучних слів.

Омоніми — слова, однакові за звучанням, але різні за значенням: лава — вид меблів для сидіння; лава — бойовий порядок; лава — розплавлена маса, що витікає з вулкана.

Омофони — слова, що однаково звучать, але мають різне значення і написання: Юпітер — головний бог у давньоримській міфології і юпітер — електричний світильний прилад.

Омографи — різні за значенням та вимовою слова, що мають однакове написання: води — во́ди.

Омоформи — це слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі: віз (іменник), віз (дієслово).

Пароніми — це слова схожі за формою, написанням, звучанням, але різні за значенням: праска — прасувати.

VII. Усвідомлення набутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

- ▶ Прочитати вірші, з'ясувати, слова яких груп у них присутні.

КОЛОДЯЗНИЙ ЖУРАВЕЛЬ

Журавлі летять у вирій
 Ген за тридев'ять земель.
 А один в селі лишився —
 Синьоокий журавель.
 Журавлі летять у вирій

В день холодний та ясний,
А один — в селі лишився,
Став колодязним.

(Ю. Рибчинський)

Ну й охочий брат мій Ігор
До усяких живих ігор.
Де яка у світі гра є,
Залюбки у неї грає.

(Г. Бойко)

У стоніжок
По сто
ніжок.
Всі сто
милися,
Всі стомилися.

(Г. Бойко)

Я візьму легенький прут,
Пожену гусят на Прут.
Хоч купатиму не в милі —
Стануть чисті всі та милі.

(С. Павленко)

Гей, стрільці, хапайте луки,
Та й біжіть бігом на луки!
Комарня там вельми сита —
Настріляйте зо три сита!

(С. Павленко)

- Продовжити синонімічні ряди, звертаючись, якщо треба, до словника синонімів української мови. Увести синоніми у речення за темою «Прекрасні квіткові рослини» (робота в парах).
- 1) Посміхатися — насміхатися, глузувати, кепкувати, кпитися (розм.), зубоскалити (зневажати), скалитися, гигикати (розм.).
  - 2) Всюди — скрізь, кругом, повсюди, поспіль, геть (має підсилювальне значення).
  - 3) Охоче — радо, залюбки, захошки.
  - 4) Багато — багацько, видимо-невидимо, пребагато, достолиха (розм.), чортзнаскільки (розм.), шмат (розм.), без ліку (має підсилювальне значення), незліченно.

- 5) Барвистий (насичений різними яскравими барвами) — барвний, кольористий (розм.), квітчастий, пишний, пишнobarвний, розцвічений.
- 6) Живлющий — животворний, живущий, життєдайний, живодайний, освіжний, оживляючий.
- 7) Жовтий — золотий, золотавий, золотистий, лимонний, цитриновий, бурштиновий, янтарний, янтаревий.
- 8) Жоржина — горгонія, оргинія, оргонія (діалект.)
- 9) Зелений — смарагдовий, ізумрудний, малахітовий.
- 10) Квітник — зільник (діалект.), квіточник (діалект.), клумба, рабатка.
  - ▶ До поданих слів дібрати антоніми, утворити з ними словосполучення. Визначити в них головне й залежне слово.

Лягти —
 Далеко —
 Реальний —
 Пам'ятати —
 Білий —
 Говорити —
 Плакати —

Вгадай слова-пароніми

1. Письмове привітання (переважно ювілейне); місце проживання особи чи знаходження установи, а також відповідний напис на конверті або посилю.
2. Урядова особа, уповноважена для зносин з іншими державами; синоніми іменника «дипломник» (студент, який готує дипломну роботу).
3. Синонім слів «товариство», «група», а також «об'єднання» (підприємців); синонім слова «заходи» (для здійснення завдання).
4. Синонім слова «грамотний»; антонім слова «усний»; (уживається, наприклад, у словосполученнях зі словами «мова», «стіл»); прикметник (того ж кореня), що вживається у словосполученнях з іменниками «приладдя» (для писання), а також «робота», «праця».
5. Те, що має відношення до тактики (зокрема ведення бою); той, хто володіє почуттям міри, синонім слів «правильний», «делікатний» (у поведінці, наприклад).

Творче конструювання (робота в парах)

- ▶ На кожному парту роздаються фотографії (листівки) з різними квітами: *кульбаба, нагідки, соняшник декоративний, первоцвіт, лілея, троянда, пролісок, лаванда, фіалка, бузок, жасмин, хризантема, нарцис, неза-*

будка, тюльпан. Описати квітку в художньому стилі, використовуючи різні художні засоби і групи слів.

Допоміжні слова: найніжніша, уособлюють, краса, замріяно-велична, віковічна, довірлива, цариця квітів, рахманна днина, яскраво-білий, дивовижно гарний, видзвонюють, веселе створіння, душа сонцетканна.

Навчальне редагування

- ▶ Відредагувати текст. Пояснити суть помилок.

«Цариця квітів» — троянда — має в українській мові, в її розмовах кілька назв: це і троянда, і роза, і рожа, і ружа. Рослина родом із Середньої Азії. Звідти ж, з Ірану, народилась і її назва. Квітку розводили й окультурювали ще греки Ірми, в них вона звалася родон (грецьке), роза (латинське). З латині слово пришкандибало в німецьку мову, а з німецької причалало в російську. В українську мову вживане на західних землях слово ружа прийшло через польську (ружа) і чеську (руже) теж з латинської. Слово це в українській мові прислужилося для називання двох квіток — троянди і мальви, яку звать ще й рожа. Слово троянда походить з грецької мови, де ця квітка звалася тріандафіло — «тридцятипелюсткова». По дорозі до нас пелюстки (філо) загубилися.

Дібрати і записати слова, потрібні за змістом речень

1) До числа ... квітів належать лілеї. 2) ... барвінок — символ дівочої честі, любові. 3) Орхідея має ... суцвіття. 4) Півонія розсипає оберемками ... пелюстковий жар. 5) Квіти наших садів — досить ... товариство.

Довідка: найніжніших, хрещатий, кудлате, іскристий, строкате.

VIII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Дати відповіді на питання.

1. Які різновиди мають омоніми?
2. Які слова називаються паронімами?
3. Про які основні три типи переносних значень сьогодні ви дізналися?
4. Чим відрізняються омоніми від багатозначних слів?

IX. Підсумок уроку

X. Домашнє завдання

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Уявити, що ви продавець квіткового магазину. Вам необхідно привернути увагу громадян? Як ви це зробите? Використовуючи образні слова, скласти віршовану чи прозову рекламу будь-яких квітів (букету).

Урок № 96**ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ, АНТОНІМІВ,
ОМОНІМІВ У МОВЛЕННІ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ
ЗІ СЛОВНИКАМИ СИНОНІМІВ, АНТОНІМІВ**

Мета: поглибити знання учнів щодо використання синонімів антонімів, омонімів у мовленні; ознайомити зі словниками синонімів, антонімів; формувати загальнопізнавальні вміння пояснювати значення у мовленні омонімів, антонімів; правильно і доречно використовувати їх в усному та писемному монологічному та діалогічному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи України.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення; доречне використання слів із переносним значенням, стилістично забарвлених слів, лексичних повторів і синонімів як засобу зв'язку речень у тексті, а також синонімів для уникнення невиправданих повторів слів; засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.****Оголошення епіграфа уроку**

Хто любить квіти і оберігає їх —

Примножує своє щастя

й матиме блаженство.

М. Золотницький

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Навчальне редагування

- ▶ Відредагувати текст. Пояснити суть помилок.

«Цариця квітів» — троянда — має в українській мові, в її розмовах кілька назв: це і троянда, і роза, і рожа, і ружа. Рослина родом із Середньої Азії. Звідти ж, з Ірану, народилась і її назва. Квітку розводили й окультурювали ще греки Ірми, в них вона звалася родон (грецьке), роза (латинське). З латині слово пришкандибало в німецьку мову, а з німецької причалапало в російську. В українську мову вживане на західних землях слово ружа прийшло через польську (ружа) і чеську (руже) теж з латинської. Слово це в українській мові прислужилося для називання двох квіток — троянди і мальви, яку звать ще й рожа. Слово троянда походить з грецької мови, де ця квітка звалася тріандафіло — «тридцятипелюсткова». По дорозі до нас пелюстки (філо) загубилися (З журналу).

V. Аналіз структури словників

Розглянути структуру словника синонімів і словника антонімів. З'ясувати особливості побудови цих словників на основі зіставлення.

Ознайомлення зі структурою словника синонімів української мови

1. Прослухати передмову словника і стисло її переказати (учитель читає передмову вголос).
2. Ознайомлення з побудовою словника і словникової статті.
3. Пояснення умовних скорочень.
4. Повторення алфавіту за словником.

Ознайомлення зі структурою словника антонімів української мови

1. Прослухати передмову словника і стисло її переказати (учитель читає передмову вголос).
2. Ознайомлення з побудовою словника і словникової статті.
3. Пояснення умовних скорочень.

VI. Виконання завдань творчого характеру

- ▶ Записати прислів'я, приказки, добираючи антоніми.

1) Хто вчиться змолоду, не знає на ... голоду. 2) Колос повний гнеться до землі, а пустий ... стирчить. 3) Добро не пропадає, а ... умирає.

- 4) Зимому день малий, а весною ... . 5) Сонце на літо, а ... на мороз.
6) З малої хмари ... дощ буває. 7) Сумний грудень і в свято, і в ... .

Довідка: старість, вгору, зло, великий, зима, великий, будень.

- ▶ Прочитати подані нижче слова. До якої групи слів за значенням їх можна віднести. З'ясувати значення кожного другого омоніма, увести деякі з них у прості речення з прямою мовою з теми «Охорона природи України».

Кок, кілька, качка, ласка, лінь, ліра, лама.

Творча робота в парах

- ▶ Скласти діалог за темою «Чим приваблює мене рідний край», використовуючи синоніми, антоніми, омоніми.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Дати відповіді на питання.

5. Яку роль відіграють у мовленні омоніми, синоніми, антоніми?
6. Які принципи роботи зі словником синонімів української мови?
7. Які принципи роботи зі словником антонімів української мови?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Повторити теоретичний матеріал з теми «Групи слів за значенням».
2. Продовжити синонімічний ряд поданих слів *завірюха, завмерти, немеркнутий, місцевий, легенда, красуватися*. Скласти з ними текст на тему «Краса природи навесні», використавши омоніми й антоніми.

Урок № 97

ПОНЯТТЯ ПРО ФРАЗЕОЛОГІЗМИ. ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЧНИМ СЛОВНИКОМ

- Мета:** поглибити знання п'ятикласників про фразеологізми, по-знайомити із джерелами українських фразеологізмів, з фразеологічним словником, принципами класифікації фразеологізмів у ньому; сформувати вміння пояснювати значення

фразеологізмів; розширити лексичний запас п'ятикласників; удосконалити вміння і навички правильно розтлумачувати фразеологічні звороти, використовувати їх у мовленні. За допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати мовну культуру п'ятикласників.

Правопис: розділові знаки при однорідних членах речення, вставних словах, звертаннях.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення.

Текст (риторичний аспект): розвиток умінь виражувати мовне оформлення висловлювання за допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Тип уроку: урок поглиблення знань (урок-мандрівка).

Обладнання: карта подорожі до країн Лексикологія, Фразеологія, узагальнювальна таблиця «Походження фразеологізмів», картки із завданнями, фразеологічні словники.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення теми «Поняття про фразеологізми. Джерела української фразеології. Ознайомлення з фразеологічним словником».

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Інтелектуальна розминка

Сьогодні ми продовжуємо подорож, розпочату на минулих уроках. Але щоб всюдихід рухався, йому потрібне своєрідне пальце: енергія від плідної роботи, змістовні та правильні відповіді, веселість, ерудиція, оптимізм. Тому пропоную *інтелектуальну розминку*. Я звертаюся до вас із запитанням, на яке ви повинні дати стисло відповідь. За записаними відповідями ви прочитаєте назву країни, з мешканцями якої ми сьогодні й познайомимося.

1. 25 літера українського алфавіту?
2. Іменник, який складається з трьох букв, входить до складу прислів'я, перша частина якого: десять разів відмірай, а ... .

3. Як вимовляється 7 буква алфавіту?
4. Орфограма, яка зустрічається у слові молоко.
5. Частина слова *магія*, яку можна записати при переносі в наступному рядочку.

Відповідь: фразеологія.

— Отже, ви зрозуміли, що наш всюдихід тримає курс до країни Фразеологія.

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

V. Сприймання і усвідомлення учнями нового матеріалу

Створення проблемної ситуації

- ▶ Прочитати подані сполуки слів. З'ясувати, що вони означають, значення чого виражають (значення предмета).

1) Накручувати вуха — карати кого-небудь. 2) Море по коліна — бай-дуже, нічого не варто. 3) Голову морочити — думати над чимось складним, завдавати комусь клопоту. 4) Брати ноги в руки — тікати. Збитися з ніг — стомитися.

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань з базовими

- ▶ Стійкі сполучення, які сприймаються як єдине ціле і вживаються носіями мови в усталеному оформленні, називаються *фразеологізмами*.

Джерела української фразеології	
З народних джерел	З голови до п'ят; водити за носа; теревені правити.
З професійно-технічних висловів	З іншої опери; на ловця і звір біжить; де тонко, там і рветься
З релігійних висловів	Співати Лазаря; Хома невірющий, терновий вінок
Вислови античних часів	Прокрустове ложе; Сізіфова праця; крокодилячі сльози
Прислів'я і приказки	Любиш кататися — люби й саночки возити; лінивому все ніколи.
Крилаті вислови видатних осіб, філософів, учених, політичних діячів, письменників	Послухали Лисичку і Шуку кинули у річку (<i>Л. Глібов</i>). Бути чи не бути (<i>Шекспір</i>). Пропаща сила (<i>Панас Мирний</i>)
Переклади іншомовних фразеологізмів	Дивитися крізь пальці (з нім.), се ля ві (таке життя) — (з франц.)

Ознайомлення з фразеологічним словником української мови, принципами класифікації фразеологізмів, побудовою словника

- ▶ Фразеологічний словник української мови являє собою реєстр фразеологічних одиниць з номінативною функцією, продуктивних у сучасній українській мові, складений на основі фразеологізмів, зібраних з творів переважно художньої літератури, їх тлумачення та визначення форм граматичного зв'язку з поширюючими їх елементами і синтаксичних функцій у висловлюванні.

Основною одиницею словникового реєстру є фразеологізм. Фразеологізми розміщені за алфавітом не тільки першого слова, а й наступних слів.

Фразеологічний зворот разом із ремарками, тлумаченням, його варіантами, синонімічними рядами та ілюстраціями являє собою словникову статтю. Він є її заголовком.

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної діяльності, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення, виписати фразеологізми. Пояснити їх значення за допомогою фразеологічного словника.

Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмре, не здобувши нового добра (*Леся Українка*). Хватить на Данька спину гнути (*М. Стельмах*). От як може чоловік жити, коли має олію в голові (*М. Стельмах*). Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем (*І. Нечуй-Левицький*). Старий заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, незважаючи на святу п'ятницю (*І. Нечуй-Левицький*).

Творчі вправи

1. За допомогою фразеологічного словника розтлумачити подані фразеологізми й увести їх у прості речення, ускладнені однорідними членами, вставними словами, звертаннями (робота за варіантами).
Варіант 1. Сізіфова праця, ахіллесова п'ята.
Варіант 2. Езопівська мова, піррова перемога.
Варіант 3. Ганнібалова клятва, валамова ослиця.
Варіант 4. Дамоклів меч, Карфаген повинен бути зруйнований.

Варіант 5. Троянський кінь, розмотати клубок.

Варіант 6. Грати першу скрипку, виходити на арену.

2. Закінчити речення за допомогою фразеологізмів, поданих у довідці. З'ясувати їх походження.

1) Місто він своє знає як.... 2) Нові будинки ростуть як ... . 3) Крутиться зранку до вечора як ... . 4) Схожі ми з сестрою як ... . 5) Що йому не кажи, йому все як ... . 6) Приїзд давніх друзів був як ... . 7) Дощу цієї весни було мало як ... . 8) Після хорошої зарядки сон як ... . 9) Коли ми піднялися на гору, село було видно як ... . 10) Дізнавшись, що починається футбол, Сашка як ... .

Довідка. Свої п'ять пальців, гриби після дощу, муха в окопі, дві краплі води, з гуски вода, сніг на голову, кіт наплакав, рукою зняло, на долоні, вітром здуло.

Пошукова робота

► Сократична бесіда (назва походить від давньогрецького філософа Сократа, який учив афінян мислити, залучаючи їх у свою евристичну бесіду).

Який із поданих фразеологізмів відповідає слову:

- *ніколи* (а) тоді як рак свисне; б) дійти до краю; б) бити байдики);
- *бідувати* (а) у чорта на болоті; б) не меду пити; в) змотувати вудочки);
- *викрити* (а) хоч око виколи; б) кури не клюють; в) зірвати маску);
- *дошкуляти* (а) грати на нервах; б) намолоти дурниць; в) намотати собі на вус);
- *приборкати* (а) як корова язиком злизала; б) обламати роги; в) язиком чесати);
- *перемогти* (а) терпіти скруту; б) дійти до краю; в) узяти гору);
- *сумний* (а) мов у воду опущений; б) горить у руках; в) нести хрест);
- *швидко* (а) мов у воду опущений; б) як корова язиком злизала; в) узяти гору);
- *голодний* (а) і крихти в роті не було; б) одного поля ягоди; в) кинути тінь);
- *осоромитися* (а) вскочити в сливки; б) сісти маком; в) грати першу скрипку);
- *щасливий* (а) сім п'ятниць на тиждень; б) злий геній; в) бути на сьомому небі).

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Що називається фразеологізмом?
2. Яку структуру має фразеологічний словник?
3. Які джерела української фразеології?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. На основі теоретичного матеріалу уроку скласти усне повідомлення з теми «Фразеологія. Джерела української фразеології».
2. Скласти речення з фразеологізмами *кирпу гнути, ні сіло ні впало, крутити носом, каламутити воду, з'їсти облизня* та ввести їх у зв'язну розповідь.

Урок № 98

ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, КРИЛАТІ ВИРАЗИ, АФОРИЗМИ ЯК РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мета: поглибити й систематизувати знання учнів, одержані на попередньому уроці щодо різновидів фразеологізмів; формувати загальнопізнавальні вміння з'ясовувати походження і значення фразеологічних зворотів; удосконалювати вміння використовувати їх в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвищувати мовну культуру п'ятикласників, виховувати почуття любові до Батьківщини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання прислів'їв, приказок, крилатих виразів, афоризмів відповідно до їх значення.

Текст (риторичний аспект): розвиток умінь виразнявати мовне оформлення висловлювання за допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Міжпредметні зв'язки: використання синонімів, антонімів у творах усної народної творчості (*література*).

Тип уроку: урок осмислення нових знань, вироблення практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

III. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми як різновиди фразеологізмів». Ознайомлення учнів зі структурою уроку.
2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле: учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначеннях таких понять, як прислів'я, приказка, крилатий вираз, афоризм.

Прислів'я — синтаксично закінчений образний вислів, що має повчальний зміст. *Приказка* — образний вислів, близький до прислів'я, але без повчального змісту. *Крилатий вираз* — влучна словосполука, влучний вислів літературного походження, що стисло й образно передає думку та є загальноживаним. *Афоризм* — будь-яка узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній формі.

IV. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Вибіркова робота

- Виписати у дві колонки прислів'я і приказки. З'ясувати, що вони означають.
- 1) Кожному мила своя сторона.
  - 2) Який народ, такі й порядки.
  - 3) Найбільше каліцтво — ледачість.
  - 4) Межи людьми будь людиною.
  - 5) Рідна земля і в жмені мила.
  - 6) Щастя без розуму — дірява торбина.
  - 7) Науки ні вода не затопить, ні вогонь не спалить.
  - 8) Грамоти вчить-ся — завжди знадобиться.

Прислів'я	Приказки

Пошукова робота

- ▶ Визначити у прислів'ях і приказках художні засоби (гіперболи, метафори, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, порівняння), за допомогою яких створюється образність мовлення.

1) Дорога та хатка, де родила мене матка. 2) Свій край — як рай, чужа країна — як домовина. 3) Рідна сторона — мати, чужа — мачуха. 4) Своя хата — своя правда, чужа хата — гірше каторги. 5) Пташка красна пір'ям, а людина знанням. 6) Не кайся рано вставати, а з молоду вчитись. 7) На свої руки найду всюди муки. 8) Драний кожух — не одежа, чужий чоловік — не надежа. 9) Їсть за вола, а робить за комара.

Творче конструювання

- ▶ Прочитати подані афоризми, крилаті вислови, запам'ятати їх походження. Увести деякі з них у прості речення.

Борітеся — поборете! — слова з поеми Т. Г. Шевченка «Кавказ» (це полум'яний заклик до боротьби проти національного й соціального гноблення).

Через терни до зірок — латинський вислів (походить з твору давньоримського письменника і філософа Сенеки).

Буря в склянці води — вислів належить французькому письменникові і філософу Ш. Л. Монтеск'є (велике хвилювання з незначного приводу, дрібної події, які штучно роздуваються).

З корабля на бал — вислів належить російському письменникові О. Пушкіну (різка й несподівана зміна обставин).

Для слави козацької — усталений зворот, широко вживаний у думках та історичних піснях.

Інтелектуальна п'ятихвилинка «Зрозумій»

- ▶ Прочитати текст. Знайти улюблені вирази дідуся й бабусі. Пояснити, чому вони викликали непорозуміння в дітей.

ВЕРЕМІЙ

Це дідусь хороший мій,
Звуть його так — Веремій.
Так він дивно розмовляє,
Що попробуй зрозумій.
В цирку був я з дідусем —
Ми там бачили усе:
І жонглера, і ведмедя

На швидкім велосипеді...
Я крутивсь, дідусь спитав:
— Ти прийшов ловити гав?
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Грались ми з Рябком кудлатим —
Посварилися із братом.

Брат мовчав, і я мовчав,
 А дідусь обох повчав:
 — Так до бійки недалеко!
 Що це ви розбили глека?
 Братик, плачучи, сказав:
 — Глека я не розбивав!
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.
 Ми були біля криниці,
 З неї я хотів напиться.
 Нахилиюсь, гнуся, гнусь —
 До води ж не дотягнусь...
 А дідусь мій: — Що? Попив?
 Шилом патоки вхопив?
 Знов мені не зрозуміло:
 Тут — ні патоки, ні — мила.
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.
 Братик спать ніяк не хоче:

Хоч і сонні в нього очі,
 Вередує: — Я не ляжу!
 — А дідусь ласкаво каже:
 — От якби ти зараз ліг,
 Ти б заснув без задніх ніг!
 Братик ліг, питає в нього:
 — Де ж у мене задні ноги?
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.
 Я, сестричка й менший брат
 Втрюх збирали виноград,
 Сперечалися ми все:
 Хто з нас кошик понесе?
 Дідуся ми розгнівили:
 — Що ви кашу заварили?
 — Де ж та каша? — мовив брат.
 — Ми ж збирали виноград!
 Ну й дідусь мій, Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.

(Грицько Бойко)

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Яку роль виконують фразеологізми у мовленні?
2. Що таке афоризми?
3. Які вислови називаються крилатими?
4. Яка різниця між прислів'ям і приказкою?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Дібрати по два приклади до кожного із різновидів фразеологізмів (прислів'їв, приказок, крилатих висловів, афоризмів).

Урок № 99**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В РОЛІ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ.
ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У
МОНОЛОГІЧНОМУ ТА ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ**

Мета: ознайомити п'ятикласників із синтаксичною роллю фразеологізмів; формувати загальнопізнавальні вміння визначати синтаксичну роль фразеологізмів, доречно використовувати їх у монологічному та діалогічному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку особистості, підвищувати мовну культуру.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: вживання фразеологічних зворотів відповідно до їх значення; доречне використання їх у діалогічному та монологічному мовленні.

Текст: розвиток умінь виразнювати мовне оформлення висловлювання з допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання****III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****IV. Актуалізація опорних знань**

Бесіда за питаннями:

- 1) Що вивчає фразеологія як наука?
- 2) Що таке фразеологізм?
- 3) Якого походження бувають фразеологізми?
- 4) За допомогою чого можна з'ясувати значення фразеологізмів?
- 5) Яку синтаксичну роль, на вашу думку, можуть виконувати фразеологізми?

V. Виконання завдань творчого характеру

Завдання на зіставлення

- ▶ Прочитати речення в обох колонках. З'ясувати, в якій колонці правильно визначено синтаксичну роль фразеологізмів.

Коти тепер своє слово в <u>сви́нячий го́лос</u> (<i>Ю. Смолич</i>)	Коти тепер своє слово в <u>сви́нячий го́лос</u> (<i>Ю. Смолич</i>)
Я й справді <u>вби́ла собі в голову</u> , що я красива (<i>Панас Мирний</i>)	Я й справді <u>вби́ла собі в голову</u> , що я красива (<i>Панас Мирний</i>)
Буржуазні націоналісти бандерівсько-го, мельниківського і бульбівсько-го племені влаштували на нашій землі криваві <u>варфоломі́вські но́чі</u> , допомагали фашистам перетворювати наш край на руїну (<i>Мельничук</i>)	Буржуазні націоналісти бандерівсько-го, мельниківського і бульбівського племені влаштували на нашій землі <u>криваві варфоломі́вські но́чі</u> , допомагали фашистам перетворювати наш край на руїну (<i>Мельничук</i>)
У людей досвід, практика, а цей без <u>п'яти хви́лин</u> спеціаліст їх розуму наставляти (<i>Добровольський</i>)	У людей досвід, практика, а цей без <u>п'яти хви́лин</u> спеціаліст їх розуму наставляти (<i>Добровольський</i>)
<u>Ловити гав</u> — улюблена справа Петрика (<i>З журналу</i>)	<u>Ловити гав</u> — улюблена справа Петрика (<i>З журналу</i>)

Коментар учителя. Фразеологізми, як і звичайні слова, можуть мати синоніми, антоніми, у складі речення виступають одним членом речення.

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати подані речення. Знайти фразеологічні звороти, з'ясувати їх лексичне значення, зробити синтаксичний розбір речень.

1) Молоко ще у вас на губах не обсохло, а збираєтесь учити мене (*О. Донченко*). 2) Богуна ловити — що воду решетом носити (*І. Качура*). 3) Тоня запитально глянула вниз. Микола перехопив цей погляд, розгнівався і зразу взяв себе в руки (*В. Собко*). 4) Щасти ж вам і не забувайте свою альма матер! 5) Люди тут несвідомі, ставлення до школи з боку деяких просто дикунське. 6) Корова і телята — для них альфа і омега всієї премудрості (*Ю. Збанацький*). 7) Веселий, поранений у руку сержант хвалькувато розповідав товаришам про свої довоєнні ловеласівські пригоди, про те, з якими хитрощами він завжди виходив сухим із води (*О. Гончар*). 8) Тоді він видався собі жалюгідним, як черв'як, і туга топила його до самого поту (*О. Довженко*).

Дібрати до поданих фразеологічних зворотів антонімічні й увести їх у речення.

1) Хоч голки збирай — ... . 2) Рукою подати — ... . 3) Як з хреста знятий — ... . 4) Як кішка з собакою — ... . 5) Приходить до пам'яті — ... .

Довідка: хоч око виколи; за тридев'ять земель; кров з молоком; душа в душу; втратити свідомість.

Пошукова робота

► Дібрати фразеологізми, які б відповідали змісту висловів.

1) Про того, хто нещадно експлуатує, обирає, утискає. 2) Про того, хто підступністю, хитрощами залучає кого-небудь до числа своїх одноподумців. 3) Про того, хто виходить з покори, позбувається обмежень. 4) Про того, хто привласнює, захоплює що-небудь, повністю підпорядковує своєму впливові. 5) Про того, хто розгнівався, образився. 6) Про того, хто в поганому настрої, гнівається, нервує. 7) Про того, хто зроблений (за біблійною легендою) з ребра Адама.

Довідка: драти по три шкури; зачепити гаком; зламати вудила; лапу накласти; як сич надувся; муха вкусила; Адамове ребро;

Творча робота

► Розтлумачити подані фразеологічні звороти, увести їх у зв'язне висловлювання з теми «На уроці української мови».

Язиката Хвеська, як Сидорову козу, куряча пам'ять, ведмежа послуга, олімпійській спокій, голова мудра, довгі руки.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповідь на питання:

1. Яку синтаксичну роль можуть виконувати фразеологічні звороти?
2. Що треба, щоб фразеологічний зворот правильно використати, не зіпсувавши змісту речення?
3. Чи може один і той самий фразеологічний зворот виконувати різні синтаксичні ролі?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Знайти за допомогою фразеологічного словника української мови стійкі сполучення слів, які у своїй будові мають назви квітів, рослин. Увести їх у зв'язне висловлювання з теми «Сьогодення української мови».

Урок № 100 (розвиток зв'язного мовлення) ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПРЕДМЕТА В НАУКОВОМУ СТИЛІ

Мета: ознайомити учнів з особливостями наукового опису; удосконалити творчі вміння аналізувати тексти-описи наукового стилю, розуміти істотну відмінність наукового і художнього описів предметів; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння п'ятикласників будувати тексти-описи в науковому стилі, ураховуючи ситуацію спілкування, викладати матеріал логічно й послідовно, використовуючи мовні засоби відповідно до комунікативного завдання і додержуючись єдності стилю мовлення.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Творче спостереження на основі зіставлення

- ▶ Прочитати висловлювання. На основі зіставлення з'ясувати відмінність стильової приналежності текстів.

Текст 1. Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе крізь ліси і гори, і степи повнії води свої. Дивишся й не знаєш, стала чи пливе його величава ширина. Нічого немає у світі, що б могло вкрити Дніпро, такий він величний і могутній. Синій, синій, пливе він рівним потоком і серед ночі, як серед дня, мріє в таку далину, скільки сягнути може людське око (За М. Гоголем).

Текст 2. Найбільшою водною артерією України є Дніпро — третя за величиною річка Європи. Загальна довжина Дніпра становить

2201 км, у межах України — 981 км. Річка бере початок на північному заході Росії — на Валдайській височині, де витікає невеликим струмком. На березі Дніпра лежить багато великих міст України — Київ, Черкаси, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон. Дніпро є найбільшою судноплавною річкою, основним джерелом водопостачання (З підручника).

- ▶ Визначити тип мовлення текстів. Чи можна стверджувати, що висловлювання належать до одного типу мовлення?
- ▶ Проаналізувати художній і науковий опис. Назвати відмінні ознаки текстів-описів художнього й наукового стилів.
- ▶ У якому тексті створюється образ річки, передається певне ставлення, а в якому подається точна інформація про довжину, розташування, особливості річки?
- ▶ Заповнити таблицю.

Вид опису	Науковий опис	Художній опис
Мета опису		
Виразальні засоби	Уживання слів у прямому значенні:	Уживання художніх засобів (епітети, порівняння, метафори):

Творче спостереження з елементами стилістичного аналізу

- ▶ За поданими описами назвати вид рослини. З'ясувати, які ознаки в кожному описі є домінуючими.
1. Її можна зустріти скрізь: на пустирищах, обіч дороги, на узліссях, на смітниках біля хат. Зелене густим листом на гінких і чіпких стеблах. Чотиригранне стебло і листя поспіль усіяні жалючими волосинками. Кінчики цих волосинок, насичені кремнеземом, легко обламуються, і, раничи шкіру, їдка рідина — уміст волосинок — потрапляє в рану. (*Кропива*)
  2. Квітка рослини — своєрідний кошик, корзинка. Суцвіття її складається з півтори й більше тисячі маленьких квіточок. Розміщені вони в такому порядку — плідні квітки всередині, а попід краєм кошика — безплідні, вони утворюють жовте обрамлення, яке комах-запилювачів принаджує. (*Соняшник*)
  3. Водяна рослина; до дна водойми прикріплюється великим міцним кореневищем товщиною до 10 см, укритим бурими лусками. Від нього на поверхню води піднімаються плаваючі великі цілісні листки

овальної форми з серцевидною основою. Усі частини квітки розміщуються по спіралі. У центрі квітки — маточка з оранжевою променистою приймочкою. (*Латаття біле*)

- ▶ Назвати стильову належність описів, наводячи приклади з текстів.

IV. Підготовча робота до складання твору-опису в науковому стилі

Колективна робота з текстом-зразком

- ▶ Прочитати текст. Довести, що висловлювання належить до наукового опису. Назвати речення, що не стосуються опису.

ТЮЛЬПАН

Тюльпан — декоративна рослина висотою 15–40 см, з великими різноколірними квітками (червоними, білими, жовтими) на верхівках струнких безлистих стебел. Біля основи стебло обгортають 3–4 сизуватих, трохі закручених листки. 6 листочків оцвітини розміщені в 2 ряди. Листочки оцвітини довгасті, загострені, пелюстковидні. Цвіте тюльпан у травні.

Існує багато видів цієї рослини, і всі вони потребують охорони й занесені до Червоної книги (*З альбому з ботаніки*).

- ▶ Про які ознаки рослини й ознаки її частин йдеться в описі?

Ознаки тюльпана:

▶ висота рослини → квітки тюльпану → стебло → листки

- ▶ Виділити в описі рослини слова-терміни. Дослідити, чи вжито слова в переносному значенні.
- ▶ Прочитати мовчки текст. Підготувати усний докладний переказ.

V. Самостійне складання письмового твору-опису в науковому стилі

Ситуативне завдання на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації

- ▶ Уявити ситуацію: під час навчальної практики вашому класу необхідно підготувати альбом поширених у вашій місцевості трав'янистих рослин. Скласти науковий опис однієї з рослин: *лікарської ромашки, проліска, нарциса, волошки* або якоїсь іншої, виділивши такі ознаки:
  - багаторічна чи однорічна рослина,
  - лікарська чи декоративна,
  - висота рослини,

- її стебло,
- листки (форма і колір),
- квітки (колір і кількість).

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Продовжити роботу над складанням письмового твору-опису рослини в науковому стилі, розпочатого на уроці.

Урок № 101

ПОХОДЖЕННЯ (ЕТИМОЛОГІЯ) СЛОВА.

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: ознайомити учнів з групами слів за походженням, з етимологічним словником; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати походження слів, працювати з етимологічним словником; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти загальному мовному розвитку особистості школярів, спонукати учнів до глибшого пізнання мови.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення; засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): розвиток умінь виражати мовне оформлення висловлювання за допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми «Походження (етимологія) слова. Етимологічний словник української мови».

2. Уведення учнів у спроектоване понятійно-термінологічне поле (знайомство з основними поняттями й термінами теми): учитель акцентує увагу п'ятикласників на визначенні такого поняття, як *етимологія* (учення про походження слів).
3. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми.

III. Оголошення теми, мети, завдань уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Любіть Україну у сні й наяву
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.*
В. Сосюра

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Бесіда за питаннями:

1. Яка відмінність лексичного і граматичного значень слова?
2. Що є основою лексичного значення?
3. Що виражає граматичне значення слова?
4. Чи може виражатися одне лексичне значення не лише одним словом, а виразом? Наведіть приклади.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з теоретичним матеріалом

Групи слів за походженням

Незапозичені	Запозичені
Слова, успадковані з попередніх періодів розвитку мови: холодний, кузня, діти	Старослов'янськи: уста, совість, глава
Власне українські: коник, жіноцтво, гарбуз	З інших слов'янських мов: млин, зичити
	З неслов'янських мов: фантазія, імунітет, соло

Основні ознаки слів іншомовного походження

1. Початок слова на *А, Е, І*.
2. Наявний збіг голосних і приголосних.
3. Наявність звука [ф] (крім слів *Фастів, форкати, фе*).

4. Відсутнє чергування *-o, -e* з *-i* та немає випадних *-o, -e*.
5. Рідко можна виділити префікси й суфікси, а корінь може мати три і більше складів.
6. Частина слів з кінцевим голосним не відмінюється.

VI. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Лексико-етимологічна вікторина

- ▶ З'ясувати, що означають подані слова і чому так називаються?

Бергамот — сорт груші, а також цитрусове дерево, плоди, квіти і листя якого використовують для отримання ефірної олії, ароматизації різних напоїв і страв. Місто Бергамо знаходиться в Італії, тому вважають, що назва утворилася від назви міста.

Бефстроганф — страва з невеликих шматків вирізки, приправлених особливим соусом. Перша частина назви Беф- походить від французького «яловичина». Друга частина нагадує про історію походження страви. Граф Олександр Строганов (1795—1891рр.) влаштував в Одесі «відкриті столи», для яких кухарі вигадали страву і назвали її на честь мецената.

Гамбургер — котлета з подрібненої яловичини. В англійській мові назва первісно мала вигляд словосполучення, що означало «гамбургський біфштекс». Офіційна дата народження гамбургера — 1904 рік. Винахід цієї страви належить американцям, які жили в місцевості, де було багато переселенців з німецького міста Гамбурга.

Творче редагування

- ▶ Відредагувати подані сполучення слів, увести їх у речення з прямою мовою.

Прийняти до відома; ведучий інженер; особиста справа школяра; прийняти участь; оцінка по українській мові;

Лексико-орфоепічна робота

1. З'ясувати за допомогою етимологічного і тлумачного словників значення і походження слів. Увести їх у зв'язне висловлювання з теми «Наша мова — диво калинове».

Ласун, рокфор, наполеон, сандвіч, чулий, муніципальний, баляндраси.

2. Виписати із орфографічного словника у дві колонки запозичені й незапозичені слова. Аргументувати свій вибір.

VII. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Що вивчає етимологія?
2. Який принцип побудови етимологічного словника?
3. Які ознаки слів іншомовного походження?
4. Які групи слів за походженням ви знаєте?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

1. Підготувати виступ на основі теоретичного матеріалу уроку.
2. З'ясувати походження двох власних назв (на вибір).
3. Із художньої літератури (легенди, переказу, пісні) виписати старослов'язми та власне українські слова, з'ясувати їхнє значення і походження.

Урок № 102

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ». КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності п'ятикласників (правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації); перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень) здійснити перевірку здатності п'ятикласників читати мовчки незнайомий текст із належною швидкістю і розуміти й запам'ятовувати після одного прочитування фактичний зміст, тему й основну думку, виражально-зображувальні засоби прочитаного твору.

Форма проведення тематичного оцінювання: написання контрольного текстового диктанту; тестові завдання (розуміння прочитаного мовчки тексту).

Обладнання: комплект текстів для читання мовчки й тестових завдань.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення із критеріями оцінювання контрольного диктанту й читання мовчки. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки техніки читання мовчки та рівня сприймання-розуміння тексту.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту вчителем

Учні під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

НА ГОРОДІ ПІД ЛІСОСМУГОЮ

Наш город упирається аж у лісосмугу, що підступає до самісінької залізниці.

У лісосмузі одні дерева з усіх сил до неба тягнуться. Аж навшпиньки стають, бо хочуть зеленими шапками хмар дістати. Інші наче вшир ростуть. Довжелазне гілля навсібіч розкидають, кладуть на плечі сусідам. «У кожного дерева свій характер»,— каже батько.

А калина зовсім на них не схожа. Вискочила з лісосмуги аж на наш город. Їй не хочеться стояти в гушавині й затінку. Бо там її ніхто не побачить.

Вийду я восени надвір, гляну на лісосмугу. По ній вітер жовтий гуляє. Вершки дерев розхитує, хмари листя носить. А перед лісосмугою

стоїть у затишку наша калина. І жодна гілка в неї не здригнеться. Виставила, наче на показ, свої червонючі кетяги і стоїть, як ялинка, на новий рік убрана іграшками. Характер у неї такий спокійний і врочистий (За М. Слабошпицьким, 100 сл.).

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного

V. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час написання контрольного диктанту

VI. Проведення читання мовчки тексту розповідного характеру з елементами опису

Читання учнями незнайомого тексту від початку до кінця

КИЇВ ЗА КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Український князь Ярослав Мудрий, що княжив у Володимирі, дбав дуже про свою столицю Київ.

Було вже це велике місто, що мало понад сто тисяч мешканців. З усіх сторін з'їздилися до Києва свої й чужі люди: чи то купити, чи продати щось, чи за іншою власною або державною справою, чи до суду, чи до уряду.

Жили в Києві українці з різних племен: поляни, деревляни, сіверяни, дубліни, тиверці, угличі. Були тут і чужі народи: греки, німці, італійці, чехи, угри.

У Києві вісім торговищ, на яких постійно збирався народ. Церков і каплиць було аж чотириста! Київ був тоді найбільшим містом на сході Європи. Називали його другим Царгородом.

Давній город, що стояв на горі, не міг уже помістити під час небезпеки всіх мешканців. Ярослав розширив його втриє й наново укріпив.

Довкола йшли високі вали, збудовані з каміння і землі, дерев'яними і мурованими вежами, з глибоким ровом, що через нього вели мости.

До міста можна було ввійти з трьох сторін через укріплені ворота. Найславніші були Золоті ворота з південного заходу. Вони були збудовані з каміння та цегли і покриті золотою бляхою.

Нижче був переїзд. Його замикали на ніч великими дверима, з дубового дерева, окованого залізом. Над воротами була мала церковиця.

Серед валів, побіч Десятинної церкви, Ярослав поставив нову княжу палату і різні церкви.

Найбільшу славу мала велика церква Св. Софії, або Божої Мудрості, з десятима банями, прикрашена різьбою, гарними образами і малюнками.

По чужих землях розійшлася слава про наш золотoverхий Київ. За-морські купці, королі й королеві родичі були раді завітати до Києва, поглянути на його красу, багатство. Чужоземні купці продавали тут свій крам, купували в наших предків віск, звірині шкіри, хліб, мед, вивозили те у свої землі.

Звідти верталися з іншим крамом. За далекими морями, за карпатськими горами, за темними лісами, далеко від нашого краю ширилася слава про нашу столицю (*М. Кришук*).

Виконання завдань тестового характеру за змістом тексту

Учням пропонується 10 завдань змішаного типу — 8 з вибірковими відповідями і 2 з конструйованими відповідями.

1. Що відображає заголовок тексту «Київ за князя Ярослава Мудрого»?
а) Основну думку; б) тему.
2. Де княжив український князь Ярослав Мудрий?
а) У Володимирі; б) у Новгороді;
в) у Києві; г) у Москві.
3. Як називали Київ за часів Ярослава Мудрого?
а) Києвець; б) Ярославль;
в) Новгород; г) Царгород.
4. У скільки разів Ярослав Мудрий розширив місто?
а) Удвоє; б) утроє;
в) учетверо; г) уп'ятеро.
5. З чого були збудовані Золоті ворота?
а) З каміння; б) з каміння і цегли;
в) з цегли; г) із землі.
6. Яка споруда мала найбільшу славу в місті?
а) Десятинна церква; б) церква Св. Софії;
в) Золоті ворота; г) Видубицький монастир.
7. Який епітет використовується в тексті до слова *Київ*?
а) Чудовий; б) Великий;
в) золотoverхий; г) найславніший.
8. В якому ряді прикметник ужито в переносному значенні?
а) Карпатські гори; б) чужоземні купці;
в) далекі моря; г) заморські купці.

9. Визначте лексичне і граматичне значення слова *баня* у словосполученні *бані церков*.
10. Чи однакове значення має слово *схід* у реченнях: *Київ був тоді найбільшим містом на сході Європи. — Висока гора, і схід на неї крутий. Як називаються такі слова?*

Оцінювання тестових завдань

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильні відповіді	б	а	г	б	б	б	в	г		
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2

VII. Організований збір зошитів для тематичного оцінювання

VIII. Домашнє завдання

Скласти невелике висловлювання про якийсь цікавий випадок із власного життя, використовуючи слова в переносному значенні, стилістично забарвлені слова, крилаті вислови або фразеологізми тощо.

Урок № 103

АНАЛІЗ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ

«НА ГОРОДІ ПІД ЛІСОСМУГОЮ»

Мета: розвивати творчу рефлексію учнів, уміння самостійно мислити; удосконалювати практичні вміння самостійно виправляти орфографічні й пунктуаційні помилки, обґрунтовувати написання слів на вивчені орфографічні правила і розстановку розділових знаків відповідно до опрацьованих правил пунктуації; виховувати культуру усного й писемного мовлення п'ятикласників.

Тип уроку: урок аналізу контрольної роботи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Мотивація навчальної діяльності п'ятикласників.
Повідомлення теми, мети і завдань уроку****III. Вступне слово вчителя**

1. Загальна характеристика результатів контрольного диктанту й читання мовчки.
2. Оголошення навчальних балів за контрольний диктант, читання мовчки та коментар учнівських робіт.

**IV. Бесіда про характер помилок і недоліків.
Колективна робота над типовими помилками****Робота над удосконаленням орфографічної грамотності учнів**

1. Робота за варіантами. Знайти слова з ненаголошеними голосними, що перевірюються наголосом (варіант 1); словникові слова, написання яких потрібно перевіряти за словником (варіант 2).

Варіант 1	Варіант 2
Дерева (дерево), зеленими (зелень), вершки (верх)	Город, дерево, калина, червонющі

2. Пояснити правопис дієслів, що закінчуються на *-ться*. Виписати словосполучення, до складу яких входять ці дієслова.
Упирається у лісосмугу, тягнуться до неба, не хочеться стояти, не здригнеться в неї.
3. Пояснити орфограму у словах *упирається, вискочила, вітер, носить*. Назвати характер чергування. Дібрати форму слова або спільнокореневе слово.
Упирається — упертися ([и] — [е]); вискочила — скакати ([о] — [а]; [к] — [ч]); вітер — вітру ([е] — [Ø]); носить — ніс ([о] — [і]).
4. Скласти словниковий диктант зі слів з префіксами. З'ясувати частини мови виписаних слів. Виділити префікси, пояснити їх правопис.
Упирається, підступає, дістати, розкидають, вискочила, побачить, вийду, розхитує, затишок, здригнеться, виставила.
▶ До виділених слів дібрати слова-антоніми, замінивши префікси.

5. Виписати слова, що відповідають на питання *як? де? коли?* Назвати частину мови. Запам'ятати правопис.
Навшпиньки, вшир, навсібіч, там, восени, надвір.
- ▶ З'ясувати значення слова *навшпиньки*.

Відпрацювання основних правил пунктуації

1. Вибірково-розподільна робота.
  - а) Знайти речення з однорідними членами, пояснити в них наявність коми. Пояснити, чому в реченні *Характер у неї такий спокійний і врочистий* між однорідними членами кома відсутня.
  - б) Виписати складні речення, пояснити в них розділові знаки. Виділити граматичні основи.
2. Пояснити розділові знаки в реченні з прямою мовою. Перебудувати його так, щоб воно відповідало схемі: **А: «П?»** Потім записати речення з прямою мовою у формі репліки діалогу. Пояснити розділові знаки.

«П»,— а.	А: «П».	Репліка діалогу
«У кожного дерева свій характер»,— каже батько.	Каже батько: «У кожного дерева свій характер».	— У кожного дерева свій характер,— каже батько.

V. Індивідуальна робота п'ятикласників над власними помилками, допущеними в тексті диктанту

1. Виписати слова, в яких допущено орфографічні помилки. Запам'ятати їх правопис.
2. Записати речення, в яких допущено пунктуаційні помилки. Пояснити вживання розділових знаків.

VI. Підбиття підсумків роботи

VII. Домашнє завдання

Записати по пам'яті вірш Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати». Зверити написане з оригіналом, винести на поля умовні позначення орфографічних і пунктуаційних помилок. Пояснити правопис слів, написаних вами неправильно.

БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ

Урок № 104

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Мета: повторити й поглибити знання учнів про значущі частини слова, сприяти зміцненню навичок їх виділення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити значущі частини слова, визначати їх роль у словах; розвивати творчі вміння використання значущих частин слова у створенні нових слів та їх форм; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу звернути увагу дітей на красу й багатство осінньої пори року.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок повторення з елементами поглиблення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо вивчення розділу «Будова слова. Орфографія». Ознайомлення учнів зі структурою розділу.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.

Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Облітають квіти, обриває вітер
Пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
Осінь жовтокоса на баскім коні...*

В. Сосяра

IV. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників

Робота над зв'язним висловлюванням

- Прочитати вірш. Поділитися, які почуття він викликав у вас? Пояснити зміст речення *Скупе останнє осені тепло*.

БАБИНЕ ЛІТО

У днів осінніх є своє тепло,
 Так схоже на останнє одкровення,
 На сплеск гарячий пізнього натхнення,
 Що в зиму пізнім маком розцвіло
 Скупе останнє осені тепло.
 Та вдячний я за скупість цю ласкаву,
 За свист пташок і золоту заграву,
 За клин журливий над моїм селом.
 І щедро я готовий заплатить
 За кожен день з печальних днів осінніх,
 За кожную мить прощального горіння,
 За павутинки ненадійну мить.
 Та чим платить, чим мені платить,
 Коли тепла осіннього скупого,
 Коли тепла такого дорогого
 Лиш вистача, щоб листя золотить.

(Т. Нікітін)

- Виписати спільнокореневі слова. Виділити в них основу й закінчення. Яку роль відіграє закінчення в тексті?

Коментар учителя. В українській мові всі слова складаються із морфем, що мають важливе значення для побудови різних висловлювань будь-якої людини. *Корінь, префікс, суфікс, закінчення* — значущі частини слова.

V. Виконання системи завдань на повторення з елементами поглиблення

Розподільний диктант

- Прослухати. Розподілити слова у два стовпчики: а) з нульовим закінченням; б) з префіксами.

Вересень, *прогностик*, осінній, свято, *пролісок*, вихід, листок, холод, зозуля, прекрасний, зробив, *гладіолус*, дикий, урожай, зв'язати, *снопи*.

- ▶ Пояснити значення виділених слів. Скласти з ними речення.
- ▶ Зробити фонетичний розбір слова *свято*.

Робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Що нового ви дізналися? Чи святкують описані свята сучасні українці?

СВЯТО ПЕРШОГО Й ОСТАННЬОГО СНОПА

Свято Першого Снопа проводиться в той урочистий для села день, коли в поле виїжджають *комбайни* косити пшеницю. Школярі в цей день прокидаються рано — о четвертій годині — за давнім *народним* звичаєм треба бути в полі до сходу сонця. Учні збирають колоски, допомагають возити зерно від комбайнів. Увечері *принносять* прикрашений квітами сніп у школу і ставлять на видному місці.

Особливо *радісне* для дітей Свято Останнього Снопа, яке відзначається в останній день збирання *зернових* культур. Школярі приходять до комбайнових агрегатів перед сходом сонця, *зв'язують* сніп, прикрашають його квітами і яблуками — сніп символізує достаток, — і після того, як комбайнер закінчує збирання, підносять йому сніп і дарунок — вишите на шовковому полотні пшеничне колосся, а також книгу з дарчим *написом*. Комбайнер з вдячністю приймає дарунок, відокремлює від снопа кілька десятків колосків і передає дітям. Усі *ланки* приносять ці колоски в школу, з них зв'язується сніп, діти *прикрашають* його квітами і яблуками, ставлять на стіл, вкритий зеленою скатертиною. Сніп цей накривається шовковим покривалом, яке знімається в урочистий день — на свято урожаю (За В. Сухомлинським).

- ▶ У виділених словах визначити префікс, корінь, суфікс, закінчення й основу. Пояснити значення кожної частини слова. Яка значуща частина слова не входить до основи слова?

Конструювання монологічного висловлювання

- ▶ Уявити ситуацію, що шестеро дітей (хлопчики і дівчатка) в осінньому парку, де опадає різнокольорове листя, займаються різними справами: розмовляють, збирають гербарій, розглядають вересневий парк тощо. Скласти невеличку розповідь про відпочинок школярів у вересневому парку, використовуючи речення з однорідними членами. У пригоді стануть словосполучення з довідки.

Довідка: чудова природа, осінній місяць, прекрасний вересень, різнокольорове листя, блакитне небо, відпочинок у парку, гарна погода,

гербарій із листя, осінній килим, ласкаве сонечко, яскравий колір, веселий гомін дівчорі, вершечки дерев.

- ▶ Виписати зі складеної розповіді слова з префіксами і суфіксами.

Модельовання нових слів

- ▶ Від поданих слів за допомогою суфіксів і префіксів утворити нові слова. Виділити основу і закінчення.

Товариш, грати, горіти, брат, *ткач*, козак, синій, молодь, *кравець*, птах, боягуз, *убогий*, садівник, біг, усміх, пух.

- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів. У разі потреби скористатися тлумачним словником.

VI. Систематизація й узагальнення знань

1. Для чого служать префікси і суфікси у словах? Навести приклади.
2. Як визначити корінь у слові?
3. Чи змінюється лексичне значення слова зі зміною префікса, суфікса, закінчення? Пояснити.
4. Які значущі частини слова входять в основу?
5. Як розібрати слово за будовою?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

Скласти діалог із товаришем на тему «Значущі частини слова та їх роль у висловлюваннях людей».

Урок № 105

ОСНОВА СЛОВА І ЗАКІНЧЕННЯ

Мета: повторити і поглибити знання учнів про основу як частину слова, що виражає лексичне значення, і закінчення, яке служить для зв'язку слів у реченні і вказує на граматичне значення; сприяти зміцненню навичок їх виділення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити основу слова і закінчення, визначати їх роль у словах; розвивати творчі

вміння використання основи слова і закінчення при створенні нових слів та їх форм; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, сприяти розвиткові знань про лікарські рослини і їх значення в житті людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських).

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.****Оголошення епіграфа уроку і робота з ним**

*Де природа — мати, а людина — батько, там добра багацько.
Народна творчість*

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників**Робота над текстом**

- Прочитати текст. Дібрати заголовок. Яка основна думка цього тексту? Визначити тип і стиль мовлення. Які ще лікарські рослини ви знаєте? Виписати спільнокореневі слова. Виділити в них основу і закінчення.

Любисток — житель гір півдня Європи, вже давно здобув права громадянства в Україні. У нас виник цілий ряд назв цієї рослини: усі вони пов'язані з повір'ям про те, що любисток — це зілля, яким можна причарувати когось, примусити любити себе. Через те у нього є цілий ряд схожих назв: любчик, любця, люби-мене, любист, приворотне зілля.

Так само як калина або явір, любисток оспіваний у піснях про нещасливе кохання. Використовується він у народній медицині як засіб від головного болю, для лікування нервових та шлункових захворювань. Любистком українські дівчата мили волосся, щоб було густим і блискучим.

- До слів *лікування* і *причарувати* дібрати спільнокореневі слова.

Бесіда з учнями

- ▶ Учитель пропонує пригадати, які значущі частини слова їм відомі. З чого може складатися слово? Які значущі частини слова входять в основу слова? Навести приклади. Перевірити свої знання, виконуючи вправи.

IV. Виконання системи творчих вправ

Прочитати. Виписати з кожного ряду слів спочатку різні форми тих самих слів, а потім — спільнокореневі. Обґрунтувати свою думку.

Рослина, рослинний, виростити, рослин, рослиною; сад, саду, садівник, садити, садовий; ліс, лісник, лісовий, лісами, пролісок; дуб, дубовий, дубами, дубняк, дуби.

- ▶ Скласти три-чотири речення, пов'язані між собою за змістом, використовуючи подані слова.

Коментар учителя. Робота з таблицею задля удосконалення мовних знань п'ятикласників.

Слід розрізнити	
Омонімічні корені	Спільні корені
Радість, радіти, радісний, радитись, нарада, порада	Бік, вбік, бочок, збоку, на боці

Робота з теоретичним матеріалом задля зіставлення нових знань з базовими

Закінчення — значуща частина слова, що виражає його граматичне значення, стоїть у кінці слова і служить для зв'язку слів у словосполученні та реченні (*зоря — зорі, зорею, зорю; сад — саджу, садити, садять, саджати*). **Основа** — це частина слова без закінчення, що виражає лексичне значення слова (*повітря, радість, гарний, запашиий*). Вона може складатися із префікса, кореня, суфікса (*квіти, квітка, уквітчаний*).

Слова бувають **змінні та незмінні**. **Змінні слова** мають закінчення і служать для поєднання слів у словосполучення та речення (*Я, любити, поливати, рослина. — Я люблю поливати рослини*). **Зміна закінчення** — це зміна форми слова. Лексичне значення у таких словах — однакове (*троянда, троянди, троянду, трояндою*). **Незмінні слова** не мають закінчень (*десь, там, незабаром, піаніно*).

Зміна основи слова приводить до утворення нових слів з іншим лексичним значенням (*росте, вирощувати, рослина, зарослі*).

Спільнокореневі слова (споріднені) — це слова, що мають спільний корінь, але різні лексичні значення (*природа, природний, природний, природничий, природник, природодослідник, природолюб, природокористування*).

Робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Стисло переказати його. Пояснити назву твору. З'ясувати походження назв інших весняних місяців.

БЛОКОРА РЯТІВНИЦЯ

Березень... Ранок року. Після тривалого зимового сну прокидається жива **природа**. Пригріло сонце — і рушили по судинах стовбурів соки.

Серед дерев однією з перших відгукується на поклик і ласку весни білокора красуня-береза. Тому-то й перший *весняний* місяць назвали на Україні її ім'ям.

Береза милує наш зір у будь-яку пору року. Та найпривабливіша вона наповесні, коли тільки-но розвинуться ніжні, жовто-зелені, ще липкі листочки.

Береза — окраса нашого краю. Вона — одна з кращих декоративних дерев, мила у селах і містах.

Береза дає непогану деревину і високоякісне паливо. *Їжа*, зготовлена на вогні з *березових* дров, є чи не найсмачнішою. Та не тим тільки славна.

Вже не одне сторіччя люди вдаються по допомогу до неї. І цілком слушно: береза — рослина-зцілитель (*Г.Смик*).

- ▶ Виписати з тексту змінні слова. Позначити в них закінчення. Знайти слова з нульовим закінченням. У виділених словах визначити основу й закінчення.

Реконструювання речень задля створення зв'язного висловлювання

- ▶ Із деформованих речень скласти текст. Знайти спільнокореневі слова.

Весна, ми, піти, до, ліс. Зійти, сонце, подихнути, легенько, вітерець, і, всі, дерево, в, ліс, заспівати. Кожний, співати, свій, пісня. Береза, співати, ніжний, пісня. Слухати, ця, пісня, хотіти, підійти, до, білокора, красуня, й, обняти, вона. Дуб, співати, мужня, пісня. Коли, ми, слухати, пісня, дуб, ми хотіти, бути, сильний, відважний.

- ▶ Який висновок можна зробити про роль закінчення у словах?
- ▶ З'ясувати значення слів *сильний, відважний*.

Робота з текстом

- ▶ Прочитати. Визначити тему тексту. Дібрати заголовок. Дописати пропущені закінчення. Позначити у словах основу й закінчення.

Того рок.. була рання весн.. . *У середині* квітн.. зацвіли сад.. . Настав травень.

Маленьк.. дівчинк.. Оля пішл.. одного ясного весняного ранку в сад і побачила велику червону квітк.. троянд.. . Вона побігла до мами і радісн.. сказала:

— Мам.., червон.. троянд.. зацвіл..

Мам.. прийшл.. в сад, поглянула на червон.. квітк.., усміхнулася (За В. Сухомлинським).

- ▶ Визначити граматичні ознаки виділеного слова. Яким синонімом можна його замінити? В обох словах виділити основу й закінчення.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір останнього речення.

V. Систематизація й узагальнення знань

1. Як знайти закінчення й основу в слові?
2. Чи всі слова мають закінчення?
3. Визначити закінчення у словах *школяр, зошит*.
4. Чи можна визначити лексичне значення слова за його закінченням?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Виписати з тексту художнього стилю 3–4 іменники, прикметники і дієслова. Визначити основу слів і закінчення. З'ясувати лексичне значення кожного слова.

Урок № 106–107 (розвиток зв'язного мовлення)

ТВІР-РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: повторити основні відомості про особливості розповіді як типу мовлення, сформувані в учнів поняття про особливості розповіді на основі власного досвіду; удосконалити творчі вміння аналізувати тексти-розповіді художнього стилю; розвинути вміння захоплююче розповідати про побачене й почуте, бути цікавим співрозмовником; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння п'ятикласників будова-

ти тексти-розповіді в художньому стилі, ураховуючи ситуацію спілкування, викладати матеріал логічно й послідовно, використовуючи мовні засоби відповідно до комунікативного завдання і додержуючись єдності стилю мовлення.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Підготовча робота до складання твору-розповіді на основі власного досвіду

Актуалізація опорних знань учнів

- ▶ Прослухати текст. З'ясувати стиль мовлення. Виділити в тексті складові частини розповіді (початок дії, її розгортання і завершення).

Коли п'ятий клас навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки Ірина Семенівна.

— Так от, любі діточки, — почала вона, — для того, щоб збудити вашу цікавість до нового предмета, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

Цим ботанічка натякала на гербарій рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько таки знайшов якийсь гербарій, ми його підписали і здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митьковому вуха.

Виявилося, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки рослин Далекого Сходу, по-друге, він належав і не Митькові братові, а котромусь із його приятелів. А по-третє, з'ясувалося — приятель теж узяв його на два дні в себе на роботі (*За Я.Стельмахом*).

- ▶ Про які події розповідається в тексті (ті, що відбуваються в момент мовлення, чи ті, що вже відбулися)? Які мовні засоби вказують на це?

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати твір-розповідь учня-п'ятикласника. Що виражає заголовок — тему чи основну думку? Знайти речення, що містить основну думку висловлювання. Якими словами підкреслено в тексті послідовність дій?

МІЙ РОБОЧИЙ ДЕНЬ

Я прокидаюсь о сьомій ранку. Потім застилаю ліжко, умиваюсь і снідаю. Після цього повторюю уроки і йду до школи.

Там я кожного дня одержую нові, цікаві й корисні знання. Крім цього, щопонеділка й щочетверга відвідую факультатив з німецької мови, а щосереди займаюсь у спортивній секції з баскетболу.

Після школи приходжу додому й обідаю. Потім я відпочиваю: дивлюся телевізор, читаю цікаві книжки або слухаю музику. Після нетривалого відпочинку починаю вчити уроки: спочатку ті, що треба робити письмово, потім — усні.

Вечеряю о сьомій годині вечора, а близько дев'ятої лягаю спати.

Так проходить мій робочий день.

- ▶ На основі поданого зразка скласти власну розповідь про свій робочий день.

Складання твору-розповіді відповідно до комунікативного завдання

- ▶ Прочитати уривок розповіді. Які з її частин (початок, розгортання дії, завершення) відсутні? Усно скласти власний варіант твору-розповіді.

Ми чесно дотримувались усіх обмежень, які наклали на нас батьки: не висовувались із вікна, бо може продути; не стояли в тамбурі — можна випасти; не виймати гроші з кишень — можуть украсти; не їли ковбаси чи, не дай, Боже, консервів — можна отруїтись. Якщо оголосити весь список заборон до кінця, то виникне запитання, що зрештою таки можна робити... (За Я. Стельмахом).

- ▶ Схарактеризувати мовленнєву ситуацію (назвати учасників, місце, час, умови процесу спілкування).

V. Самостійне складання твору-роздуму на тему, пов'язану з життєвим досвідом учнів у художньому стилі

Ситуативне завдання на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації (робота за варіантами)

- ▶ *Варіант 1.* Уявити ситуацію: вам потрібно розказати про подію, свідком або учасником яких ви були. Скласти варіант розповіді, дібравши заголовок.

Варіант 2. Уявити себе на місці автора, який почав свою розповідь словами *Якось одного літнього дня відбулась подія, яка трохи змінила мое*

життя... Скласти твір-розповідь, ілюструючи її прикладами із власного життя, так, щоб авторська тема була розкритою.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Завершити роботу над складанням письмового твору-розповіді, почату на уроці.
2. Скласти усну розповідь на тему «Сім днів повної свободи, або як я провів весняні канікули».

Урок № 108

КОРІНЬ ЯК ЗНАЧУЩА ЧАСТИНА СЛОВА

Мета: повторити й поглибити знання учнів про основу й корінь слова, сприяти зміцненню вмінь добирати спільнокореневі слова та навичок їх виділення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити корінь слова, визначати його роль у словах; розвивати творчі вміння використання кореня слова під час створення нових слів та добору спільнокореневих; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до навколишнього світу, сприяти розвиткові естетичних смаків насадження рослин.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок повторення з елементами поглиблення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Виконання практичних завдань на повторення з елементами поглиблення

Розподільний диктант

- ▶ Розподілити слова у три колонки: а) із закінченням, вираженим звуком; б) з нульовим закінченням; в) без закінчення.

Колгоспник, завод, оре, швидко, театр, подвір'я, восени, таксі, поле, веселий, трактор, високо, читаєш, в, на, олень, добро.

- ▶ У словах виділити закінчення.

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Чому шкільну ділянку автор називає царством зелені?

Шкільна ділянка — царство зелені. Школі не потрібен великий двір, з якого вітер ніс би у вікна хмари пилу. У нас багато зелених лужків, затишних куточків, укритих травою.

На ділянці багато квітів, квіткових алей, гаїв.

Ось алея троянд — улюблене місце прогулянок. У саду, у персиковому гаю, у дубовому гаю не менше 30 затишних куточків, де пахнуть квіти і можна помріяти, поговорити.

Є кілька мальвових гаїв. Мальва — квітка радості, до неї йдуть у хвилини роздумів і смутку. В одному з таких гаїв — великий кущ винограду, лоза в'ється по стовбуру вишні. У поєднанні з яскравими квітами мальви грона винограду створюють особливо життєствердну картину... (В. Сухомлинський).

- ▶ Виписати з тексту спільнокореневі слова до іменника *квітка*. Доповнити цей ряд власними прикладами. Визначити корінь.
- ▶ У дієсловах останнього абзацу виділити основу, корінь і закінчення.

Дослідження-пошук

- ▶ Дібрати до поданих слів спільнокореневі. Визначити корінь. Ранок, вечір, вода, молоко, зима, осінь, писати, читати.
- ▶ Скласти речення з 3-4 новими словами. Чи змінилася форма слова?

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати приказки. Пояснити їх зміст. У якій мовленнєвій ситуації можна їх використати? Описати уявну ситуацію.
  - 1) *Смачне, хоч на собак вилий.*
  - 2) *Сопа, як ковальський міх.*
  - 3) *Співає, як муха в глечуку.*
  - 4) *Унав у гаразд, як муха в сметану.*
  - 5) *Ходить, як муха по меду.*
  - 6) *Уперся, як віл у нові ворота.*

- ▶ Виписати виділені слова. Виділити корінь, добираючи спільнокореневі слова.

Коментар учителя. *Корінь* — незмінна значуща частина слова, що має спільне значення споріднених слів (калина, калинка, калинівка, калинник, калиновий, калинонька). Це основний елемент слова, в якому закріплене логічне значення. Голосні і приголосні звуки в корені можуть чергуватися: *ніс* — *носити*, *муха* — *мусі*, *подруга* — *подрузі* — *подружка*.

Частковий розбір слів

- ▶ Прочитати. Що ви помітили в кожній групі слів? З'ясувати лексичне значення кожного слова. В разі потреби звертатися до тлумачного словника.
1. Перелітувати, літак, літо, переліт, літній, літати.
  2. Море, заморити, заморський, моряк, моріння, мор.
  3. Хороший, хор, хорист, хорошенький, хоровий, хоровод.
  4. Гора, горіти, загоряти, горці, загористий, підгорілий.
- ▶ Згрупувати спільнокореневі слова і записати їх. Аргументувати свій вибір.

Лінгвістична гра «Хто швидше?»

- ▶ Учитель називає два слова з однозвучними, але різними за значенням коренями. Учні добирають по 3–4 спільнокореневих слова (2 варіанта). Виграє той, хто швидше добере потрібну кількість слів.
Пісний — *пісня*, *сільський* — *сіль*, *міський* — *місце*, *газета* — *газ*, *рушниця* — *рушник*, *потягнути* — *потяг*, *сонце* — *сонний*, *поле* — *польський*, *ніг* — *ніж*.

IV. Систематизація й узагальнення знань

1. Чому корінь — це значуща частина слова?
2. Чим відрізняється корінь від основи слова?
3. Як правильно визначити корінь?
4. Чи завжди співзвучні слова є співзвучними? Навести приклади.
5. Чим відрізняється формотворення від словотворення?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Записати невеликий текст наукового стилю. В усіх іменниках виділити основу і корінь. Виписати слова, в яких, крім кореня, є й інші частини слова.

Урок № 109**КОРІНЬ СЛОВА. СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА**

Мета: повторити й поглибити знання учнів про корінь і спільнокореневі слова, сприяти зміцненню навичок їх добору і виділення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити корінь слова і добирати споріднені слова; розвивати творчі вміння використання спільнокореневих слів під час створення монологічних та діалогічних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до народних звичаїв і повір'їв та любов до природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських).

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок (урок-практикум).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності****III. Генералізація знань учнів (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)****Творче спостереження над мовним матеріалом**

- ▶ Прослухати текст. Пояснити заголовок. Доповнити висловлювання власною інформацією про конвалію.

ЦАРІВНА КВІТІВ

Чарівна окраса наших лісів і дібров — конвалія. Її ніжнопахучі білі дзвіночки втілюють у собі радощі весни. Вона є однією з улюблених

ра..ніх квіток. Їй присвятили поетичні рядки Михайло Лермонтов, Леся Українка, Олександр Купрін та інші.

«Царівною квітів я визнаю конвалію», — писав Петро Ілліч Чайковський. А скіл..ки казок, легенд, повір'їв та міфів складено про цю невелику квітку!

Українс..ка ботанічна назва — «конвалія звичайна» походить від латинської назви «конвалія маяліс», яку можна п..р..класти так: «лілія долин, травнева».

Конвалія ці..на лікарс..ка рослина. Ліки, виготовлені з неї, поліпшують діял..ність сер..ця та кровообіг, діють як загальний заспокійливий засіб.

Збирають квіти й траву в період цвітіння, тобто в травні-червні. Стебла зрізують ножами або серпами, залишаючи в гніздах частину рослин.

Великої шкоди запасам цієї лікарської рослини завдають ті, хто зриває і квіти, і її листя. При цьому дуже ушкоджуєт..ся кореневище і може загинути вся сім..я конвалій. А деякі «любители» природи саме так «заготовляють» цю дорого ці..ну квітку.

Юні друзі природи! Бережіть красуню-конвалію! Пильуйте, щоб її не винищували в лісах (*З журналу*).

- ▶ Дати відповіді на запитання:
  - Як виглядає конвалія?
  - Хто присвятив поетичні рядки цій квітці?
  - Як перекладається назва квітки з латинської мови?
  - Яку користь приносить конвалія людям?
  - Коли і як необхідно заготовляти квіти й траву цієї рослини?
  - Чи може людина завдати шкоди квітці?
  - Чому конвалію називають «царівною квітів»?
- ▶ До слів *юний* і *лікарський* дібрати спільнокореневі слова.
- ▶ Пояснити написання слів з пропущеними літерами.

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Пояснювальне письмо з творчим завданням

- ▶ Переписати. З'ясувати, чи є слова у кожній групі спільні за лексичним значенням?

Весна, веснянка, веснообранка, веснувати, веснянкуватий; дерево, деревонасадження, дереворіз, деревообробник, дерев'яний; квітка, квіткар, квітковий, квіткогріз, квітник.

- ▶ Виділити у словах основу й корінь.
- ▶ Із словами *дереворіз, квіткар, веснообранка* скласти речення. Пояснити значення цих слів.

Робота над зв'язним висловлюванням

- ▶ Прочитати текст. Переказати його. Визначити стиль і тип мовлення.

Життя квітів навесні починається з пролісків. Пролісок — квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрювату снігольодову скоринку пнеться цупкий паросток. Сьогодні це біло-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, післязавтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою кашкою. І квітів визоріє так густо, що земля знову стає біла від рясного холодного цвіту.

І негайно завітковує ряст. Це вже весна. Квіти рясту — фіалкові, теплі і сонячні. І хоча тіло квітки ще тверде, напружене, готове до опертя холоду і негоди — її дух вже ніжний, теплий, весняний. Вона вже пахне (*Ю. Смолич*).

- ▶ Знайти і виписати спільнокореневі слова.
- ▶ До слів *життя* і *цвіт* дібрати спільнокореневі слова.

Конструювання нових слів

- ▶ Використовуючи корені *рад, лук, лис, кур, рік*, утворити різні за лексичним значенням слова. Пояснити їхнє значення за допомогою тлумачного словника.

Вибірковий диктант

- ▶ Виписати слова, в яких корінь стоїть на початку слова. Виділити в них основу і закінчення.
Сад, зацвітає, квіти, посадити, квітник, писати, напис, садовий.

Робота з текстом

- ▶ Прочитати речення. Чи можна їх назвати текстом? Чому? До якої значущої частини слова належать виділені букви? Аргументувати свою думку.
На Закарпатті ткали коротенькі рушники і декорували лише на одному кінці. Такі рушники називали «грядкові», бо їх вішали на грядку (жердку) — декорованим кінцем до виду (*І. Гончар*).

- ▶ Знайти спільнокореневі слова. Визначити корінь.
- ▶ Як називається частина України, що по цей бік Карпат? Якою значущою частиною слова *Закарпаття* відрізняється від слова, названого вами?

Навчальне аудіювання

- ▶ Прочитати текст мовчки. Що нового ви дізналися? Дати визначення слову *врахмани*.

Не всякому *українцеві* відоме слово *рахманний*. Слово *рахманний* залетіло в нашу мову з давньої візантійської легенди про міфічних людей — *врахманів*. *Врахмани* — жителі далекої казкової країни. Вони не знають ні заліза, ні золота, ні срібла, ні вогню — нічого. І проте *врахмани* — *найщасливіші* люди на землі. Через їхню країну *протікає річка*. На одному *березі* її живуть чоловіки, на другому — жінки. Вони проводять своє життя у всіляких веселошах. Живляться *врахмани* фруктами і слодкою водою. Вони завжди задоволені (*Нар. творчість*).

- ▶ Виписати виділені слова. Дібрати спільнокореневі й виділити корінь. Пояснити орфограми.

V. Систематизація й узагальнення знань

- 1) Чи завжди співзвучні слова є спільнокореневими? Навести приклади.
- 2) Чим відрізняється формотворення від словотворення?

VI. Підсумок уроку**VII. Домашнє завдання**

Скласти й записати казку про корінь та спільнокореневі слова (визначити головних героїв, використати діалог).

Урок № 110**ПРЕФІКС ЯК ЗНАЧУЩА ЧАСТИНА СЛОВА**

Мета: повторити й поглибити знання учнів про префікс як значущу частину слова, сприяти зміцненню навичок його виділення у словах; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити префікси у словах, визначати їх роль; розвивати творчі вміння використання префіксів під час створення нових слів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до рослинного світу та розуміння його значення в житті людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок повторення з елементами поглиблення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників****Робота над текстом**

- ▶ Прочитати текст. На які свята український народ прославляє вербу? Як ви розумієте приказку «Будь здоров, як вода, а рости, як верба»? Продовжити цей текст, використовуючи слова з довідки.

ВЕРБА

Ще тільки зійшов сніг, ледь пригріває сонце, а верба уже спішить привітати світ з весною, даруючи йому пухнасті жовті котики. Дерево, що зацвітало першим, віддавна шанувалося в Україні. Верба росла біля кожного двору. Для господарських потреб — на ночви, щоб дитину купати, для кошика чи тину. І так, для душі: зробити малому сопілку, свищик (*Г. Бондаренко*).

Довідка. Вербна неділя, прикрашена верба, вербова гілочка, символ України, освячена лоза, здоров'я, сила, засушена верба, красива і ніжна, невибаглива і корисна.

- ▶ Виписати слова з префіксами, виділити їх.

Коментар учителя. **Префікс** — значуща частина слова, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів (цвіт — зацвісти, перецвісти, відцвісти, вицвісти).

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Прочитати виразно поезію Олександра Олеся. Які почуття викликає цей вірш?

*Гроза пройшла... Зітхнули трави,
Квітки голівки підняли,*

І сонце, тепле і ласкаве,
Спинило погляд на землі.
Літає радість, щастя світить,
Дзвенять *пташки* в садах рясних,
Сміються знову трави, квіти...
А сльози ще тремтять на них.

(Олександр Олесь)

- ▶ Виписати виділені слова, визначити в них корінь, префікс, основу і закінчення.

Дослідження-пошук

- ▶ Пояснити лексичне значення слів. Виділити префікси.
Прамова, бездоріжжя, прибережний, прегустий, прикордонний, висипати, вилити, присадити.
- ▶ Утворити нові слова за допомогою префіксів *за, на, під, пере, з*. Якого значення вони набувають? Відповідь обґрунтувати.

Робота з розвитку діалогічного мовлення

- ▶ Прочитати й дати відповіді на запитання:
  - 1) Яким є поле раннього літа?
  - 4) Як співають пташки?
  - 3) Які типи мовлення поєднані в тексті?

КВІТИ Й ПІСНІ

Іду полем, а квітів безліч. Квітів яскравих, радісних, буйних. Вітрець їх коливає, вони хитають голівками і ваблять до себе. Зелень свіжа й чиста.

Вже озимина піднялася мало не по коліна. Ярові хліба, мов той зелений шовк, прослалися перед очима.

А трави, густі, пахучі, шелестять під ногами.

Спинимось тут на узліссі й послухаємо пташиних пісень. Кожна пташка славить травень, і кожна славить на свій голос. Часом він буває і не дуже приємний, але, напевне, пташці здається, що вона співає найкраще. Жовта з чорними плямами іволга кричить, мов кішка.

Такий уже в неї верескливий голос, у цієї красуні. Зате далеко чути. Не всім же бути солов'ями!

...Узлісся, луки, болото аж гудуть від радісних пісень! (За О.Копиленком).

- ▶ Визначити будову слів *послухаємо, розквіт, прослалися* і пояснити правопис префіксів.
- ▶ Скласти діалог з товаришем по парті, використовуючи поданий текст (у діалозі мають бути різні речення за метою висловлювання).

Загадка

- ▶ Відгадати загадки. Записати, підкреслити слова-антоніми
  - 1) Летить — мовчить, лежить — мовчить, а як умре — так і *зареве*.
  - 2) *Приходить* тихо, а *відходить* з шумом. 3) Летить — мовчить, *упаде* — кричить. 4) Що в *повітрі* скрізь носилося, то чорніло, то білилося? *Впало й спало* до пори, *встало й збігло* із гори (*Нар. творчість*).

Відгадка: Сніг.

- ▶ З'ясувати, чи в усіх виділених словах є префікси? Пояснити.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Визначити скільки префіксів має кожне слово? Що вони означають? Який висновок можна зробити про вживання префіксів?
Передоручати, прибережний, понавиробляти, попоїсти, винахід, приголубити, *наосліп*, надхмарний, *праліс*, заширокий, безсоння, воз'єднатися, походити.
  - ▶ Із словами *винахід, приголубити, безсоння* скласти речення.
  - ▶ *Лексична робота.* За допомогою тлумачного словника з'ясувати лексичне значення виділених слів. (*Наосліп* — не бачити нічого, не дивлячись куди-небудь. Не маючи впевненості, точних, конкретних даних. *Праліс* — незайманий, предковічний, густий ліс).

V. Систематизація й узагальнення знань

1. Для чого служать префікси у словах? Навести приклади.
2. Чи змінюється лексичне значення слова зі зміною префікса? Пояснити.
3. Скільки префіксів може бути у слові?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Виписати з твору Івана Франка «Грицева шкільна наука» 15 слів (різних частин мови) з префіксами. Виділити їх. Пояснити правопис.

Урок № 111**ВИМОВА І ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ ПРЕ-, ПРИ-, ПРИ-**

Мета: повторити й поглибити знання учнів про префікси, сприяти зміцненню навичок їх виділення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити префікси *пре-*, *при-*, *при-*, визначати їх роль у словах; розвивати творчі вміння використання цих префіксів для створення нових слів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до професії вчителя, а також співчуття і уважність до будь-якої людини, що потрапляє в біду.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок п'ятикласників****Спостереження над мовним матеріалом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Пояснити свій вибір. Чому автор дав таку назву тексту? Назвати мовні засоби зв'язку речень у тексті.

НОВА ВЧИТЕЛЬКА

Добрий десяток літ сплигло весняною водою з того часу, як Олександра Василівна прийшла на свій перший урок. Але й досі, входячи в клас після літніх канікул, учителька відчуває легке хвилювання. Адже кожного разу вона входить у коло нових учнів, як у нову свою сім'ю.

Після Юркового запитання Олександра Василівна зрозуміла, що з кожною хвилиною вона здружується з класом. Безслідно зникло хвилювання, вона легко знаходила потрібні слова. Міцніла в школярів довіра до неї, прірви між ними не було, і на серці ставало легко й ясно. І раптом згадалось, як ходила вона вчора над морем, *примруживши* очі. Звечоріло, і лілова смужка далеких просторів повільно забарвлювалась пречудовим світлом заходу (За О. Донченком).

- ▶ Виписати слова з префіксами *пре-*, *при-*, *прі-*. Пояснити їх правопис.
- ▶ З префіксами *пре-*, *при-*, *прі-* записати по 2–3 нових слова.
- ▶ До виділеного слова дібрати синоніми.

Коментар учителя. Префікс *пре-* вказує на вищу міру ознаки (його можна замінити прислівником дуже). У префіксі *пре-* пишеться буква *е*: *претихий*, *прерозумний*, *пречудово*. Префікс *при-* найчастіше вносить у значення слова відтінок приєднання, приближення або неповноти дії чи ознаки. У префіксі *прі-* пишеться буква *и*: *прибудувати*, *приставляти*, *прикладати*.

Ненаголошений голосний [е] у префіксах *пре-*, як і в коренях слів, вимовляється наближено до [и]. Ненаголошений голосний [и] у префіксі *прі-* у вимові наближається до [е]. Щоб не помилитися у написанні префіксів *пре-* і *прі-*, треба розрізняти їх за значенням.

Префікс *прі-* пишеться у словах *прізвище*, *прізвисько*, *прірва*.

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Розподільний диктант

- ▶ Прослухати. Виписати під диктовку з ряду слів спочатку ті, що означають приєднання, наближення чи неповноту дії, потім ті, що вказують на збільшену ознаку.

Прибережний, привезений, предобрий, прихід, *прекрасний*, приземлення,шити, *презирство*, прибитий, прихилитися, прескромний.

- ▶ Яку роль відіграє значення слова для правильного написання префіксів.
- ▶ Позмагайтеся: хто добере найбільше синонімів до виділених слів.

Редагування тексту

- ▶ Прочитати текст. Яка його основна думка? Дібрати заголовок.

Пр..цікаві мозаїки і фрески Софії Київської можна пр..єднати до тих, що відповідають високим вимогам монументального мистецтва. Їм пр..таманні органічний зв'язок з архітектурою, в які неможливо пр..ховати

чіткість й лаконізм художньої мови, глибоку емоційність образів, їх декоративність можна пр..єднати до найкращих традицій живописного оздоблення Софійського собору.

Величні розміри внутрішнього простору, строгі пропорції, розкішні мозаїки, фрески пр..вертають вас своєю досконалістю і не можуть пр..гасити нашої цікавості (З підручника).

- ▶ Списати. На місці крапок поставити букви *e* чи *u* у префіксах. Пояснити свій вибір.

Дослідження-реконструювання

- ▶ Замінити словосполучення словами з префіксами *пре-*, *при-*.

Дуже глибокий, злегка закритий, не зовсім заглушений, дуже злий, злегка покритий пилом, не зовсім закриті очі, не зовсім сів.

- ▶ У 3–4 словах визначити префікс, корінь і основу. Скласти з ними речення. До виділених слів дібрати синоніми.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати тест. Визначити тип мовлення. Аргументувати свою думку.

У кінці XIX століття найбільш заможні селяни і мешканці приміських зон будували багатокамерні житла з трьох-чотирьох кімнат. У сінях влаштувалась комора, а кожна з кімнат переділялась на дві — чисту хату (велику хату, залу) й кухню.

Українська хата являла собою наземну одноповерхову споруду, за винятком прегірських районів Карпат, Буковини та Поділля, де під житлом, яке будували на крутих схилах, влаштували цокольне приміщення для господарських потреб — погріб, пивницю (За Т. Косміною).

- ▶ Знайти у тексті помилки у вживанні префіксів. виправити їх. Пояснити. Із цими словами скласти речення.
- ▶ З'ясувати вживання великої літери.

Моделювання нових слів

- ▶ Утворити від поданих слів за допомогою префікса *пре-* нові слова. Якого значення надає словам префікс?
Тихий, добрий, мирний, спокійний, міцно, голосно.

Конструювання зв'язного монологічного висловлювання

- ▶ За поданим заголовком і ключовими реченнями скласти оповідання. Використати слова з префіксами *пре-*, *при-*, *при-*. Пояснити їх правопис.

НА РИБОЛОВЛІ

Повіяло вже теплом. Вода раптом стала прибувати. Крига тріщала і стала насуватися одна на одну. Найзавзятіші рибалки не покидали свого місця. Двоє рибалок опинилися на крижині серед води. Уже стемніло. Допомога надійшла вчасно.

V. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді:

1. Якого значення словам надають префікси *пре-*, *при-*?
2. Навести приклади слів з префіксами *пре-*, *при-*.
3. Назвати слова, які пишуться з префіксом *при-*.
4. Для чого необхідні знання про вживання префіксів?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти висловлювання у формі роздуму про вживання префіксів *пре-*, *при-*, *при-*.
2. Дібрати 7–8 слів з префіксами *пре-*, *при-*, *при-*. Визначити у словах основу і корінь. Скласти з дібраними словами речення.

Урок № 112–113

ТВІР-РОЗДУМ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ З ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ УЧНІВ, У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Мета: удосконалити творчі вміння аналізувати тексти-роздуми, навчити відрізняти твори-роздуми від описів і розповідей; навчити п'ятикласників доводити правильність чи неправильність якогось твердження шляхом міркувань, за допомогою аргументів спростовувати суперечливі думки, пояснювати причини якогось явища, доводити істинність певної думки, відстоювати особисту позицію; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння п'ятикласників складати тексти-роздуми, пов'язані із власним життєвим досвідом, у художньому стилі, ураховуючи ситуацію спіл-

кування, викладати матеріал логічно й послідовно, використовуючи мовні засоби відповідно до комунікативного завдання й додержуючись єдності стилю мовлення.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

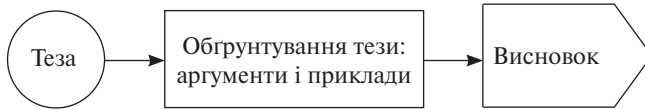
I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Розвиток безперервної пошукової пізнавальної активності учнів

Актуалізація опорних знань учнів

- ▶ Прослухати текст. Виділити в ньому складові частини роздуму, скориставшись схемою.

У селі, куди я приїхав до дідуся на канікули, мене здивувало те, що незнайомі люди вітаються: «доброго дня», «добридень», «доброго здоров'я». Тобто всім бажають добра.

І я замислився, як часто в рідній мові вживається це слово? Нерідко можна почути звертання: «добродію» або «добродійко». Гарних, щирих людей називають доброзичливими. День зустрічають «добрим ранком», а проводжають «добрим вечором».

Я думаю, що якби люди частіше вживали такі слова, то стали б добрішими. Хіба ж можна відповісти грубістю, коли тобі побажали чогось доброго? Недарма ж говорять, що добре слово і мед розтопить (*3 кн. «400 творів»*).

- ▶ Дібрати заголовок. Тему чи основну думку він виражає?
- ▶ Про які моральні якості людини йдеться в тексті? Чи завжди ми дотримуємося цих моральних норм у своєму житті?

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати учнівський твір. Визначити, до якого типу мовлення він належить. Довести, що п'ятикласниця свою творчу роботу написала у художньому стилі. Навести приклади мовних засобів, характерних цьому стилю.

У ЧОМУ Я БАЧУ КРАСУ ПРИРОДИ?

Весна. Цвітуть дерева, співають пташки. Білі кульбабки так і чекають, щоб їх здмухнути. Природа гомонить, живе.

Я люблю природу — рослини, птахів, тварин — і сама ще не зустрічала таких людей, які б не любили природу, особливо навесні.

Сонце пускає на землю свої теплі промінчики, які зігрівають нас. Сонячні зайчики стрибають з квітки на квітку, з дерева на дерево. Навколо запашних квітів кружляють бджоли й метелики. І знову могутній Дніпро гойдає на своїх високих хвилях крикливих чайок. Річка пливе кудись далеко-далеко...

Веселі ластівки сповіщають про весну, тепло, веселі ігри. З першими променями сонця, з першими піснями птахів прокидається вся природа. Вона співає, грає, ніби на флейті, надихаючи людей на посмішки, жарти, добрі вчинки.

У всьому цьому я бачу красу природи і вважаю, що природа — життя й окраса нашої планети.

- ▶ Виділити речення, що містить основну думку твору.

Коментар учителя. У творі-роздумі теза, як правило, міститься на початку висловлювання. Але іноді перед нею ще буває невеликий вступ (як наприклад, у роботі учениці). Тому треба бути уважним, формулюючи основну думку.

- ▶ Назвати аргументи, які учениця навела для розкриття загальної теми. Чи вдало вони використані?
- ▶ Поміркувати, які ще аргументи можна додати до зазначених у творі. Продовжити речення *Я бачу красу природи в ... . Природа для мене — це ... .*

IV. Підготовча робота до складання твору-роздуму на тему, пов'язану з життєвим досвідом учнів

Ознайомлення з пам'яткою

«Як працювати над складанням твору-роздуму»

1. Осмисліть тему майбутнього твору-роздуму.
2. Сформулюйте тезу, яка б відображала основну думку твору.
3. Тезу обов'язково треба проілюструвати прикладами або доказами.
4. Продумайте послідовність наведення аргументів (доказів). Теза може обґрунтовуватися безпосередньо або через спростування інших думок, протилежних тій, що доводиться.

4. Уживайте вставні слова і словосполучення *по-перше, по-друге, на мою думку, по-моєму, наприклад, скажімо, отже, таким чином*; речення *Мені здається; Я гадаю; Можна навести приклад*, які виступають за-собами зв'язку між частинами роздуму.
5. Тезу, аргументи (докази) і висновок виділяйте в окремі абзаци.
6. Перевірте написане, виправте недоліки, переписіть начисто.

Відтворення деформованого висловлювання (робота в групах)

- ▶ Прочитати початок і кінцівку твору-роздуму. З'ясувати, що виражає заголовок — тему чи основну думку. Шляхом колективного обговорення в групах навести приклади й аргументи, пов'язані з життєвим досвідом, для обґрунтування тези.

КОЖНОМУ ПТАХУ СВОЄ ГНІЗДО МИЛЕ

Щороку восени ми бачимо, як відлітають у вирій птахи. Вони летять і плачуть, бо мусять залишити своє рідне гніздо на цілу зиму. Але теплою радісною весною ми знову чуємо пташині пісні. Та це вже не плач — це радість повернення додому. Так і людина.

...

Де б не була людина, куди б доля не занесла її, вона завжди повертається додому. А якщо не може, усе одно — і серцем, і мріями лине туди, де вперше ступила її нога, де вперше побачила промінь сонця, де вперше відчула дотик материнської руки.

- ▶ Виписати народні вислови, що стосуються змісту висловлювання.

1) Кожна сторона гарна, але вдома — найкраще. 2) Недобрий шлях веде в злий край. 3) Кожному наймиліша своя дорога. 4) Не пізно до свого дому й опівночі. 5) Місце, де вже побував, — недалеко. 6) Удома і стіни допомагають. 7) Усюди добре, а вдома — найкраще. 8) За морем може й тепліше, та вдома — веселіше. 9) З рідної сторони і ворона мила.

V. Самостійне складання твору-роздуму на тему, пов'язану з життєвим досвідом учнів у художньому стилі

Ситуативне завдання на основі спеціально створеної мовленнєвої ситуації

- ▶ Уявити себе учасником круглого столу, під час якого вам потрібно висловити свої міркування щодо деяких шкільних проблем, а саме: Якою має бути шкільна перерва? Чи всі уроки є цікавими й корисними для мене? Які знання потрібні сучасній людині?

- ▶ Обрати одну із сформульованих тем, за якою ви змогли б скласти твір-роздум.
- 1. З'ясувати, якою буде ваша теза, які аргументи або приклади ви наведете, який висновок завершить ваше висловлювання.
- 2. Скласти план майбутнього твору.
- 3. У процесі роботи над твором використати мовні засоби, властиві художньому стилю (образні вислови, слова у переносному значенні, епітети, метафори, порівняння та ін.).
- 4. Письмово оформити твір-роздум, скориставшись пам'яткою «Як працювати над складанням твору-роздуму».

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Скласти твір-роздум на тему «Справжній друг, хто він?» Спочатку спробувати дати відповідь на поставлене запитання одним реченням, потім — дібрати аргументи з власного життєвого досвіду і сформулювати висновок.

Урок № 114

СУФІКС ЯК ЗНАЧУЩА ЧАСТИНА СЛОВА

Мета: повторити й поглибити знання учнів про суфікс, сприяти зміцненню навичок його виділення; формувати загально-пізнавальні вміння знаходити суфікси, визначати їх роль у словах; розвивати творчі вміння використання суфіксів для створення нових слів; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, сприяти розумінню потреби використовувати корисні й лікарські рослини людиною.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: урок повторення з елементами поглиблення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми й мети уроку, усвідомлення її учнями. Мотивація навчальної діяльності

III. Генералізація знань учнів (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок. Пояснити свій вибір. Яке значення квітів у вашому житті?

З давніх-давен урочисті події відзначалися за участю *квітів*. На їх честь організували свята. У стародавній Греції найбільше шанували гіацинти і лілії, в Англії — незабудки, віоли, у Франції, Болгарії та Ірані — *троянди*, у Нідерландах — тюльпани, в Японії — хризантеми. Квіти як *подарунок* є виявом добрих почуттів і побажань, гарного ставлення. Вони пробуджують у нас людяність, ширість, сердечність. Недаремно народ оспівав їх у піснях, казках, легендах... (За Н. Остапенко, Н. Голуб).

- ▶ Від виділених іменників за допомогою суфіксів утворити нові слова. Якого значення вони надають словам?

Коментар учителя. Суфікс — значуща частина слова, що стоїть після кореня і служить для утворення нових слів (верх — *вершина*, *верховий*, *вершечок*, *вершитель*).

IV. Виконання практичних завдань творчого характеру

Конструювання нових слів

- ▶ Утворити якомога більше нових слів за допомогою суфіксів. Ромашка, квіти, весна, верба, красивий, пень, кульбаба, яструб, аромат, природа, гарний, бузок, зозуля, трава, галявина, луг, троянда.
- ▶ Скласти твір-мініатюру на тему «Весна-красна», використовуючи слова із правки (подані та утворені).

Розподільний диктант

- ▶ Розподілити слова у три стовпчики: а) «корінь + закінчення»; б) «корінь + суфікс + закінчення»; в) «префікс + корінь + суфікс + закінчення».

Холодний, краса, приказка, приносить, *гарненький*, ширість, зерно, визнаний, *здоровісінкий*, беззоряний, плетиво, пагорб, синопчок.

- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.
- ▶ Пояснити лексичне значення слова *плетиво*. Скласти з ним речення.

Розвиток зв'язного мовлення

- ▶ Прочитати текст. Визначити основну думку його. Переказати. Які квіти найбільше подобаються вашій родині? Чому?

МАЛЬВИ

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви, шугають червоними *язиками* багаття під самісіньку стріху, того й гляди, від їхнього полум'я загориться хата...

До пишного розмаїття мальв усі давно звикли, і стали вони невід'ємною частиною родини. Щороку ранньою весною з-під землі з'являлося зелене пагіння, за кілька ночей воно *виростало* вище призьби. *Привітно* заглядало у вікна. На високих стеблах в'язалися десятки бутонів, які в кінці весни зацвітали червоними, світлорожевими і темно-пурпуровими *квітками*.

Здавалося, то й не ті квіти, а якийсь *чарівник* розвішав на пружних високих пагіннях малинові, оранжеві, сріблясті дзвоники (*І. Цюпа*).

- ▶ Виділені слова розібрати за будовою.

Коментар учителя. На основі алгоритму, що пропонується учням у вигляді схеми (або у вигляді роздавального матеріалу на парту) розглядається порядок розбору слова за будовою. (*Див. додаток*)

Вибіркове письмо з творчим завданням

- ▶ Виписати слова із суфіксами, що надають слову зменшувально-пестливого значення.
Гарненький, солодкий, мамочка, татусь, братик, квіточка, сонце.
- ▶ Продовжити ряд виписаних слів. Із словами *гарненький, квіточка* скласти речення.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Яка мета висловлювання? Визначити стиль і тип мовлення. Які почуття викликає у вас заголовок? Яку корисну інформацію ви почерпнули з цього тексту?

ЛЮБЦЯ, ЛЮБЧИКУ, ЛЮБЕЦЬ

Якої поезії і водночас надії сповнені ці пестливі звертання закоханих до любистка — його ж бо вважали приворотним *зіллям*, оспівували в піснях про нещасливе кохання, сподівалися з його допомогою причарувати, привернути до себе обранця чи обраницю. Тим часом любисток-*трава* успішно слугував і цілком земним, буденним справам: у ньому купали немовлят, молоді дівчата мили ним волосся, щоб було гарне і блискуче. Лікували ним нервові, шлункові хвороби, серце, водянку, незагойні рани, висипи на шкірі, випадіння волосся і шкіру на голові — усього й не перелічиш. А разом і *хату* прикрашали — надто вже він духмяний. Не знайдете у *селі* подвір'я, де б не вивищувалося дудчасте *стебло*, увінчане о *літній* порі зонтиками з дрібних золотавих квіточок (*З журналу*).

- ▶ Переказати докладно текст.
- ▶ Виписати виділені іменники. Від них утворити нові слова за допомогою суфіксів.
- ▶ Розібрати за будовою іменники, вжиті в заголовку.

V. Систематизація й узагальнення знань

1. Що таке суфікс? Яке місце він займає у слові?
2. Чи може слово існувати без суфікса? Навести приклади.
3. Скільки може бути у слові суфіксів?

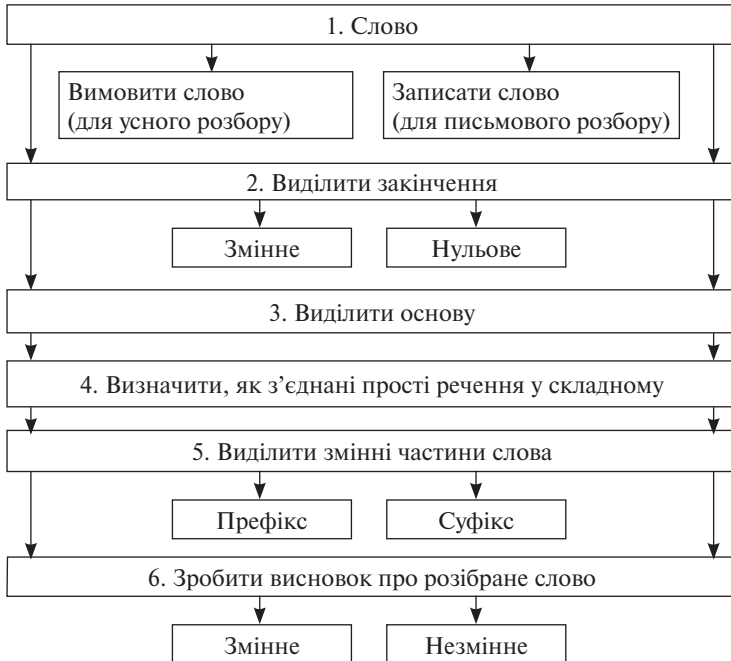
VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Дібрати по три слова, до складу яких входить:
  - а) тільки корінь;
  - б) корінь і закінчення;
  - в) корінь, префікс і закінчення;
  - г) корінь, префікс, суфікс і закінчення.
2. Скласти з ними речення. Розібрати за будовою.

Додаток

Алгоритм розбору слова за будовою

Урок № 115**УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ
З РОЗДІЛУ «БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ».
РОЗБІР СЛОВА ЗА БУДОВОЮ**

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про основу і значущі частини слова, сприяти зміцненню навичок їх виділення; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити частини слова і виділяти основу, визначати їх роль у словах; розвивати творчі вміння використання основи слова і значущих частин слова для створення нових слів, їх форм, а також під час побудови діалогічних і монологічних висловлювань; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов до природи, сприяти розвитку знань про лікарські рослини і їх значення в житті людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських), прислів'їв, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання.

Тип уроку: узагальнення і систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку.****Оголошення епіграфа уроку і робота з ним**

*Любить людей
мене навчала мати
І рідну землю,
що б там не було.
А. Малишко*

III. Узагальнення і систематизація теоретичних положень теми

Експрес-опитування (з метою формування цілісної системи знань учнів з розділу «Будова слова. Орфографія»)

1. Які ви знаєте значущі частини слова?
2. Дати визначення значущим частинам слова, що стоять: а) перед коренем; б) після кореня; в) у кінці слова.
3. Для чого людині необхідні знання про значущі частини слова?
4. Чи завжди слова з однаковим коренем є спільнокореновими?
5. Що є спільною частиною споріднених слів? Навести приклади.
6. Яке значення має закінчення у слові? Що воно виражає?
7. Які суфікси надають слову зменшено-пестливого значення. Навести приклади.
8. З'ясувати поняття: змінні і незмінні слова. У чому їх відмінність?
9. За допомогою чого може змінюватися форма слова?
10. Назвати умови, за яких вживаються префікси *пре-*, *при-*, *при-*.
11. Яка з вивчених орфограм здається вам найважчою? Чому?

IV. Виконання вправ і завдань на застосування узагальнювальних правил

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати уважно текст. Чого він навчає нас? Чи були у вас ситуації неприємного і приємного спілкування з людьми? Поділитися спогадами зі своїми однокласниками.

ДОБРЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ

Чи помічали ви коли-небудь, скільки приємного або неприємного у нашому житті безпосередньо чи опосередковано залежить від стосунків між *людьми*, які нас оточують? Крім хвороб, каліцтва, смерті, стихійного лиха тощо, більшість подій, які ми сприймаємо як радість або *нещастя*, беруть свій початок у взаєминах між людьми.

Людей, з якими ми *спілкуємось*, аж ніяк не можна назвати щодо нас нейтральними. Одні ставляться до нас з більшою або меншою прихильністю, інші — неприязно...

Отже, більшість наших почуттів іде від спілкування з людьми. І в цьому вся річ.

Пообіцяймо собі, що зробимо все, аби наше *ставлення* до людей було якнайкращим. Коли в нас будуть друзі та знайомі, з якими ми перебувати-

мемо в добрих стосунках, яких любитимемо і які *любитимуть* нас, це стане *джерелом* нашого внутрішнього задоволення, а також сприятиме створенню нормальної атмосфери і *товариських* взаємостосунків (За І. Томаном).

- ▶ Виписати виділені слова. Дібрати до них спільнокореневі. Розібрати за будовою. Пояснити орфограми.

Розбір слів за будовою

- ▶ Виконати морфемний аналіз слів.

Співчуття, займенник, суцвіття, прізвище, сутінки, перегляд, знесилитися, розрізнення, запрошення, підвіконня, призвичаїтися, перейти, прекрасний, навесні, прізвисько, відімкнути.

- ▶ Скласти 3-4 речення на шкільну тематику. Порівняти з реченнями своїх однокласників. Визначити, чиї речення найкращі.

Самостійна робота за варіантами

Варіант 1

1. Дібрати до поданих слів форму або спільнокореневе слово, щоб відбулося чергування. Пояснити орфограму.

Захід, рів, рішучість, радісно, робітник, лебідь, вечір, джміль, вісім, шістнадцять, гість.

2. Вставити пропущені літери. Обґрунтувати свій вибір. Будь-які три слова розібрати за будовою і скласти з ними речення.

Ш..бка, ч..сло, ..мити, к..нчик, х..жак, ..кидати, щ..тка, г..рло, ..фабрикувати, ж..р, ..тиха, пр..ліпити.

Варіант 2

1. Дібрати до поданих слів форму або спільнокореневе слово, щоб відбулося чергування. Пояснити орфограму.

Гонити, моги, ломити, пекти, вінець, кінець, гірко, кільце, кістка, вечоріти, пісні, гущі, матері.

2. Вставити пропущені літери. Обґрунтувати свій вибір. Будь-які три слова розібрати за будовою і скласти з ними речення.

Боч..чка, с..р..дина, ..рубаний, з..мля, б..р..зневий, з..брати, роз..сласти, ..хитрити, пос..віти, т..хенько.

Варіант 3

1. Дібрати до поданих слів форму або спільнокореневе слово, щоб відбулося чергування. Пояснити орфограму.

Паперовий, шепотіти, дитина, каменя, зимівля, лікарі, звечоріло, бджола, шока, пташечка.

2. Вставити пропущені літери. Обґрунтувати свій вибір. Будь-які три слова розібрати за будовою і скласти з ними речення.

Пр..блудний, пр..бігти, пр..великий, пр..звисько, ш..колад, ч..рствий, ро..цвісти, ..формувати, ..писати.

V. Підбиття підсумків уроку

Учитель аналізує проведену навчальну роботу п'ятикласників над застосуванням узагальнювальних правил і зосереджує увагу учнів на підготовці до тематичного оцінювання з розділу «Будова слова. Орфографія».

VI. Домашнє завдання

Повторити теоретичний матеріал з теми «Будова слова. Орфографія». Підготуватися до тематичного оцінювання.

Урок № 116

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ З РОЗДІЛУ «БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ»

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень п'ятикласників з розділу «Будова слова. Орфографія»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовної теорії.

Форма проведення тематичного оцінювання: виконання завдань тестового характеру.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Підготовча робота

Мотивація навчальної діяльності учнів. Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань. Проведення інструктажу щодо виконання завдань тестового характеру. Поділ учнів класу за варіантами.

IV. Виконання завдань тестового характеру за варіантами**Варіант 1**

1. Основа слова — це...
  - а) все слово без закінчення;
  - б) все слово;
  - в) префікс і корінь.
2. Закінчення служить для...
  - а) утворення нових слів;
  - б) зміни форми слова;
  - в) точної передачі інформації.
3. Утворити нові слова за допомогою префіксів від слів *казати, писати, сипати, тлумачити, чудовий, мусити, великий, в'язати, полоти, кинути*.
4. Утворити нові слова за допомогою суфіксів від слів *учити, мудрий, нога, дівчина, голова, гарний, білий, стіна*.
5. Вставити пропущені букви:
Пр..дставити, пр..морський, пр..берегти, пр..зирство, пр..бій, пр..
близно, пр..красно, пр..крашати, пр..бічник, пр..борканий.
6. Дібрати слова за схемами і скласти з ними речення:
  - іменник;
  - прислівник;
  - дієслово.
7. Скласти невелике монологічне висловлювання в науковому стилі на тему «Будова слова. Орфографія».

Варіант 2

1. Спільнокореневі слова — це...
  - а) співзвучні слова;
  - б) слова, однакові за значенням;
  - в) слова, однакові за написанням.
2. Суфікс служить для...
  - а) утворення нових слів;
  - б) зміни форми слова;
  - в) точної передачі інформації.
3. Утворити нові слова за допомогою префіксів від слів *турбота, принцип, перечити, суфікс, шити, трусити, мудрий, погано, кипіти, хвалити*.

4. Утворити нові слова за допомогою суфіксів від слів *щирій, виховувати, рука, страждати, козак, рідний, гарний, рано*.
5. Вставити пропущені букви:
Пр..гарний, пр..звище, пр..своїти, пр..буток, пр..горілий, пр..красити, пр..хитрий, пр..землитися, пр..хилити, пр..д'явник.
6. Дібрати слова за схемами і скласти з ними речення:
  - дієслово;
  - іменник;
  - прислівник.
7. Скласти діалог в науковому стилі на тему «Будова слова. Орфографія».
Оцінювання тестових завдань: 1 і 2 завдання — по 1 балу, 3, 4, 5 — по 1,5 бала, 6 — 2,5 бала, 7 — 3 бали.

V. Організований збір зошитів для тематичного оцінювання

VI. Відповіді на запитання, що виникли в учнів під час виконання тестових завдань

VII. Домашнє завдання

Виписати з будь-якого художнього твору десять слів, що належать до різних частин мови, і розібрати їх за будовою. Пояснити орфограми.

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ В КІНЦІ РОКУ

Урок № 117

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ»

Мета: повторити, поглибити, узагальнити й систематизувати за-
своєні в 5 класі знання учнів про основні відомості з син-
таксису й пунктуації; удосконалити пунктуаційні навич-
ки п'ятикласників, уміння робити синтаксичний розбір
речень, правильно інтонувати їх залежно від мети ви-
словлювання та ускладнювальних компонентів речення;
за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного
матеріалу сприяти відродженню українських звичаїв і тра-
дицій.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: додержання правильної інтона-
ції в реченнях з однорідними членами, із звертаннями
і вставними словами, у складних реченнях, у реченнях
із прямою мовою і в діалогах; використання звертань
і вставних слів у розмовному і художньому стилях мов-
лення.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь поширювати думку за
допомогою другорядних членів речень, однорідних членів
речень, давати поширені визначення понять, складати ви-
словлювання типу розповіді, а також діалоги, застосову-
ючи риторичні засоби для привернення уваги до адресата
повідомлення.

Грамматика: вираження означень, додатків й обставин різними части-
нами мови.

Тип уроку: урок повторення з елементами узагальнення й системати-
зації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо повторення матеріалу з розділу «Синтаксис. Пунктуація».

III. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

IV. Узагальнення й систематизація здобутих знань у процесі практичної роботи

Творче конструювання

▶ Прочитати текст. Поширити думку кожного речення за допомогою другорядних членів речення, однорідних членів, вставних слів, звертань. Однією з форм духовної культури народу є звичаї та обряди. Звичаї — це усталені правила.

Обряди — це символічні дієства, приурочені до відзначення подій у житті людських гуртів, родин, окремих осіб.

Коментоване письмо

▶ Записати під диктовку речення. З'ясувати, чи можна подане висловлювання назвати текстом. Пояснити розстановку розділових знаків. Зробити синтаксичний розбір простого і складного речення, визначити, якою частиною мови є кожен член речення. Виписати у дві колонки: а) словосполучення; б) сполуки слів, які не вважаються словосполученнями.

Свято Івана Купала — давнє літнє торжество. У давнину купальські розваги займали у часі тривалий період. Про це свідчать купальські пісні, яких співали з перших днів Петрівки аж до свята Петра і Павла (12 липня). Але, як відомо, кульмінаційна точка цього святкування припадала на період літнього сонцестояння (3 кн. «Українське народознавство»).

Творче конструювання

▶ Застосовуючи риторичні засоби, скласти діалог з товаришем по парті за варіантами:

Варіант 1. «Найбільш відомі звичаї і традиції літнього циклу».

Варіант 2. «Найбільш відомі звичаї і традиції осіннього циклу».

Варіант 3. «Найбільш відомі звичаї і традиції зимового циклу».

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти повідомлення, використовуючи крилаті вислови, фразеологічні звороти, висловлювання відомих людей за темою «Чи слід дотримуватися звичаїв і обрядів сучасним українцям?»

Урок № 118

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ФОНЕТИКА І ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ Й ОРФОГРАФІЯ»

Мета: повторити, поглибити, узагальнити й систематизувати засвоєні в 5 класі знання учнів про основні відомості з розділу «Фонетика і графіка. Орфоепія й орфографія»; удосконалити вміння й навички п'ятикласників щодо практичного використання знань з розділу «Фонетика і графіка. Орфоепія й орфографія»; виробити потребу постійно звертатися до словників: орфографічного, орфоепічного, словника наголосів; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти відродженню українських звичаїв і традицій.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь висловлювати власні думки й почуття, виражати особисту позицію щодо світу.

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі власне й українських) і фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів.

Тип уроку: урок повторення з елементами узагальнення і систематизації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо повторення матеріалу з розділу «Фонетика і графіка. Орфоепія й орфографія».

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Узагальнення і систематизація здобутих знань у процесі практичної роботи

Мозкова атака

- ▶ Відгадати загадки за звуками і скласти вислів з трьох слів:

1) Приголосний, глухий. Моя пара [х]. 2) Приголосний, твердий, дзвінкий. Не маю пари. Знайдіть мене у слові *рак*. 3) Голосний, ненаголошений. В алфавіті позначають першою літерою. 4) Приголосний, глухий. Моя пара [з]. 5) Голосний, наголошений. В алфавіті позначають першою літерою. 6) Приголосний, твердий, дзвінкий. Моя пара [ф]. 7) Приголосний, м'який, дзвінкий. Не маю пари, знайдіть мене у слові *рясно*. 8) Голосний, ненаголошений, зараз позначаю один звук. В алфавіті позначають останньою літерою. 9) Приголосний, твердий, глухий. Моя пара [д]. 10) Голосний. Наголошений. Але навіть у ненаголошених складах вимовляюся чітко. В алфавіті мене поставили після літери *т*. 11) Голосний, ненаголошений, позначаю два звуки. В алфавіті є восьмою літерою. 12) Приголосний, глухий. Моя пара [з]. 13) Приголосний, пом'якшений, дзвінкий. Моя пара [ф]. 14) Голосний наголошений. Завжди позначаю один звук і пом'якшую приголосний. 15) Приголосний, твердий, глухий. Моя пара [д].

Речення-відгадка: Краса врятує світ.

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати текст під диктовку. Пояснити розстановку розділових знаків, підкреслити орфограми. Розтлумачити значення виділених слів. Записати останнє речення, рисками позначаючи всі можливі переноси.

КРАЄВИД

Ви на самому шпильочку гори. Від вас праворуч в'ється шлях поміж деревом, а ліворуч — яри та *бескеття*, гострі голови червоного глею. А прямо перед вашими очима розіллалася долина. На луках поодинокі кущі зеленого дерева порозкидалися темним затканням. Над річкою село з білими хатками та садками облягло її узорчастою *лиштвою*.

Довідка: *лиштва* — вишивка у вигляді прямої гладі. Кольорова вишивана нашивка, кайма.; *бескеття* — круті урвища, провалля; *глей* — розмоклий від дощу глинистий ґрунт.

Творче конструювання

- ▶ Прочитати початки висловів. Продовжити їх. Визначити жанр. Занотувати один вислів.

- 1) Сійте не пусто, то зберете ... 2) Сухий і теплий май — скупий буде ...
3) Травень дощовий — рік ... 4) У травні випадуть три дощі — врожаю на ...
5) У травні дощі в полі — у серпні хліб ... 6) Урожайний рік по ... видно.

Довідка: густо, врожай, житній, три роки, у коморі, весні.

Творче редагування

- ▶ Прочитати слова. Знайти й виправити орфографічні помилки. Пояснити свій вибір. Розставити слова в алфавітному порядку. Увести деякі з них у речення з прямою мовою, звертаннями на тему «Краса природи навесні».

Солоткий, ягінка, контрастний, рідкістний, ніч, багатство, вирізблений, дитинчин, пісьня, бадьяорій, батальон, мавп'ячий, торфянистий, півяблука, мишяк, інекція, ссадити, зкопати, прерода, сигнал, кіпарис, Адріатика, коравай, допомогати, плисти, греміти, зелінити.

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

1. Зробити фонетичний розбір слів *джміль, ясний, легкий, уявляє*.
2. Знайти й виписати 5–6 народних прикмет травня-червня.

Урок № 119–120 (розвиток зв'язного мовлення)**КОНТРОЛЬНИЙ ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ
ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ПОЄДНАННЯМ
РІЗНИХ ТИПІВ МОВЛЕННЯ**

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, послідовність викладу матеріалу; інтелектуальні вміння ділити текст на смислові частини,

зіставляти план і первинне висловлювання; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз тексту розповідного характеру з поєднанням різних типів мовлення, сприймати текст, розуміти його, письмово докладно відтворювати почуте.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення п'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Робота з текстом, в якому поєднано різні типи мовлення

Вступна бесіда з метою актуалізації опорних знань п'ятикласників.

- Назвати відомі типи мовлення. Дати їм коротку характеристику.
- Які особливості мають тексти, в яких поєднані різні типи мовлення?
- Назвати, поєднання яких типів мовлення вам зустрічалося і де?
- У якому стилі можуть поєднуватися різні типи мовлення?

Формування практичних умінь і навичок працювати з текстом, у якому поєднано різні типи мовлення

- ▶ Прочитати. Довести приналежність тексту до художнього стилю. Які типи мовлення в ньому поєднані? Яку роль у тексті відіграють описи? Подумати і сказати, чи розкрита основна думка тексту? Поділитися враженнями від прочитаного.

ДЖОК

Джок з'явився у нас, коли йому було місяців п'ять. Крупний, чорний, з рудими підпалинами, гострим носом і великими вислими вухами. Казали, що Джок має породистих «предків» — доберман-пінчера та німецьку вівчарку, але Джок визначеної породи не мав.

Джок вразив мене якимось надзвичайним розумом, кмітливістю і ...мовою. «Розмовляв» собака очима, хвостом, сліпучо-білою усмішкою, тихим виразним повискуванням. Удачі Джок був веселої і непосидючої, зі мною так здружився, що не міг усидіти вдома, коли я ку-

дись ішла. Собака задалегідь тікав з квартири — чекав на мене біля воріт. Я ніяк не могла збагнути, звідки Джок знає, що я кудись збираюся...

...Назавжди вкарбувалася в мою пам'ять Джокова чорна спина, поцяткована сивизною... Розумів, що покидаємо, і не міг простити (За Л. Письменною).

► Яку роль у тексті відіграють слова, ужиті в переносному значенні?

Мовний аналіз тексту

- 1) Поповнити ряд слів — назв порід собак (до тих, що названі в тексті).
- 2) Складне речення *Він задалегідь тікав з квартири — чекав на мене біля воріт* замінити двома простими.
- 3) Знайти у тексті речення з однорідними членами. Яке значення вони мають?
- 4) З'ясувати роль прийменників.
- 5) Зачитати речення, що описують Джока.

IV. Підготовча робота над текстом контрольного докладного переказу

Читання тексту вчителем, під час якого учні сприймають висловлювання в цілому, усвідомлюють, яка основна думка, що головне в позиції автора.

ДОЩ У СТЕПУ

У другій половині дня на безхмарному небі з'явився клаптик сивої хмари. Залитий сонцем степ відразу принишк, затаїв подих. Хмара швидко йшла і розросталась у темно-синій гірський хребет. Скоро вона закрила собою весь величезний простір неба.

Раптом через цей хребет прокотилась вогняна тріщина і розколола його для чорної прірви. Десь далеко почувся гуркіт грому, що наближався, розкочуючись по безмежному простору. Полями промчали табуни презлих вітрів. Вони пригнули до самої землі невеличкі дерева.

Уже ближчими ставали звуки грози. Важка сива хмара нависла над степом і спустила на нього свої мокрі вітрили.

Вода вже блищала на розмитому шляху, а травневий дощ усе падав. Розквітла земля набиралась сили, прикрашалась зеленими шатами (О. Гончар).

- ▶ Знайти в тексті слова в переносному значенні. З якою метою автор використовує їх?

Бесіда за змістом тексту

- Яка основна думка тексту? Що виражає заголовок: тему чи основну думку?
- В якій мовленнєвій ситуації може бути використано поданий текст?
- Якою ви уявили собі грозу?
- Яким змальовує автор травневий дощ?

Аналіз структури тексту

- Які типи мовлення поєднує цей текст?
- На які частини можна поділити текст? Виділити мікротеми, проаналізувати, як вони взаємопов'язані.
- Чи можна стверджувати, що опис міститься в одній частині тексту?

Складання простого плану

Орієнтовний план

1. Клаптик синьої хмари.
2. Степ затаїв подих.
3. Вогняна тріщина.
4. Хмара спустила мокрі вітрила.
5. Травневий дощ.

Мовностилістичний аналіз тексту

1. Лексико-фразеологічна робота.
  - Дібрати синонім до слова *дощ*.
  - Виписати порівняння. З якою метою автор використовує їх у тексті?
  - Усно переказати частину тексту, в якому описується степ перед дощем.
2. Лексико-орфографічна робота.

Запис опорних слів і словосполучень під диктовку одного з учнів класу, визначення орфограм, запам'ятовування і пояснення правопису.

Клаптик синьої хмари, простір неба, тріщина, презлі вітри, хмара, мокрі вітрила, звуки грози, розквітла земля, зелені шати.

Повторне читання вчителем тексту, під час якого учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність розповіді, відзначають виражальні прийоми, використані автором.

IV. Підготовка чорнового варіанта переказу й редагування написаного

V. Написання контрольного докладного переказу з поєднанням різних типів мовлення

VI. Домашнє завдання

Прочитати текст. Довести, що це роздум. Доповнити текст власними роздумами. Дібрати заголовок. Текст-роздум поєднати з описом планети Земля.

Якою бачиться нам з космосу Земля? Що притягує кожного, хто полетів знову до неї? Вона дуже красива, наша голуба планета Земля. З високості ще раз пересвідчуєшся, що вона не така вже й велика. Її треба оберігати. Бо ми живемо на ній. Дихаємо її повітрям. Перетворюємо, змінюємо її обличчя...

Урок № 121

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ»

Мета: повторити, поглибити, узагальнити й систематизувати за-своєні в 5 класі знання учнів про основні відомості з лексикології, фразеології; удосконалити знання, уміння й навички п'ятикласників щодо практичного використання знань із лексикології та фразеології в усному й писемному мовленні; поглибити вміння користуватися різними видами словників для збагачення, увиразнення мовлення; розвивати культуру усного й писемного мовлення, логічне, конкретне й абстрактне мислення; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти відродженню українських звичаїв і традицій.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення; доречне використання слів із переносним значенням,

стилістично забарвлених слів, лексичних повторів і синонімів як засобу зв'язку речень у тексті, а також для уникнення невиправданих повторів слів.

Текст (риторичний аспект): розвиток умінь виразно вимовляти мовне оформлення висловлювання з допомогою лексико-фразеологічних засобів.

Тип уроку: урок повторення з елементами узагальнення і систематизації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

1. Психологічна настанова щодо повторення матеріалу з розділу «Лексикологія. Фразеологія». Ознайомлення учнів зі структурою уроку.
2. Ознайомлення з пам'яткою бізнесмена-початківця.
3. Вступне слово вчителя:

Доброго дня, вельмишановні панни та панове! Рада вітати вас, молоде покоління українських бізнесменів, на засіданні бізнес-клубу, яке оголошую відкритим. Прошу всіх приготувати робочі блокноти, щоб робити в них необхідні записи.

Спочатку дозвольте ознайомити вас із «Пам'яткою бізнесмена-початківця» (вивіщується плакат або проектується пам'ятка на екран через кодоскоп).

Пам'ятка бізнесмена-початківця

1. Насамперед досконало й різнобічно вивчіть справу.
2. Виховуйте в собі найкращі людські якості.
3. Особливу увагу зверніть на виховання вольових якостей характеру.
4. Розширюйте ж бо власний світогляд.
5. Учїться, по-перше, грамотно спілкуватися, по-друге, працювати енергійно, творчо.
6. Завжди дотримуйтесь активної життєвої позиції.

Звичайно, якщо якому-небудь бізнесменові не вдається виконати той чи інший пункт, він однаково зможе досягнути успіху в бізнесі. Та жоден підприємець не здатний плідно працювати, не знаючи рідної

мови. Без знання рідної мови неможливо підтримувати контакти, вести облік виконуваної роботи, оформляти документи.

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

Тож давайте повсякчас поглиблювати й удосконалювати знання рідної мови. І сьогоднішнє засідання бізнес-клубу присвятимо лексикології та фразеології.

Мета нашого засідання — розвивати словниковий запас, виробляти вміння і навички пояснювати значення фразеологізмів і правильно використовувати їх у мовленні, розширювати знання з економіки, розвивати монологічне й діалогічне мовлення.

Суть ділової гри полягає в тому, щоб здобути якомога більше балів, які є умовними грошима, за відповіді на питання. Зароблені кошти будуть зберігатися у вас, а після закриття засідання ми визначимо найкращих підприємців.

На мою думку, бізнесмен повинен мати великий словниковий запас, а найголовніше — досконало знати економічну лексику. Допоможуть нам краще оволодіти мовою п'ять турів бізнес-гри.

IV. Узагальнення і систематизація здобутих знань у процесі практичної роботи

Лексична п'ятихвилинка (робота в парах)

1. Записати по три фразеологізми, до складу яких входять назви птахів та імена.
2. Відредагувати записані словосполучення та сполучення слів. Аргументувати свій вибір.

1) Попередити хворобу. 2) Заключати договір. 3) Лід зрушився. 4) Кидатися в очі. 5) Від нічого робити.

Довідка: запобігти хворобі; укладати договір; крига скресла; впасти в око (очі, вічі); знічев'я.

3. Записати по три фразеологізми біблійного, професійно-виробничого походження та з'ясувати їхнє значення.
4. З'ясувати групу поданих слів (омоніми, омографи, омоформи, пароніми).

Віз (дієслово) — віз (іменник); мука — мука; провід — провід; поганий — гидкий; талан — талант.

Аукціон ерудитів

1. Розтлумачити подані слова. Чи можна їх уважати багатозначними? Відповідь аргументувати. Скласти синонімічний ряд до кожного слова.

Оберемок (кількість чого-небудь), що можна охопити руками, помістити в ряднину) — рядно, наруччя. Розпещувати (псувати когось надмірною увагою) — розбещувати, розніжувати, зніжувати, балувати, панькати. Пролісок (весняна квітка з блакитними, синіми чи білими квітками) — проліска, проліс, скоро лісок, підсніжка, первоцвіт.

2. Дати відповіді на подані питання так, щоб утворилися фразеологічні звороти. Пояснити, що вони означають.

Який може бути апетит; яким може бути горобець; якою може бути голова; якою може бути послуга; яким може бути птах; якою може бути пам'ять.

Довідка: вовчий; стріляний; капустяна; ведмежа; перелітний; куряча.

Диктант-твір

- ▶ Написати під диктовку текст. Пояснити розстановку розділових знаків. Продовжити сюжетну лінію тексту, використовуючи образні слова.

Кажуть, майже у всіх народів є улюблені рослини-символи. Для українців рослинними символами є не тільки верба і калина, а й багато інших. Деревій, наприклад, символізує непокірність. Символом життя вважається барвінок.

V. Підбиття підсумків ділової гри.

Оцінка роботи п'ятикласників

VI. Домашнє завдання

Скласти інтерв'ю з однокласником-журналістом за питанням: Покровителем яких наук чи мистецтв бажаєте бути?

Урок № 122**ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ
ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «БУДОВА СЛОВА
Й ОРФОГРАФІЯ»**

Мета: повторити, поглибити, узагальнити й систематизувати засвоєні в 5 класі знання учнів з розділу «Будова слова й орфографія»; удосконалити вміння і навички п'ятикласників щодо практичного використання знань з розділу «Будова слова й орфографія»; закріпити відомості про значущі частини слова, удосконалити орфографічні навички, вміння добирати спільнокореневі слова, розрізняти форми слова й спільнокореневі слова, правильно використовувати їх у мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу ознайомити учнів з рослинними символами нашої держави, виховувати бережливе ставлення до природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння нових слів (у тому числі й власне українських) і фразеологізмів.

Грамматика: особливості будови вивчених частин мови.

Культура мовлення і стилістика: використання в мовленні слів із суфіксами і префіксами, що надають емоційного забарвлення і виразності тексту; спільнокореневі слова як засіб зв'язку речень у тексті; уникнення помилок, пов'язаних з невинуватим уживанням спільнокореневих слів; засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь знаходити інформацію до обраної теми, аналізувати її, виділяти головне і другорядне, добирати ключові слова для висловлювання.

Тип уроку: урок повторення з елементами узагальнення і систематизації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Установчо-мотиваційний етап

Психологічна настанова щодо повторення матеріалу з розділу «Будова слова й орфографія».

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа

*Без верби і калини нема України.
Народна творчість*

IV. Узагальнення і систематизація здобутих знань у процесі практичної роботи

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення. Записати їх, з дужок уставляючи слова, які відповідають контексту і стилю висловлювання. Аргументувати свій вибір.

1) (Калина, калинонька, калинка) — куш або (невеличке, невелике, малюсіньке, маненьке) (деревище, дерево) заввишки до трьох метрів (*З підручника*). 2) У Вербну неділю ми з мамою освятили (гілочки, гілки, галуззя) верби у церкві, а потім удома (легко, легенько, легесенько) били родичів і бажали (здоров'я, здоров'ячка), довгих років життя (*З журналу*). 3) (Барвінок, барвіночок, росте в лісах, на схилах горбів і стелить свої (стебельця, стебна) низько біля самої (землі, матінки-землі) (*З підручника*).

Словниковий диктант

- ▶ Записати під диктовку слова. Підкреслити орфограми. Розтлумачити підкреслені слова, а виділені розібрати за будовою.

Журі, змалку, голос, сьомий, проганяти, навперейми, ревінь, преосвященство, преамбула, пристаркуватий, прейскурант, претензія, принаймні, прекрасний, розсада, рослинний.

Навчальне редагування

- ▶ Прочитати речення. Знайти лексичні й орфографічні помилки, виправити їх і записати речення. Пояснити свій вибір.

1) Коли в лісі розквітнули весняні квіти проліски, лісник почав обе-

рігати їх від «бізнесменів». 2) Дивовижний бузок дивує не тільки великими грудзями білих та лілових квітів, а й запахом. 3) Навесні, коли наступила вже повна весна, з'являється жовтий козелець. 4) Ніжність лілії використовували грецькі та римські красуні, від цієї квітки ніжною ставала шкіра. 5) Любисток дуже давно придбав права громадянськості на Україні.

Пошукова робота

- ▶ Згадати й записати фразеологічні звороти, до будови яких входять назви рослин-символів. Дібрати до них форми слова і спільнокореневі слова.

Довідка. Дуба смаленого правити; дуля з маком; зацвісти маком; мов Кузьма з маку; мов маків цвіт; на макове зерно не тямити; обдерти як липку; плакуча верба; сісти маком; як за гріш маку.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти зв'язну розповідь на тему «Чар-зілля», використовуючи суфікси і префікси, що надають емоційного забарвлення і виразності тексту.

ТЕКСТИ ДЛЯ ДИКТАНТІВ ТА ПЕРЕКАЗІВ

ТЕКСТИ ДЛЯ ДИКТАНТІВ

БАБУСИНІ КАЗКИ

Оришка душі не чула в Чіпці! Так його любила й жалувала... Щоб забавити дитину, почне йому казочку про рябеньку курочку або про горобця — доброго молодця розповідати.

Дуже любив Чіпка казки слухати. Казка була йому не вигадкою, а билицею. Не раз хлоп'я рівняло казку до життя, а життя до казки. І чого одні пташки так гарно щебечуть, а от горобці — тільки цвірінкають!

Бабусині казочки пластом осідали на дитячий розум, гонили в голові думку за думкою глибоко западали вони в його гаряче серце. Й увесь світ здавався йому живим, балакучим.

Щедрою рукою перекладала баба зі своєї старої в молоду Чіпчину голову все, що заховала її шістдесятилітня пам'ять (*За Панасом Мирним, 105 сл.*).

МАТИ

Про себе мати не згадувала, і відколи я знаю її, вона найменше турбувалася собою.

Як вона любила робити і в городі, і в полі, і в лузі! І тихо втішалася зробленим. Мати, як свята, очікувала садіння соковиці, жнив. Вона любила, щоб снопи були гарними, як діти, а полукіпки стояли, наче парубки. І дуже полюбляла в жнива після праці лягти на воза і дивитись на зорі. На Чумацький Шлях, на Стожари і на отой віз, що народився із дівочих сльозин. Любила дослухатись до неба, до землі, до крил і до схлипування роси.

Цієї уваги до всього доброго, гарного вділила мати й мене. І я теж, як свята, очікую того дня, коли грім розморожує сік у деревах чи коли не зіллям, а хлібом починає пахнути жито (*За М. Стельмахом, 120 сл.*).

ЯК МИ САДИЛИ САД

Недавно наш клас вирішив посадити сад. Яких ми яблунь насадимо, яких груш, абрикосів, слив, вишень! Навколо саду вирішили посадити

захисну смугу акацій, кленів, беріз. Вже місяць ми воюємо з пустирем, звільнили від бур'яну і терну величезну площину.

У жовтні привезли до школи саджанці яблунь і груш. Я, Тимко, Стьопа і Якимчук руками розправляли корінці, присипали їх пухкою землею, заступами біля кожного деревця робили лунки. А спочатку у відкритій ямі ми забивали в дно кілок. Тимко зробив гарну довбню, замашну, зручну. Потім ми прив'язували до кілка посаджене деревце вгорі і вниз, щоб не розхитував вітер.

Яка була радісна, хороша робота! (За О. Донченком, 104 сл.).

НА СВІТАНКУ

Ледве світає, а ластівки вже дзьобонять по стріхах. Півні перекликаються. Вертаються пастухи з кіньми. Свіжий холодок і хмарки на сході віщують погідний день. Стайня відчинена, худоба ще відпочиває.

Сусід на дровітні коле поліно. З-під стріх виповзає лінивий дим. Кури починають гребти коло призьб телята озиваються, корови підтягують басом...

Сонце підходить, розпорошує

Росу з запахами квіток у повітряне море. Листки і квіти розкриваються, а з їх обіймів будиться комашня і бринить. Білочка теребить у куші смерекову шишку. Над селом плаває яструб і заглядає на подвір'я. Поміж корови стрибнув заєць і помчав у млаки. Худоба сходить у розлогу долину. З одного боку — молодник, а з другого — ліс... (М. Яцків, 105 сл.).

ДУБ ПІД ВІКНОМ

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату й посадив дуба під вікном.

Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник.

І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня — лісничкова внучка.

— Зрубайте дуба, дідусю, — просить онучка, — темно в кімнаті.

— Завтра вранці почнемо... — відповів дідусь.

Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

— Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов з лопатою копати рів під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня внучка (За В. Сухомлинським, 100 сл.).

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР УКРАЇНИ

У Київській Русі єдиного офіційного прапора не було. Прапорництво в Україні зазнає особливого розквіту з виникненням Запорозької Січі. Це було справді мальовниче видовище — козацьке військо під яскравими різнобарвними прапорами.

Часто зустрічався на Січі синьо-жовтий прапор. Уважно подивіться кольорову репродукцію картини Іллі Рєпіна «Запорозьці пишуть листа турецькому султанові». Поміж іншими знаменами ви побачите на ній і синьо-жовте. Воно зникає зі зруйнуванням Січі, а відроджується лише у березні 1918 року як жовто-блакитний державний прапор Української Народної Республіки. Ці кольори символізували чисте небо і житне поле, тобто мир. Після проголошення України радянською ті знамена зникли, а тепер вони знову замайоріли на українській землі (*За М. Слабошпицьким, 103 сл.*).

***

Розширення словника дитини залежить від розвитку її мислення. При цьому слід пам'ятати, що в ранньому дитинстві мислення розвивається одночасно з розвитком мови. Саме в цей період діти починають абстрактно мислити, тобто включати до класів окремих понять цілі групи предметів, що мають схожі властивості. І в цьому їм активно допомагає здатність говорити. Без мови, вважає більшість фахівців, мислення неможливе, оскільки, просто кажучи, мислення — це мовлення про себе. Чим більше знань здобуває людина, спілкуючись із зовнішнім світом, чи то шляхом безпосереднього пізнання, чи за допомогою літератури або іншими способами, тим багатше її духовне життя.

Мозок дитини являє собою сирий матеріал, який у процесі розвитку перетворюється на найдивовижніший мислячий пристрій (*За І. Томаном, 109 сл.*).

СІВАЛКА

Щоб виросла рослина, насіння повинне потрапити в ґрунт, де є волога і необхідні поживні речовини. Раніше зерна розсівали по полю вручну. Тепер поля засівають за допомогою машин, які називаються сівалками. Трактор везе з собою полем одну або кілька сівалок.

У сівалці є ящик для насіння, висівні апарати, насіннепроводи і сошники. Сошники роблять борозенки на ріллі. Висівні апарати забирають насіння з ящика і скидають його через насіннепроводи й сошники

на дно борозенок, які відразу ж загортаються землею. Якщо сівалка комбінована, то в кожну борозенку одночасно вносяться добрива. Є сівалки, якими сіють хліб: жито, пшеницю; є сівалки для сівки бавовнику, льону, буряків, кукурудзи (З журналу, 102 сл.).

***

Мірилом задоволення людини є реалізація нею своїх здібностей у суспільстві.

Чи замислювались ви коли-небудь над тим, що задоволення чи незадоволення людини, щасливі хвилини в її житті, так само як і нещасливі, здебільшого прямо чи опосередковано залежать від того, як складаються її стосунки з іншими людьми? У будь-якому колективі суспільства — у сім'ї, у школі, відтак у групах приятелів і товаришів, у трудовому колективі — мірою успіху людини є визнання з боку близьких людей, а також її становище в суспільстві, яке великою мірою визначається її ставленням до праці.

Адже навіть дитина прагне, щоб у сім'ї їй приділяли якнайбільше уваги, щоб усі її любили і віддавали перевагу перед іншими (За І. Томаном, 105 сл.).

ЛІТО

Літо на Україні за народним календарем починається 21 червня. Влітку дні найдовші, а ночі найкоротші. Як погідна ніч, то падає густа роса, покриває землю і рослини. Часто надходять бурі зі зливами та грозами. Інколи випадає град, виб'є збіжжя в полі, обломить дерева і заподіє великої шкоди.

По городах, полях і в лісі багато всяких квіток. Безліч метеликів й інших комах у повітрі. Вже досягають деякі овочі та ягоди. На полях уже визріває збіжжя, і настають жнива.

У полудень стає гаряче. Сонечко аж обливає теплом. Пішов би куди, та ноги не несуть. Ягнята лежать собі в холодочку біля ставка. Коні зібралися до куп: стоять, опустивши голови, тільки хвостами одганяють оводів.

Усе відпочиває (За М. Крищуком, 112 сл.).

ТРОХИ ПРО ТЕАТР

Кожний з нас не раз дивився на сцену, очікуючи підняття завіси і відчуваючи приховане хвилювання. Завіса піднімається (або розсувається), відкриваючи сцену, на котрій з'являється особливе життя. Воно,

це життя, неначе нам знайоме, але поступово ми помічаємо в ньому щось особливе. Мимоволі співпереживаєш горю і радості героїв вистави, стаючи ніби учасником подій, що відбуваються...

Театром називають не тільки будинок, де відбуваються вистави — спектаклі.

Театр — це особливий вид мистецтва, як і музика, живопис, архітектура. Мистецтво театру передає якусь подію так, як це могло б відбуватися у житті. Театр, як дитяча гра, нагадує про щось, що справді відбулося або могло відбутися у житті. Тому про акторів кажуть: «вони грають» (*З енциклопедії, 107 сл.*).

ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКАЗІВ

- ▶ Скласти усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису предмета. Поширити текст описом дощової хмари.

ДОЩ

Тихо й нудно. Спека пекельна... Ось-ось має щось трапитись.

І десь далеко, за темною смугою лісу, обіззався грім.

Легко й радісно зітхнув густий хутірський парк зі столітніми дубами, тихо забриніли маленькі шибки в низенькій хаті, що притулилась самотня до панського парку. Пішла хвиля, аж засвистіла, по ланах засохлого жита.

Щось насувало грізне. Потемніло, завітрило, закрутила курява.

Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі.

Вітер ущух. Між листом зашелестів густий, рівний дощ. А на небі зчинилась гуркотнява: усе ламало і трощило. А з-під тієї тарахкотні тихо сіявся на прив'яле листя, на присмажені трави й хліба дрібний, як роса, холодний дощ.

Тихо шуміла трава під бризками, ковтала воду суха земля, пирскало й плюскотіло віття на дереві.

Хмара щедро сіяла й сіяла (*С. Васильченко*).

- ▶ Скласти усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису тварини.

БІЛЯ МОРЯ

Як у морі знайти дорогу? Чи по тій стежці, що кинув місяць, треба йти та йти, чи по тій хвильці, що жене тихий вітер, чи по зграї рибок, що плывуть по ньому?

Таке велике, таке синє море, і хвилька схожа на хвильку, і не видно берега — ні праворуч, ні ліворуч, ні вперед, ні назад.

Зупинилася посеред моря Галя під блискучим зонтиком, у морських лижах, як у незграбних калосах на ногах. З-під зонтика та калос її майже й не видно. Перелякано озирається навколо Галя.

Сріблясті чайки зашуміли, закигикали, ніби пасма білого шумовиння залітали навколо. Чорні гагарки заквирікали; страшні потворні баклани, що летіли цілими зграями поснідати вранці рибою, замахали здивовано крилами.

Чому сьогодні сонце упало в море? І що від цього буде їм? Чи не розжене воно риб? І баклани поринули глибоко-глибоко в море і затріпотіли там дужими крилами, щоб налякати риб і спіймати їх (*О. Іваненко*).

- ▶ Скласти усний докладний переказ тексту наукового стилю.

НАТУРАЛЬНИЙ РЯД ЧИСЕЛ

Числа від 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, ... називаються натуральними й утворюють натуральний ряд чисел. Для запису натуральних чисел користуються десятковою системою числення, в основі якої лежать десять знаків — цифр. На першому місці в натуральному ряді стоїть число 1, за ним іде число 2, далі 3 і так до 9. Після 9, згідно з правилом десяткового числення, йде число 10, а за 10 іде 11, і в натуральному ряді немає останнього числа — за кожним натуральним числом стоїть ще одне натуральне число.

Важливу роль у десятковій системі числення відіграє число 10. Десять одиниць називають десятком, десять десятків — сотнею, десять сотень — тисячею. Ці назви використовуються під час читання натуральних чисел.

У десятковій системі числення один і той самий знак має різні значення залежно від місця, де він розміщений. Перша цифра справа в десятковому запису натурального числа називається цифрою першого розряду, друга цифра справа — цифрою другого розряду, третя — цифрою третього розряду.

Натуральне число використовується не тільки для лічби предметів, а й для характеристики порядку предметів. Порядкові та кількісні числа зв'язані між собою (*М. Богданович*).

ЗАЄЦЬ-РУСАК

Колись у нас удома жив заєць-русак. Його приніс із лісу старший брат Дмитро. Сірий нам сподобався, і ми всіляко старалися встановити з ним якомога тісніший контакт. Але він нас цурався, а ми побоювалися його: раптом укусить. Коли ми починали його гладити руками, він з якоюсь внутрішньою напругою терпів наші ласки, але ніколи не намагався вкусити когось.

Дідусь нам розказав, що зайці, як і кролі, можуть бачити все навколо себе: бічне розташування і випуклість очей забезпечує їм велике поле зору. Часто зайці підходять до околиць сіл, забираються в садки. А маленькі зайченята, що живуть з людьми, дуже піддатливі на ласку і турботу про них і щиро прив'язуються до людей.

Минуло кілька днів. Заєць не виявляв бажання йти на негайне зближення. Оскільки возитися з ним і займатися його вихованням дорослим було ніколи, то його відпустили знову до лісу (*За І. Заянчковським*).

- ▶ Скласти усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму.

БОЛОТО — ПРИРОДНЕ УГРУПОВАННЯ

Вода річок, струмків, які впадають в озеро, приносить частинки ґрунту, глини, піску. В озері вони осідають на дно. На дно постійно падають також відмерлі рослини.

В озері живе мало організмів, які живляться рештками рослин. А бактерії не встигають перетворювати їх на поживні речовини. Тому рештки рослин нагромаджуються. Озеро, починаючи від берегів, повільно міліє. Рослини розростаються не тільки по дну, а й по поверхні води. Їхнє коріння щільно переплітається, утворюючи ніби плаваючий килим. Він стає товщим від попадання на нього мулу і частинок рослин. Поступово такий килим укриває майже всю поверхню води. На ньому селяться вологолюбні трав'янисті рослини: мох, осока, пухівка, комахоїдна рослина — росичка, а також кушки журавлини та чорниці.

У болотах зосереджені великі запаси води. З них бере початок багато річок. Болота є природними фільтрами для води. Вони очищають її від отруйних речовин і хвороботворних мікробів. Осушення великої кількості боліт зашкоджує природі (*З підручника*).

ЗМІСТ

Передмова	3
-----------------	---

Вступ

Урок № 1	Значення мови в житті суспільства. Українська мова — державна мова України	5
Урок № 2	Вхідний (діагностичний) контроль. Диктант	8
Урок № 3	<i>Урок РЗМ.</i> Загальне уявлення про мовлення. Основні правила спілкування	11

Повторення вивченого в початкових класах

Урок № 4	Іменник. Велика буква і лапки в іменниках	16
Урок № 5	Прикметник. Голосні у відмінкових закінченнях прикметників	20
Урок № 6	Числівник. Правопис числівників	22
Урок № 7	Займенник, його основні ознаки	26
Урок № 8	<i>Урок РЗМ.</i> Тема й основна думка висловлювання. Тема й мікротема	30
Урок № 9	<i>Урок РЗМ.</i> Усна й письмова форми тексту. Простий план готового тексту. Навчальне аудіювання тексту монологічного характеру	34
Урок № 10	Дієслово. НЕ з дієсловами. Правопис <i>-шся, -тсья</i> у кінці дієслів	39
Урок № 11	Правопис прислівників	42
Урок № 12	Уживання прийменників і сполучників	45
Урок № 13	Апостроф. М'який знак	48
Урок № 14	<i>Тематичне оцінювання</i> з розділу «Повторення вивченого в початкових класах». Контрольне аудіювання тексту художнього стилю	52

Поняття про текст

Урок № 15	Текст і його ознаки	58
Урок № 16	Тема й основна думка тексту	62
Урок № 17	Поділ тексту на мікротеми й абзаци. Поняття про відоме і нове	66
Урок № 18	Мовні засоби зв'язку речень у тексті	70
Урок № 19	Тексти різних типів — розповідь, опис, роздум	73

Урок № 20	<i>Урок РЗМ.</i> Типи мовлення (різновиди текстів): розповідь, опис, роздум..... 78
Урок № 21	<i>Урок РЗМ.</i> Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису тварини 83
Урок № 22	<i>Урок РЗМ.</i> Письмовий докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису тварини 85
Урок № 23	Поняття про розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий та публіцистичний стилі мовлення..... 88
Урок № 24	Стилi мовлення. Стилiстична помилка 92
Урок № 25	<i>Урок РЗМ.</i> Належність висловлювання до певного стилю: розмовного, наукового, художнього, публіцистичного, офіційно-ділового. Сфери використання розмовного, наукового і художнього стилів..... 97
Урок № 26	<i>Тематичне оцінювання</i> з розділу «Поняття про текст». Контрольне читання мовчки художнього тексту розповідного характеру 103
Відомості з синтаксису і пунктуації	
Урок № 27	Словосполучення. Головне й залежне слово у словосполученні 108
Урок № 28	Словосполучення лексичні і фразеологічні. Граматична помилка та її умовне позначення. Синтаксичний розбір словосполучення 114
Урок № 29	Речення, його граматична основа (підмет і присудок). Речення з одним головним членом..... 118
Урок № 30	Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні. Окличні речення 125
Урок № 31	Розділові знаки в кінці речень. Пунктуаційна помилка та її умовне позначення 129
Урок № 32	<i>Урок РЗМ.</i> Жанри мовлення: оповідання, відгук, замітка, лист, особливості їх побудови 134
Урок № 33	<i>Урок РЗМ.</i> Ділові папери. Лист рідним, друзям. Адреса ... 138
Урок № 34	Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина 143
Урок № 35	Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина (продовження)..... 149
Урок № 36	<i>Тематичне оцінювання</i> з розділу «Словосполучення. Речення. Головні і другорядні члени речення»..... 153
Урок № 37	Речення з однорідними членами (без сполучників і зі сполучниками <i>а, але, і</i>). Кома між однорідними членами 157

Урок № 38	Узагальнювальне слово при однорідних членах речення. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами	163
Урок № 39	Звертання. Розділові знаки при звертанні	167
Урок № 40	Вставні слова, виділення їх на письмі комами	172
Урок № 41	Практична робота з тем «Речення з однорідними членами», «Звертання», «Вставні слова». Синтаксичний розбір простого речення	177
Урок № 42	<i>Урок РЗМ.</i> Відповідь на уроках української мови (за даним планом або таблицею) в науковому стилі. Відгук про висловлювання товариша	181
Урок № 43	Складні речення із безсполучниковим і сполучниковим зв'язком. Кома між частинами складного речення	186
Урок № 44	Складні речення, розділові знаки в них (продовження). Синтаксичний розбір складного речення	191
Урок № 45	Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові.....	196
Урок № 46	Діалог. Тире при діалозі	201
Урок № 47	Пряма мова й діалог. Система творчих вправ.....	206
Урок № 48	<i>Урок РЗМ.</i> Діалог, його розігрування відповідно до запропонованої ситуації спілкування	209
Урок № 49	Узагальнення і систематизація з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації». Самостійна робота	212
Урок № 50	Тематичне оцінювання з розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації»	216
Урок № 51	Аналіз контрольного диктанту «Кудлай»	218
Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія		
Урок № 52	Звуки мовлення.Голосні та приголосні звуки.....	221
Урок № 53	Приголосні тверді та м'які, дзвінки та глухі. Вимова звуків, що позначаються буквами г і ґ	226
Урок № 54	Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт	230
Урок № 55	Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв <i>я, ю, є, ї</i>	235
Урок № 56	Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв <i>я, ю, є, ї</i> (продовження)	241
Урок № 57	Орфограма (практично). Умовне позначення орфографічних помилок.....	243
Урок № 58	<i>Урок РЗМ.</i> Усний твір-опис тварини в художньому стилі....	249
Урок № 59	<i>Урок РЗМ.</i> Письмовий твір-опис тварини в художньому стилі	251
Урок № 60	Склад. Наголос. Основні правила переносу.....	253
Урок № 61	Поняття про орфографічний словник.Робота з ним	259
Урок № 62	<i>Урок РЗМ.</i> Ознайомлення з вимогами до мовлення.	

Урок № 63	Помилки у змісті й побудові висловлювання..... 262 Вимова голосних звуків і позначення їх на письмі. Ненаголошені голосні <i>е, и, о</i> в коренях слів.
Урок № 64	Ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом .... 266 Узагальнення й систематизація вивченого з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» 271
Урок № 65	<i>Тематичне оцінювання</i> з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія». Контрольне аудіювання тексту наукового стилю..... 276
Урок № 66	Вимова приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків. Спрощення в групах приголосних 284
Урок № 67	Вимова приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків. Спрощення в групах приголосних (продовження) 289
Урок № 68	<i>Урок РЗМ.</i> Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму..... 291
Урок № 69	<i>Урок РЗМ.</i> Письмовий докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму..... 294
Урок № 70	Чергування [о]-[а], [е]-[і], [е]-[и]..... 297
Урок № 71	Чергування [о]-[а], [е]-[і], [е]-[и] в дієслівних коренях..... 300
Урок № 72	Чергування [о], [е] з [і] 304
Урок № 73	[и], [і] після [ж], [ч], [ш] та [г], [к], [х] у коренях слів..... 307
Урок № 74	[е], [о] після [ж], [ч], [ш]..... 310
Урок № 75	Чергування приголосних у коренях дієслів 315
Урок № 76	<i>Урок РЗМ.</i> Замітка в газету (із шкільного життя) інформаційного характеру (ознайомлення з її характером і змістом) 319
Урок № 77	<i>Урок РЗМ.</i> Написання замітки в газету (зі шкільного життя) інформаційного характеру 322
Урок № 78	Вимова й написання префіксів <i>з-</i> (<i>зі-</i> , <i>с-</i>) 324
Урок № 79	Вимова й написання префіксів <i>роз-</i> , <i>без-</i> 327
Урок № 80	Основні випадки чергування <i>у-в</i> , <i>і-й</i> 331
Урок № 81	<i>Урок РЗМ.</i> Усний твір-опис за картиною М. Мурашка «Вид на Дніпро» 335
Урок № 82	Позначення м'якості приголосних на письмі буквами <i>ь, і, е, ю, я</i> . Сполучення <i>ьо, йо</i> 338
Урок № 84	Правила вживання апострофа..... 341
Урок № 85	Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків..... 343
Урок № 86	Написання слів іншомовного походження: <i>и, і</i> у словах іншомовного походження; правопис м'якого знака й апострофа; подвоєння букв 348

Урок № 87	Словник іншомовних слів. Робота з ним	352
Урок № 88	<i>Тематичне оцінювання з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія»</i>	355
Лексикологія. Фразеологія		
Урок № 89	Лексикологія як наука. Лексичне значення слова. Однозначні й багатозначні слова. Уживання багатозначних слів у прямому й переносному значенні	361
Урок № 90	Пряме і переносне значення слова. Лексична помилка (практично)	365
Урок № 91	Загальноживані (нейтральні) і стилістично забарвлені слова	369
Урок № 92	Ознайомлення з тлумачним і перекладним словниками....	372
Урок № 93	<i>Урок РЗМ.</i> Усний твір-оповідання про випадок із життя... 375	
Урок № 94	<i>Урок РЗМ.</i> Письмовий твір-оповідання про випадок із життя	378
Урок № 95	Групи слів за значенням (синоніми, антоніми, омоніми) ...	380
Урок № 96	Використання синонімів, антонімів, омонімів у мовленні. Ознайомлення зі словниками синонімів, антонімів.....	386
Урок № 97	Поняття про фразеологізми. Джерела української фразеології. Ознайомлення з фразеологічним словником...	388
Урок № 98	Прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми як різновиди фразеологізмів	393
Урок № 99	Фразеологізми в ролі членів речення. Використання фразеологізмів у монологічному та діалогічному мовленні	397
Урок № 100	<i>Урок РЗМ.</i> Письмовий твір-опис предмета в науковому стилію	400
Урок № 101	Походження (етимологія) слова. Етимологічний словник української мови	403
Урок № 102	<i>Тематичне оцінювання з розділу «Лексикологія. Фразеологія».</i> Контрольне читання мовчки тексту розповідного характеру з елементами опису	406
Урок № 103	Аналіз контрольного диктанту «На городі під лісосмугою»....	410
Будова слова. Орфографія		
Урок № 104	Значущі частини слова	413
Урок № 105	Основа слова і закінчення	416
Урок № 106–107	<i>Урок РЗМ.</i> Твір-розповідь на основі власного досвіду в художньому стилі	420
Урок № 108	Корінь як значуща частина слова	423
Урок № 109	Корінь слова. Спільнокореневі слова	426
Урок № 110	Префікс як значуща частина слова	429

Урок № 111	Вимова і правопис префіксів <i>пре-, при-, при-</i> 433
Урок № 112-113	<i>Урок РЗМ.</i> Твір-роздум на тему, пов'язану з життєвим досвідом учнів, у художньому стилі 436
Урок № 114	Суфікс як значуща частина слова 440
Урок № 115	Узагальнення і систематизація з розділу «Будова слова. Орфографія». Розбір слова за будовою 445
Урок № 116	<i>Тематичне оцінювання</i> з розділу «Будова слова. Орфографія»..... 448
Повторення й узагальнення в кінці року	
Урок № 117	Повторення, узагальнення і систематизація вивченого з розділу «Синтаксис. Пунктуація»..... 451
Урок № 118	Повторення, узагальнення і систематизація вивченого з розділу «Фонетика і графіка. Орфоепія й орфографія»... 453
Урок № 119–120	<i>Урок РЗМ.</i> Контрольний письмовий докладний переказ тексту розповідного характеру з поєднанням різних типів мовлення..... 455
Урок № 121	Повторення, узагальнення і систематизація вивченого з розділу «Лексикологія. Фразеологія» 459
Урок № 122	Повторення, узагальнення і систематизація вивченого з розділу «Будова слова й орфографія» 463
Тексти для диктантів та переказів	
	Тексти для диктантів 466
	Тексти для переказів 470

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Омельчук Сергій Аркадійович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, директор Херсонської багатoproфільної гімназії № 20 імені Бориса Лавренюва Херсонської міської ради, учитель української мови і літератури вищої категорії, учитель-методист, переможець обласного й лауреат Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 2002» в номінації «Українська мова і література».

Ляшкевич Антоніна Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українського мовознавства Інституту філології та журналістики Херсонського державного університету, заступник керівника з навчальної роботи Інституту філології та журналістики Херсонського державного університету.

Кравець Марина Вікторівна, учитель української мови і літератури вищої категорії Херсонської багатoproфільної гімназії № 20 імені Бориса Лавренюва Херсонської міської ради, лауреат міського й обласного конкурсу «Учитель року — 2002» в номінації «Українська мова і література».

Навчальне видання

Серія «12-річна школа»

ОМЕЛЬЧУК Сергій Аркадійович

ЛЯШКЕВИЧ Антоніна Іванівна

КРАВЕЦЬ Марина Вікторівна

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 5 КЛАСІ

Упорядник *С. А. Омельчук*

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*

Редактор *О. О. Маленко*

Технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 11.10.2005. Формат 60×84/16.

Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Ньютон.

Ум. друк. арк. 28,00. Зам. № 9-09/14-05.

ТОВ «Видавнича група “Основа”»

61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66

тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок

Виробник: ПП «Тріада+»

Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15